MÜTEFERRİKA

Kitabiyat Dergisi Yaz 2014/1 • ISSN 1300-6479

45

• Joseph Eugene BEAVOISINS • Kemal ÇIĞ
• Kenan DEMİR • Filiz DIĞIROĞLU
• Mustafa DUMAN • Şevket Kaan GÜNDOĞDU
• Önder KAYA • Arslan KAYNARDAĞ
• Roza LUXEMBURG • İ. Arda ODABAŞI
• Ettore ROSSI • Erol ÜYEPAZARCI
• M. Bülent VARLIK • Selim YAPICI
• Aziz ZİYA

ONLARI BİR DAHA KAYBETMEYELİM DİYE...

Ne geçmiş kaybolmuştur ne de şairin dizeleri...
Zamanın şiir dünyamızdan alıp götürdüğü, acımasızca yok saydığı
bu muazzam birikimi Kayıp Şairler Dizisi'yle bir kez daha hatırlıyoruz.
Kayıp'ın üzerini çizerek ve Şair'leri yeniden dile getirerek...

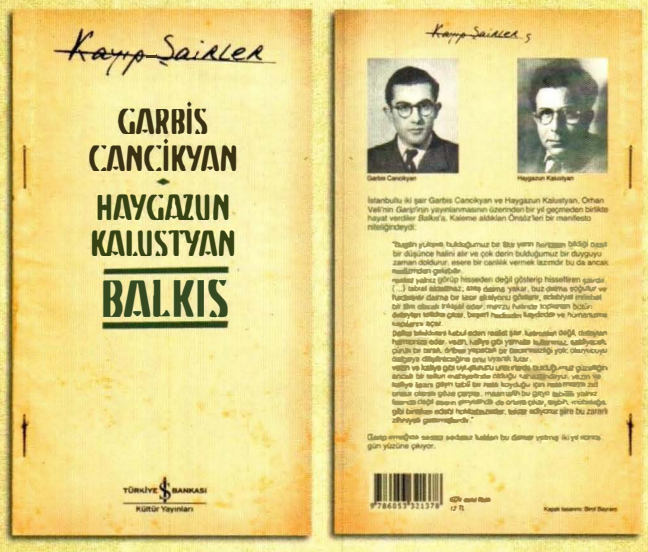

Garbis Cancikyan ve Haygazun Kalustyan'ın
1942 yılında 250 adet basılan *Balkıs* adlı şiir kitabı,
Paylin Yetvart Tomasyan'ın önsözüyle
İş Bankası Kültür Yayınları'nda.
(Kayıp Şairler Dizisi'nden yayınlanan kitaplar
1.100 adet basılarak numaralandırılmaktadır.)

Dizinin ilk dört kitabı

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Bakırköy Şubesi
Zeytinlik Mah. Fişekhane Cad. Hallıçı Sok. No:12, Bakırköy - İstanbul
(Bakırköy Çarşı Şubesi yanı)

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 • Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

MÜTEFERRİKA

Kitabiyat Dergisi Yaz 2014-1 • ISSN 1300-6479

EXLIBRIS

MÜTEFERRİKA

Joseph Eugene BEAVOISINS Çev. Erol ÜYEPAZARCI	3	*Büyük Efendi'nin Sarayı Üzerine Bilgiler, Sarayı, Haremi, Kanından Gelen Ailesi, Askeri Örgütü ve Vezirliği*
İ. Arda ODABAŞI	39	*II. Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve "Ilımlı Sosyalizm" Yönelimli Bir Yayın: Sa'yü Amel*
Selim YAPICI Şevket Kaan GÜNDOĞDU	75	*Erzurum Halkevi Dergileri*
Erol ÜYEPAZARCI	99	*Aristokrat , Komünist ve Dikbaşlı Bir Kadın: Suat Derviş'in Yaşamı ve Romanları*
Filiz DIĞIROĞLU	119	*Osmanlı Taşrasında Matbuat Faaliyetleri: Samsunlu Matbaacı ve Kitapçılara Dair Yeni Belge ve Bilgiler*
M. Bülent VARLIK	135	*Uluslararası Çalışma Örgütü Toplantısına Katılan İlk Türk İşçi Temsilcisi Hüsnü Merey'in Anıları (1946)*
Dr. Mustafa DUMAN	147	*Yeni Tesbit Edilen Bir Taşbaskısı: Nasreddin Hoca Kitabı*
Önder KAYA	155	*Ahmed Rasim*
Arslan KAYNARDAĞ	169	*Armağan Geleneği ve Armağanın Kitaplaşması*
Kemal ÇIĞ	175	*Türk Lâke Müzehhipleri ve Eserleri*
Prof. Ettore ROSSİ	185	*İtalya Kütüphaneler ve Arşivlerinde Türk Tarihine Dair İtalyanca ve Türkçe Mehazlar*
Kenan DEMİR	201	*Resimli Ziraat Gazetesi ve Dizini*
Roza LUXEMBURG Çev. Aziz ZİYA	215	*Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi*

BU SAYIDA DANIŞMA KURULU

Nuri Akbayar • Erol Üyepazarcı
• M. Sabri Koz • E. Nedret İşli
Raşit Çavaş

KATKIDA BULUNANLAR
Murat Koraltürk
Cengiz Kahraman
Mehmet Kaya
İlker Göktepe
Arzu Yaraş

KAPAKTAKİ RESİM
İ. Lütfü Seymen Arşivi

Fiyatı 35.- TL (KDV Dahil)
Abone koşulları (Yıllık): Yurtiçi 70.- TL
Avrupa, Amerika: 100 $ (Uçak posta ücreti fiyata dahildir.)

Yurtiçi bedelleri İ. Lütfü Seymen adına
Yapı Kredi Bankası Kadıköy Şubesi 64163533 no.lu hesaba yatırılabilir.
IBAN TR77 0006 7010 0000 0064 1635 33
Yurdışından abone olmak isteyenler
Yapı Kredi Bankası Kadıköy şubesi 64504881 no.lu hesaba döviz olarak yatırabilirler.
Posta havalesiyle göndermek isteyenler yazışma adresine postalayabilirler.

Baskı tarihi: Temmuz, 2014
Baskı: Piya Matbaa
Davutpaşa Cad. Davutpaşa Emintaş San. Sit. No: 101/586 Topkapı,
Zeytinburnu / İST. Tel: +90 212 76 31 88
Sertifika No: 15422

Reklam: Arka kapak 1.250 TL • İç kapaklar: 750 TL
İç sayfalar: 300 TL • Küçük ilanlar pazarlığa tabidir.

MÜTEFERRİKA Altı Aylık Kitabiyat Dergisi • Yaz 2014/1, Sayı 45
Sahibi ve Yazışleri Sorumlusu: İ. Lütfü Seymen

Yönetim yeri: MÜTEFERRİKA Dergisi
Mühürdar Cd. 58/5 Kınaytürk Apt. 81320 Kadıköy-İST.
Büro Tel: (0216) 336 47 34 • GSM: 0542 332 47 14
Yazışma Adresi: Mühürdar Cad. 58/5 Kınaytürk Apt. 81320 Kadıköy-İstanbul

www.muteferrika.com
e-mail: lutfuseymen@gmail.com
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Joseph Eugène Beauvoisins
Çevrim: **Erol ÜYEPAZARCI**

BÜYÜK EFENDİ'NİN SARAYI HAKKINDA BİLGİLER*

Hükümdar Sülalesi

Üçüncü Selim adlı bugünkü Sultan 1763[1] senesinin ilk günlerinde İstanbul'da doğdu. Sultan *Mustafa*'nın oğludur; Sultan Mustafa'dan sonra yerine geçen *Abdülhamid* amcasıdır.

Evli üç kızkardeşi

En büyükleri Şah Sultan, eski Selanik Valisi, *Nişancı*[2]*Mustafa Paşa* ile evlidir. Bu paşa, sadrazam ve kaptan-ı derya dışında görevi olmayan paşaların başşehirde kalmaması gerekmesine rağmen İstanbul'da *Eyüp* semtinde bulunan evinde karısıyla birlikte yaşamaktadır. Ancak *Nişancı Mustafa*'nın bu durumu hiçbir kötü yoruma neden olmamaktadır; onun hiçbir sorumluluğu olmadığı gibi, divanda da görevi yoktur ve *Eyüp*'teki evinde herkesten tecrit edilmiş şekilde yaşamaktadır. Karısı Şah Sultan, davet edildiği zaman; bayramlarda ve diğer tören günlerinde saraya gitmekte ama gözden düşmüş ve kendini tanıtmadan İstanbul'da yaşayan kocası paşayla hiçbir yere gitmemektedir.

* Çevirenin yazdığı, "Kitap ve Çevirisi HakkındaBazı Bilgiler" başlıklı yazı metnin devamında yer almaktadır. (s.36-38).

1 III. Selim 1761 yılında doğmuştur (Çevirenin notu)

2 Nişancı, Büyük Efendi'nın fermanlarındaki imzası olan tuğrayı yazan tuğrakeşlerin amiridir.

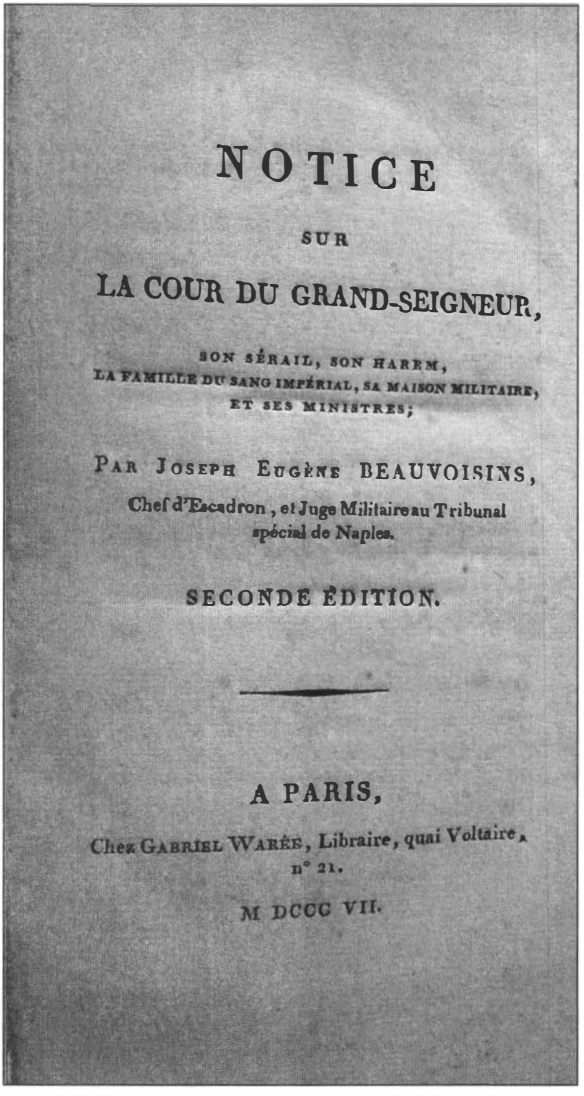

NOTICE

SUR

LA COUR DU GRAND-SEIGNEUR,

SON SÉRAIL, SON HAREM,
LA FAMILLE DU SANG IMPÉRIAL, SA MAISON MILITAIRE,
ET SES MINISTRES;

PAR JOSEPH EUGÈNE BEAUVOISINS,

Chef d'Escadron, et Juge Militaire au Tribunal spécial de Naples.

SECONDE ÉDITION.

A PARIS,

Chez GABRIEL WARÉE, Libraire, quai Voltaire, n° 21.

M DCCC VII.

İkinci kızkardeş, *Beyhan Sultan* İstanbul'da sadrazam kaymakamı olan ve sonra Bosna Valiliğine tayin edilip orada ölen *Silahtar Mustafa Paşa*'nın dul eşidir. Bu kızkardeş İstanbul'da oturur ve yazları ise Karadeniz Boğazı'ndaki çok güzel sarayında ikamet eder. Bu sarayın içi yetenekleriyle tanınmış Mösyö Melling'in resimleri ve süslemeleriyle bezenmiştir. Melling bu resimlerinin örneklerini 1805 Sergisi'nde teşhir etmiştir. Resimler, İstanbul ve civarının çok değişik ve sevimli görüntülerini betimler.[3]

Üçüncü kızkardeş *Hatice Sultan*, İran sınırındaki Van valisi iken ölen *Seyit Ahmet Paşa*'nın dul karısıdır. Sarayda kendisini; *Sultan Abdülhamid*'in kızı *Hatice Sultan*' dan ayırmak için *Büyük Hatice Sultan* diye isimlendirirler. *Küçük Hatice Sultan*'ın kocası geçenlerde ölen Kaptan-ı derya *Hüseyin Paşa* idi.

Valide Sultan

Üçüncü Selim'in annesi Valide Sultan, eski şeyhülislam Veli Efendi'nin cariyesi idi; onun tarafından Sultan Mustafa'ya takdim edildi. Sultan'a takdim edildiği zaman oniki yaşında idi; nakış işlemeyi, dans etmeyi *tambur* (bizim mandoline benzeyen üç telli bir çalgı) çalmayı biliyordu. Haremindeki sayısız odalıkla-

3 Melling'in hizmet ettiği sultan Beyhan Sultan değil Hatice Sultan'dır. Bu konuda rahmetli hocamız Reşat Ekrem Koçu'nun *Hatice Sultan ve Melling* (son baskısı 2003 Doğan Yayınları) adlı bir kitabı da vardır. (Çevirenin notu)

rı ile yaşayan Sultan Mustafa'nın dikkatini çekmeyi başardı ve onun yatağını paylaşma şerefine nail oldu ve efendisine tahta çıkacağı hiç düşünülmeyen bir erkek evlat verdi. Selim'in tahta çıkamayacağının düşünülmesinin nedeni *Abdülhamid*'in çok genç olması ve veraset kurallarına göre Sultan Mustafa'dan sonra tahta geçecek olmasıydı ama o tahtta fazla hüküm sürmedi, 1789'da öldü ve Üçüncü Selim onun yerine tahta oturdu.

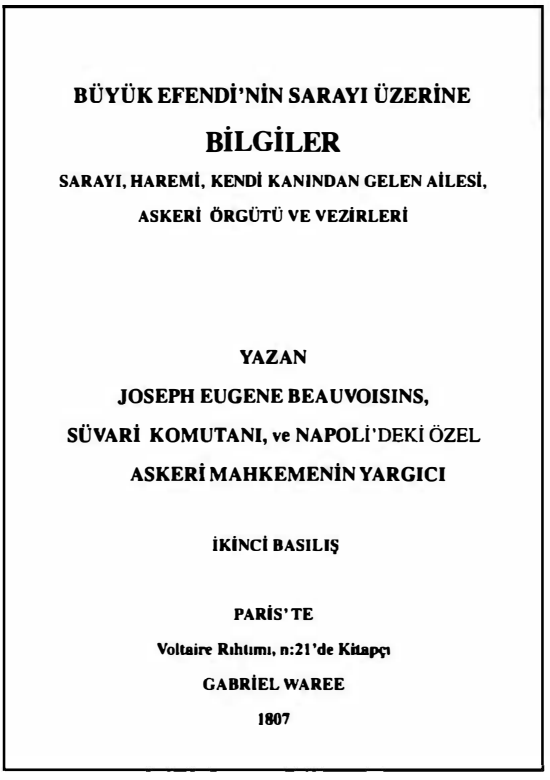

BÜYÜK EFENDİ'NİN SARAYI ÜZERİNE

BİLGİLER

SARAYI, HAREMİ, KENDİ KANINDAN GELEN AİLESİ, ASKERİ ÖRGÜTÜ VE VEZİRLERİ

YAZAN

JOSEPH EUGENE BEAUVOISINS,

SÜVARİ KOMUTANI, ve NAPOLİ'DEKİ ÖZEL ASKERİ MAHKEMENİN YARGICI

İKİNCİ BASILIŞ

PARİS'TE

Voltaire Rıhtımı, n:21'de Kitapçı

GABRİEL WAREE

1807

Valide Sultan eski efendisi Veli Efendi'yi hep kolladı. Veli Efendi'nin oğlu ileri yaşına rağmen hâlâ hayattadır ve ulemanın en yaşlısıdır; çok zengindir ve İstanbul'da çok saygın bir kişidir. Valide Sultan'ın desteğiyle büyük bir nüfusu vardır ve imparatorlugun en büyük mevkilerine istediği kişileri tayin ettirir veya azlettirir.

Valide Sultan'a geri dönersek oğlu Üçüncü Selim'in üstünde çok büyük nüfusu vardır. Nasihatlarıyla daha doğrusu Kandiye doğumlu kahyası *Yusuf Ağa*'nın önerileriyle imparatorluğu yönetir. Bu *Yusuf Ağa* asla paşa olmak istemez; o valide sultanın gelirlerini idare eder; bu işi yapana Türkiye'de *kahya* denir; Bâbıâli'deki müzakerelerde çok büyük etkisi görülür ve bu müzakereleri keyfince yönetir. Avrupalı elçiler onun saygınlığını çok iyi bilirler ve gerçekleşmesini istedikleri önemli arzularını yaptırabilmek için bu *Yusuf Ağa*'dan yararlanma yollarını ararlar. Eğer onun yardımı olursa en zor konularda bile başarı kazanacakları muhakkaktır.

Daha önce söz ettiğimiz Şeyhülislam *Veli* Efendi'nin yetiştirmesi ve Fransız ordusu tarafından Mısır'ın işgali sırasındaki savaşta ölen bu eyaletin önde gelen yöneticilerinden *Murat Bey*, zenginliğinin sebebi gibi gördüğü *Yusuf Ağa*'ya yani eski efendisine saygıda hiç kusur etmemiş; ona her yıl muntazaman Mısır'dan hediyeler göndermiştir. Bu hediyeler, toz halinde altınlar, siyah köleler ve Yemen kahveleri ile Asya ve Afrika'nın diğer ürünlerinden oluşurdu.[4]

4 Valide Sultan geçen yıl öldü; buna Büyük Efendi çok üzüldü ve onun için birçok hayırlar yaptı.

Hanedan ailesiyle ilgili bilgileri vermeye başladım; Sultanı, annesini, üç kızkardeşini tanıttım; sıra *Sultan Abdülhamid*' in (III. Selim'den önceki sultan) iki oğlundan söz etmeye geldi. Bu şehzadeler İstanbul'daki tahtın veraset kanununa göre bugünkü padişahın yerine geçecek kişilerdir. 27 ve 28 yaşlarında olan bu iki şehzade geleneklere göre Eski Saray'a kapatılmışlardır. Ancak, yılda bir kez; Hıristiyanların Paskalya Bayramı'na benzeyen ve törenlerle kutlanan Türk *Bayramı*'nın ilk günü dışarı çıkabilirler ve padişahın sarayına gidip, Büyük Efendi'nin eteğini öperler.

Bu şehzadelerin büyüğü olan *Sultan Osman*[5], hareketli, ateşli, cömert ve tahtın varislerinin yaşadığı koşulların düşmanı bir kişidir. Ona bilmesi gerekenler hakkında ve Avrupa'daki bilimler konusunda biraz fikir sahibi olmasına yarayacak çok az sayıda Türkçe kitaplar okuması izni verilmektedir.. Gerçekten de bu kitaplar sayı olarak o kadar azdır ki bize şaka gibi gelebilir; topu topu yirmi kadar kitaptır. Bunların bir kısmı matematiğin ve Euclide geometrisinin ilkelerini belirten Türkçeye çevrilmiş kitaplardır; diğerleri ise birkaç cilt tıp ve astronomi ile ilgili eser; iki veya üç çok kötü yazılmış bazı Osmanlı elçilerinin Avrupa'daki gezileriyle ilgili sefaretnâmeler; tamamlanmamış bir Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve Farsça şiir mecmualarıdır. Eski Saray'da diğer kitaplar kesinlikle yasaktır. *Hocalar'a* yani şehzadelerin öğretmenlerine otoriteye karşı gelen yıkıcı ve tehlikeli ifadeler içeren kitapları hiç bir zaman onlara vermemeleri; onun yerine güya *tıp eğitimi* veya *astronomi* ile ilgili saçma sapan bilgiler veren kitapları yeğlemeleri kesinlikle emredilmiştir ama bu hocalar çoğu zaman bu emirleri ihlal ederler; Kur'an ve onun tatsız ve yavan yorumları yanında başka konularda da bilgi verirler.

İkinci şehzade *Sultan Bayezit*[6]; ağabeyi *Osman* ne kadar zeki ve bilgili ise o kadar aptal ve cahildir. Kötü eğilimleri olan bu şehzade; gününü uşaklarının oturduğu bölümün önündeki avluya getirdiği köpekleri cirit[7] atarak öldürmekle geçirir.

Doğdukları günden beri mahpus olan tahtın bu iki varisi serbest kaldıktan sonra da pek rahat bir nefes alamayacaklardır. Onlar bir gün tahta çıkacaklarını bilirler; alınyazılarının çizdiği yolda yetiştirilirler ve sıranın kendilerin,e gelmesini sabırla beklerler. Ancak her gün sarayda bir hamilelik olup olmadığı

---

5 Bu şehzadenin ismi Osman değil Mustafadır ve III. Selim'den sonra IV.Mustafa olarak 1808-1809 arası tahta geçmiştir (Çevirenin notu)

6 Bu şehzadenin ismi Mahmut'tur ve II. Mahmut olarak 1809-1839 arası saltanat sürecektir (Çevirenin notu).

7 Dört ayak uzunluğunda (yaklaşık 130 cm) bizim bastonlarımızın kalınlığında bir çubuk olup Türkler bunu hedeflerine var güçleriyle fırlatırlar.

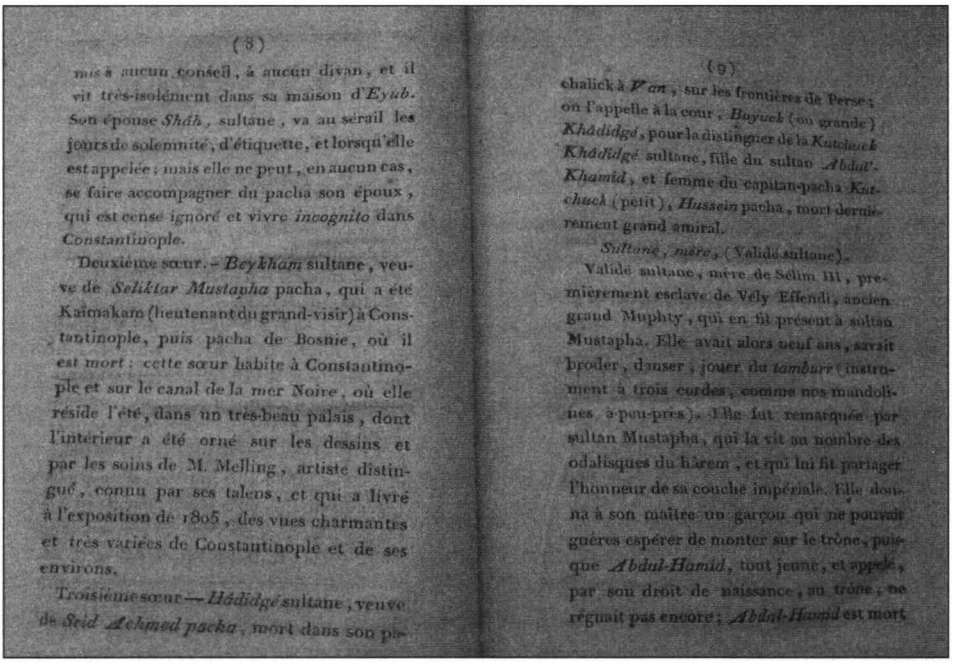

(8)

mis à aucun conseil, à aucun divan, et il vit très-isolément dans sa maison d'*Eyub*. Son épouse *Shâh*, sultane, va au sérail les jours de solemnité, d'étiquette, et lorsqu'elle est appelée; mais elle ne peut, en aucun cas, se faire accompagner du pacha son époux, qui est censé ignoré et vivre *incognito* dans Constantinople.

Deuxième sœur. - *Beykham* sultane, veuve de *Seliktar Mustapha* pacha, qui a été Kaimakam (lieutenant du grand-visir) à Constantinople, puis pacha de Bosnie, où il est mort: cette sœur habite à Constantinople et sur le canal de la mer Noire, où elle réside l'été, dans un très-beau palais, dont l'intérieur a été orné sur les dessins et par les soins de M. Melling, artiste distingué, connu par ses talens, et qui a livré à l'exposition de 1805, des vues charmantes et très variées de Constantinople et de ses environs.

Troisième sœur — *Hâdidgé* sultane, veuve de *Seid Achmed pacha*, mort dans son pa-

(9)

chalick à *Van*, sur les frontières de Perse; on l'appelle à la cour, *Buyuck* (ou grande) *Khâdidgé*, pour la distinguer de la *Kutchuck Khâdidgé* sultane, fille du sultan *Abdul-Khamid*, et femme du capitan-pacha *Katchuck* (petit), *Hussein* pacha, mort dernièrement grand amiral.

Sultane, mère, (Valide sultane).

Valide sultane, mère de Selim III, premièrement esclave de Vély Effendi, ancien grand Muphty, qui en fit présent à sultan Mustapha. Elle avait alors neuf ans, savait broder, danser, jouer du *tamburr* (instrument à trois cordes, comme nos mandolines à-peu-près). Elle fut remarquée par sultan Mustapha, qui la vit au nombre des odalisques du hârem, et qui lui fit partager l'honneur de sa couche impériale. Elle donna à son maître un garçon qui ne pouvait guères espérer de monter sur le trône, puisque *Abdul-Hamid*, tout jeune, et appelé, par son droit de naissance, au trône, ne régnait pas encore; *Abdul-Hamid* est mort

haberini merak ve endişe ile takip ederler. Çünkü dünyaya bir erkek çocuk getirme mutluluğunu yaşayan hanım sultanın entrikaları ve tuzaklarından korkarlar. Erkek çocuk sahibi hanım sultan; kendi oğlunun tahta çıkmasına tek engel olan Eski Saray'daki tahtın varisi şehzadeleri zehirleyebilmek için bütün güçünü ve itibarını seferber edecektir.

Bugünkü Büyük Efendi bu iki genç şehzadeyi çok sever; bazan tebdil-i kıyafet ederek onları ziyarete gider; yazın onların bir veya iki defa Boğaziçi'nin kıyısıda bulunan sarayının karşısındaki mesire yeri *Beşiktaş Bahçesi*'ne gelmelerine izin verir. Son birkaç yıldan beri *Sultan Osman* bu sıradışı ziyaretlerden artık faydalanamamaktadır. Bir gün o Büyük Efendi'nin huzuruna kürkünün altındaki kemerine bir hançer takarak geldi (hançer; çoğu zaman üstünde pırlantalar olan erkek ve kadınların kemerlerinde taşıdıkları kamanın ismidir); Valide Sultan bunu farketti ve Büyük Efendi'yi azarlayarak durumu bildirdi; o da şehzadeye hançerini *Silahtar Ağa*'ya (Büyük Efendi'nin kılıcını taşıyan ve diğer hizmetlilerin şefi) teslim etmesini emretti. Genç şehzade Valide'ye öldürücü bir bakışla baktı ve silahını teslim etmektense geri plana çekilip İmparator'un gözünden düşmeyi tercih etti.

Bu husus Saray'da çok sıkı olarak uygulanan bir kuraldır; kim olursa olsun herhangibir silahla huzura giremez; Avrupalı elçiler de buna uymak zorundadırlar. XIV. Louis zamanında Bâb-ı âli nezdinde Fransa elçisi olan Marki de

Ferriolles Büyük Efendi'nin kendisini kabul edeceği odaya girerken silahlarını çıkarmasını isteyen *kapıcıbaşı'* ya (Büyük Efendi'nin mabeyincisi) karşı isyan etmiş ve geri dönmeyi tercih etmişti ve kabul de gerçekleşmemişti.

Okuyucu bugünkü sultanı, kızkardeşlerini, annesini ve kendinden sonra tahta geçecek amca çocuklarını tanıdı. Bu arada söyleyelim ki bugünkü Büyük Efendi'nin hiç çocuğu yoktur.

Şimdi sıra Saray'ı anlatmaya geldi. Onun bölümleri, orada yaşayan kadınlar; İmparatorluk Sarayı'nın üst düzey memurları, zenci ve ak hadımağaları, Büyük Efendi'nin muhafızları, uşaklar *Mabeyn-i Hümayun* denilen Saray'ın *iç bölümünde* yaşayan kişileri ele alacağız. *Mabeyn-i Hümayun* sözü İstanbul'da çok dikkatli kullanılan bir kelimedir ve çok kuvvetle bir saygı ifadesiyle birlikte söylenir.

Saray

İstanbul'u görmüş çeşitli seyyahların kitaplarında herkesin okuduğu hususları tekrar etmeyeceğim. Gerçeğe sadık kalmaya çalışarak; tıpkı *Doğu'da Seyahat* adlı bir kitabın yazarı gibi (Bu kitap 1801'de Paris'te basılmış; *Edebiyat Yıllığı'nda* tanıtılmıştır; yazar adı olarak yalnızca üç büyük harf **A.B.D.** kullanılmıştır) İstanbul'daki sarayın yedi fersahlık bir yayılma alanı olduğunu ifade etmekten kaçınacağım. Bunu en azından üçte ikisine indirmek gerekir; ve eğer okuyucu *saray duvarlarının çevrelediği alanı* yedi fersah kabul eder ve bunu göz önüne getirmek isterse; boyu için, Paris şehri içinden geçen Seine nehrinin sol kıyısında *Des Arts* köprüsü ile Invalides'deki İmparatorluk binasının kubbesine kadar olan bölgeyi; eni içinse hemen hemen Saint-Germaine semti kadar bir mesafeyi düşünmesi gerekir. Bu çizdiğimiz alan yedi fersahtır. Sarayı çeviren duvarların yüksekliği dışarıdan bakanların içeriyi görmesine izin vermeyecek kadar yüksektir. Sarayın duvarları içindeki alanda camiler; uçsuz bucaksız bahçeler ve yirmi bin kişinin yaşayabileceği binalar vardır. Bugün için Büyük Efendi'nin sarayında muhafızlar ve hizmetliler dahil on bin kişi yaşamaktadır. Bu sarayın denizden görünüşü büyüleyicidir; ama karaya ayak basıp duvarlar boyunca yürüyünce bu etki değişir. Çünkü denizden görülen yaldızlı kubbeler, serviler ve minareler artık kaybolmuş onun yerini yüksek duvarların soğukluğu almıştır ve bu manzara insana uğursuz, ürkütücü düşünceler ilham eder; hele sarayın ana giriş kapısı önünden geçerken pis bir gübre yığını üzerine yatırılmış, biraz önce kesilmiş insan kelleleri ve bunlardan geçenlerin ayakları altından dere gibi akan kanları görülünce bu duygu daha da pekişir.

Büyük Efendi'nin kızkardeşleri sarayda oturmazlar; Valide Sultan ile Büyük Efendi'nin karıları sarayda ikamet ederler. İmparatorluğun üst rütbeli askeri erkânı şehirdeki evlerinde kalırlar; kapıcıbaşılar (mabeyinciler) ise Padişah (Bü-

yük Efendi'ye verilen isim) emrettiği zaman veya karışıklık olduğu günlerde sarayda kalırlar; diger günler şehirdeki evlerine girerler.

Harem

Haremde (kadınların yaşadığı bölüm) Büyük Efendi'nin yasal karıları olan yedi *kadınefendi'*nin özel mekanları vardır. Bu yedi kadın birinci kadınefendi, ikinci kadınefendi diye birbirinden tefrik edilirler. Herbirinin evleri ve köleleri vardır; onlara hizmet etmek için 160 ilâ 200 genç kız *(odalıklar)* tahsis edilir. Böylece haremde 1300 ilâ 1400 cariye bulunur. Padişah kadınlarından birini ziyaret ettiği zaman bu cariyelerin hepsi eğer Büyük Efendi onlarla yatmak isterse onun emrindedirler.

Bu yedi kadın birbirinden ayrı yaşarlar; birbirlerini görmezler ve tanışmazlar. Herbirinin kendi bahçeleri, evleri, hamamları ayrıca eğlence alanları vardır ve çok nadir olarak Büyük Efendi iki karısını bir araya getirir. Okuyucu şunu bilmelidir ki İmparator hiçbir zaman kendi dairesine herhangi bir kadınını kabul edemez; canı onlardan birini istediği zaman onların dairelerine gider.

İmparatorun haremi *kahya kadın*'ın kesin yönetimi altındadır. Bu kadın genellikle hükümdarın güvenini kazanmış eski bir gözdedir ve uzun deneme yıllarından sonra bu göreve getirilir ve bu devasa kadınlar koğuşunun tek hakimidir. Emirlerine saygı gösterilir ve hiç itiraz edilmeksizin yerine getirilir; haremin asayişinden sorumludur ve işiyle ilgili bütün konularda İmparator ile doğrudan konuşma yetkisi vardır.

Burada size şunu söylemek zorundayım. Birbirinden duyduklarını tekrarlayan masalcıların anlattıkları hatalı hususlar ve hatta yalanlar okuyucu katında sanki dini birer kuralmış gibi inanılarak okunmaktadır. Bu masalların hepsinde Büyük Efendi'nin imparatorluk yatağına girme şerefini kazanacak kadınların önüne bir mendil attığı söylenir ve yazılır. Bu doğru değildir ve bu hatanın sebebi de şudur: Bütün Şarklılarda genelde; dostlarına veya onları ziyarete gelenlere nezaketlerini göstermek için ipek yahut gümüş tellerle işlenmiş mendil verme âdeti vardır. Büyük Efendi'nin veya bir hareme sahip olan kişinin bu şekildeki bir davetinin işaretine Türkçede *bohça* denir (*bohça* içine eşya konan bir muslinden bir örtüdür). Bohçanın içine gömlekler, kemerli ve işlemeli iç donları; işlemeli mendiller gibi kadın gece giysileri konulur. Bu bohça *kahya kadın* denilen haremin yöneticisi tarafından cariyeye verilir ve banyoya götürülüp İmparatorun hoşlanacağı şekilde giydirilir. Bu konuda bilgisi olmayan seyyahlar ise Padişah'ın beğendiği kadına bir mendil atıp odasına çağırdığını şeklindeki masalı anlatır ve bu da bütün Avrupa'da tekrarlanan yanlış bir bilgidir.

Padişahın seçtiği kadın bütün arkadaşları tarafından kutlanır ve şımartılır; bütün günü banyoda geçirir, baştan ayağa parfümlere bulanır ve Büyük Efendi'nin yanına gönderilir. Sık, sık bu hazırlıktan sonra Padişah'ın yatak oda-

sına değil gerisin geri kendisine hicbir şey söylenmeden hareme gönderildiği de olur. Çünkü Büyük Efendi'nin aklına başka bir fantezi gelmiş ve fikrini değiştirmiştir. Böyle bir durum seçilmiş cariye için çok can sıkıcı olur; arkadaşlarının alaycı bakışları arasında nakışlı giysilerini çıkarır; Sultan'nın arzusunu yirmi dört saat bile üstünde tutamadığı için ona sitem edilir hatta azarlanır.

Kahya Kadın haremin gereksinimlerini karşılamak üzere *Kızlarağası* ile birlikte dışarıyla ilişkisini sağlar. *Kızlarağası (*zenci haremağalarının şefi), imparatorluk protokolunda çok önemli bir kişidir; sarayda hatırı sayılır bir rol oynar. Haremin kapısına kadar Büyük Efendi'ye refakat edebilen tek kişidir ama hareme asla giremez. Orada Haremin içinle ilgili herşey için *Kahya Kadın* ile ilişki kurar ve Büyük Efendi'nin katına haremden günde en az on kez istekler iletilir.

Zenci Haremağaları ve Akağalar

Haremin ve özellikle Büyük Efendi'nin yedi kadınefendisinin oturdukları mahallerin dış kapıları üç yüz zenci haremağası tarafından koruma altına alınır. Bunlar haremi koruyan duvarların önünde nöbet tutarlar.

Bu zenci haremağaları en küçük bir eğitimi olmayan; en küçük medeniyet işaretinden mahrum vahşi hayvan gibi bir güruhtur ve inlerindeki yaban domuzları gibi bir arada yaşarlar; gezinmek için saraydan çıktıklarında İstanbulluların yaşamına ve âdetlerine de alışkanlık göstermezler.

Hareme bağlı bahçelerin içine girme hakkı yalnız bu zenci haremağalarına verilmiştir. Büyük Efendi bu bahçelerde gezinirken uşaklarını ve akağalarını dışarıda bırakır ona yalnız *Kızlar Ağası* ve bu zenci haremağaları refakat eder. Eğer bahçelerde yapılması gereken bir iş için birkaç bahçıvan va işçi çalışıyorsa ve haremin kadınlarından biri bahçeye çıkmak isterse zenci haremağaları *halvet* diye bağırırlar; bu korkunç sözü işiten işçiler hemen kaçarlar, işlerini terkederler ve kapıya doğru koşarak giderler. Kadınlar bahçede gezerken bir yabancıya rastlanırsa bu pervasızlığının veya ihmalinin cezası ölümdür; hiç kimse bu cezadan onu kurtaramaz; zenci haremağaları onu hemen katlederler ve onlara bunu neden yaptıkları sorulmaz; zaten bu vahşi hayvanlara herşey mübahtır. Bu yetkileri sarayın içinde olduğu gibi Büyük Efendi'nin kent içindeki gezmelerinde de geçerlidir; Padişah gezerken onun yolundan hemen çekilmeyenlere kılıçla saldırmak için hep hazırdırlar.

Zenci haremağalarının yanında sayıları onlar kadar olan beyaz haremağaları yani akağalarda vardır; onlar *Kapu Ağası*'nın emrinde çalışırlar. Bu akağalar önem sırasında ikinci derecededirler; haremin dış işleriyle uğraşırlar; zencilere göre daha az vahşidirler çünkü sarayın içindeki çalışanlarla daha sıkı ilişkileri vardır. Şefleri çok önemli bir makam işgal etse de yetkileri, itibarı ve saygınlığı imparatorluğun protokolünde önemli bir yeri olan zenci haremağalarının şefinden

yani *kızlarağası*ndan azdır, netice itibariyle bir nevi hizmetkârların şefidir.

İçoğlanları

Okuyucuya Sultan'ın ailesini, annesini, kızkardeşlerini, karılarını, zenci haremağalarıyla akağaları tanıttıktan sonra sıra İmparator'a hizmet sunan diğer hizmetkârlardan söz etmeye geldi. Bu iş yalnızca İçağası denilen kişinin emrindeki *içoğlanları* tarafından yerine getirilir.

Türklerde saray politikalarında esas olan bir söz; hükümdara yükselmek için hırsı olmayan ve tehlike arz etmeyen kişilerin hizmet etmesi gerektiğini belirtir. Bu *içoğlanlarının* hepsi imparatorluğun her yanından özellikle Asya bölümünden toparlanırlar ve paşalar, ağalar, diğer kişiler tarafından Büyük Efendi'ye sunulurlar ve sonra Büyük Enderun Okulu'na gönderilirler; ve orada yeteneklerine göre sarayda en üst görevlere gelecek şekilde eğitilirler. Büyük Efendi'ye sunulan bu gençler, kendilerini ilk olarak yetiştiren efendilerini hiç unutmazlar; sanki dini bir kuralmış gibi onları hep saygıyla anarlar; Büyük Efendi'yi içoğlan sunmanın bir getirisi de bu çocukların üst mevkilere geldikleri zaman eski efendilerini gözetmeleridir.

İstanbul'un karşısındaki *Pera*'da bulunan *Enderun Sarayı*, Büyük Efendi'ye hizmet için seçileceklerin sanki bir fidanlığıdır. Burada ilk eğitimlerini alırlar; onlara itaatkâr, saygılı olmak, başını hep eğmek, ellerine göğüsleri üzerinde çapraz tutmak ve özellikle sessiz olmak öğretilir.

İçoğlanları Pera'daki okuldan çıktıktan sonra saraya alınırlar ve akağaların nezaretinde hizmetkârlara mahsus dört odadan birine girerler. Akağalar onların eğitim danışmanı, kendi aralarında eğlenirlerken nezaretçisi ve talimlerinde öğretmenleridir.

Bu odaların herbirinin ayrı adı vardır.

Birinci Oda

Birinci oda kırk hizmetkârdan oluşan *has oda*'dır. Bunlar hükümdarın en yakınında olanlardır; ona heryerde, camide, gezintilerde, zevk âlemlerinde refakat ederler ve ve daima tetiktedirler; gezintilerde rastladıkları kadınlara asla bakmazlar ve onlarla konuşmazlar. Büyük Efendi hareme çekildiği zaman haremin kapısı dışında kalırlar.

İkinci Oda

İkinci oda *Kiler Odası*'dır ve burası daha kalabalıktır. İmparator ve karıları için özel olarak hazırlanan şekerlemeler, reçeller, nefis içecekler, şerbetler; keyif vericiler vs.,vs.'nin hazırlandığı yerdir.

Üçüncü Oda

Cengaverlerin odası olup *Seferli Odası* diye isimlendirilir çünkü bu odadaki hizmetkârlar savaş talimleriyle meşgul olurlar. Bunların bir kısmı ok ve cirit ve gülle atmayı, kılıç ve mızrak kullanmayı öğrenirler; diğerleriyse Büyük Efendi'nin silahlarını ve savaş gereçlerini korumakla görevlidirler. Buradakiler deri üstüne altın veya gümüş işlemeyi de öğrenirler ve bu konuda o kadar mükemmeliyete erişmişlerdir ki bu konudaki Avrupa'daki en iyi eserler bile onlarınkilerle mukayese bile edilemez. Büyük Efendi bütün odaların içinde en önemlisi olan bu odaya özel bir ilgi gösterir. Yılın bazı günlerinde onlar atlarına binerler ve efendilerinin gözü önünde küçük savaş gösterileri yaparlar; Padişah'ın beğenmesi ve alkışları onları o kadar heyecanlandırır ki bu oyunların pek azı kan dökülmeden biter. Bu durmaksızın yapılan talimler onları savaş için çok güçlü, çok formda, ve çok hazırlıklı kılar. Bu çalışmalardan en iyi yetişenler; vücutları savaşa çok yatkın nitelikler kazananlar Büyük Efendi tarafından ödüllendirilirler; onları bizzat denetledikten sonra onların kırk kadarını seçer; onlar çuhadan olan kaftanlarını çıkarır onun yerine saten veya ipekten yapılmış ve altın ve gümüş işlemeli ceketlerini giyerler ve günlük ücretleri 10 *para* artırılır.[8]

Sarayın en önemli görevlileri *has oda*'daki. kırk kişi arasından seçilir. Bu görevlilerin isimleri ve vazifeleri şöyledir:

1-Büyük Efendi'nin kılıcını taşıyan *Silahtar* Ağa

2-Giydiği mantodan sorumlu olan Çuhadar Ağa

3-Ata binerken üzengisini tutan *Rikâbdar Ağa*

4-Büyük Efendi'nin içeceği veya ellerini yıkayacağı suyun bulunduğu altından veya yaldızlı gümüşten bir kabı taşıyan İbriktar Ağa

5- Sarığının tülbentini saran *Tülbentdâr Ağa* (*Tülbent* , muslin anlamına gelir ve bu kelimeden Fransızlar *türban* kelimesini yaratmışlardır)

6-Efendi'nin elbiselerinden ve onların yıkanmasından sorumlu *Kemizar Ağa*

7-Çeşnicibaşı Ağa, birinci sofracı başı

8-Av köpeklerinin birinci sorumlusu *Zağarcıbaşı*

9- Turna kuşlarından sorumlu *Turnacıbaşı*

10-Birinci berber *Berberbaşı*

11- Masrafların kontrolunu yapanların şefi *Muhasebecibaşı*

12-Büyük Efendi'nin genel sekreteri *Tezkerecibaşı*

İtinayla yetiştirilen hizmetkârlardan seçilen ve sarayda vazife yapan iki üst

8 *Para* aşağı yukarı bizim paramızdaki bir *sol*'a eşittir.

görevli daha vardır; bunlar av için kullanılan doğan ve şahinlerden sorumlu *Doğancıbaşı* ile banyolardan sorumlu *Hamamcıbaşı'* dır. Ama bu iki görevli yukarıda saydığımız on iki üst görevlinin içine giremezler.

Sarayın bu on iki üst görevlinin bazıları *Arz Ağaları* denen ve ziyaretçileri Padişah'ın huzuruna sokan üst görevliler arasındadır. Bunlar dokuz kişi olup dördü *silahtar ağa, tülbentdar ağa, rikapdar ağa* ve çukadar ağa olup *has oda'*dan seçilir. Diğer beşinin görevleri farklıdır. Bunlar *Hazinedar Kahyası (* Padişahın Hazinesinin ikinci üst görevlisi), *Kiler Kahyası* (şerbet, şekerleme, reçel vs.'nin malzemelerini temin eden görevli), *Doğancıbaşı;* has odanın şefi *Has Oda Başı* ve akağaların şefi *Kapu ağası'*dır. Hükümdarın çok yakınındaki bu kişiler saray dışında görevlere atanmakta ilk adaylar olurlar.

Yukarıda da değindiğim gibi üçüncü oda en önem verilen odadır ve Büyük Efendi'nin özel ilgisini görür. Padişah çoğu zaman onların önünde atına binerek talimlerine nezaret eder. Okuyucu bu talimlerin yalnızca sarayın iç avlularında yapıldığını unutmamalıdır ve hiç kimse bu talimleri gördüm diye övünüp yalan söylememelidir. Ben bu ayrıntılı bilgileri Büyük Efendi'nin eski bir adamı olan ; hizmetlerinden dolayı emekliliğinde İstanbul'daki Yedi Kule zindanının komutanlığına atanan *(Abdüssamet Ağa)'*dan öğrendim. Bu Yedi Kule zindanında 26 ay hapis kaldığımı hatırlatırım.

Dördüncü ve Son Oda: Hazine Odası

Bu dördüncü ve son odanın hizmetkârları kızlarağasının denetiminde saraya yığılmış bütün hazinelerin koruması ve hesabının tutulmasıyla görevlidirler. Geleneğe göre her Büyük Efendi saltanatı süresince geçerli olacak bir hazine odası yaptırır. Bu odaya yıldan yıla artan bütün hazine konulur; kızlarağası hazineye gelen her kesenin[9] hesabını tutar ve kasalara istifler ve Büyük Efendi bizzat kendisi merasimle oraya gelip bu kasalardan para alır. Her büyük Efendi'nin ölümünde, hazine odası kapatılır; sadrazamın ve sarayın ileri gelenlerinin mühürleriyle mühürlenir ve odanın kapısının üstüne *burası şu sultanın hazinesidir* diye yazılır. Hazine fazla veya eksik verebilir; fazla verdiği zaman o sultanın saltanatının mutlu ve uygun olduğuna inanılır. Sarayın içinde muazzam hazineler olduğu iddia edilir. Kendisinden öncekinin hazinesinden birşeyler almanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Türklerin geleneğine göre saraydaki hazine kutsal bir şeydir; ihtiyaçlar zorunlu hâle getirinceye kadar yani İmparatorluk yıkıma doğru gidiyorsa veya daha olağanüstü durumlar hariç bir eski Büyük Efendi'nin hazinesine asla dokunulmamalıdır. İstanbul'daki bir sultan atalarından birinin topladığı hazineyi harcamak yerine en acımasız yeni vergilerle halktan para toplamayı tercih eder; böylece Rum İmparatorluğu'na 1453'de son veren II.Mehmet'ten bu

9 Bir kese, 500 kuruşa eşittir ve 720 Fransız Frankı civarında bir değeri vardır.

yana aşağı yukarı kırk imparator gelip geçmiştir[10], sarayda kırk tane böyle hazine odası vardır; bu hazinelerde bizim paramızla en azından 12 milyon eku olduğu tahmin edilmektedir; bu da toplamda 480 milyon altın para eder. Bütün bu paralara kıymetli taşları, değerli diğer nesneleri; 350 yıldan beri bütün padişahlara verilen hediyeleri, özel mülk sahiplerinin, paşaların vergilerini ve Büyük Efendi'nin mülklerinin yıllık gelirlerini eklemek gerekir. Üç asırdır, saraya yığılan ve asla gün yüzünü görmemiş bu devasa miktardaki hazinenin neye baliğ olduğunu hesaplamak mümkün değildir.

Hazine odasının hizmetkârları hazinedeki mücevharatdan, elmaslardan ve Büyük Efendi'nin bunları sakladığı çekmecelerin korunmasından da sorumludurlar. Onların şefi *kızlarağası*'ndan sonra *hazinedarbaşı*'dır. Kızlarağasının veya bizzat Büyük Efendi'nin emriyle bu hazineden harcama yapılır. Bu hazinedeki paralardan asla sarayın masrafları için harcama yapılmaz ve İmparatorluğun hazinedarı *Defterdar Efendi*'nin yönettiği devlet hazinesi ile bu hazinenin ve hizmetkârlarının hiç ilişkisi yoktur.

Bu dördüncü odanın hizmetkârları nadiren üst mevkilere geçerler; ama sarayın dışında normal kişilerin geçmesi gereken kademelerden geçmeden çeşitli görevlere de atanabilirler; bu arada Defterder Efendi'nin dördüncü odanın eski hizmetkarlarından olduğunu da belirtelim.

Her Cuma bu hizmetkârları ile çevrelenmiş olarak Büyük Efendi'nin camiye gitmesi hem etkili hem göz alıcı bir manzaradır.

Cüceler, Dilsizler, Bostancılar, Hasekiler, Baltacılar, Peykler, Solaklar, Kapıcıbaşı ve Diğerleri

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz hizmetlilerin dışında Osmanlı hükümdarlarının sarayında *dilsiz* denilen aynı zamanda da doğal olarak sağır olan bir cins hizmetkâr grubu daha vardır. Bunlar kırk kişi kadardır; geceleri diğer hizmetkârların koğuşlarında yatarlar; gündüzleri içoğlanlarının camii önüne gelirler; orada birçok farklı işaretlerden oluşan dilsizlerin lisanını öğrenmeye çaba harcarlar. Bu dil yardımıyla yalnızca sıradan ve günlük yaşamın gereği olan sözleri anlamayı değil aynı zamanda bütün ayrıntıları ile bir hikayeyi anlatmayı mükemmelen başarırlar; ayrıca başka insanların ancak konuşarak ifade edebildiği ilk Müslümanlardan bu güne gelen masalları da bilirler.

Bu kırk dilsiz arasında daha yaşlı olan sekiz ila on tanesi saygın dilsizlerdir; hasodaya kabul edilirler ve Büyük Efendi'yi eğlendirirler; genelde soytarıların

10 Yazarın Osmanlı Tarihi hakkındaki bilgisinin çok az olduğu önsözde de belirttiğimiz gibi bu sözlerinden anlaşılmaktadır; III. Selim Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki yirminci padişahtır. (Çevirenin notu)

işini yaparlar. Kendi aralarında kavga ederler; hasodanın avlularının birinde bulunan sarnıçlara atılırlar; hizmetkârların ve sarayın üst görevlilerinin gülüşleri arasında samimi bir havada insanları eğlendirirler.

Bu dilsiz lisanı Osmanlı hükümdarlarının sarayında o kadar geçerlidir ki herkes onu öğrenir; padişahın ne düşündüğünü anlatmak için bu dilden yararlanmayan kimse yok gibidir özellikle Büyük Efendi'nin yakınında olanların bu dili bilmesi zorunludur; çünkü onun yanında yüksek sesle konuşmak bir saygısızlık gibi kabul edilir.

Eskiden dilsizler bütün imparatorluktaki ölüm cezalarının yerine getirilmesinden sorumlu idiler. Onlar o zamanlar tek başlarına yola koyulurlar, çoğu zaman payitahttan 200 fersah uzağa bile giderler; gittikleri paşaya veya diğer şahsiyetlere padişahın kellesini istediğini gösteren fermanı uzatırlardı. Buna emre itaat mutlaktı; zavallı adam kendini ölüme mahkum eden *hatt-ı şerifi* öper, başına götürür; dilsizin elindeki ipek kordona kafasını teslim eder ve hâlâ Müslümanların büyük bölümünde mevcudiyetini koruyan bir tevekkülle ölürdü. Sultan'ın emriyle veya onun eliyle gelen ölümün bu dünyada işlenmiş bütün günahlardan arınmayı sağladığına inanılırdı.

Bu körcesine ve saygılı itaat bir süredir böyle görevlilere karşı bir dirence dönüşmeye başladı.

Cellatların bu soylu görevlerinde dilsizlerin yerini alan *kapıcıbaşılar* ölüm fermanını getirdiklerinde bazan kendi başlarıyla bu vazifelerinin ceremesini öderler.

Akka Paşası olarak geçenlerde ölen *Cezzar Ahmet Paşa,* kapıcıbaşıların yanına kadar gelmelerine izin verdi ve ferman kendine açıklanınca; fermanı getirenin başına bir tabanca ile ateş etti; sonra başını kestirdi; Büyük Efendi'nin fermanı ile birlikte bir deri torbaya koyup İstanbul'a gönderdi. Bu şekilde bir cevaba rağmen benzer fermanlarla beş, altı kapıcıbaşı daha gönderildi; hepsi de aynı sonuca katlandılar; en sonunda Bâb-ıâli hep aynı yanıtı alınca ona adam göndermekten vazgeçti.

Cezzar Ahmet Paşa otuz yıldır paşalık görevinde olup Efendi'sine karşı açıkça isyan eder durumdaydı ve Bâb-ıâli otuz yıl süresince ona karşı bazı girişimlerde bulunduysa da onu öldürmeye muvaffak olamadı.[11]

Bugün *Vidin* Paşası olan *Pasvandoğlu* ise daha fazlasını yaptı; gelen fermanları sakladı, Büyük Efendi'nin şahsına duyduğu derin saygı ve bağlılığını göstermek için kapıcıbaşıları öldürmeyip geri gönderdi ve Bâb-ıâli'ye karşı silahlandı. Başını isteyen her ferman geldiğinde; önce reddetmeye sonra da her seferinde Vidin'e komşu paşaların arazilerinden on ila yirmi fersah araziyi kendi

11 O, üç yıl once yatağında eceliyle öldü.

topraklarına katmaya hakkı olduğuna inanmaya başladı. 80 bin kişilik bir ordu topladı ve kendisini cezalandırmak için gelen Osmanlı ordularıyla on yıl boyunca çarpıştı; bütün Bulgaristan'ı ve döküldüğü yere kadar Tuna'nın geçtiği heryeri zaptetti; tahtında Büyük Efendi'yi korkudan titretti.

Bu *Pasvandoğlu* (bir gece bekçisinin oğludur. Türkçede *pasvand* bu anlama gelir) şimdi Bâb-ı âli ile barış hâlindedir; silahlarını bıraktı ve itaatinin daha doğrusu bastırılamayan ve cezalandırılamayan isyanının karşılığı olarak, Büyük Efendi onu üç tuğlu vezir yaptı ve *Vidin* ve çevresinin paşalığını verdi.

Bu konu dışına çıkarak anlattıklarımız okuyucuya Bâb-ı âli'nin isyan eden uyruklarından kurtulmak için artık dilsizleri kullanmadığını belirtmek içindi. Şimdi daha etkili bir yöntem kullanıyorlar. Öldürmek istedikleri kişinin makamını onu öldürücek kişiye vaat ediyor ve veriyorlar; bu kişi çoğu zaman bir *paşa'* nın en yakın ve en eski hizmetkârlarından biri olur onun *paşalığına* konmak için efendisini öldürür.

Dilsizlerden ayrı olarak, dilsizlerle birlikte olan ve onlar gibi Büyük Efendi'yi eğlendirmekle görevli bir düzine *cüce* de vardır. Bu Asyalılara ait bir büyüklük simgesidir; aslında bu yararsız ve gülünç bir gösteriştir ki bu garip teşrifat Büyük Efendi'nin sarayının duvarlarının içinde olduğu gibi bazı Avrupa saraylarında da görülür.

Bu cüceler ve dilsizler Büyük Efendi saray dışına çıktığı zaman ona refakat ederler; cüceler hizmetkârların önünde yürür; bazan onların sırtları Büyük Efendi ata binmek istediği zaman ona tabure olmaya yarar. Onlar bu işe alışkındırlar; onlar yere kadar eğilirler; onların sırtlarına kadifeden veya başka bir kumaştan arkalıksız bir iskemle konur. Büyük Efendi bu eğlendirici üzengiyi kullanarak atına biner.

Eğer cücelerden biri tesadüfen dünyaya sağır ve dilsiz olarak gelmişse ve sonra da hadım edilmişse inanılmaz bir değeri vardır; sanki doğa ve sanat onu dünyanın en mükemmel yaratığı yapmak için elele vermiştir.

Kaptan-ı derya Hasan Paşa Sultan *Abdülhamid'*e benim sözünü ettiğim bütün nitelikleri üstünde toplayan bir cüce hediye etmişti. O hem tek gözlü idi, hem çolaktı, hem de topaldı yani bir harika, doğanın harikulade bir kusurlu adam örneğiydi.

Kapıcıbaşı

Kapıcıbaşılar hükümdarın mabeyincisidirler. Onların şefi *kapıcıbaşılar'*ın en yaşlısı olan *Mirâlem'*dir. Onların bazıları *Silahşör* sınıfındandır, bunlara *Silahşör Kapıcıbaşı* denir. Hükümdara refakat etmekle görevlidirler; her Cuma Büyük Efendi camiye gittiğinde oluşan merasim alayına iştirak etmek için atlarına biner-

ler. Onlar, birkaç yıldan beri, saraydan verilen idam emirlerinin yerine getirilmesi gibi *gizli vazifeler*'de dilsizlerin yerini almışlardır. Ayrıca yönetimle, atamalarla, kuruluşlarla *paşalar*'ın görev değişiklikleri ile ilgili fermanları götürmek için de eyaletlere giderler. Bu görevler çok istenen vazifelerdir çünkü çok kârlıdır; bu mabeyinciler özellikle atamalarla ilgili ferman götürdükleri paşaların yanından yüklü hediyelerle dönerler. 1796 temmuzunda Akka Valisi *Cezzar Ahmet Paşa*'ya bütün Suriye'nin başkomutanlığına atandığını bildiren kapıcıbaşı; paşadan elli bin kuruş değerinde (bizim paramızla 100.000 Frank civarında) bir hediye aldı. Bu 50.000 kuruşu İstanbul'a dönünce bu *kapıcıbaşı* öyle iyi kullandı ki iki tuğlu paşalık olan Negroponte'nin valliğini elde etti. Önemli olmayan idam fermanlarını götürüp çoğu zamanda onu icra edenler ise daha aşağıda sözünü edeceğim *bostancı* birliklerine bağlı bir cins görevli olan saray *Hasekiler*'idir.

Kapıcıbaşılar sarayda gerekli işler için nöbet tutarlar; nöbetçi olan sarayın ikinci giriş kapısında küçük bir odada yatar; ona güneş batar batmaz odasının anahtarı teslim edilir. Bütün *kapıcıbaşılar* sarayın önemli görevlileridir; büyük ayrıcalıkları ve saygınlıkları vardır. Bâb-ı âli'nin üst yöneticileri onları iyi tutarlar ve sarayda desteklerini sağlamak için onlarla dost olma gayreti içindedirler. Çünkü ister *Silahtar Ağa,* ister *Kızlar Ağası* gibi protokolda üst mevkiyi olanları hatta Büyük Efendi'yi onlar hergün görmekte ve yakınlarında bulunmaktadırlar. *Kapıcıbaşılar* eğer aynı zaman da *silahşör* ise kendilerine hizmet etmeleri için *bostancıları* yani *bostancı* külahını taşıyanları kullanma haklarına sahiptirler. Bu külah aşağı yukarı on sekiz pus uzunluğunda parlak kumaşlardan yapılmış silindir şeklinde ama geriye itik giyilen bir başlıktır. Türkiye'de asker, sivil, din adamı ve diğer bütün sınıfların rütbeleri, görevlerinin önem derecelerinin işareti giydikleri başlıklarla belli olur ve tefrik edilir. Hiç kimse bir rütbenin veya bir kademenin işareti olan özel bir türbanı bu görevde değilse giyemez, çünkü bu sarığı ancak bu aşamadaki kişiler giyebilir. İstanbul'da iki yüzden fazla birbirinden çok farklı başlık türü vardır; bunlarda kendi aralarında sonsuz sayıda farklar gösterebilirler ve bu başlıklar şehirde göze çok hoş gelen ve çok çekici bir manzara oluştururlar.

İMPARATORUN ATLARIYLA İLGİLENEN BÜYÜK MEMURLAR

Büyük İmrahor, Küçük İmrahor

Bu iki büyük silahşör Büyük Efendi'nin bütün diğer silahşör at bakıcılarının amiridir. Onların görevi sarayın at ahırlarının genel denetimini yapmaktır. Büyük Efendi'nin bütün hayvanlarını çayıra salma törenine de başkanlık ederler. Bu tören her yıl hıdrellez günü yapılır ve büyük hazırlıklardan sonra gerçekleştirilir.

Bâb-ı âli'nin bütün ileri gelenleri, sarayın üst görevlileri, Büyük Efendi'nin bütün maiyeti hayvanların çayıra salınma için saraydan çıkma törenine iştirak ederler; atlar otlamak için gidecekleri çayırlara kadar İstanbul sokaklarından da törenle geçirilir; bu çayırlar payitahtın çevresindedir. Atlar bu çayırlarda gece gündüz bu görev için Rumeli vilayetlerinden gelen Bulgar köylülerince korunurlar. Onların köyleri vergiden muaftır; bu geçici görevleri dolayısıyla emeklerinin karşılığını vermek açısından başka pekçok bağışıklıkları daha vardır.

Büyük Efendi de sözkonusu ettiğimiz bu törene bizzat katılır ve atlar saray dışına çıkarken onları seyretmek için *Alay Köşkü*'nün pencerelerinden birinin önüne oturur. *Alay Köşkü,* şehirin içinde sarayın büyük duvarlarına yaslanmış bir mahaldir; Türklerin *Devlet-i Hümayun* veya hükümet kapısı; Avrupalıların Osmanlı Hükümetini tanımlamak için *Sublime Porte (Bâb-ı âli)* dedikleri binanın yanındadır.

Bu iki imrahor size sonradan söz edeceğim hükümdarlığın dört büyük üst görevlisinden sayılır.

Rikabağaları (Padişahın Üzengisini Tutanlar)

Bunlar hükümdarlığın dört büyük memuru olup; Osmanlı sarayında *rikabağaları* diye adlandırılarlar:

1. *Bostancıbaşı*
2. *Büyük İmrahor*
3. *Küçük İmrahor*
4. *Kapıcılar Kahyası*

Sonuncunun *kapıcıbaşılar* üzerinde bir yetkisi yoktur; tören yöneticisi gibi özel bir görevi vardır; o Büyük Efendi'ye her zaman refakat eder; diğer üçü ancak saraydan çıktığı zaman onunla birlikte olurlar.

Bugünkü rikabağalarına; son *Konstantin*'in tahtının kanlı yıkıntıları üzerine oturmadan önceki Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucuları olan hükümdarların zamanındaki rikabağalarının kötü birer kopyasıdır diyebiliriz.

O zamanki sultanların bir çadırdan başka sarayları; askeri maiyetlerinden başka hizmetkârları yoktu; tek törenleri de mağluplardan elde edilen ganimetlerin kendi önünden geçirilmesiydi.

Ordunun hükümdardan ricaları ve dilekçeleri at üstündeki sultanın yanına gelinerek yapılırdı; adalet veya merhamet isteyenler ona yalvarırlardı. Orduya verilen emirler, tutuklama emirleri hatta yargılamalar sultan at üzerindeyken yapılırdı. O zaman *rikabdarağaları* çok önemli görevlilerdi; bu eski geleneğin saray

içinde sürdürülmesi bu padişahın üzengisini tutan kişilere *rikabağası* denmesine neden olmuştur. Askeri belgelerde; elçilere verilen resmi yanıtlarda; Bâb-ı âli'den gelen fermanlarda daima bu *rikabdarağa* sözcüğü geçer; ve bütün Avrupalı elçilerin verdiği notalar bu *rikabağalarına* gönderilir.

Tuna'nın ötesine kadar Büyük Efendi'nin topraklarından geçerek Fransa'ya göndermek fırsatı bulduğum bir ferman var; bu ferman savaş sırasında Fransa'nın haklarını koruyan Majeste Danimarka Kralı'nın temsilcisi Baron *D'Hubschs*'un *rikabağaları*'na hitaben yazdığı bir dilekçeye verilen cevaptır.

Bostancılar

Sarayın iç hizmetlerini üstlenen çok sayıda kişilerden oluşan bir örgüttür; bu görevler çeşitli hizmetler olduğu gibi askeri vazifeler de olabilir; okuyucuya bu kişilerin sarayın korunmasıyla da sorumlu olan 5 ilâ 6.000 kişilik bir grup olduğunu da belirtmeliyim; ancak bu grupta tek bir tüfek dahi yoktur.

Başlangıçta yalnızca bahçıvanlık görevi üstlenen (Türkçede *Bostan* bahçe demektir) *Bostancılar*'ın amiri *Silahtarağa*'dan sonra sarayın en üst görevlisi olan *Bostancıbaşı*'dır. Bu üst görevlinin pekçok ayrıcalıkları vardır; sarayın iç emniyetinden sorumlu olduğu gibi, İstanbul'un şehir dışı bölümünden yani kırlardan şehir kapılarına kadar olan topraklardan ve ta Karadeniz'e açılan bölümdeki fenerlerden itibaren bütün Boğaz'ın, aynı zamanda Çanakkale Boğazı'ndaki *Gelibolu*'nun asayişi de ondan sorulur; aynı zaman da *Edirne* valisidir; bu kentte bir *bostancı* garnizonu ile bir vekili bulunur.

Bostancıbaşı, Büyük Efendi'nin 13 çifte (26 kürekli) kayığının dümenini idare etme ayrıcalığına da sahiptir. *Bostancılar* bir yangın çıkarsa müdahele etmekle sorumlu olduklarından, böyle bir durumda kayığın dümenini geçici olarak *haseki bostancıların şefi* haseki ağası tutar. *Haseki* bostancılar özel görevleri olan daha az sayıdaki bir başka tür bostancılardır. Daha önce de *hasekiler*'in özel görevlerin yerine getirilmesiyle yükümlü olduklarını söylemiştim.

Okuyucunun bilmesi gereken bir husus da, Büyük Efendi'nin bütün mutlak hükümdarlar gibi, İstanbul'un içinde veya dışındaki her yangında maiyetiyle birlikte yangın yerine gitme zorunluluğudur. Halkın mırıldanması veya kötü düşünmesinden korktuklarından hiçbir zaman bu görevden kaçınamazlar. Diğer taraftan her zaman özellikle kış mevsiminde gündüz ve gecenin herhangibir saatinde yangın çıkması ihtimali olduğundan; yangın çıktığında, Büyük Efendi'ye haber verilir ve eyerleri üzerlerine konmuş atlarla kürekleri takılı kayıklar her dakika hazır olduğundan Büyük Efendi, yangın küçük çapta bile olsa ve İstanbul'un öteki ucundaki Üsküdar'da bile çıksa muhakkak olay yerine gider. İstanbul'daki üç seneyi aşkın ikametimde her yıl beş veya altı kere yangın çıktığını gördüm. Padişahın yangın yerinde olmasının asıl sebebi; yangınların halkın memnuniyet-

sizliğinin işaretini veren olaylara gebe olmasıdır; ufak bir kıvılcımla bu mutsuzluk bir isyana dönüşebilir. Bu cins *yakıcı bir uyarı*'ya muhatap olmak yerine halkın şikayet konularını Büyük Efendi'ye olay yerinde sunmasını sağlamak daha akıllıcadır. Bundan dolayı bostancıbaşı hemen yangın yerine gittiğinden Büyük Efendi'nin kayığının dümenini *hasekiağası* idare eder.

Hasekiler padişahın ulaklarıdır; payitaht dışında da görevlendirilirler ama *bostancı* teşkilatının bir bölümüdürler. Şefleri *hasekiağası* gerekli olağanüstü durumlarda veya *bostancıbaşı* azledildiğinde veyahut terfi edip üç tuğlu paşa olduğunda ona vekalet eder.

Bostancıbaşı'nın sarayda *Turnacıbaşı* ve *Kuşçubaşı* gibi iki yardımcısı daha vardır. Bütün saray yöneticileri içinde Padişah ile birlikte tek sakalı olan kişidir ve kendisinin tefrik edilmesi için *turuncu* renkte pabuç giyer . Halbuki Büyük Efendi dahil herkes limon rengi pabuç giyerler; İstanbul'da bütün müslümanların ayakkabı rengi böyledir; Paris'te bizim görme olanağı bulduğumuz Türk elçilerinin pabucu da bu renktir.

Baltacılar

Sarayın *baltacıları* (odun yarıcıları) bostancılar gibi hem sarayı muhafaza görevini hem diğer hizmetleri yaparlar. Eskiden yalnızca sarayın hamamlarında ve mutfaklarında kullanılan odunları kesmek ve yarmak ile sorumlu idiler; daha sonra sayıları arttı ve sarayın içinde kullanılan bütün hizmetli grupları gibi askeri bir düzene girdiler. Sultanların muhafız güçlerini imparatorluk ordusunun bir parçası yaparak onları kendilerinden uzak tuttuklarına dikkat etmek gerekir. Ancak yaptıkları işe göre sınıflandırılırlar ve hükümdarın şahsı bundan dolayı en azından daha emniyette kabul edilir. Saray on bin civarında adamla korunur, gerçekte bu güç iyi donanımlı bir tabur Avrupa askerine direnemeyecek durumdadır ama İstanbul halkının korkması ve saygı duyması bakımından yeterlidir; halkın gözleri hâlâ *saray içindekiler* denilen kişilerin garip biçimleri ve giysilerinden etkilenir. Sarayın hoyrat ve kaba bir memuru sokaklardan geçip İstanbul'dan *Pera*'ya veya Üsküdar'a gitmek için kullanılan binlerce kayıktan birine bindiği zaman sanki bir *vezir* imiş gibi büyük havalara girer; sıradan insanlara gururlu bazan da insanları aşağılayan bir şekilde davranır; yüksek sesle konuşur ve en küçük isteklerinin hemen yapılmasını ister.

Sarayın bir üst görevlisi şehir halkının ortasında saygınlığına leke düşürmemek açısından çok dikkatli davranır; yirmi beş ilâ otuz hizmetkâr yanında olmadan sarayın kapısından çıkmaz; adamlarına kendini izlemeleri için emir vermesine gerek yoktur; o sarayın çeşitli avlularından geçip dışarı doğru gideceğini belli edince maiyetindeki insan sayısı artar; maiyetindeki insan sayısı onun şanının ve saygınlığının işareti sayılır. Avrupa'da da bazı uşaklar efendilerine riyakârlık

yaparlar ama bunu açıkça göstermezler ve kendilerini belli edecek uşak kıyafetleriyle efendilerini izlemezler. İstanbul'da tam tersine, hizmetkârlar yaptıkları işten gurur duyarlar; kendilerinin görevlerini simgeleyen elbiseleri gururla giyerler ve *bostancılar* başlıklarını *Leventler*'inkine (Avrupa silahları ve usulleriyle yetiştirilen Türk askeri) benzer şekile hiçbir zaman sokmazlar.

Baltacılar, sayı olarak *bostancılar* kadar çok değildir. Baltacıların bir alt bölümü daha vardır; bunlara *zülüflü baltacılar* denir; bunlar *baltacı* teşkilatına bağlıdırlar ve şakaklarının iki tarafına kadar düşen saç perçemleri ile tanınırlar, bu perçemlere zülüf (aşağı yukarı Fransa'da alay etmek için *köpek kulakları* denilen şekildeki saç şekli) denir.

Peykler

Peykler, Büyük Efendi saraydan çıktığı zaman ona refakat etmekle görevlidirler. Sakallıdırlar ve ok ile yay taşırlar; pek usta ok atıcılarıdır. Başlarına miğfer şeklinde kocaman bir başlık koyarlar; bu miğferin tolga tepeliğinden çok uzun beyaz tüyler yükselir; bu tüyler miğferin bir kenarının üstüne doğru eğik dururlar; öyleki Büyük Efendi geçerken bir tarafındaki peyklerin tüyleri o taraftan padişahın görülmesini önler; diğer taraftaki peyklerin tüyleride o istikamette hükümdarın görülmesini engeller; Büyük Efendi bu tüy setlerinin arasında yürür ve bütün gözlerden saklanmış olur. Bu muhafız gücü daha önce de söylediğimiz gibi yayla silahlandırılmışlardır ve okları dışarıya yöneltilmiştir.

Solaklar

Solaklar sivri ve yaldızlı bir kumaştan başlık giyerler; ellerinde baltalı bir mızrak vardır; sakal bırakamazlar; Büyük Efendi'nin atının önünde mızrakları aşağı doğru eğik ve öne yönlendirilmiş olarak yürürler.

Bütün bu refakatçilerin dışında Büyük Efendi'nin sarayın ikinci kapısından; her Cuma seçtiği gideceği camiye kadar ki yol üzerinde iki sıra yeniçerilerin bulunduğunu da söylemeliyim. Büyük Efendi'yi gördükleri zaman başlarını saygıyla öne eğerler; Sultan da sağa, sola eğilerek nazikçe onları selamlar.

Okuyucu bu söylediklerimden üzerinde çok konuşulan ve çok yalan söylenen saray teşkilatı hakkında doğru bir bilgiye sahip olmuştur sanıyorum. Avrupalı gezginlerin çok büyük kısmı ancak sarayın ilk avlusuna girebilmişler ve gözleriyle görmediklerini duyduklarıyla anlatmışlardır. Ben onlara göre daha şanslıydım. Payitahttaki iki buçuk yıllık ikametimden sonra (aslında bunun yirmi altı ayı hapiste geçmişti) eğer saray bahçelerinin içine hatta haremin sınırına kadar giremeseydim çok üzülürdüm. Bu girişimimi başarıya ulaştıran saray bahçelerinin müdürü ve yöneticisi bir Alman bahçıvan oldu. Bize bir gün haber verdi ve

Valide Sultan'ın Köşkü'nün kapılarından birinden bizi içeri soktu; o gün bütün saray mensupları *Beşiktaş*'ta (Boğaz kıyısında Büyük Efendi'nin eğlence mahalli) idiler. Bugün Mayence şehiri belediye başkanı olan ve o zaman benim gibi hapis yatan *Jambon-Saint André* ile birlikte Avrupalıların pek sık ayak basamadıkları bu yerleri gezdik.

Öğrendiğim ve okuyuculara naklettiğim bütün ayrıntıların doğruluğunu garanti ederim. Bu bilgileri çok zorluklarla elde ettiğimi de belirteyim. Türkler hiç meraklı değillerdir; bildikleri konularda kendilerine niye soru sorulduğunu pek anlamazlar ve Avrupalılara cevap vermeyi pek sevmezler ve bizim merakımızı gidermeyi de hiç önemsemezler.

Saray ile ilgili bölümü hiç bilinmeyen ve saray hizmetkârlarının körü körüne ve bağnaz bir şekilde sultana karşı nasıl saygılı davrandıklarının bir öyküsüyle bitireceğim.

Bugünkü Büyük Efendi bir gün deniz kenarına açılan kapılardan birinden saray dışına çıktı ve kayığa bineceği köşke gitti; bir *kapıcı* hemen atılıp demir bir parmaklığı açarken eli bu parmaklık ile duvar arasında sıkıştı. Sıralanmış haremağaları, uşaklar ve *bostancılar* bu parmaklığa dayandılar. Canı çok acıyan zavallı adam bir of bile demedi; ezilmiş ve kopmak üzere olan eliyle bu ızdıraplı ve dayanılmaz durumda sultanın bütün maiyetiyle geçip gitmesini bekledi; acısı o kadar büyüktü ki parmaklık açılınca kesilmiş dört parmağı yere düştü; acıyla inleyip yardım istemek yerine dört parmağını feda etmişti; bunu mutlak sessizlik kuralına uymak ve Hükümdarın şahsına saygısını göstermek için yapmıştı. Bir Fransız hiçbir zaman bu kadar sabırlı olmaz ve bana göre de haklıdır.

Ben Osmanlı Tarihi yazmaya girişmeyeceğim; bu kitabımı okuyucuya yönetimi ve devletin üst kademe memurlarını tanıtarak ve biraz da donanmadan söz ederek bitireceğim.

Saray maddesini kapatmadan ve konuyu bitirmeden okuyucu Büyük Efendi'nin sayısız ünvanlarını öğrenmekten muhakkak ki memnun kalacaktır. Dikkat edeceği husus bu ünvanların tumturaklı anlatımının kendisine Şarklıların tantanalı, boş ve şişirilmiş laflarla dolu dili hakkında da bir fikir vereceğidir.

Bütün bunlara örnek olarak Osmanlı İmparatoru I. Mahmut'un İran Şehinşahı I. Abbas'a yazdığı sıradan bir resmi mektubun baş kısmını alacağız:

"Ben ki Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz yardımı ve son Peygamber Hazreti Muhammed'in rahmetiyle (bütün selamlar onun ve ailesinin ve arkadaşlarının üzerine olsun) şerefli sultanların sultanı; güçlü hükümdarların hükümdarı; tahtlarında oturan *Hüsrevlerin* tahtlarını onlara dağıtan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, dünyanın üstündeki *Hüsrev*; zayıfların ve zavallıların koruyucusu; imansızların ve zındıkların yok edicisi; doğuda ve batıda hüküm süren ikinci İskender;

İslamiyetin ve gerçek müminlerin koruyucusu; ilahi yasanın sancaktarı; milletlerin hayatının, barış ve ölümlülerin güvenliliğinin efendisi; insanların mutluluğunun nedeni; bütün ulusların kıskandığı iki ünlü ve saygın şehrin, bütün Müslümanların dileklerini yönlendirdikleri mübarek ve ulu Mekke ve Medine'nin hizmetkârı; Kudüs'ün koruyucusu ve sahibi; üç büyük şehir İstanbul, Edirne ve Bursa'nın aynı şekilde cennet kokulu Şam'ın, Suriye Trablusu'nun, mutluluklar diyarı olarak asrın bir tanesi Mısır'ın, bütün Arabistan'ıın, Afrika'nın, Barka'nın, Kahire'nin, Halep'in, Irak, Arap ve Acem diyarlarının, Basra'nın özellikle halifelerin payitahtı Bağdat'ın, Musul'un, Şehr-izor'un,Diyarbekir'in, Zülkadiriye'nin, Erzurum'un, çok güzel Sivas'ın, Karaman'ın, Kars'ın, Çıldır'ın, Van'ın, Mora adalarının, Kandiye'nin, Kıbrıs'ın, Sakız ve Rodos'un, Berberistan'ın, Habeşistan'ın, Cezayir'in savaş alanlarının, Trablus ve Tunus'un, adaların ve Karadeniz kıyılarının, Anadolu ülkesinin, Rumeli eyaletlerinin, bütün Kürdistan, Yunanistan, Türkmen ve Tatar ülkelerinin, Kafkasya'nın, Kabartayların ve Gürcistan'ın, soylu Tatar kabilelerinin ve onlara bağlı bütün çevrenin, Besarabya'nın ve ona komşu yerlerin, Bütün Bosna'nın ve çevresi ile Belgrad Kalesi'nin, Sırbistan'ın, aynı şekilde Arnavutluk'ta bulunan kalelerin, Arnavut topraklarının, bütün Eflak ve Boğdan'ın ve bu vilayetlerde bulunan askeri tabyaların ve nihayet burada isimlerini zikretmenin gereksiz olduğu sayısız şehrin ve kalenin efendisi olan ben Sultan Mehmet oğlu, Sultan Mustafa oğlu, sultanların sultanı, zaferin merkezi, sultan oğlu sultan; fetihler yapan padişah Mahmut Han'ım. Gücümle, mutluluk kaynağı olmakla iki cihanın sultanı ünvanına sahibim; halifeliğimin ululuğu tartışılmaz ve iki denizlerin de efendisiyim.

Saygınlıkta çok seçkin, görkemde en yüksek, bilgelikte *Kuşenk*'e, anlayışlılıkta *Darius*'a eşit, yeni *Siyavuş,* öngörüşlülükte *Keykavus*'a, çabuklukta *Hüsrev*'e denk, *Sencer* kadar cesur, *Feridun* gibi muhteşem; *Afrasiyab* kadar adil; Darius'ların tahtının barışsever sahibi; işgal ettiği tahtın süsü, Hazar Denizi'nin kıymet biçilmez incisi, fazilet vadisinin tacidarı; taçlı başların hükümdarı, yönetim ilmi satrancının sultanı, mutluluk tacının en değerli taşı; şerefli Şehinşah Birinci Abbas, İranlıların hükümdarı; her zaman doğruluk ve iman yolunda olmaya muktedir olan.

İçten dileklerin seçkinliği ve en saygılı selamların soyluluğu ile sizi selamlamaktan gurur duyarım. Bunlar Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle Doğu'dan doğan seher gibi incelikli ve yeni sözlerdir. Ben de size karşı aynı duygular içindeyim ve bu gerçek dostluk yıldızlar gibi parlayarak yükselecektir. Cennet çeşmesi gibi onun hareketli ve akıcı ifadesi ilahi bir vahiy gibi yayılacaktır: *Alllah sizlerin arasına dostluk ve merhameti yerleştirdi.* Bunun sonucu olarak gerçek bağlanmaların bereketli kaynakları keşfedilecektir."

Bütün bu okuduklarınız sıradan bir protokol gereği yazılanlardır; bunun üç misli uzunluğunda olan resmi mektuplar vardır. Okuyucu bu mektubu gördükten

sonra bir kişinin tek bir resmi mektubu yazmak ve kopya etmek için bir günün yetmeyeceğini haklı olarak düşünebilir. Ancak şunu belirtmeliyim ki mektup yazma yalnızca hükümet işlerinde söz konusudur. Türklerin mektup yazma alışkanlığı yoktur; onlar çok az daha doğrusu hiç mektup yazmazlar; Türkiye'de hiçbir yerde postahane yoktur; herhangi bir gezgin kendisine verilen mektupları yerine ulaştırmayı gönüllü olarak üstlenir; mektup bazan altı ay, bazan bir yıl sonra sahibine ulaşır. Hükümet kendi resmi mektuplarını *tatarlar* aracılığı ile ulaştırır; paşalarla mektuplaşmak gibi bir uygulama yoktur; onlara yalnızca yönetim konusunda *ferman* diye adlandırılan ve Bâb-ı âli'den gönderilen emirler ulaştırılır.

Bu bakımdan Türkiye'de bir mektup nedir bilinmez; mektup yazılmaz ve alınmaz.

Payitahtın dış ülkelerle ticari ilişkileri olan Türk tüccarları bazan mektup yazarlar ama bu yazışma asla düzenli değildir.

Yukarıki resmi mektup İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin tercüman sekreteri Mösyö Kieffer tarafından Türkçeden Fransızcaya çok sadık bir şekilde ve harfi harfine çevrilmiştir. Bu zat Yedikule'de benim esaret arkadaşımdı ve bugün Dışişleri Bakanlığı'nda Doğu dilleri baştercümanı ve bakanın birinci çevirmenidir.

YÖNETİM ŞEKLİ

Devlet Ricali

Osmanlı hükümeti sadrazam, kahya bey, *defterdar efendi,* reis efendi ve *çavuşbaşı*'dan oluşur.

Sadrazam

Hükümetin başındaki bu büyük vezire Türkçede *vezir-i âzâm, sadrazam* veya *said-i devlet* denir; Büyük Efendi'nin vekili, imparatorluğun naibidir. Büyük Efendi'nin bütün gücü ve yetkileri ona da verilmiştir. Bütün uyrukların; paşalar dahil ölüm ve kalım hakkı ondadır; yalnızca paşalar için ölüm kararı verince hükümdardan izin alması gerekir. Büyük Efendi bir sadrazam tayin ettiğinde eline teslim ettiği imparatorluğun mühründen başka bir yetki simgesi vermez . Atanan vezir en derin saygı işaretleriyle bu mührü alır ve itinalı bir şekilde koynuna sokar ve asla hiçbir şekilde onu terketmez; onu her kullanışında onu dini bir davranışla başına götürür, sonra öper ve onu sarıp sarmalayan küçük torbaların içine koyar.

Azledildiği zaman, çavuşbaşı mührü geri istemeğe gelir; bu sihirli mühürden mahrum kalan vezirin sonu karanlıktır; mühürle birlikte kellesi istenmediyse o çok memnun olur.

Son azledilen sadrazam *Mehmet Esat Paşa,*[12] Rodos'a sürüldü; o 1798'de Amiral *Utşakov* kumandasındaki Rus filosunun Boğaz'a girip geçmesine izin veren belgeyi imzalamak istemedi; onunla birlikte aynı konu üzerinde gerekli *fetva'* yı vermeyi asla istemeyen şeyhülislam da sürüldü. Sadrazam o zaman Büyük Efendi'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zorla alınan bu izinden bir gün pişman olacağını öngörmüştü. Gerçekten de Bâb-ı âli bu yolu ilk kez 1798'de açtı; yeniden geçiş izni istendiğinde de reddedemedi ve bu şekilde Rus gemileri için yol açılmış oldu ve böylece *Korfu* adasına kadar gittiler. O günden beri Türkler İstanbul'un tam hakimi değillerdir; Rus bayrağının sarayın duvarları dibinde dalgalanması, Osmanlıların en amansız düşmanlarını bayraklarının payitahtın kapılarında görülmesi aslında bir felaketin habercisidir ve gerçek Müslümanlar bu dinsizliğe, imparatorluğun yıkılmasına öfkelerini bağırarak ifade ettiler; bu güne kadar asla bir Büyük Efendi böyle bir geçişe izin vermemişti.

Filonun ilk gemilerinin görülmesiyle birlikte bütün şehir ayaklanmayı düşündü; fakat Türklerin durumları çok kritikti; kibirleri ve gururları Fransızların Mısır'ı istilasıyla kırılmıştı. Ruslar ve İngilizler Osmanlılara müttefikleri, koruyucuları olduklarını bildirdiler; durumun vahameti bu izni onlara zorla kabul ettirdi.

Bununla birlikte Korfu'yu aldıktan sonra Kırım'daki limanlarına dönen bu filonun dönüşündeki bir olay okuyuculara Türklerin Ruslara karşı kökleşmiş kinlerinin boyutunu gösterecektir.

Amiral *Utşakov* Boğaz'da hemen, hemen sarayın duvarlarının altında demir attı; yedi, sekiz gün filosu burada demirli kaldı; geminin sandalları sık, sık karaya gidip geliyorlar ve subaylar neredeyse hergün şehire çıkıyorlardı. Bir yüzbaşı ile bir teğmen ikisi birden Galata'nın iskelelerinden birine gittiler; ayaklarını rıhtıma atar atmaz iki el tabanca ateşiyle yere serildiler. Amiral ve Rus temsilcisi Mösyö *dö Tamara* Bâb-ı âli'ye durumu şikayet edip böyle iğrenç bir cinayetin cezalandırılmasını istediler. Mısır'ı yeniden ele geçirememiş ve Saint Petersburg kabinesine mutlak bağımlı olan Bâb-ı âli; amiral ve temsilci tarafından istenen bütün istekleri Rusya'ya vermek için büyük gayret gösterdi; birçok kişiyi tutukladı ve dayak atarak söyletmek istedi ve ölümlerden sorumlu tuttuğu garip iki Rum'un kafasını kesti. İhtiyaç duyulan kurbanlar için bu iki garibanın seçildiği ortadaydı. Bolca dağıtılan hediye ve paralar şikayetçi tarafın kinini teskin etti. Ancak Bâb-ı âli'nin kendini savunma içgüdüsüyle böyle davrandığı ortadaydı ve onun kötü niyetini gösteriyordu ve bir temsilcinin de para ile teskin edilmesi az görünen bir hususdu. İki suçlunun cenazesi özellikle Müslüman olmayan kişiler için İstanbul'da hiçbir zaman görülmemiş bir şekilde büyük bir törenle toprağa

12 Bu paşanın ismi Mehmet Esat Paşa değil, Mehmet İzzet Paşa'dır. 1794-1798 arası sadrazamlık yapmıştır. (Çevirenin notu)

verildi. İki zavallı tersanede çalışıyorlardı; cenaze konvoyunda *tersane çavuşları* da vardı ve gömüleceği yere kadar tabutları takip ettiler. Bir imansızın, bir köpeğin, bir *gavur*'un tabutu arkasında Müslümanları görmek işitilmemiş bir şeydi! Bu inanılmaz olayı eğer ben İstanbul'da olmasaydım ve gözleriyle görenler şahitlik yapmasaydı size nakletmezdim. Hükümetin bu davranışı ne kadar doğruydu bilmiyorum; üstelik bu olaydan bir kaç gün sonra daha az talihsiz olmayan ve sonuçları daha üzücü bir vak'a daha oldu. Rus Elçisi Mösyö *dö Tamara,* karısı ve maiyeti, Rusya'nın Napoli temsilcisi Kont *Ludolf,* kızı, birçok Rus ve İngiliz subayı camileri ziyaret etmek istediler. Bu isteklerini karşılamak için normal olarak bir *ferman* gerekliydi ve Bâb-ı âli önemli yabancılara ve Avrupalı elçilere bu fermanı her zaman verirdi. Rusya'nın baştercümanı Mösyö Fonton bu fermanı talep etti, ve bütün kafile İstanbul içinde yola koyuldular; önce Ayasofya Camii'ne gittiler sonra *Süleymaniye Camii*'ne yöneldiler. Bu son camiye vardıklarında namaz vaktiydi. Rus ve İngiliz subayları yalnız ayakkabılarını çıkarmayı değil normal olarak Türkler gibi ayakkabılarını çıkarınca Avrupalılara verilen terlikleri giymeyi de reddettiler. Genç subaylar cami içinde hanımların ellerinden tuttular; şuursuzca ve patavatsızca gülüşleriyle namaz kılan Müslümanların hiddetini üzerlerine çektiler; bir anda cemaat onları yuhalamaya ve tehdite başladı, subaylar kendilerine çeki düzen verdiler ama etraflarındaki kalabalık büyüdü; camidekiler rezalet diye bağırıyorlardı. Camiin yakınlarındaki medreselerden gelen *softalar* (öğrenciler) koşuştular; ziyaretçilerin etrafını çevirdiler ve onlara hakaret etmeye başladılar; hakaretten dayağa geçildi; kadınlar ve erkekler tokatlandılar, pabuçlarla kafalarına vuruldu ve kaçmak zorunda kaldılar. Türkler onları camiin dışında da taşlarla kovaladılar.. Mösyö de *Ludolf* kolundan yaralandı; Madam *dö Tamara,* Matmazel dö *Ludolf ve* Madam *Fonton* zengin görünüşlü bir evin kapısını çalacak kadar zaman bulabildiler; bu evin kadınları üçünü hemen hareme aldılar; harem kızgın kütleler için de masuniyeti olan bir sığınaktı.

Erkekler dağıldılar ve bu bağnaz kişilerin takibinden ve küfürlerinden kaçarak elçiliğe sığındılar; aslında takip edenlerin kendi mabetlerinde bu ihtiyatsız adamlarla genç budalaların yaptıkları terbiyesizliğe kızmaları da haklarıydı.

Bu kazada suçlanacak olan Bâb-ı âli dayak yiyenlere hemen birkaç yeniçeri birliği yardıma gönderdi ama ortada kimse kalmamıştı.

Bu iş te iki Rus subayının katlindeki gibi yine şikayetlere ve cezalandırma isteklerine konu oldu. Yirmi, yirmibeş softa falakaya yatırılıp dövüldü; bir o kadarı sürüldü ve içlerinden iki tanesi de asıldı. İşi tatlıya bağlamak için de yine hediyeler ve paralar dağıtıldı. Bu arada Rus Çarı Paul'ün ölüm haberi bütün hınçları teskin etti; Mösyö *dö Tamara* başka işlerle meşgul olmaya başladı ve Bâb-ı âli de artık dünkü olayların üstünde durmadı.

Konumuzla ilgili olmayan bu iki küçük öykü için okuyucu bana kızmasın ve ben yine sadrazama döneyim.

Türkler, İmparatorluğun başbakanına *vezir* ismini vererek; bu güçlü ama korkunç görevi üstlenen kişiye yüklenen bütün işleri ifade etmek isterler. *Vezir* kelimesi hamal anlamını işaret eder.[13]

Yönetilen bir imparatorlukta sadrazamın yükü kadar ağır bir yük yoktur. Bu güçlü imparatorluğun başbakanı ve eyaletlerdeki bütün valileri hamaldan başka bir şey değildirler.

Sadrazam divanın başkanıdır; divana getirilen bütün sorunlar için son kararı o verir. Barışa ve savaşa evet der; anlaşmaları imzalar; vergi koyar veya kaldırır; başkomutan olarak ordulara kumanda eder; bir tek kelimeyle *Padişah*'ın mutlak vekilidir. Sınırsız bir yetkiye sahiptir ve yalnızca efendisine karşı sorumludur. *Tabl-ı âlem* diye de anılır; bu kelime bütün vezirlere (eyalet valilerinin) verilen bir ünvandır. Vezirler, paşalar, beyler *tabl-âlem* diye isimlendirilirler. Âlem, geniş bir bayrak olup bayrak direğinin sivri ucunda hilal veya yarımay şeklinde bir takı vardır. *Tabl* ise bir nevi davuldur. İmparatorların üst yöneticilerine verdikleri bütün askeri merasim maiyetine *davulhane* denilir.

Sadrazamın davulhanesi dokuz davulcu, dokuz *zurnazen* (bizim fifre'ye benzeyen zurna çalanlar), yedi borazancı, *zilleri* birbirine çarpan *zillezer*'lerden oluşur.

Sadrazam dört tuğlu bir görevlidir. Diğer vezirlerin üç tuğu vardır.

Bir sancak, bayrak anlamına gelir ama Muhammed'in yeşil bayrağından farklı olarak kırmızıdır.

İki *bayrak* deyimi en geniş sancak demektir.

İki tuğlu paşalar vezirlerin bütün süslemelerinin aynına sahiptirler ama ancak iki tuğları vardır.

Eflak ve Buğdan Beyleri de aynı seviyedeki paşalar gibi iki tuğ sahibidirler.

Beylerin bayrakları ve tek tuğları vardır; beylerin altında olan bölge kumutanı olan ağaların da bayrakları vardır ama tuğları yoktur.

Sadrazam temsil ettiği makamın büyüklüğüne yakışacak şekilde bir hayat sürer. Maiyeti iki bin subay ve hizmetkârdan oluşur; halk arasına karıştığı zaman veya divanda sarığına kuş tüyü ve elmaslarla süslü iki sorguç takar. Büyük Efendi ise sarığının üstünde çok özel bir şekli olan ve *mücevveze* denilen üç sorguç taşır.

Sadrazam, göreve gelmesinin ertesi günü saraya gidip padişahın huzuruna çıkar; öğleden sonra da sarayında halkın sadrazamlığa atandığını anlaması

13 Herbelot'nun Türkçe-Fransızca sözlüğünde *Vezir* kelimesinin anlamına bakınız.

için bir tören düzenleyip katılır. İmpatorluğun otoritesini göstermekle görevlidir; bu işi istediği gibi yapar. Bu otorite sınırsızdır; başka devletlerde çok tehlikeli sorunlara sebep olabilecek bu sınırsız yetki Osmanlı İmpanatorluğu'nda aksine yararlıdır. Sadrazam gibi büyük gücü elinde bulunduranlar hiçbir zaman tahtı gaspetmek için bu güçlerini kullanmazlar. Türklerin hükümdar ailesine sevgi ve saygısı sadrazamların başına bu kadar kutsal bir tacı geçirmeyi cesaret edecek kadar şımarmalarını engeller; durumundan mutlu olan sadrazam hiçbir zaman daha fazlasını istemeyi düşünmez. Bir ihtilal yapıp sultanı devirse ne kazanacaktır? Kendisinden önceki hükümdara ihanet eden birine hangi hükümdar güvenir?

Kasasında beş kuruş olmayan bir sadrazam atanmasından hemen sonra; atanıp sarayına bile gelmeden kasası binlerce lira ile doldurur. Bunu gerçekleştirmek için dostları can atarlar; bilirler ki hediyelerinin verildiği zaman ve değerine göre onlar da ödüllendirileceklerdir. Sadrazamın bir kahyası bu hediyeleri dikkatli bir şekilde kaydeder.

Zaten bütün Şark'ta bir gelenek vardır. Bir hiçken birdenbire yüksek bir makama gelen kişi şereflerin zirvesine gelmiş olur ve sarayının masrafları ve ilk ihtiyaçları için gerekli bütün nakidi hemen bulacağından hiç şüphesi olmaz.

Ben 1799'da Mora'da iken (*Tripolizza*'da hapistim) Mayıs ayında İstanbul'dan bir kapıçıbaşı geldi. Mora'daki *Ahmet Paşa*'ya eyalet valiliği ile görevlendirildiğini gösteren fermanı getirmişti. Bu ferman getirme görevi çok kârlıdır ve amirlerince zenginleşmesi istenen en sevilen kişilere verilir. Çünkü atama emrini alan paşa bu emri getiren çavuşbaşına büyük meblağlarda bahşiş verir. Bu işle görevlendirilmiş kapıcıbaşının bu iş için yola çıkmadan önce beş kuruşu yoktu; çünkü Bâb-ı âli'nin verdiği harcırahı bu işi kendine sağlayanlara vermeyi vaat etmişti. Bu kapıcıbaşının maiyetinde epeyi insan vardı; bunlardan biri de bu seyahat için gerekli olan yüz keseyi (3 bin fransız altını) borç veren *sarraf* idi.[14] Bu *sarraf* Musevi idi ve kapıcıbaşı görevini yerine getirince verdiği borcu ve faizini alacağını hesaplıyordu; ama umudunda yanıldı ve bana endişe içinde olduğunu söyledi. Ben ona, hiç şüphesiz kapıcıbaşının borcunu faiziyle birlikte ödemeyi unutmayacağını söyleyerek teselli ettim. O bana "Ah! Mösyö sağ, salim İstanbul'a dönebilsem çok sevineceğim!" diye yanıt verdi. Mora Paşası benim İstanbul'a götürülmem görevini bu kapıcıbaşıya verdi Seyahatimiz dokuz gün sürdü; 9 Haziran 1799'da Mora'dan hareket ettik, ayın 18'inde İstanbul'da sarayın surları altına demir atmıştık. Ertesi gün öğrendim ki şiddetli bir karın ağrısından muzdarip olan *sarraf;* şehire vardığımız gece; evine gittikten iki saat sonra öldü. Ölünce de borç verdiği yüz keseden kapıcıbaşı kurtulmuş oldu. Bu durum eğer kapıcıbaşı ertesi günü benzer bir göreve atansa; kendisine gerekli parayı

14 *Sarraf,* bir cins para ticareti yapan kişi demektir; Osmanlı İmparatorluğu'nda genel olarak bu işi Museviler ve Ermeniler yaparlar.

vermek için yarışacak on *sarraf* bulmasına engel değildir. Gerçekte ölüm halinde ödemenin nasıl yapılacağı hazırlanan senette belirtilmemişti. Aslında bu *sarrafların* açgözlülüğü büyük görevler kabul edip ertesi gün kafaları kesilen Rumlar gibi çok büyüktür.

Sadrazamın sarayı da neredeyse Büyük Efendi'nin ki kadar kalabalıktır. Bu kalabalık sarayının içinde ve dışında görev yapan memurlardan oluşur ve bir *kahya*'nın yönetimi altındadırlar. Bu *sadaret kahyası* çok önemli bir kişidir; şehirde bir evi vardır ve bir paşanınki kadar maiyetinde adam bulunur. Görevinden çok memnun kalınırsa geleneğe göre üç tuğlu bir görevle ödüllendirilirler; eğer gözden düşmüşlerse iki tuğlu bir görev verilir.

Görünüşte bu kadar yetkili olan İmparatorluğun iki numaralı yöneticisi aslında seçkin bir köleden başka bir şey değildir; padişahın bir *hatt-ı şerifi* ile kellesini kaybedebilir. Bu kötü sonu her zaman aklından çıkarmadan bütün şaşaalı yaşamının kırılganlığı içinde en güç ve zor özenleri göstermeye, en yakıcı kederlere dayanmaya çalışır; her zaman otoritesini artırmak arzusuyla efendisinin sevgisini kaybetmek korkusu arasında tedirgin yaşar. Büyük Efendi'nin vekilinin gücü büyük olduğu kadar güvenilmez bir güçtür. Hırslı saray nedimlerinin entrikalarıyla parlak yaşamı bitebilir ve bu makama birdenbire geldiği gibi birdenbire gidebilir. Birçok sadrazam birkaç yıl, bazıları birkaç ay hatta birkaç gün bu görevde kalırlar; çoğu da yetkileriyle birlikte yaşamlarını da kaybederler; bu çok sıradan bir olgudur.

Ben İstanbul'da iken beş yıldır bu görevi üstlenen *Yusuf Paşa* eskiden Erzurum Valisi idi. Daha önce söz ettiğim çok güçlü *kahyası Yusuf Ağa'* nın önerisiyle valide sultan onu oğluna tavsiye etti ve oğlu da onu sadrazamlığa tayin etti. Önce İstanbul'da *sadaret kaymakamı* oldu sonra sadrazamlığa atandı. Bu Mısır'da General Klèber'in yendiği vezirdir ama İstanbul'a *Elgazi*(Galip) ünvanıyla geri döndü.

Sadrazamlık konusunu küçük bir öykü ile noktalayacağım. Bu öykü sadrazamın bütün gücüne karşın Büyük Efendi'nin en küçük güven kaybı veya kızmasına bağlı olarak görevini kaybedebileceğini gösterir.

Bugünkü Büyük Efendi'den önceki sultan olan *Abdülhamit'* in saltanatı sırasında, Büyük Efendi'nin *silahtar ağası*'nın iltimasıyla *Abdullah Paşa* sadarete getirildi.[15] Göreve yeni getirilen bu vezir; bütün gücünü bir adamdan aldığını ve bu adamın kendisini göreve getirdiği gibi istediği zaman görevden alabileceğini unuttu. Kibirli, küstah ve iyilikbilmez birisi oldu. Kendisine iltimas yapan kişiye minnetini ve sadakatini gösterecek bir fırsat karşısına çıktı ama o tam aksini yaptı. Bu *silahtar*'ın kardeşi imparatorluğun büyük imrahoru idi; Büyük Efendi'nin

15 I. Abdülhamit döneminde Abdullah Paşa isimli bir sadrazam yoktur (Çevirenin notu).

gözünden düştü; Karadeniz kıyısındaki Amasra kalesine sürgüne gönderildi. Sultanın büyük imrahora olan kızgınlığını hafifletmek sadrazamın elinde olmasına karşın bunu yapmadı ve ayrıca onu sürgün yerine götüren çavuşların ona eziyet ve kötü muamele etmelerine de mani olmadı. Sadrazam için kendisine en büyük desteği veren adamın kardeşi gözden düşmüş bir adam ve sıradan bir sürgün idi. Bu açıkça bir gaddarlık ve acımasızlıktı ama zavallı adam *Kavak'*ta çirkef bir mezbeleye atıldı (*Kavak,* Karadeniz'in çıkışında küçük bir liman olup gemiler orada demir atıp uygun rüzgâr beklerler). Kuzey rüzgârları mahkumu götürecek gemiyi sekiz gün *Kavak*'ta demir atmış vaziyette kalmaya mecbur etti. Bu arada *silahtar ağa* efendisinin kızgınlığını giderdi ve ve kardeşinin affedilmesini sağladı ve aynı gün *Kavak*'taki hapishaneye girme sırası sadrazam *Abdullah Paşa'*ya geldi ve ertesi gün de boğduruldu.

Bu örnek korkunçtur ama okuyucuya sadrazamın mevkiinin efendisinin veya onun gözdelerinden birinin yahut ta çok sevdiği bir adamının iki dudağı arasında olduğunu gösterir. Böyle bir ihtiyatsızlık yapan bu *Aptullah Paşa* , Avrupa'da da yaşasaydı bu hareketi affolunmazdı ama bu sarayların nedimleri rakiplerini yok etmek veya ayağını kaydırmak için bu kadar marifetli değillerdir.

1801'deki sadrazam *Yusuf Paşa* Gürcüdür, Leski tatarları tarafından kaçırılmış ve *Erzurum Paşası*'na satılmıştır; o da onu *tütüncübaşısı (*tütün çubuklarıyla görevli memur) yapmıştır. Yaşı epeyi ilerlemiş olan efendisi onu çok seviyordu, kendisi istifa etti ama *Yusuf* adını verdiği kölesini şehir müsellimi (sivil vali) yapmayı da sağladı. *Yusuf,* istifa eden paşanın sarrafı olan bir Ermeninin öğütleriyle bu bölgede bulunan altın ve gümüş madenlerini işleterek zenginleşti.

Valiliğindeki yumuşak yönetimi ile yerel halkın sevgisini kazandı ve cömertliğiyle Bâb-ı âli'de dostlar edindi. Valide Sultan'ın kahyası Kandiyeli *Yusuf Ağa* onun saraydaki koruyucusu idi; onu Valide Sultan'a tanıttı ve Bâb-ı âli'nin Fransa'ya savaş ilan ettiği sırada İstanbul'a çağırıldı ve azledilen *Mehmet Emin Paşa'*nın yerine sadrazam oldu.

Erzurum'da *mütesellim* iken *Yusuf Paşa* bir gün hizmetkarları ile cirit oynuyordu; attığı cirit kötü bir tesadüf eseri onlardan birine rastgeldi ve sağ gözüne saplandı; adamcağız gözünü kaybetti. Ertesi gün *Yusuf Paşa* adama gümüş para dolu bir kese gönderdi ve hemen Erzurum'u terketmesini emretti. Bu küçük öykü *Yusuf'*un insanlığını gösterir. Aynı durumda birkaç ay önce ölen Kaptan-ı Derya *Küçük Hüseyin Paşa,* bambaşka davrandı; yanlışlıkla omzuna ciritini atan zavallı bir çuhadar'ın kafasına öldürücü bir darbe indirdi ve adamcağız uzun süre beyin sarsıntısı ile pençeleşti.

Sadrazam *Yusuf Paşa* altmış sekiz yaşındadır; davranışları zarif ve gönül okşayıcıdır ve Türkler arasında çok bilgili olarak tanınır; Farsça ve Arapçayı çok

iyi bilir; Osmanlı askeri şahsiyetleri arasında bu çok ender rastlanan bir durumdur. Çok yumuşak huyludur ama çok da kararsız bir kişidir.

Devleti yönetmeye ve bir orduya kumanda etmeye çağırıldığı zaman efendisinin tütün çubuklarını hazırlamaktan başka bir deneyimi yoktu; siyasal ve askeri bilgileri çok sınırlıydı. 20 Mart 1800'deki Heliopolis Muharebesi'nde Fransız ordusunun öncüleri çadırına bir mil kadar yaklaşmışken Sadrazam Yusuf Paşa rahat bir şekilde minderine uzanmış, çubuğundan tütün içiyordu ve kaçmayı hiç düşünmüyordu. İngilizlerin hizmetindeki istihkam subayı Binbaşı *Lacy* bu arada gelip ona atına binip kaçıp kurtulması için hiç zamanı kalmadığını söyledi. Bu İngiliz subayı her türlü önlemi almıştı zaten Fransızlara karşı yenilmez Müslümanların kazanması için onlara her türlü desteği veriyordu. Bu arada Fransız avcı kuvvetleri savaş alanının büyük bir kısmını ve on dokuz parça topu almışlardı; vezir çadırını, adamlarını, silahlarını ve bozguna uğrayan ordusunu arkasında bırakarak dört nala kaçmak için ancak vakit bulabildi.

Daha önce de *vezir* kelimesinin Arapçada *hamal* anlamına geldiğini söylemiştim; Araplar sadrazama bu ismi; yönetme sorumluluğu yüklenen bir kişinin aldığı ağır yükü anlatmak için verirler. Venedikliler de aynı şekilde İstanbul'daki elçilerine *balyoz* derler. Bu *balyoz* kelimesinin kökeni Latince *bajulus*'tur; o da taşımak anlamına gelen *bajulare* fiilinden türemiştir. *Balyoz* da Venedik Cumhuriyet'inin bütün işlerinin ağır yükü altındadır.

Yusuf Paşa, Osmanlı Hükümeti denilen makinenin devasa dişli çarklarını döndüren tek eksendir. Birçok senedir bu makinenin tamamiyle bozulmaya ölmeye mahkum olduğunu görüyoruz ve yalnızca ataletinin gücüyle ayakta durabiliyor. Bazan bir paşa bir adaletsizlikten, hak yenmesinden memnun kalmayarak hükümete karşı silahlanır ve Büyük Efendi'nin şahsına olan itaat ve saygıdan vazgeçebilir. Bazan zengin ve çok güçlü, yirmi dört saatte dört bin süvariyi hazır edebilen ve devletten herhangibir görev talep etmeyen bir *ağa;* taşradaki haksızlık ve işkencelere direnebilir ve bu yeni Donkişot kendisinden yardım ve güç isteyen ezilmiş halk kitleleri için savaşır. Bu ezilmişler her zaman Büyük Efendi'nin teb'ası olan Müslümanlardır. İsyan eden *ağa* onları ne vatandaşları ne de kendi teb'ası addetmez; onlara zayıf, eziyet görmüş ve hükümdarlarından adalet istemeye gücü yetmeyen Müslümanlar gibi bakar; bir tiran gibi davranan üst yöneticiyi yakalar; bazan kafasını kesip Bâb-ı âli'ye yollar ve kovduğu kişinin yerine Hükümet'in yeni birini göndermesini bekler. Mücadele bitince kendi topraklarına çekilir, ve kuvvetlerinden bir kısmını terhis eder ve sakin bir şekilde; zenginleşmekten başka bir şey düşünmeyen zalim bir paşanın eziyetleri ve ağır vergileri altında halk inim, inim inlemeye başlarsa yeniden harekete geçmeyi bekler.

Buna örnek bir kişi olan zengin ve güçlü toprak ağası *Karaosmanoğlu* uzun yıllardan beri atalarından kendisine intikal eden ismi ve toprakları hiç terketme-

miştir; Anadolu'da İzmir'e iki günlük mesafedeki kalelerinden birinde oturur. Bu *Karaosmanoğlu,* birkaç sene önce, yeniçerilerin yakma hazırlığı yaptığı İzmir şehrini kurtarmak için kendi askerlerinin başında sözkonusu şehire geldi. Ayrıca Bâb-ı âli'nin Fransa'ya savaş ilan etmesinden ötürü İzmir'deki bütün Fransızları tutuklamakla da sorumluydu. Osmanlı Hükümeti kaçma riski olan Fransızların hemen tutuklanmasını istiyordu ama bağnaz, cahil ve Hıristiyanlara karşı her zaman düşman olan halkın aşırı hareketlerini önleyecek gücü de yoktu. Bu fermanın yerine getirilmesiyle görevlendirilen *Karaosmanoğlu* birlikleriyle İzmir'e girdi ve bu liman kentindeki Fransızları son ferdine kadar ama gerekli bütün saygıyı da göstererek tutukladı. Bugün Mayence Belediye Başkanı olan o zaman ki İzmir Konsolosu *Jambon- Saint Andrè* tutuklanmasının ayrıntılarını bana birçok kez anlattı ve bu arada *Karaosmanoğlu* için övgüler düzüp onu yere göğe sığdıramadı. Bu ağaya gönül borcu olduğunu söylüyor ve ağanın tutuklanmasının acısını hafifletmek için elinden geleni yaptığını ifade ediyordu.

Bu ayrıntılar okuyucuya gösteriyor ki sadrazam payitahtta çok güçlüdür ama başşehirden çok uzak eyaletlerde otoritesini kabul ettirmekte zorlanır. Şüphesiz bugün vezirin bir çavuşu eğer getirdiği emir bu eyaletlerin birinin askeri komutanı veya valisinin görüşlerine ve otoritesine aykırıysa Mısır'da, Akka'da, Vidin'de, Arnavutluk'ta hatta bugünlerde Mora'da pek hüsnükabul görmez.

Bu gün açık olan bir husus İmparatorluğu saray adamlarının idare ettiğidir; sadrazam gözdelerin, en sevilen kadınefendilerin, Büyük Efendi'nin sevdiklerinin, Valide Sultan'ın bir kuklasıdır. Saray içi entrikalara karşı kendi isteklerinden söz eder ve otoritesini göstermek isterse sonu hayırlı olmaz! Zaten saraya herşeyleriyle bağlı olan bütün vezirler koruyucuları ve patronları gibi herşeyi görmezlikten gelirler, hiçbir şeyi işitmezler ve hiçbir şekilde harekete geçmek istemezler.

Büyük Devlet Konseyi

Sadrazam Büyük Devlet Konseyi'nin başkanıdır; bu büyük konsey *meşveret* yani fikir yürütmesi yapmak için ancak çok olağanüstü durumlarda toplanır. Şu kişilerden oluşur:

Sadrazam;
Kahya Bey (İçişleri Bakanı)
Defterdar Efendi (Maliye Bakanı)
Reis Efendi (Dışişleri Bakanı)
Çavuşbaşı (Adalet Bakanı)
Kaptanpaşa (Büyük Amiral)
Tersane Emiri (Bahriye Bakanı)

Görevde olan iki kadıasker ile görev dışı bütün kadıaskerler

İstanbul Efendisi (İstanbul Polis Müdürü)

Nakibüleşref (Şeriflerin başı)

Yeniçeri Ağası

Cebecibaşı (Zırhlı süvarilerin komutanı), *bu birlikler bugün yoktur.*

Topçubaşı (Topçu birliklerinin komutanı)

Arabacıbaşı (Ordu arabalarının komutanı)

Sipahi Ağası (Sipahilerin komutanı)

Silahtarlar Ağası (Yalnız kılıçla savaşan askerlerin komutanı); *bu birlikler bir önceki gibi artık yoktur.*

Nişancı Efendi (Resmi yazışmaları ve padişahın tuğrasını tanzim eden büronun başı)

Darphane Emiri

Kumbaracıbaşı (Bomba atıcılarının komutanı); bu birlikler artık yoktur. (*Bu birlikleri ilk kez kuran ve komutanlığını yapan Ahmet Paşa yani Kont dö Bonneval'dir. Onun ölümünden sonra bu birlikler gözden düştü; bugün bütün imparatorlukta yüz bomba atıcısı zor bulunur.)*

Lağımcıbaşı (Lağım kazıcı askerlerin komutanı); *bugün lağımcıların sayısı bomba atıcılarından fazla değildir.*

İçişleri Bakanı

Ülkenin iç işlerinden *Kahya Bey* sorumludur; onun altında *Teşrifatçı Efendi* (Tören tertipleyicisi ve yöneticisi) bulunur. *Kahya Bey*'in sekreteri *Kahya Katibi* önemli bir kişidir.

Dışişleri Bakanı

Dışişleri teşkilatı *reis efendi, beylikçi efendi, mektupçu efendi,* reis efendinin özel sekreteri *amedçi efendi,* reis efendinin bütçesini yöneten *kesedar efendi* ve *divan kalemi reisi*'nden oluşur.

İki tane de dilekçelere bakmakla yükümlü görevli vardır; bunlar dilekçeleri okur, sadrazama sunar ve onun verdiği emirleri kaleme alırlar; bu iki görevli *büyük tezkereci* ve *küçük tezkereci*'dir.

Avrupalı elçilerin talep ettiği konuşmalar *reis efendi*'nin nezaretinde Büyük Efendi'nin Boğaziçi'nde *Bebek*'teki ikametgahında yapılır. Rumeli kadıaskeri ile görevde olmayan ama yine gözde olan bir başka kadıasker de toplantıya katılır;

reis efendi, amedçi efendi, Bâb-ı âli'nin tercümanı, toplantıyı isteyen elçi, elçilik başkatibi ve elçiliğin tercümanı toplantının diğer katılımcılarıdır.

Türk Deniz Kuvvetleri

Bâb-ı âli kısa bir süre önce, diğer Avrupa Devletleri gibi bir Bahriye Nezareti ihdas etti. Bu yeni oluşum, bu geniş imparatorluğun yönetiminde; gerek bugünkü mevcut siyasi durum, gerekse doğurabileceği sonuçlar bakımından çeşitli tahminler yapılmasına neden oldu.

Uzun zamandan beri Bâb- âli, ordularını bir düzene, bir disipline ve diğer Avrupa devletlerininkine benzer yönetim ilkeleri ile taktiğe bağlı olmasını sağlayarak; kendi ayakları üstünde durma ve böylece kendi bağımsızlığını kazanıp, bundan yararlanma için bütün kaynaklarını bu amaca yönlendirmeyi gerekli görüyordu. Bu isteğin nedeni Avrupalı Devletlerin ondan daha güçsüzlerken şimdi ona karşı bir üstünlük kazanmalarıydı; bu üstünlüğü tabii ki medeniyet Avrupalılara sağlamıştı. Bugün artık Türkiye Avrupa'nın geri kalan kısmı için korkulacak bir güç olmaktan uzaktır hatta ona komşu olan büyük Avrupa devletlerinden biri isterse onu istila edebilir.

Şu sual sorulabilir: uzun zamandan beri Fransa'dan İstanbul'a Osmanlı ordularını örgütlemek ve savaşa hazırlamak için Fransız subayları gönderiyor; bir düşmana bu iyiliği yapmak bir cesaret işi değil midir? Ama savaş sanatı cesaret olmazsa değerini kaybeder. Bu yardım çok eski devirlerden beri dost olduğumuz ve savaşçı uluslar arasında birinci sırada olan; bir millete yapılıyor. Bu yardımlar Türkiye için çok yararlı sonuçlar doğuracak ve gücü hatırı sayılır şekilde artacaktır. Fransa içinse bu önemli hizmeti vermekle Türkiye'deki saygınlığı ve etkisi artması ve Türkiye'nin bütün doğal kaynaklarından yararlanma olanakları sözkonusu olacaktır. Coğrafyacıların büyük kısmının kabulüne göre Türkiye; Müslüman, Rum, Ermeni, Musevi ve kölelerden oluşan kırk dokuz milyonluk bir nüfusa sahiptir. Türk İmparatorluğu'nun kapladığı alan ve eyaletlerindeki yüksek doğum oranları düşünülürse bu rakam olağanüstü bir rakam değildir. Eğer böyle bir devlet; diğer Avrupa devletlerinin gücünü artıran bu askeri sistemin yalnızca bir kısmını bile uygulasa korkunç bir güç hâline gelmez mi? Eğer Türkiye çok yakın bir tarihte yönetimin bütün dallarında gelişebilse diğer imparatorlukların nüfusunu ve kaynaklarını geliştiren bu sistemlerin faydasını görmez mi? Fakat maalesef Fransa'nın Bâb-ı âli'ye gönderdiği deneyimli subayların Türk askerinin gelenek ve alışkanlıklarını çok ters taktik ve emre itaat sistemini onlara nasıl alıştırabileceğini planlayabilmek hiç de kolay değildir. İlkönce bu gelenek ve alışkanlıkların değişmesi gerekmektedir. Ancak uygarlığın mecbur ettiği büyük değişiklikleri takiben Türk Hükümeti silahlı kuvvetlerinin içinde bir reform olabileceğini umut edebilir.

Denizle çevrili geniş eyaletleri olan; güzel nehirler ve onların denize açılan ağızlarının sahibi olan; Karadeniz' de Ege'de, Rodos'ta, Kandiye'de, Akdeniz'in doğu kıyılarında, Arabistan'da, Mısır'da, Libya'da ve Adriyatik Körfezi'nin çıkışında geniş, kullanışlı ve ünlü limanları olan bir devletin; aslında bir deniz devleti olan bir gücün; onaltı ilâ yirmi tane denizyolu gemisine; hepsi, hepsi bir düzine firkateyne sahip olması çok şaşırtıcı bir durumdur. Çoğu yolcu ve yük taşımada kullanılan diğer küçük tekneleri bile hesaba katsak; bu donanma hiçbir zaman etkili bir deniz gücü oluşturmaz. Denizli irtibatı bu kadar geniş olan bir devletin deniz kuvvetleri komutanlığıyla denizcilik bakanlığı arasında bir ayırımı gerçekleştirememesine de şaşmamak gerekir. Kamu için bu kadar önemli denizcilik işinin yani gemi yapımının o gemilere sonradan kumanda edecek kişilerin yönetiminde olması çok gariptir. Çünkü bu işi üstlenen Türk İmparatorluğu'nun *Kaptanpaşa*'sı diğer Avrupa devletlerinin Büyük Amiralinden başka bir şey değildir ve işi gereği deniz kuvvetlerine payitahttan çok uzaklarda komuta edecek; hükümdarın veya hükümetin yanında bulunamayacaktır; bundan dolayı da gemi yapımı ve denizcilikle ilgili konuları yakından izleyemeyecek ve gerekli direktifleri zamanında veremiyecektir ve birçok konuda yönetimi paylaşmak zorunda kalacaktır.

Türk hükümeti, yeni bir deniz bakanlığı kurmadan kendi için çok önemli olan deniz kuvvetlerinin iyileştirme işini başaramayacağını anlamış ve bu iş bölümü için *Tersane Emiri* adı altında yeni bir makam yaratmıştır..

KİTAP VE ÇEVİRİSİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

Size çevirisini sunduğumuz bu ilginç kitabın yazarı Joseph Eugène Beauvoisins hakkında, kitapta kendi hakkında verdiği bilgilerden başka bir bilgi bulma olanağımız olmamıştır. İnternette yaptığımız araştırmalarda yazar hakkında yazılanlar; bu kitabın içinde kendinden bahsederken söylediklerinin bir tekrarından ibarettir. Yalnız doğruluğunu saptama olanağı olmayan bir kitap tanıtma yazısında kaynak göstermeksizin kendisinin 1798 yılı Ağustos ayında Kahire'de olduğu ve Bonaparte'ın Mısırı işgal eden ordusunda "genel masraf kontrolü" görevini yaptığı ifade edilmekte ve daha sonra 20. Süvari Alayı'nın komutanı olduğu söylenmektedir;

Yazarın ifadesine göre kendisi 1799'da Türklere esir olmuştur; bu esaret Mısır'daki çarpışmalar sırasında mı olmuştur bilmiyoruz, bunun hakkında bilgi vermiyor ama esaretinin başlangıcında Mora' da Tripolizza kentindeki hapishanede yattığını söylemektedir. Eğer yukarıdaki kaynağı belirsiz bilgi doğruysa Mısır'da esir olması gerekir ama Mora'ya nasıl getirilmiştir bilmiyoruz; Mora Valisi Ahmet Paşa kendisine atama fermanını getiren bir kapıcıbaşı ile Joseph Eugène Beauvoisins'i 9 Haziran 1799'da İstanbul'a göndermiştir; yazarımız 18 Haziran'da İstanbul'a gelmiş ve Yedikule'ye hapsedilmiştir. Bu hapishane'de 2 Eylül 1798'de Türkiye'nin Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine tutuklanan İstanbul'daki Fransız elçiliği'nin maslahatgüzarı Ruffin, İzmir Başkonsolosu Jambon Saint-André ve elçilik baştercümanı Kieffer de hapistir. Bu hapsetme olayına mukabele olarak Paris'teki ilk daimi Türk elçisi Esseyid Ali Efendi'de evinde göz hapsine alınmıştır.

Beauvoisins kendi ifadesiyle 26 ay Yedikule'de hapis kalmıştır. Hapiste pek zorluk çekmediğini sanıyoruz; kendisinin de belirttiği gibi eski bir saray görevlisi olup yaşlanınca Yedikule komutanlığına atanan *Abdüssamet Ağa* kendilerine çok hoşgörülü davranmaktadır; hatta yazarımız kitabında anlattığı saray teşkilatı hakkındaki bilgileri Abdüssamet Ağa'dan aldığını ve diğer seyyahlar gibi bilir bilmez kişilerden duyup yazmadığını ve bu eski saray emektarının kendisine doğru bilgiler verdiğini özellikle vurgulamaktadır.

Beauvoisins, Fransa ile Mısır'dan tahliye konusunda mukavelenin imzalanması üzerine hapisten çıkmış ve dört ay daha İstanbul'da kaldıktan ve kentte Topkapı Sarayı dahil geziler yaptıktan sonra vatanına dönmüştür. Kitabında yazdığı hanedan üyeleri, saray teşkilatı ve devlet teşkilatı hakkındaki bilgileri Abdüssamet Ağa'dan almasına karşın İstanbul'da serbest kaldığı dört ayda olan bazı vak'aları örneğin Rus Amirali Utşakov komutasındaki Rus Filosu'nun vatanlarına dönerken İstanbul'daki ikametleri sırasında çıkan olayları da kitabın da anlatmaktadır.

Kitaptaki bilgiler arasında birçok ilginç ayrıntılara rastlanmaktadır ama birçok da yanlış bilgiler vardır; bunların bazıları vahim hatalardır. Mesela III. Selim'in halefi olacak amcası I.Abdülhamid'in iki oğlundan söz ederken bu iki şehzadenin adını Osman ve Bayezid olarak vermektedir; halbuki bu iki şehzadenin adları Mustafa ve Mahmud'dur. Büyüğü IV.Mustafa, küçüğü II. Mahmud olarak tahta geçeceklerdir. Bu hatanın izahını bulamadık; bilgileri Abdüssamet Ağa'dan aldıysa bu eski saray emektarının bu iki yanlış ismi vermesi düşünülemez. Padişahın kızkardeşlerinin ve kocalarının isimleri doğru verdiği hâlde iki taht varisinin isimlerini yanlış vermesi tarafımızdan çözülememiştir. Bu arada III. Selim'in kızkardeşi' Hatice Sultan'ın Boğaz'daki yalısını ve bahçelerini Batı usulü düzenleyen ünlü Melling'ten söz etmekte; onun 1805'te Paris'te basılan kitabını anlatmakta fakat yine yanlış bir bilgi verip Melling'in hizmet verdiği sultanın padişahın diğer kızkardeşi Beyhan Sultan olduğunu söylemektedir. Buradan anlaşılan yazarımız çok övdüğü Melling'in kitabını okumamıştır; çünkü Melling bu kitabında Hatice Sultan'ın emrinde çalıştığını açıkça yazar.

Bunun gibi pekçok hatayı kitapta dip notlarıyla izah ettik. Bu arada Beauvoisins'in Osmanlı Tarihi hakkında sathi bir bilgisi bile olmadığını vurgulayalım; III. Selim'in Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki kırkıncı padişah olduğunu yazması da bunun açık bir kanıtıdır.

Sonuç olarak Beauvoisins, İstanbul'daki hapisliği sırasında iyi bir adam olduğu anlaşılan Abdüssamet Ağa ile elçilik tercümanı Kieffer aracılığıyla uzun, uzun konuşmuş ve ondan aldığı bilgilerle eserini kaleme almıştır; yine de herşeye karşın orientalist masallarla dolu pekçok esere göre onun yapıtı daha doğru bilgileri içermektedir ve bir Batılı subayın gözünden o günlerin Türklerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatması bakımından ilgiyi hak eder.

Yazarımız İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Napoli'deki Özel Askeri Mahkeme'nin yargıcı olmuştur. Bilindiği gibi Bonaparte bu yıllarda İtalya'yı işgal etmiştir hatta ileriki yıllarda kardeşlerinden birini Napoli Kralı ilan edecektir.

Çevirisini okuyacağınız kitap ilk olarak 1807 yılında Roma'da basılmıştır; aynı yıl Paris'te ikinci baskısı; 1808'da üçüncü baskısı ve 1809'da dördüncü baskısı yapılmıştır. Dördüncü baskı ilk üç baskıda olmayan "Muhammed'in Dinine Dair Deneme" başlıklı bir bölümü de ihtiva etmektedir. Bizim çevirimiz 1807 yılında Paris'te yapılan ikinci baskıdan yapılmıştır. Kitabın 2012 yılında ABD'de tıpkı basımı gerçekleştirilmiştir.

Beauvoisins'in kitabı Avrupa'daki eski kitap müzayedelerinin demirbaşlarındandır; internette kitabın adını yazarsanız onlarca sahafın katalogunda veya müzayede kataloğunda ismini görürsünüz; ortalama satış fiyatı 800-1000 $ arasındadır.

Kitabı çevirirken yazarın italik olarak yazdığı kelimeleri biz de italik olarak yazdık. Kitaptaki yanlış bilgileri düzeltmek için yazdığımız dip notlarının yazarın dipnotlarıyla karışmaması için "çevirenin dip notu" diye belirttik.

Çevirdiğimiz bu eserin özellikle tarihe meraklı Müteferrika okuyucularının ilgisini çekeceğini umut ediyoruz.

Erol Üyepazarcı
Nisan, 2014 - Etiler

İ. Arda ODABAŞI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EMEKTEN YANA VE "ILIMLI SOSYALİZM" YÖNELİMLİ BİR YAYIN: *SA'Y Ü AMEL**

Giriş

1908 Jön Türk Devrimi iki olguyu beraberinde getirmiştir: Türkiye tarihinde o güne dek görülmedik çapta bir işçi grevleri dalgası ile yine o güne dek görülmedik bir basın patlaması. II. Abdülhamit'in yaklaşık 30 yıl süren baskı rejiminin ardından gelen hürriyet, bir yandan ülkede emekçilerin, bir işçi sınıfının var olduğunu somut olarak dışa vururken, diğer yandan da basılı kelimeyi demokratikleştirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin daha ilk aylarında kabaran büyük grev dalgası, burjuva demokratik karakterdeki devrimin sınıfsal farklılaşmaları derinleştireceğini ve sınıf mücadelelerini şiddetlendireceğini haber verirken, aynı dönemde

* 7-8 Mayıs 2012'de Ankara'da düzenlenen *LaborComm 2012 III. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı*'na bildiri olarak sunulan bu metin, daha sonra Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi dergisi *Akdeniz İletişim*'in Aralık 2013 tarihli 20. sayısında bazı baskı hatalarıyla yayımlanmıştır. Metni *Müteferrika*'da hem bu hataları gidererek hem de genişleterek yayımlıyoruz.

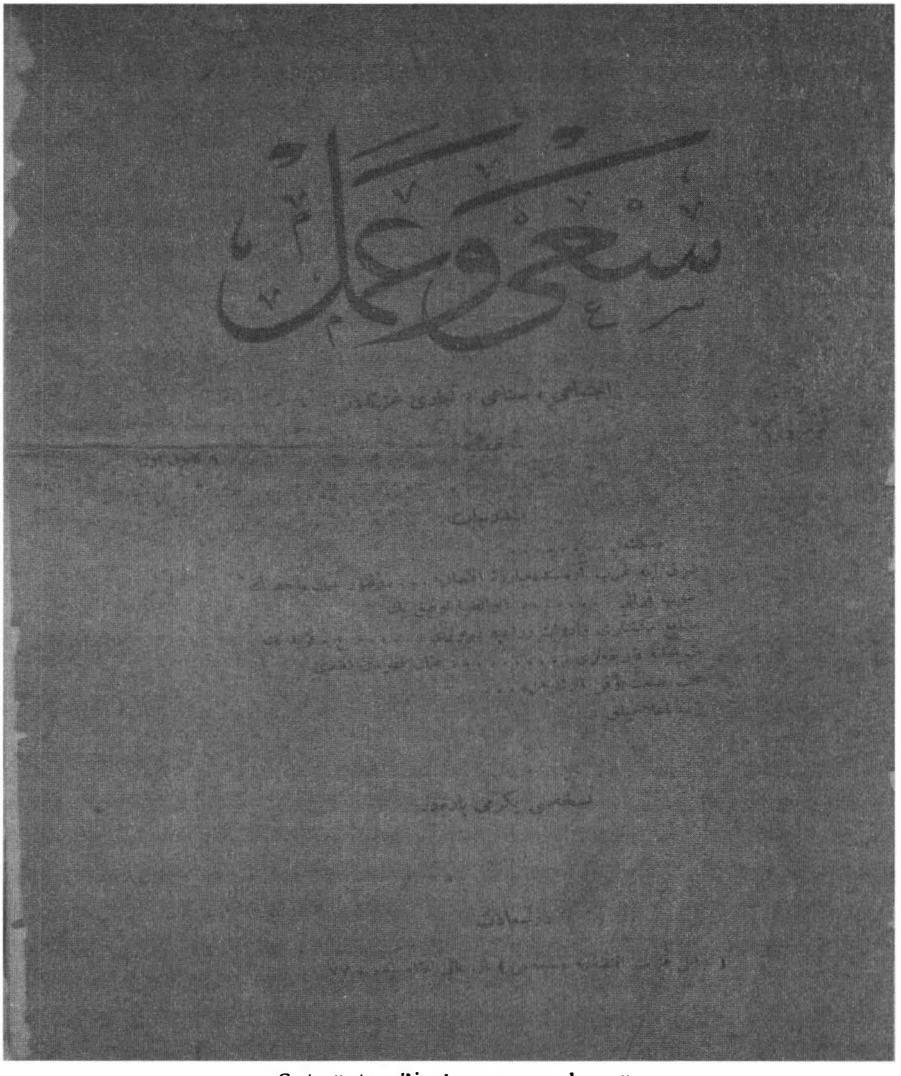

Sa'y ü Amel'in 1. sayısının kapağı

ortaya çıkan süreli yayın yağmuru da bu mücadelelerin yansıyacağı adreslerden birine işaret eder. Nitekim toplumsal hareketlilik bağlamında gayet renkli ve zengin olan bu dönemde emekçi sınıfların sorunları ve mücadeleleri basına yansıyacak; sol, sosyalist, halkçı, köycü yayınlar çıkacak; başka meselelerin yanı sıra, emekçi sınıfların sorunlarına da matbuatta çözümler aranacaktır.

Bu makalenin konusunu da bu tür süreli yayınlardan biri teşkil etmektedir. 1910 yılının Aralık ayında İstanbul'da yayın hayatına giren *Sa'y ü Amel* dergisi, emekten yana diyebileceğimiz bir tutum geliştirmiş, ülkenin ve emekçilerin so-

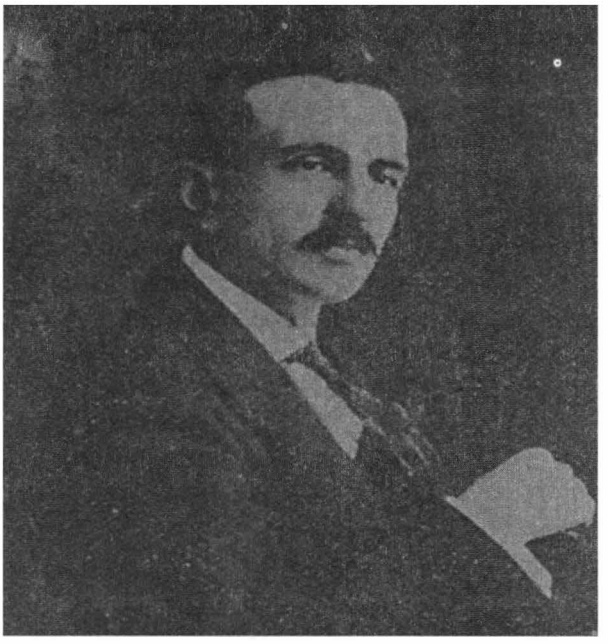

Ethem Nejat.

runlarına, sanayi, ziraat ve ticaretin nasıl geliştirileceğine kafa yorup çözümler aramıştır.[1]

Bu derginin ilginç özelliklerinden biri de yazı kadrosunda Türkiye sosyalist hareketinin yakın gelecekteki iki önderinin, Mustafa Suphi ile Ethem Nejat'ın bulunuyor olmasıdır. Yolları 10 yıl kadar sonra – malum olduğu üzere – kesişecek olan Türkiye solunun bu iki önemli ismi, henüz bilimsel sosyalizmi benimsememiş oldukları bir dönemde *Sa'y ü Amel*'e yazmışlardır.

Sa'y ü Amel'in Teknik / İdari Özellikleri ve Kadrosu

İlk sayısı 22 Aralık 1910 (9 Kânunuevvel 1326) Perşembe günü İstanbul'da çıkan *Sa'y ü Amel*, 15 günlük bir fikir dergisidir. Künyesinde "İçtimai, Sınai, Ticari Gazetedir" şeklinde nitelenmiştir. İdarehanesi, Babıali Caddesi 77 numarada (Babıali karşısında) Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'ndadır.

Önce Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'nda, 3. sayıdan itibaren Sırat-ı Müstakim Matbaası'nda, 7. sayıdan itibaren ise Matbaa-i Ebüzziya'da basılmıştır. Fiyatı 20 para (yarım kuruş), senelik abone bedeli 15 kuruş, yabancı memleketler için 4.5 franktır.

Dış kapakları hariç olmak üzere ilk iki sayısı 12, sonraki sayıları 16 sayfa olan *Sa'y ü Amel*'de yazılar iki sütun üzerine tertip edilmiş; fotoğraf, karikatür gibi görsel malzeme kullanılmamıştır. Sadece bir kez, bir haritaya yer verilmiştir. *Sa'y ü Amel* arka kapağına reklam almaktadır.[2]

Derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü, Osman Kahraman'dır. Kendisinin verdiği bilgiye göre, hayatının 14 senesini Tophane Sanayi Mektebi'nde

1 "Sa'y ü amel" kelime anlamı itibariyle "çalışma/emek" anlamına gelmektedir. Zaman zaman "emekçi" anlamında kullanıldığı da görülür.

2 Bu dönemde 16 sayfalık orta boy dergilerin genellikle 40 para (1 kuruş) fiyatla satıldığı düşünülecek olursa, *Sa'y ü Amel*'in fiyatının "uygun" olduğu söylenebilir.

ve Tophane fabrikalarında geçirmiş bir kimsedir.[3] Selanik'te çıkan *Rumeli* gazetesinde de Osman Kahraman Efendi'nin Tophane fabrikalarının tezgâhlarında yetiştiği, sa'y ü amel ile perverde olduğu yazılmıştır. *Rumeli* başyazarına göre Osman Kahraman, sanayi, ticaret ve ziraatın bir ülkede sahip olduğu kesin kuvvet üstünlüğünü şahit olarak ve inceleyerek takdir etmiş bir kafaya sahiptir. Fabrikaların insanlara nasıl çıkış kaynağı (bir tür okul) olabildiğini görmek ve anlamak için, birçok emsalleri gibi, Osman Kahraman'ı dikkate almak yeterlidir.[4] Kısacası *Sa'y ü Amel*'in sahibi ve müdürü, fabrika yaşamını, çalışma hayatını, işçi sınıfının durumunu yakından tanıyan bir kimsedir.

Mustafa Suphi.

Derginin ilk iki sayısının künyesinde yer alan "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydı, 3. sayıdan itibaren "Her nev muharrerat müdür-i mesul namına gönderilmelidir" şekline dönüşmüştür.

Sa'y ü Amel'in yüksek performanslı, dergi sayfalarını büyük oranda dolduran yazarları; Dr. Osman Macit, Osman Kahraman, Ayın. Ferit ve Ethem Nejat'tır. Mustafa Suphi ve Ahmet Agayef (Ahmet Ağaoğlu) bugün iyi tanınan yazarları arasındadır. *Sa'y ü Amel*'in, Reji harman amelesinden Yunus gibi bir işçi yazarı da vardır.

Dönem matbuatının tanınmış simalarından olup dergide bir mektubu yayımlanan Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) Bey, bir makale vaadinde bulunduğu hâlde

3 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.11.

4 Rumeli, "Siyasiyat: Sa'y ü Amel", **Rumeli**, No: 335 (30 Kânunuevvel 1326 / 12 Kânunusani 1911), s.1. *Sa'y ü Amel*'in takdirle karşılandığı bu başmakale, dergi sütunlarına olduğu gibi aktarılmıştır: Rumeli, "Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.13-16.

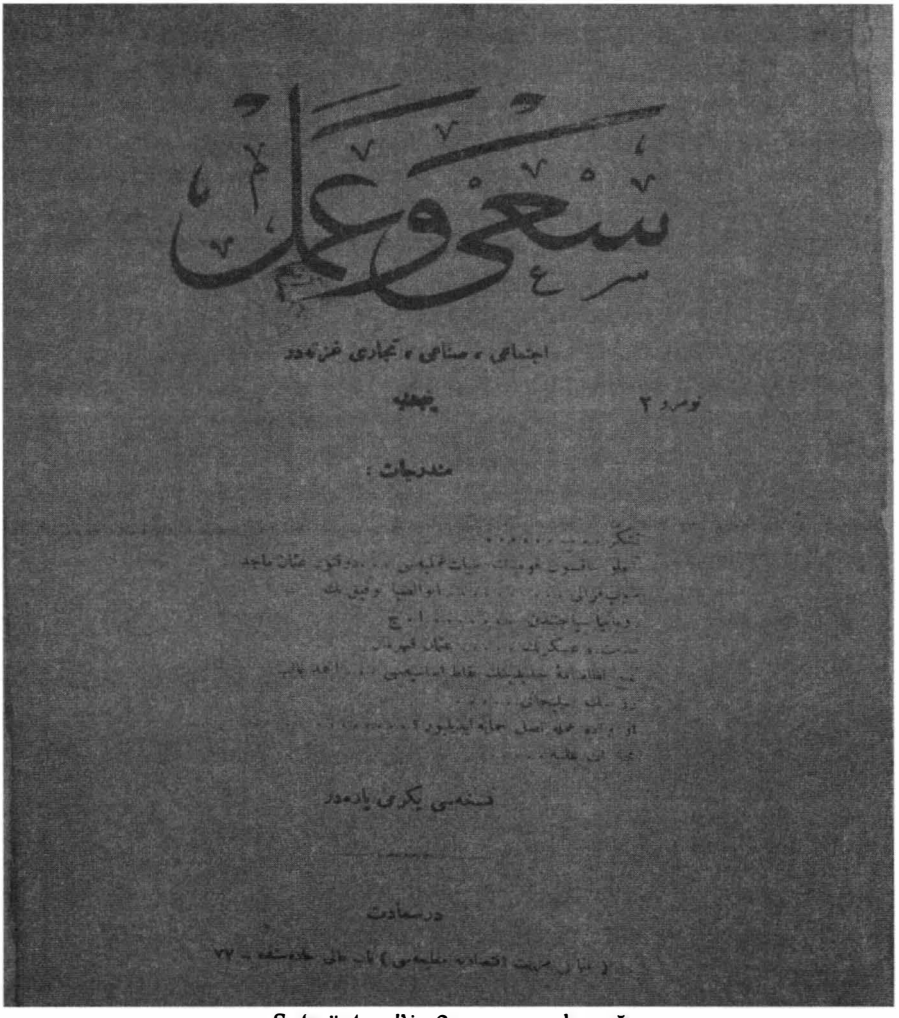
سعی و عمل

اجتماعی ، صناعی ، تجاری غزته در

نومرو ۲

مندرجات :

Sa'y ü Amel'in 2. sayısının kapağı

dergide yazısı çıkmamıştır.[5] Yine dergide yayımlanan mektubunda yazı vaadinde bulunan Ressam İsmail Hakkı'nın bu vaadi de gerçekleşmemiştir.[6]

5 Ali Rıza Seyfi Bey aynı sırada çıkmakta olan *Umman* dergisinin başyazarıdır. *Umman*, *Sa'y ü Amel*'in yayın hayatına girişini tebrik, *Sa'y ü Amel* de bu tebrike karşılık teşekkür etmiştir. "Sa'y ü Amel", **Umman**, No: 3 (16 Kânunuevvel 1326), s. arka kapak dış yüz; "Teşekkür", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.1.

6 İsmail Hakkı Efendi, İmalat-ı Harbiye resimhanesinde ressam ve İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nde resim öğretmenidir. Mehmet Safa, "Tebrik", **Fünûn ve Sanayi**, 1. Sene No: 18 (4 Teşrinisani 1326), s.137. *Sa'y ü Amel*'in yayın hayatına girişi münasebetiyle arkadaşı ve meslektaşı İsmail Hakkı'dan Osman Kahraman'a gönderilen samimi tebrik mektubu dergide yayımlanmıştır. İsmail Hakkı övgü ve destek yanında, yazı vaadinde de bulunmuştur. İsmail Hakkı'nın çıkardığı ve 1910 yılının sonlarında yayın hayatından çekilen *Fünûn ve Sanayi* dergisinin abonelerine de artık *Sa'y ü Amel* gönderilecektir. İsmail Hakkı, "Sa'y ü Amel Sahip ve Müdürü Osman Kahraman

Sa'y ü Amel'in Manastır ve Selanik muhabirleri bulunmaktadır. Selanik muhabiri M. Said'in tek yazısı görülürken, "İstanbullu" imzasını kullanan Manastır muhabiri, dergiye en çok yazı katkısında bulunanlardan biridir. *Sa'y ü Amel*'de yer verilen tek tercüme ise, Fransız sosyalist Paul Louis'nin[7] bir eserinden Dr. Osman Macit tarafından yapılmıştır.

Sa'y ü Amel, II. Meşrutiyet dönemi basını için olağan olduğu üzere, uzun ömürlü olamamıştır. Yaklaşık dört ay yayın hayatında kalabilmiş, bilindiği kadarıyla sadece sekiz sayı çıkmıştır.[8] Son ve 8 numaralı nüshası 24 Mart 1327 (6 Nisan 1911) tarihlidir. Derginin kapanma nedeni bilinmemektedir.

Ayın. Ferit

Ethem Nejat Faktörü

Sa'y ü Amel'de bir "Manastır esintisi" hemen fark edilebilmektedir. Derginin ilk sayılarının basıldığı ve idarehanesinin bulunduğu Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Manastır gazetelerinin İstanbul'daki satış merkezidir.[9] Dergide en çok bu matbaanın reklamları yer alır. Yukarıda da belirtildiği gibi, *Sa'y ü Amel*'in gayet faal bir Manastır muhabiri bulunmaktadır ve Manastır'dan gönderilmiş veya

Efendi'ye", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.13.

7 Louis, Türkiye'de daha çok *Fransız Sosyalizmi Tarihi* isimli eseriyle tanınır. Bkz. Paul Louis, **Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)**, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1966.

8 İlgili bir katalogda, Türkiye kütüphanelerinde başka nüshası görünmemektedir. Bkz. Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)** 2. Cilt. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s.731.

9 Daha geniş bilgi için kullanılabilecek kaynak, maalesef henüz basılamamıştır. Bkz. İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Manastır'ında Ajitatif Siyasi Basın"; 17-22 Ekim 2011'de Makedonya'da düzenlenen VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nde sunulan bildiri (Kongre kitabı basım aşamasındadır).

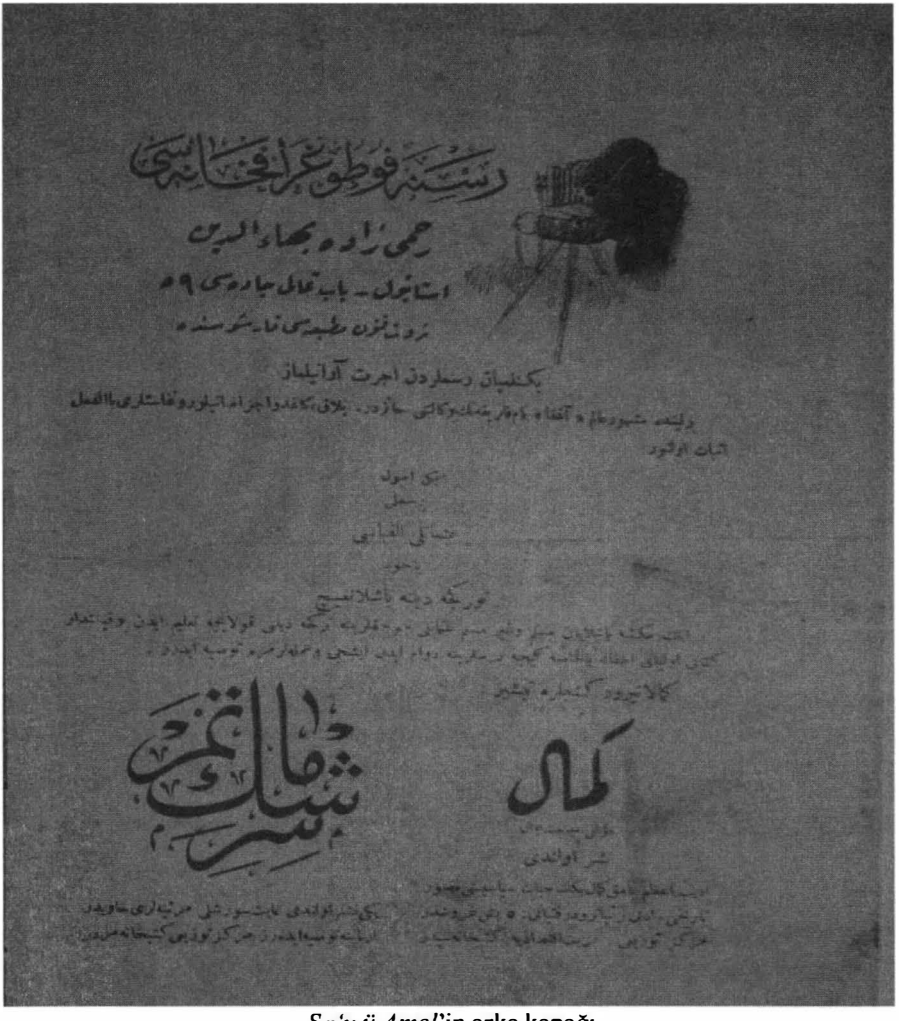

Sa'y ü Amel'in arka kapağı

Manastır konulu yazılar dergide görece sık yayımlanır.[10] Manastır Darülmuallimin Mektebi'nin iki hocası, Ethem Nejat ve onun yakın arkadaşı Ayın. Ferit, *Sa'y ü Amel*'in en üretken yazarları arasındadırlar.

İlk iki sayının künyesinde "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydının bulunduğuna yukarıda işaret edilmişti. Tüfekçioğlu Ahmet Akif Bey, Ethem Nejat ile Ferit Bey'in *Sa'y ü Amel*'den tam bir yıl sonra, 28 Aralık 1911'de (15 Kânunuevvel 1327) Manastır'da yayın hayatına sokacak-

10 Örneğin bkz. Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Âmâlı", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.13-14.

ları *Yeni Fikir* dergisinde de aktif görevler alacaktır.[11]

Geleceğin sosyalist önderlerinden Ethem Nejat'ın *Sa'y ü Amel*'de belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmiştir ki bu tabloya bakılacak olursa ihtimal dâhilindedir. Arkadaşı hakkında 1923'te bir yazı kaleme alan Ziynetullah Nuşirevan'a (Zenon'a) göre, *Sa'y ü Amel* dergisi başlıca Ethem Nejat'ın eseri sayılabilir.[12]

Ziynetullah Nuşirevan'ın deyişiyle, Ethem Nejat 1917 senelerine kadar mutaassıp bir Türkçüdür ve bu yönde eserler vermiştir. Fakat onun Türkçülüğünde de bir yenilik ruhu, yeniye doğru koşma eğilimi vardır. Ethem Nejat'ta eskiden beri bir "millî sosyalizm" temayülü mevcut olmuştur. 1918 senesine kadar hem bir Türkçü hem de bir "millî sosyalist"tir.[13]

Ahmet Agayef

Sadece Ethem Nejat'ın değil, yakın geleceğin bir diğer ünlü sosyalist önderi ve Ethem Nejat'ın mücadele arkadaşı Mustafa Suphi'nin de yazdığı *Sa'y ü Amel*, aşağıda içeriği incelenirken görüleceği üzere, Nuşirevan'ın bu tespitlerini haklı çıkaracak nitelikte bir yayın izlenimi doğurmaktadır.[14] Ethem Nejat faktörü ya-

11 Örneğin *Yeni Fikir*'in 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914) tarihli 21. sayısının ön kapağına bkz.

12 Zenon, "Ethem Nejat Arkadaş", **Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i Unutma**, İnfo Türk Ajansı (hzl.), 3. Basım, İstanbul: Güncel Yayınlar, 1977, s.126. *Sa'y ü Amel*'in Edirne'de yayımlandığını söylemesi, bir başka dergiyle karıştırmasındandır. Edirne'de çıkan derginin ismi, *Sa'y ü Tetebbu*'dur ama yöneticileri ve yazarları arasında Ethem Nejat yoktur.

13 Zenon, age. s.122-123.

14 Yaklaşık aynı dönemde (1908-1911) çıkıp içerik itibariyle *Sa'y ü Amel*'e benzeyen yayınlar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* ile *Fünûn ve Sanayi*'dir. Ethem Nejat, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nin yazı kadrosundadır ve *Sa'y ü Amel*'dekiyle benzer içerikte makaleleri bu yayında sıkça yer alır.

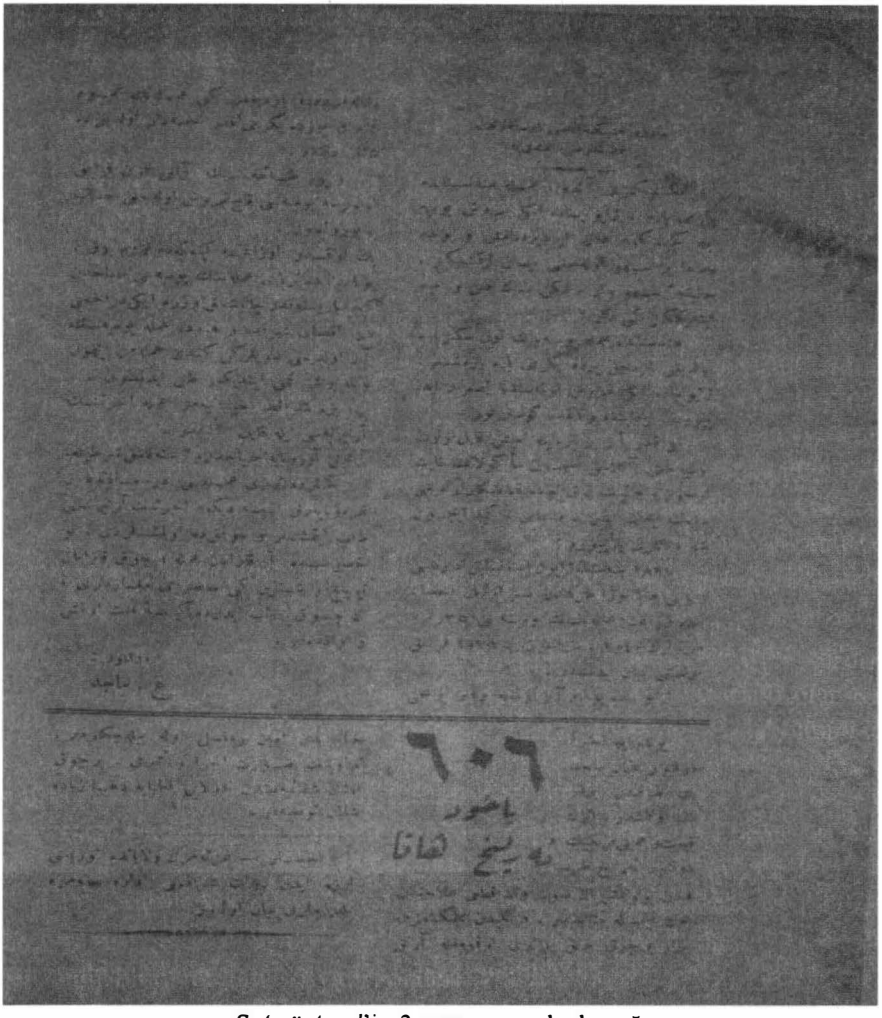

Sa'y ü Amel'in 3. sayısının arka kapağı

nında, *Sa'y ü Amel*'e gerçek rengini veren "kare asının", Dr. Osman Macit, Osman Kahraman, Ayın. Ferit ve Ethem Nejat olduğu söylenebilir.

***Sa'y ü Amel*'in Çıkarılma Amacı**

Sa'y ü Amel dergisinin hangi amaçla yayın hayatına sokulduğu, derginin ilk sayısındaki "Meslek" başlıklı imzasız çıkış yazısında açıklanmıştır.[15] Çıkış yazısına; bir asırdan beri dünyada görülen medeni ve fikrî ilerlemelerin sanat (zanaat, sanayi) ve maarif sayesinde vücuda gelmiş olduğu ve bu ilerlemeyi ha-

15 "Meslek", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.1.

zırlayanların isimlerinin, mensup oldukları milletin tarihiyle beraber insanlık tarihine de hürmet ve minnetle kaydedildiği belirtilerek başlanır.

Hâlbuki Osmanlı sanayi erbabından – değil ölenlerin – hayatta olanların bile memleketimizdeki toplumsal mevkii dikkate alınacak olursa, himayesizlik ve şahsi menfaatler uğrunda sanayimizin pek seri adımlarla yok oluşa doğru ilerlediği görülecektir. İktisaden bizi mahkûm etmeye uğraşan milletler birlik içinde çalışmakta, bizim, siyaset ve şahsiyat dedikodularıyla kaybettiğimiz kıymetli zamanlarda onlar yeni bir iktisadi teşebbüsün sevinciyle sermest olmaktadırlar. En zorlayıcı ihtiyaçlarımızı kimlerden tedarik ettiğimizi, memleketin asırlardan beri sahibi olanların sanat ve iktisada karşı yabancı kalmalarını bugünkü nesil affetse bile, Osmanlı tarihi bu siyasi hatayı hiçbir zaman affedemeyecektir.

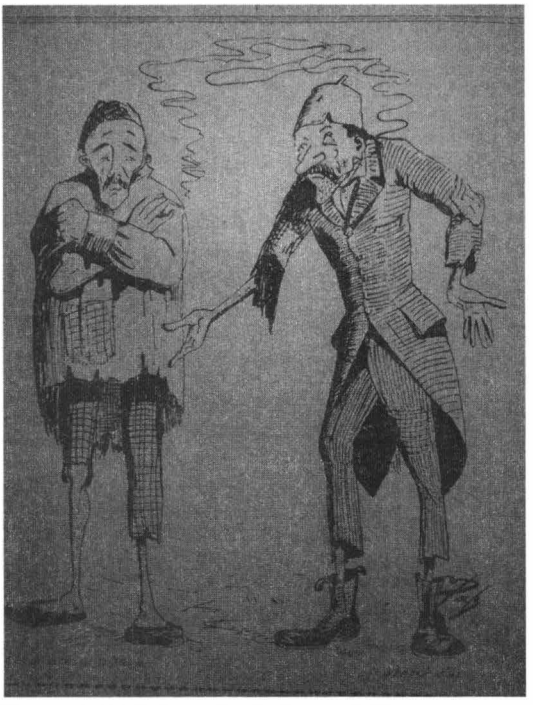

Kalem dergisinden bir karikatür: Reji grevcileri.

Bu arzu iledir ki matbuatın genel menfaatlere (ülke menfaatlerine) hizmet etmesini, vatanın ve milletin menfaatine aykırı gördüğü her fikir ve teşebbüsü eleştirmesini bir vatan hizmeti bilen *Sa'y ü Amel*, sanayimizi 20. asrın yükselme feyziyle ihyaya çalışan amele ve sanat erbabının ilerlemesine engel olan sebepleri bütün açıklığıyla yayımlayarak bu yolda fikirleri aydınlatmayı en yüce bir görev bilecektir.

Sa'y ü Amel'in İçeriği

Yukarıda da görüldüğü üzere, *Sa'y ü Amel* "içtimai, sınai, ticari" bir yayındır. İçeriğinin büyük bölümünü iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Öncelikle ve çıkış yazısından da anlaşılacağı üzere, *Sa'y ü Amel* sanayileşmeyi; yerli sanayi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmaktadır. Ülkenin bu konudaki eksikleri ve geri kalmışlığı dergide teşhir edilmiş, ilgili makamlar ve kurumlar eleştirilmiş, çözüm önerilerinde bulunulmuştur. *Sa'y ü Amel*, yerli sanayi ve zira-

atın himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahalesinden ve katılmasından yanadır. Aynı minvalde olmak üzere, uluslararası düzlemde Doğu – Batı çelişmesi özellikle iktisat noktasından ele alınmıştır. Çıkış yazısında da görüldüğü gibi, *Sa'y ü Amel*'i çıkaranlar, iktisaden bizi mahkûm etmeye uğraşan milletlerin birlik içinde çalıştıkları tespitinde bulunmuşlardır. Diğer pek çok yazıda da Osmanlı ile Batı arasındaki dengesiz ve Osmanlı aleyhine olan iktisadi ve ticari ilişkiler eleştirel değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bütün bu tabloya bakılacak olursa, *Sa'y ü Amel*'in bir "millî iktisat" yönelimi içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[16]

Bununla bağıntılı olarak, sınai ve zirai sektörler ve kuruluşlar (mesela fabrikalar), dış ticaret, yerli sermayeli şirketleşme, ilgili öğretim kurumları (sanayi ve ziraat mektepleri) dergide ele alınan konular arasındadır. Yerli sanayiinin tarihsel boyutunun işlendiği yazılar da mevcuttur.

İkinci sırada, *Sa'y ü Amel*'in emekçilere yönelik ilgisi sayılmalıdır. Dergide işçi sınıfının ve emekçilerin içinde bulundukları olumsuz koşullar işlenmiş, bu koşulların iyileştirilmesi üzerinde durulmuş, emekçilerin hakları belirli ölçülerde savunulmuş, hak arama yollarına değinilmiştir. *Sa'y ü Amel*, emekten/emekçiden yana saf tutan, "halkçı" denebilecek bir süreli yayın profili vermektedir.

Son olarak, başlı başına bir ana başlık düzeyinde değilse bile, dergide yer yer sosyalizm ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı belirtilmelidir.

"Millî İktisat"a Doğru

Sa'y ü Amel'de çıkış yazısının ardından gelen ilk makalede, Doğu ile Batı arasındaki ekonomik mücadele konu edilmiştir. Derginin en üretken ve fikirleriyle dikkat çeken yazarlarından olan Dr. Osman Macit Bey'e göre, Batı uzun zamandan beri yeni ürünlerini/icatlarını Doğu ülkelerine ihraç ederek onların paralarını kendine çekmektedir. Doğu'nun ne bitmez tükenmez parası vardır ki asırlarca vermiş ama bitmemiştir. Önceleri bu paralar kısmen, ihraç edilen doğal mahsulat ile karşılanmıştır fakat son zamanlarda, yani Doğu'nun kuvvetlerinin uyanma devrinde, bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Batı ne kadar çabalarsa çabalasın, buhar kuvvetinden ne kadar istifade ederse etsin, Doğu'nun toprağının verdiği mahsul bütün Avrupa'nın ihracatına tekabül etmektedir. Hele Hindistan ve Japonya'nın doğal (ürünler) ihracatı o dereceye varmıştır ki Batı, Doğu'nun sofrasından cebren almaya kalkmasa açlıktan ölmeye mahkûm olur.

Batı ile Doğu arasındaki en doğal rekabetin hammaddeler yönünden olduğunu söyleyen Dr. Osman Macit, içerde üretilen ürünün pahalı ve ithalatın ucuz olmasının bir hükümet için ne denli zararlı olduğunu belirtir ve bu minvalde (İngiltere ve Fransa gibi) örnekler verir.

16 II. Meşrutiyet döneminde iktisadi görüşler ve "millî iktisat" için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Doğu'nun yalnız hammadde yönünden rekabeti bile Batı'yı ürkütüp dururken, Hint ve Japon memleketlerinde sanatın da (sanayinin de) ilerlemeye başlaması iktisadi ibreyi bütün bütün saptırmıştır. Amele yevmiyesinin azlığı Doğu'ya büyük avantaj sağlamaktadır. Yazar, yine karşılaştırmalı örnekler (Japon, Hint ve İngiliz) ve rakamlar sunar.

Osman Macit, Çin üzerine dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuştur: Çin, askerî açıdan ilerleyememekle birlikte, birçok noktada Japonya'yı geçmiştir. Çin ticaretinde geniş bir hareket başlamaktadır. "Çok zaman geçmeyecek Pekin borsası âlemin nazım-ı ticareti olacaktır." Dr. Osman Macit'e göre, Doğu yükselmektedir. Bir zaman sonra, en kanlı savaşların milletlere yapamadığı hasarı, Doğu'nun uyanışı yapacaktır.[17]

Sa'y ü Amel, Osmanlı ülkesinde sanatların gelişmesi için hiçbir teşebbüste bulunulmamasını eleştirir. Dergiye göre, böyle giderse sanayiimiz daha uzun süre atalette kalacaktır. Hâlbuki bütün hayati ihtiyaçlarını dışardan tedarik eden, mamulatını, sanayiini ihyaya çalışmayan milletlerin meşrutiyet idaresinden istifade edebildikleri söylenemez.[18]

"Elif. Cim." rumuzunu kullanan yazara göre ise, ilerleme yolunda bir "millet babası" lazımdır ki bu da hükümettir. Hükümet vatandaşlardan bireysel girişim talep etmekle beraber, işi hep onlara yıkmamalıdır. Gidilecek yolu yapmalıdır ki üzerinde yürünebilsin. İlerleme çarkını evvela hükümet çevirmelidir. İlk teşebbüs hükümetten, devamı vatandaştan gelecektir. "Avrupa'da şirketleri, sendikaları, fabrikaları hep halk yapıyor" diyenlere yazar, bizim ülkemizin ne Avrupa ne Asya ne Amerika olduğunu söyleyerek, özgün koşullarına dikkat çekerek karşı çıkar. Mesela asker için Avrupa fabrikalarına büyük miktarda çuha siparişi verilmekte, paralar dışarıya akmaktadır. Büyük bir fabrikaya ihtiyaç olduğu meydandadır. Yenilenmesine veya inşa edilmesine ihtiyaç duyulan fabrikaların sermayesini hükümet temin etmelidir. Böylece sermaye sahibi olarak hükümet "fabrikacı" olacaktır. Bu fabrikanın sermayesine zamanla iştirak edilirse, ahalinin muhtaç olduğu iş ortaya çıkacak, hükümetin elinden yavaş yavaş satın alacağı hisselerle vatandaş fabrika sahibi olacaktır.[19]

Ağaoğlu Ahmet Bey de makalesinde emeğin/çalışmanın, sanayinin, ticaretin, servet biriktirmenin çağımızda bir ülke için önemini vurgulamıştır. Ona göre Rusya ve Türkiye gibi sürekli dış borç faizi ödeyen ülkeler, cehaletin, gafletin, tembelliğin ve çalışmanın gereğini anlamamanın vergisini ödemektedir-

---

17 Doktor Osman Macit, "Şark ile Garp Arasında Mübareze-i İktisadiye", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.2-4.

18 "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.11-12.

19 Elif. Cim., "Romanya Seyahatinden – Hükümetten Ne Bekliyoruz", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.8-9.

ler. "Milliyetimizin, kavmiyetimizin, dinimizin, şeref ve namusumuzun beka ve muhafazası yalnız kendi sa'y ü amelimiz sayesinde mümkündür!"[20]

Mevcut eğitim sistemini eleştiren ve kendi önerilerini ortaya koyan Ethem Nejat, sayıca çok ama niteliksiz okul açma icraatının II. Abdülhamit döneminde görüldüğünü, hâlbuki Osmanlıların çok okuldan ziyade iyi okula muhtaç olduklarını ifade eder. Ona göre nitelik her zaman çokluğa üstündür. Yüksek öğretime değil, ilkokula önem ve öncelik verilmelidir. Okullar, şimdi olduğu gibi, "memur fabrikası", yani devlet memuru yetiştirmeye yönelik olmamalıdır. Vatanın bu fabrikalardan canı yanmıştır. Bugün istenilen, servet üretimine eksen olacak fabrikalardır. Senelerin tüm topluma yer etmiş fikirlerini yıkmak kolay değildir. İptidailerde (ilkokullarda) çocuklar hayattan, memleketten, sanattan, ticaretten, ziraattan hiçbir şey öğrenmez. Çocuklar sanayie, sanata, ticarete ve ziraata özendirilmeli ve yönlendirilmelidir.[21]

Rumeli gazetesi başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in, *Sa'y ü Amel* dergisini takdirle karşıladığı başmakalesinde öncelikle çalışmanın önemi ve memleketimizde buna henüz layıkıyla önem verilmediği vurgulanır. Sanayi, ziraat ve ticaretin himayesi ve teşviki için Meclis'e gelen kanun tasarısının hâlâ çıkarılmamış olması eleştirilir. Osmanlı'nın iktisatta geri kaldığı ve sa'y ü amel vadisindeki ihmallerin en büyük siyasi hata olduğu tespitlerinde bulunulur. *Rumeli* başyazarı bu derde çareyi Meclis'ten beklemektedir. Kendisinden çok şey beklenen Meclis ise, kimilerinin iş görmeye meydan bırakmayan sefil ihtirasları, garazkâr itirazları içinde boğularak milletin hayır ve selametine ait meselelere bakmaya fırsat ve imkân bulamamaktadır. İstibdat devirlerinin ülkede iktisadi kabiliyeti kasıp kavurduğu bir gerçektir. En büyük zararı da Müslüman unsurlar görmüştür. Hâlbuki Osmanlı unsurları arasında denge olmalıdır.[22]

Mustafa Suphi'ye göre insanları hareket ve hayata sevk eden şey ihtiyaçtır. Toplumlar medenileştikçe ihtiyaçları artar ve ihtiyaçları arttıkça medenileşir. İnkılâplar insanlardaki ihtiyaçların tedricî gelişimiyle meydana gelir. 1789 Fransa İnkılâbı böyle (Fransız ziraat ve sanayi erbabının çalışmak ihtiyacından) olduğu gibi, 1908 İnkılâbı da yine millette gelişen bazı ihtiyaçların karşılanamaması nedeniyle gerçekleşmiştir. Esasen silahşor olan Osmanlılar Anadolu'da yerleşerek bir çiftçi unsuru oluşturmuşlardır. Üç beş asır önce yalnız silahını temizlemek, kılıcını bağlamaktan zevk alan Türkler, bugün çift sürmekle, sabanın faaliyetini hissetmekle ve bereketli bir mahsul almakla pek mesutturlar. Artık yeni tür ihti-

20 Ahmet Agayef, "Sa'y ü Amelin Derece-i Ehemmiyeti", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.1-3.

21 Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.3-6.

22 Rumeli, "Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.13-16. Ayrıca bkz. Rumeli, "Siyasiyat: Sa'y ü Amel", **Rumeli**, No: 335 (30 Kânunuevvel 1326 / 12 Kânunusani 1911), s.1.

yaçların zebunu olmuşlardır. İşte bu sırada meydan alan 10 Temmuz (23 Temmuz) İnkılâbı esaslı sonuçlara yaklaşmıştır. İstibdat, Fransa'da olduğu gibi, Osmanlıların ihtiyaçlarının mahiyetiyle devrilmiştir. Siyasi olayları ve devrimi toplumsal ve sınıfsal gelişmelerle açıklama eğiliminde olan Mustafa Suphi'ye göre, genel durumu dikkate alarak sa'y ü amele revaç verecek toplumsal bir siyaset takibi, hiç ihmal edilecek hususlardan değildir.[23]

Sa'y ü Amel'in işçi yazarı, Reji amelesinden Yunus'a göre ise, Batı ülkelerinde amele denilince milletin çoğunluğunu oluşturan çalışanlar (erbab-ı mesai) akla gelir. Bizde ise aksidir. Bizde uzun yıllar geçim sağlamanın yegâne yolu olarak devlet dairelerinde mevki elde etmek görülmüştür. Vatan mesut bir inkılâba ve muktedir ellere kavuştuysa da vatanı mamur edecek olan, sanayi ve ticaret erbabı ile toplumsal terbiyeye vâkıf ameledir. Bunlarsa bizde hiçtir. Sebebi, gençlerin gelecek teminini milletin hazinesinden beklemek gibi garip bir fikre pek küçük yaşlardan itibaren alıştırılmasıdır.[24]

Franklin, Voltaire, Namık Kemal gibi meşhur kimselerin sa'y ü amel (çalışma/emek) üzerine bazı özdeyişlerini aktaran[25] *Sa'y ü Amel*'de, hükümet tarafından Yemen'e Rus Gönüllü Donanması ile asker sevk edileceği haberi üzüntüyle karşılanmıştır. Osmanlı askerinin yabancı bir vasıta ile nakli haberi, dergiye göre her Osmanlının kalbinin acı acı vurmaya başlamasına neden olacaktır.[26]

Sa'y ü Amel, ülkenin sınai ve iktisadi hayatında pek önemli ilerlemeler meydana getireceğine inandığı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Meclis'in bu içtima devresinde kabul ve uygulamaya konulması temennisindedir.[27]

Hasan Ferhat da iki sayı süren uzun yazısında iktisadın ve devletlerin ekonomi politikalarının öneminin altını çizer. Ona göre, iktisat siyasetini en sağlam tutan milletler daha uzun ve rahat bir ömür sürmüşlerdir. Hele zamanımızda genel devletler siyaseti, iktisadi siyaset ekseninde devran edip gitmektedir. Geleceğini ve refahını emin görmek isteyen bir devlet önce ekonomi politikalarını düzeltmek zorundadır. Bunu ihmal eden devletler sefaletin pençesinde inlemeye mahkûm olur, gelecekleri sönüp gider. Yazar, devletlerin 19. yüzyıldan beri hızla artan ihtiyaçları/masrafları ve gelir kaynakları (özellikle vergi) üzerinde ayrıntılı şekilde durur. Ona göre, böyle sürekli artan masraflar altında ezilip kalmamak için devlet, tebaasının ceplerini doldurmaya, tebaasını zeki ve mahir birer tica-

23 Mustafa Suphi, "İhtiyaç – Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.1-3.

24 Reji Harınnan Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.7-8.

25 "Sa'y ü Amel Hakkında Meşâhîr-i Hükemâdan Bir Nebze", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.16.

26 "Rus Gönüllü Donanması", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.15.

27 "Teşvik-i Sanayi Kanunu", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.15. Bu yazının içinde ayrıca, himayeci ve yerli sanayii teşvik edici iki habere daha yer verilmiştir.

ret, ziraat adamı, sanat ehli kılmaya mecburdur. "Meşgale-i hükümet meşgale-i memuriyettir" batıl inanışını güden sefil devir (1908 öncesi), çok şükür sönüp gitmiştir. Yazar, vatanın sanat ve ticarete olan ihtiyacını artık anlama temennisinde bulunur.[28]

Osman Kahraman'a göre ise, vatanımız gibi pek mühim iktisadi teşebbüslere muhtaç olunan bir yerde sanat erbabının irfanının meydana çıkmasına çalışmak zamanı çoktan gelmiştir. Memleketimizi en kestirme yoldan ilerletecek olan sanayie gerektiği kadar önem verilmemektedir.[29]

Tahsinzade İsmail, yerli sanat sahiplerini teşvik etmek gerektiğini ve bunun da gazete sütunlarında kalarak yapılamayacağını dile getirir; yerli malı kullanmayı, bu konuda katı tutum almayı savunur. Ona göre küçük veya az da olsa yabancı mal kullanmak millete vurulan bir darbe ve hatta belki de hamiyetsizliktir. Fes örneğinde olduğu gibi, rengi az donuk veya biraz kusurluca da olsa yerli malı kullanarak millete büyük hizmet edilebilir. Hereke Fabrikası fes şubesinde 100 küsur kişi çalışırken, ufak bir gayretle (o fesleri tercih ederek) birkaç sene zarfında orada üretim ve dolayısıyla amele sayısını ciddi oranda arttırmak mümkündür. Millete hizmet için büyük çabalara her zaman lüzum yoktur. Böyle ufak bir hizmetle hem çok daha fazla kişi iş sahibi olup geçinir hem de milletin kesesinden fazla para çıkmaz. Bunu diğer eşyaya da yaymak gerekir. İç sanayinin gelişmesi için en birinci saik, Avrupa malını kullanma noktasında birbirimizi ayıplamak, mahcup etmekle olur. Yazar buna örnek olarak Edirne yakınında bir köyü ve fakirinden kralına kadar yerli, millî giyinen Bulgaristan'ı gösterir.[30]

Ethem Nejat, iki sayı süren makalesinde Asya (Bağdat ve Hicaz) demiryollarını ele almıştır. Ona göre medeniyetin, insanlığın doğduğu ve yayıldığı yer olmak münasebetiyle Asya her insan için kutsaldır. Osmanlılar gibi Asya'dan göç edenler Asya'ya karşı her zaman manevi bir bağ ile bağlıdırlar. İslamiyet'in doğuşuna ve gelişmesine mazhar olan bu kıta kendisini her zaman düşündürtmüştür. Bir eski yurt olan bu kıtanın ilerlemesini, bilim ve teknolojinin 20. asra mahsus uygulamalarına merkez olmasını arzu etmeyen medeni bir kimse yoktur.

Avrupalıların; sanayi mahsullerine mahreç bulmak isteyen kavimlerin bu kıtayı dikkate aldığını söyleyen Ethem Nejat, Avrupa devletlerinin Asya'daki durumlarından, faaliyetlerinden, sömürgelerinden, kendi aralarındaki ittifaklardan söz ettikten sonra asıl konuya gelir. Almanya'nın İstanbul'dan başlayarak Osmanlı Asya'sını kat edecek bir demiryolu hattı (Bağdat hattı) inşa etmekte olduğunu belirtip, Asya'daki demiryolları hakkında bilgi verir.

28 Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 1", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.1-4; Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 2", **Sa'y ü Amel**, No: 7 (10 Mart 1327), s.1-6.

29 Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.9.

30 Tahsinzade İsmail, "Sanayi ve Ticaret-i Dâhiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir? Ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.11-12.

Ethem Nejat'a göre Bağdat hattı Osmanlı iktisat hayatında yeni bir safha doğuracaktır. Anadolu'daki hatlar burada büyük hayatlar uyandırabilecektir. Zavallı İran'ın, bu tarihî İslam hükümetinin, İslam milletleri arasında ihtişamlar kazanan bu Asya hükümetinin istibdat, cehalet yüzünden uğradığı elemleri şiddetlendiren meselelerden biri, İran demiryollarının paylaşılmasıdır. Ethem Nejat'a göre Asya yurdumuzdur ve onun gelişmesini hep isteriz fakat Asya'nın eski bir milletinin (İran'ın) fikrini almaya lüzum görmeden yapılan iktisadi bir bölüşümden/paylaşımdan içi kan ağlamayacak bir insan düşünülemez.[31]

Ethem Nejat, yazısının ikinci kısmına, Bağdat ve Hicaz demiryollarının inşasının bir Osmanlı meselesi değil, bir dünya meselesi olduğunu belirterek başlar. Gerek Hicaz gerekse Bağdat, İslamiyet ve Asyalılık açısından gayet mühimdir. Asya'da başlayan medeniyetin birkaç sene sonra Asya'yı gül bahçesine çevireceğine şüphesi olmayan Avrupalılar, oralarda fabrikaları mahsulüne kaynak ve mahreç bulmak için şimdiden hazırlık yapmaktadır. Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan, Osmanlı ve daha doğrusu Bağdat yolu ve sonra Hicaz hattıdır. Şu durumda Bağdat ve Hicaz demiryollarının inşası dünya için birçok yenilik vücuda getirmektedir. Ethem Nejat bu yenilikleri "iktisadi inkılâp ve ihtilal" olarak nitelemektedir.

Ethem Nejat, söz konusu demiryolu hatları hakkında bilgi vermiş, ne tür (özellikle iktisadi) faydaları olacağına, nasıl ilerlemeler meydana getireceklerine dikkat çekmiş, bu hatların güzergâhları (Konya, Ergili, Adana, Maraş, İskenderun, Urfa, Musul gibi önemli uğrakları) hakkında geniş bilgi aktarmıştır.

Makalesini sonlandırırken, nakliye araçları ile demiryolunun, dünyanın her köşesine medeniyet, marifet soktuğunu vurgular. İngilizler, sömürgeleri ahalisinin gelişmesine en çok şimendiferlerin hizmet ettiğini iddia etmektedir. Bağdat hattı da bu vilayeti marifet bahçesi hâline getirecektir. Ethem Nejat'a göre bu ümidin hayal olmamasını herkes arzu eder.[32]

Sa'y ü Amel'in Manastır muhabiri "İstanbullu", toprağımızda yetişen mahsulleri yabancıların alıp kendi fabrikalarında işleyip bize pahalıya sattıklarına, bizim üretim yapamamamıza dikkat çekmiştir. Bizim yaptığımız gibi kılıçla, ganimetle, haraçla yaşamak yolu artık kapanmıştır. Buna rağmen ülkemizde marifete, ticarete ve sanata hâlâ kayıtsızlık söz konusudur. Avrupalılar ellere muhtaç olmamanın ötesinde, bizim gibi geride kalmış milletlerin ihtiyaç duyduğu şeyleri de üretmekte ve böylece bizim altınlarımızı kendi topraklarına çekmektedirler. Onlar zengin olup mutlu yaşarken, bizim yakamız yoksulluktan kurtulamamaktadır. Yazar, çocukların sanat ve ticaret ehli olarak yetişip muhtaç olduğumuz

31 Ethem Nejat, "Asya Şimendiferleri", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.1-3.

32 Ethem Nejat, "Hicaz ve Bağdat Şimendiferleri", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.2-7. Dergide tek görsel malzeme (demiryolu hatlarını gösterir bir harita) bu makalede kullanılmıştır.

şeyleri üretmeleri ve bizi Frenklere köle olmaktan kurtarmaları temennisini dile getirir.[33]

Tasarruf yapmanın gerekliliğine işaret eden Ethem Nejat, tasarrufun servetin kaynağı olduğunun ve öneminin altını çizer. Kim olursa olsun, hür yaşamak için tasarrufa riayet etmeye mecburdur. Tasarruf etmeyenler daima zenginlerin esareti altında yaşarlar. Şahıslar nasıl esarette kalırsa, milletler de öyle esarette kalabilir. Tasarruf yapmayan milletler de fertler gibi sefalet ve esaret içinde kalır. Fransa'da yapılan tasarrufu tarihsel boyutu içinde ayrıntısıyla anlatan ve özellikle tasarruf sandıkları üzerinde duran Ethem Nejat, ülkemizde de tasarrufa riayetkâr kişilerin görülmeye başladığını belirtir. Bunlar meyanında çiftçi, tüccar, amele, memur, asker her türlü sınıf vardır. Bununla birlikte, tasarruf sandıkları gibi bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu araçlar hem tasarruf fikrinin güçlenmesine yardım edecek ve hem de tasarruf yapanlara kolaylıklar sağlayacaktır. Servetsizlik, parasızlık yarasına yegâne deva olan tasarrufun çoğalması isteniyorsa, halkı para biriktirmeye alıştırıcı müesseseler oluşturulmalıdır.[34]

Derginin diğer yazarları da benzer şekilde, çalışmanın, ziraatın ve ticaretin önemine, hayatta ön plana geçişine dikkat çekmiş[35]; politikayla gereğinden fazla uğraşarak çalışma, bilim ve sanatın ihmalinin zararları, millet fertlerinin "politikacılıktan" kurtarılarak memleketi fen ve sanat ile mamur edecek emek erbabı yetiştirmek hususunda gayret gösterilmesi, okullarda hâlâ ihmal edilen sanat ve fen gibi iki ilerleme ve mutluluk amilinin lüzumunun telkin edilmesi gerektiği üzerinde durmuş[36]; diğer milletlerin bize göre ilerlemiş olmalarının sa'y ü amelin harika sonucu olduğuna dikkat çekmişlerdir.[37]

Sa'y ü Amel doğal olarak, ülkedeki fabrikalara ilgi göstermiştir. Derginin müdürü Osman Kahraman, bir dizi yazıda Tophane fabrikalarını (askerî fabrikaları) ele almış ve konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur.[38] Ona göre, özellikle II. Abdülhamit döneminde mahvedilmiş olan bu fabrikalar Osmanlı hükümeti ve milletinin istiklali ve istikbaliyle alakalıdır. Fabrikaların kötü idare edildiğini iddia edip ciddi şekilde düzeltilmesini ve geliştirilmesini isteyen Osman Kahraman, önemli ihtiyaçları yurtdışından tedarike mecbur kalınan ordunun levazımını

33 İstanbullu, "Yün", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.15-16.

34 Ethem Nejat, "Tasarruf", **Sa'y ü Amel**, No: 7 (10 Mart 1327), s.6-8.

35 Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Nezih ve Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.4-5.

36 Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.7-9.

37 Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.6.

38 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.10-11; Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.9-10; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları 1", **Sa'y ü Amel**, No: 7 (10 Mart 1327), s.11-16; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.10-12.

yerli üretimle sağlamanın böylece başarılabileceği görüşündedir. Yerli sanayiinin korunması yanlısıdır. Fabrikaların yabancılara satılacağı rivayetlerini çıkaran ve "hükümet fabrikacı olamaz" görüşünü savunanlara sert şekilde karşı çıkan Osman Kahraman, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis'te yaptığı ilgili konuşmaları da aktarmış ve "hükümet fabrikacı olamaz" kaidesinin, fertleri fabrikacı olan hükümetler için geçerli olsa da bizde durumun tam aksi olduğunu vurgulamıştır. Yani *Sa'y ü Amel*'in müdürüne göre, liberal iktisat Osmanlı koşullarına uygun değildir.

Derginin Manastır muharibi de Manastır'daki – çoğunlukla şayak imal eden – kumaş fabrikalarını tanıtırken yerli üretimden yana olduğunu ortaya koymuş ve hükümetin yerli sanayie kolaylık göstermesi gerektiğini savunmuştur.[39]

Osmanlı sanat âlemini yeniden ihyaya çalışmanın hamiyet görevi olduğunu; sanayimizin teşvik ve himayeye muhtaç olduğunu; özellikle sanatçı (zanaatkâr, emekçi) okurlarından gelecek yerli sanayiler, fabrikalar ve mamulattan bahseden faydalı makaleleri sayfalarına memnuniyetle kabul edeceğini (ve hatta icap edenleri kitap olarak basacağını) daha ilk sayısında ilan eden[40] *Sa'y ü Amel*'de, Manastır muhabiri "İstanbullu", Manastır'daki (fırıncılık, yün, şayak / kumaş gibi) değişik sektörler hakkında, "M.N." rumuzlu yazar da dericilik sektörü hakkında okuru bilgilendirmişlerdir.[41] Bu yazarların yerli üretim, "millî iktisat" taraftarlığı gözden kaçmamaktadır.

Alman sanayi devi Krupp'un, *Sa'y ü Amel* için sanayileşmede ulaşılması gereken model değeri taşıdığı söylenebilir. Nitekim Ebüzziya Tevfik Bey'in 1317'de (1901-1902) *Mecmua-i Ebüzziya* dergisinde yayımlanmış Krupp konulu bir makalesi derginin iki sayısı boyunca tefrika edildiği gibi[42], Dr. Osman Macit'in benzer bir yazısına da dergi sayfalarında yer ayrılmıştır. Yazısında Krupp fabrikalarının gelişimini yıl yıl ortaya koyan Osman Macit, bunu bütün

39 İstanbullu, "Şayak Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.12-13.

40 Hatta ileride düzenleyeceği sergide sunulmak üzere, dâhili ve mahallî mahsulat numunelerinden de gönderilmesini *Sa'y ü Amel* okurlarından rica etmiştir. "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.11-12.

41 İstanbullu, "Millî Sanatlarımız Ne Hâlde? Ekmekçilik ve Amele", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.12-13; İstanbullu, "Yün", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.14-16; İstanbullu, "Şayak Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.12-13; M.N., "Dibâgatın Ezmine-i Kadîmedeki Ahvali, On Dokuzuncu Asrın Evâhirindeki Hâli, Son On Sene Zarfında Avrupa'daki Derece-i Terakkisi, Memleketimizdeki Hâl-i Hazırı", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.9-12.

42 Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı Yahut Alfred Krupp ve Fabrikası", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.4-9; Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı Yahut Alfred Krupp ve Fabrikası 2", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.4-7. Ebüzziya Tevfik Bey, bizzat gezmiş olduğu Krupp tesislerini bu yazısında kapsamlı şekilde ve hayranlıkla tanıtmış, kurucusu Alfred Krupp'un da ayrıntılı bir hayat hikâyesini sunmuştur.

bir milletin yüzünü güldüren faaliyetler olarak değerlendirmiş ve milletimizin de bunlara ulaşması temennisinde bulunmuştur.[43]

Daha yukarıda da belirtildiği gibi, dergide yerli sanayiinin tarihinin işlendiği yazılar da mevcuttur. Yazarlardan Saffet, Osmanlı sanayii tarihi üzerine belgelere dayalı yazılar kaleme almış; tersane havuzları, seferde top dökümü gibi konuları işlemiş, Osmanlı'nın güçlü döneminde devletin sanata önem verdiğini ve bu nedenle sanatların da güçlü olduğunu, birçok sanatın zaman içinde kaybolup gittiğini vurgulamıştır.[44]

Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin de çoğunlukla "millî iktisat" perspektifiyle değerlendirildiği dergide[45], yerli (millî sermayeli) şirketlerin kuruluşu duyurulmuş ve bu tür şirketlerin gerek kurulmaları gerekse halkın bu millî şirketlere hissedar olarak katılımı teşvik edilmiştir.[46] *Sa'y ü Amel* ayrıca, sanat ve ticaret açısından ilancılığa (reklama) önem verdiğini de göstermiştir.[47]

Sa'y ü Amel, sanayi kadar ziraata da önem vermiştir. "Bu memleketin hayat-ı iktisadi ve içtimaisinin parlaması ziraatın terakkisine bağlıdır"[48] görüşünde olan Ferit Bey'in, *Sa'y ü Amel*'in "ziraat yazarı" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ziraat Nezareti'ni ve bağlı kurumları hemen her yazısında ağır şekilde eleştiren ve ziraatın gelişmesi yönünde çözüm önerilerinde bulunan Ferit Bey, ziraat aletleri depoları, ziraat numune tarlaları, arıcılık/balcılık, bakanlığa bağlı teşvîkat-ı

---

43 Doktor Osman Macit, "Krupp Fabrikası ve Bir Harika-i Tekâmül", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.7-10. Osman Macit bu yazının devamını getirmeyi de tasarlamıştır. Nitekim derginin her sayısında sırasıyla Krupp fabrikasının kuruluş tarihinden, gelişme sebeplerinden, idare şeklinden, amele teşkilatından, komitelerinden, istikbal sandıklarından bahsedeceklerini dile getirir. Ancak, *Sa'y ü Amel* bir daha çıkmayacak ve dolayısıyla bu tasarı da hayata geçirilemeyecektir.

44 Saffet, "Sanatta Geri Kalmamışız, Kaybetmişik", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.11-12; Saffet, "Tersane Havuzları", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.6-7; Saffet, "Büyük Dedelerimiz Hem İşçi Hem Dövüşçü İmiş", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.5-7. Osman Kahraman da yazılarından birinde Tophane fabrikalarının tarihini ele alır: Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.9-10.

45 "Girit'in Ticaret-i Hariciyesi", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.14-15; "İzmir'de Soba İthalatı", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.15; Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.5-6; "İran'la Münasebet-i Ticariyyemiz", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.13-16.

46 Hüsnü, "Cemiyet-i Müteşebbise", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.12-13; (Başlıksız), **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.16; (Başlıksız), **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.16.

47 "Bizde İlancılık", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.12. *Sa'y ü Amel*, gerek İstanbul'da gerekse vilayetlerde bulunan Osmanlı tüccar ve sanatkârlarına, mali ve ticari kurumlara özel bir hizmet olmak üzere, gayet uygun şartlarda senelik ilan imkânı sunar. Ethem Nejat'ın daha evvel *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde "İlancılık" başlıklı aynı minvalde bir makalesi olduğu dikkate alınırsa, *Sa'y ü Amel*'deki bu imzasız yazının da onun kaleminden çıkmış olabileceği tahmini yürütülebilir.

48 Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.7.

ziraiye şubesi konulu yazılar kaleme almıştır.[49]

Ferit Bey'e göre memleketimiz büyük bir çiftçi memleketidir ama onun servet kaynaklarından henüz istifade edilememektedir. O servet kaynakları ancak yenecek birkaç lokma ekmek için işlenmektedir. Bu emek yeterli değildir. Madem ki memleket büyük bir ziraat memleketidir, herkes hiç olmazsa evinin bahçesini işleyerek ziraata hevesli olduğunu göstermeli ve böylece birbirini gayrete getirmelidir. Memnuniyetle görülmektedir ki vatanımızda ziraatı sever pek çok kimse vardır. Hatta bunlardan birçoğu köylerde ikamet ederek yeni usul ziraatı tatbik etmekle uğraşmakta ve hem de köylülere pek çok şeyler göstererek onların ilerlemesine hizmet etmektedir.

Ferit Bey, 1324 (1907-1908) tarihli gümrük istatistiğinden aktardığı bal ithalatı ve ihracatına dair rakamlarla, İstanbul'un yediği balın bile dışarıdan, özellikle Amerika'dan geldiğini göstermiştir. İşe büyük değil, küçük işlerden başlanması gerektiğini savunan Ferit Bey, bu küçük işlerden biri olarak, gayet kârlı bir sektör olan arıcılığı/balcılığı önermiştir. Ona göre, ahalimiz, kendisine bu gibi işlerin faydası gösterilse mutlaka yapacaktır. Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi bu tür çalışmalar yapmalıdır.[50]

Ferit Bey, geliri olmadığı veya az olduğu için kapanmakta olan taşra sanayi mekteplerinin bu durumuna bir çare olmak üzere, Ziraat Nezareti'ne bir öneride bulunur: Bakanlık, taşralarda açtığı ve açacağı ziraat aletleri depoları için yabancı ülkelerden pek çok zirai edevat getirmektedir. Bu edevattan birçoklarının aynını sanayi mektepleri pekâlâ imal edebilir. Bu gibi aletlerin ülkemizde yapılmasından hem ülke ve hem de ahalimiz, çiftçilerimiz büyük menfaat sağlayacaktır. Çünkü Avrupa'dan alınan aletler pahalıdır. Bu kadar büyük faydalar göz önünde dururken ve bu gibi edevatın sanayi mekteplerinde imali mümkün iken ecnebi diyarlardan getirilmelerinde fayda yoktur. Ferit Bey'in dileği, bu edevatın hiç olmazsa bir kısmını Ziraat Nezareti'nin ülkemizde imal ettirmesidir.[51]

Ziraat Nezareti'ni her daim eleştirmekten geri durmayan Ferit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde oluşturulan "terakki-i ziraat encümenleri"nden umutludur. İttihat ve Terakki Cemiyeti vatanımızı istibdat boyunduruğundan kurtardığı gibi, bu encümenlerin de çiftçilerimizi eski usul boyunduruğundan kurtar-

49 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.9-10; Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.6-7; Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.5-6; Ayın Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", **Sa'y ü Amel**, No: 7 (10 Mart 1327), s.8-9. Ziraat konusu dışındaki tek yazısı, petrol üzerine bilgilendirici bir metindir. Bkz. Ayın. Ferit, "Petrol", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.9-11.

50 Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 5-6.

51 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.9-10.

ması ümidini dile getirmiştir.[52]

Ethem Nejat'a göre de yükselmemiz, servet edinmemiz, iktisadi hürriyete varmamız ancak ziraata vukuf ile mümkün olacağından, iptidailere (ilkokullara) ziraat dersi konmalıdır.[53]

Manastır Darülmuallimini (erkek öğretmen okulu) öğrencilerinden Tahsin İrfan, yeni ziraat aletlerinin önemini ve gereğini vurguladığı yazısında, ülkemizde ziraatın bütün şubelerinin tam anlamıyla ilkel bir hâlde bulunduğunun; ziraat olmazsa ticaret ile sanayinin de olamayacağının; bu üçünün olmadığı milletlerin ilerleyemeyeceğinin, medeniyet ve siyaset âleminde sözünü kimseye dinletemeyeceğinin, refah içinde yaşayamayıp mahvolup gideceğinin altını çizer.

Avrupa'da ve Amerika'da bin türlü ziraat aleti icat edildiğini, bunlar sayesinde buralarda üretimin hem çok hızlı hem de ucuz yapıldığını ve hem de mahsulün bol olduğunu belirtir. O nedenle ta Amerika'dan gelen ürünler ülkemizdekilerden daha ucuza mal olmaktadır. Bundan Osmanlılar, daha doğrusu İslamlar zarardadır. Avrupalılar, Amerikalılar paralarımızı çekerken, biz hem manen hem de maddeten zarar ederiz. O nedenle yeni ziraat aletlerini tatbike gayret edilmelidir. Böylece hem ziraatımız gelişir hem de Avrupa ve Amerika'ya her sene verilen milyonlarca para ülkemizde kalır. Zengin olur, diğer milletlere nüfuz ederiz.[54]

Sa'y ü Amel'in büyük önem verdiği bir konu da eğitim-öğretim, özellikle de sınai ve zirai eğitim ve okullardır. Yukarıda da yer yer görüldüğü üzere, dergi sayfalarında eğitim/öğretimin önemi vurgulanmış, mevcut eğitim sistemi eleştirilmiş, genel eğitim sistemine dair önerilerde bulunulmuş, sanayi mektepleri ile ziraat mekteplerinin içinde bulundukları olumsuz koşullar sergilenmiş, bu okulların ıslah edilmesi ve geliştirilmesi savunulup bu yönde önerilerde bulunulmuş, yetkililer eleştirilmiştir.[55]

İşçi Sınıfı ve Emekçiler

Sa'y ü Amel'in içeriğinin önemli bir kısmı da daha yukarıda belirtildiği gibi,

---

52 Ayın. Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", **Sa'y ü Amel**, No: 7 (10 Mart 1327), s.9.

53 Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.5.

54 Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Âmâlı", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.13-14.

55 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.9-10; Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.3-6; Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s.7; Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.7-9; Ahmet Mümtaz, "Çocuklarımız, Ferda-yı Maarifimiz", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.13-15.

emekçilere ve özellikle işçilere ayrılmıştır. Dergide emekçilerin/işçilerin durumu ve sorunları, örgütlenmeleri, hakları ve hak arama mücadeleleri gibi konular ele alınmıştır.

Uzun yıllarını Tophane fabrikalarında geçirmiş olan Osman Kahraman'a göre, bu fabrikalarda bin türlü mahrumiyet içinde çalışan amele, yurt dışından satın alınanlara hemen üstün derecede (top, tüfek, fişek, barut, mermi gibi) askerî mühimmat üretme maharetini göstermektedir. Bazı kendini beğenmişlerin hakaretleri ile ezilen, kovulan o amelenin başka fabrikalarda, bir ülkeyi ancak sanayinin geliştireceği bilinen yerlerdeki mevkii çok büyüktür.[56]

Meşrutiyet'e kadar Tophane ve Zeytinburnu sanayi mektebinin yetiştirdiği öğrencilerin toplamı önemli bir sayıyı bulmuştur. Bunlardan bir kısmı Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında istihdam edildiği gibi, bir kısmı da başka fabrikalarda çalışmaktadır. 25-30 seneden beri ülkemizde yetişen amele ve sanat erbabı hemen tümüyle askerî fabrikalarda yetişmiş olduğundan, bilhassa bu iki kurumun önemi pek büyüktür. Ordularda bulunan kamacı, tüfekçi, marangoz ve demirci ustalarının büyük kısmı bu fabrikalarda tahsil etmiş sanat erbabındandır.[57]

Dr. Osman Macit, ağırlıklı olarak İngiliz işçi sınıfı hayatı üzerinde durduğu makalesinde; İngiliz işçisinin kendi haklarının sınırlarını iyi bilip, tecavüz edecek kuvvet ne olursa olsun bunları savunduğunu, İngiltere'de işçilerin büyük salâhiyetlere sahip, amele teşkilatının hükümet teşkilatı kadar geniş ve amele hayatı ve mukadderatının kıymetli olduğunu vurgular. İngiltere'de amele, kurandan/bilgiden de mahrum değildir. İşçiler için gece dersleri düzenlenmekte ve bu gece derslerini gazeteler ile amele kütüphaneleri kolaylaştırmaktadır. İşçilerin kendi dernekleri mevcuttur ve bunlar sayesinde ekonomik kanunlara vâkıf olduklarından amele ile patron arasında "münasebetsiz grevler" yaşanmaz. Amele, patronun gelirini bilir. Esasen amele cinsinden olan patronu kendisi kadar düşünür. Fakat patronun nispetsiz ölçüde kazandığı ve ameleyi düşünmediği anlaşıldığı anda iktisadi isyan hazırdır. İngiltere'de işçi, hükümetin greve müdahalesini istemez.

Osman Macit'e göre, amelenin elinde bütün bir milletin talihi durur. Bu talihi daima iyiye ve iyiliğe yöneltmek için ameleyi takdir ve emeği (sa'y ü ameli) takdis etmelidir. Amelenin hakir görüldüğü bir ülkenin kudreti felç olmuştur.[58]

Dergide yer verilen kısa bir haber-yorumda, Avrupa'da işçinin himayesi konusuna değinilir. Buna göre, Avrupa sosyal hayatında amelenin ne büyük bir yeri

---

56 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", **Sa'y ü Amel**, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s.11.

57 Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.8.

58 Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyyesi", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.1-4.

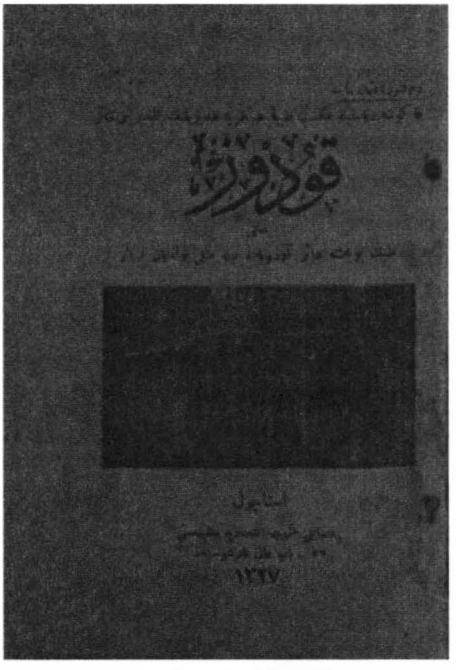

Dr. Osman Macit'in
Kuduz İlleti adlı kitabının kapağı

olduğu bilinir. Bu cümleden olmak üzere İtalya ile Fransa arasında amelenin karşılıklı himayesi esasına dayanan bir tasarı hazırlanmıştır. Böylece ameleye kendi vatanı dışında bile himaye sağlanacaktır.[59] Benzer (Budapeşte'den bildirilen) bir başka haberde, yeni bir kanun tasarısı ile kadın amelenin akşam 10'dan sabah 5'e kadar çalıştırılmasının yasaklandığı bildirilir.[60]

Dr. Osman Macit'in derginin birinci sayısında yayımlanan makalesine, mavzer fişekhanesi ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'den eleştiri gelmiş ve Osman Macit de derginin üçüncü sayısında bu eleştiriyi yanıtlamıştır. Osman Macit cevabında, Doğu'da amele yevmiyesinin az olduğunu dile getirirken kendi amelemiz için böyle bir şey temenni ettiğinin zannedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre, bizim hayat şartlarımızın telifi, amele ücretinin arttırılması ile mümkündür ama Avrupa'ya ihtiyaçtan kurtulmuş olmak şartıyla. Geçenlerde terzi amelesi İstanbul'da bir grev yaparak elbise dikim ücretinin arttırılmasını talep etmiş ve başarılı da olmuştur. Bu hususta az kazanan amele, çok kazanan Tring ve Stein gibi hazırcı mağazalar, en çok kaybeden de milletin kesesi olmuş ve olmaktadır.[61]

Yine Osman Macit, çocuk işçiler konusunu dergi sayfalarında işlemiştir. Yazar, ülkemizde çocukların en çok fakr u zaruret nedeniyle amele oldukları tespitiyle yazısına başlar ve bu hayat sefaletinin çocukların sağlığı üzerinde ne etki yaptığını sorar. Makale, bu soruya verilmiş bir cevaptır; sefaletin çocukların sağlığı üzerinde çok olumsuz etkileri söz konusudur. Ülkemizde amelenin pek çok olmadığı tespitinde bulunan Osman Macit, Batı'da işçi koruma dernekleri tarafından hükümetleri nezdinde yapılan girişimler sonucunda çocuklar için alınan tedbirleri ve bunların uygulanışını, bu ülkelerdeki hiç de iç açıcı olmayan durumu rakamlarla anlatır. Memleketimize gelince; sefil ve uğursuz bir maziye sa-

59 "Avrupa'da Amele Nasıl Himaye Ediliyor?", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.12.
60 "Kadın Amelenin Himayesi", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.16.
61 Doktor O. Macit, "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. arka kapak dış yüz.

hip olan Tophane, Zeytinburnu, Dikimhane gibi fabrikalarda amele askerî hayatı Meşrutiyet'in ilanından sonra kısmen düzeltilmiş ve o kötülükler dönemi hemen hemen kapanmışsa da bugün de askerlikten ihraç edilen küçük ameleler fabrikalara kabul olunmaktadır. Osman Macit, 10-12 yaşındaki çocukları bile büyüklerle beraber yazın 11, kışın 8 saat çalıştırmanın ne denli vahim olduğunu ilgililerin takdirine bıraktığını ifade eder.[62]

Reji amelesinden Yunus, dergi sayfalarında işçi sınıfının durumuna ve işçi derneklerine değinmiştir. Ona göre, amele muhiti gaflet uykusundadır. Eskiden beri toplumsal hayattan bihaber olan amelemizin 2,5 senelik Meşrutiyet'ten istifadesinin ne olduğu incelenecek olursa, maalesef toplumsal terbiyeye doğru bir adım bile atılamadığı görülür. Ama bu sözlerden, hâlihazırda kurulu bulunan amele cemiyetlerinin inkârı maksadı anlaşılmamalıdır. Yazar, işçi sınıfının birliğini ve dayanışmasını savunur. Amelemizin büyük çoğunluğunu oluşturanlar, amele cemiyetlerinin yalnız bir maksat için faydasını idrak edebilmelidir ki o da ancak taleplerinin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada kolayca ulaşmaktan ibarettir. Amele cemiyetleri toplumsal hayatın eğitim yeri, ticaret ve sanayimizin teşvikçisi olmak üzere açılırsa, birtakım dedikoducuların iğfal tuzağına kapılmayarak akılcı şekilde güzel kullanılırsa, amele arasında kardeşlik bağı kurulursa muazzez vatanın Garp milletlerinin seviyelerine ulaşacağına emin olunabilir.[63]

Sa'y ü Amel'in Selanik muhabiri M. Said, aynı sayıda faizcilik ve halka zararları konusunu ele almış, idareye eleştiriler yöneltmiştir: Bir kısım vatandaşın sefaletinin, ilerleyememesinin sebeplerinin en önemlilerinden biri faizciliktir. Bu yüzden birçok ailenin harap, küçük bir zümrenin ise zavallı halktan topladıkları paralarla zengin olduğunu taşralarda bulunanlar çok iyi bilmektedir. Gün geçmez ki borcunu ödeyemediği için biçare bir köylünün eşyaları satılmasın. Anadolu ahalisinin müteşebbis olmadığından, çalışmadığından şikâyet edilmekte fakat bu toplumsal yaraları tedavi edecek çareler aranmamaktadır. Ziraat ve ticaretle uğraşacaklara uygun şartlarda para sağlayacak kurumlar vücuda getirilmesi lazımdır. Ziraat için Ziraat Bankası'ndan para almak mümkünse de sanat ve ticaret erbabı için bu da imkân dışıdır. Bu nedenle çalışmak, sanat ve ticaretle uğraşmak isteyenler pek fahiş, neredeyse %50 %60 faiz ödemeye mecbur kalmaktadır. Osmanlı vatanının en fedakâr ve faal bir parçası olan sanat ve ticaret erbabı böyle mahrumiyetler içinde çalışırken, bu vatanın nankör evlatlarından bazıları şahsi ihtirasları uğrunda hükümeti işgal etmektedir ki buna da vatandaşlık namına teessüf etmemek mümkün değildir. M. Said, meşruti hükümetin bu hususta işçileri

62 Doktor Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.3-5. Bu yazısından, Osman Macit'in Almanca da bildiği anlaşılmaktadır.

63 Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.8-9.

refaha ulaştıracak tedbirleri alacağına emin olduğu için bu konuya önemle dikkat çekmeyi bir görev addettiğini söyler. Ahalimizde sanayi ve ticareti korumak için yardımlaşma sandıkları, düşük faizle para veren mali müesseseler vücuda gelene kadar vurguncular millî servetimizi mahvedeceklerdir ki bunun en büyük zararı da hükümete olacaktır.[64]

Sa'y ü Amel'de imzasız çıkan bir yazıda, Reji işçilerinin kurdukları yardımlaşma derneği konu edilmiş ve bu tür örgütlenmelerin önemi vurgulanmıştır. Her yandan uzatılacak koruyucu ellerin vatanperver ihtimamına cidden muhtaç olan amele ve sanat erbabı arasında yardımlaşmayı ve birliği temin edecek her teşebbüsün memleketin geleceğinde pek mühim ilerlemelere yardım edeceğini takdir eden Reji amelesinin aralarında bir yardımlaşma (teavün) cemiyeti kurduklarını, *Sa'y ü Amel* büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir. *Sa'y ü Amel* idaresi, Reji amelesinin refahı için çalışmayı esas maksat edinen bu cemiyetin kalıcı olmasının ancak üyelerinin gayret ve fedakârlığı, emniyet ve birliğiyle mümkün olacağını hatırdan çıkarmamalarını tavsiye eder. Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan cemiyetlerin toplumsal bir ihtiyaç sevkiyle değil de taklit ve görenek saikıyla vücuda gelmeleri, bugün kendilerinden istifade edilemeyecek bir atalet hâlinde kalmaları sonucunu vermiştir. Hâlbuki yardımlaşma dernekleri her meslek ve sanat erbabı arasında amelenin manevi kuvvetini yükseltecek, vaat ettiği koruma ve destekten dolayı yürekten inanarak çalışmaya teşvik edecek en esirgeyici oluşumlardandır. Bir amele, hayatının acılıklarını unutabilir fakat hastalık ve ihtiyarlıkta ailesini geçindirmekten, evladını terbiyeden aciz kalma çaresizliği kendisi için en büyük ıstıraptır. Hükümet, mesai saatini, yevmiyelerin miktarını ve artışını kanun ile tayin edene kadar, özel teşebbüslerle nakdî, sıhhi yardımlar hazırlamak, amelenin emniyet ve itimadını kazanmış kişiler için insani bir görevdir. Zira dünyada insanın sefaletini hafifletecek vasıtalar her din ve milliyet için muhterem tutulmuştur. Felaket ve zaruret hengamında insana uzatılacak el hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun büyük bir hürmet ve minnetle kabul edilir. Özellikle eski idarenin (II. Abdülhamit idaresinin) birbirinden ayırdığı Osmanlı unsurlarını birleştirmek, Osmanlı birliğini takviye etmek isteyenler, emekte/çalışmada (sa'y ü amelde) birbirine doğal olarak bağlı bulunan sanat erbabını ve ameleyi, rahat yaşamalarını sağlayacak cemiyetlere bağlamalıdırlar.[65]

"Memleketimizde amele yok" iddiasını kabul etmeyen *Sa'y ü Amel*'e göre,

64 M. Said, "Anadolu'da ve Rumeli'de Faizcilik", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.13-14. Hemen bu yazının ardından *Sa'y ü Amel*, Kastamonu Valisi Süleyman Nazif Bey'in faizcilere/vurgunculara karşı aldığı tavırdan dolayı tebrik edilmesi ve diğer hükümet memurlarına örnek gösterilmesi gerektiğine dair bir açıklamada bulunmuştur. "Sa'y ü Amel", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.14.

65 "Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.16.

Hayal-i Cedîd gazetesinden bir karikatür. Fabrikalar hayatından.

amelenin ihtiyaçları tetkik edilecek olursa, en başta hastalık ve kaza sigortasını saymak gerekir ki bunun için de istikbal sandıkları vardır. Bunlar ancak ameleden oluşan bir idare heyetinin kontrolü altında ihya edilebilir. Sandıklara katkı payı (yüzdeler) ne olursa olsun, en büyük şart amelenin elinden çıkmasıdır. Her sınıfın derdini, ihtiyacını ancak o sınıftan olanlar anlar. Madem ki parayı amele vermektedir, tasarruf hakkı da ona aittir. Bu sandıkların ne yapmakla, ameleye ne temin etmekle mükellef oldukları, amelenin kendi ihtiyaçlarıyla, kendi hayat şartlarıyla ölçülür. Gündeliğinden arttırarak felaket günlerini karşılayabilecek pek az kimse vardır. Bunun içindir ki amele, yardımlaşma cemiyetleri, sandıkları kurar ve ameleden biri muhtaç duruma geldiğinde o cemiyet ve bilhassa o sandık imdada koşar. Bu yardım doğal olarak maddidir. Amelenin amele cemiyetlerinde muavenetine acele etmesi hep kendi hesabına hazırlıktır. Bu sandıklara katılım her işçinin vazifesidir. Bir işçinin sandığa katılımından ne kadar zaman sonra o sandığın desteğine mazhar olacağı meselesi, ülkemizde ilkel bir fikir ile kurulan sandıkların icraatına yanlış olarak girmiştir. Bu cümleden olarak, imalat-ı harbiye fabrikalarında müstahdem amele için oluşturulan istikbal sandığı talimatnamesi gösterilebilir. Bu talimatname amelenin ihtiyaçlarına uygun değildir. Zira bunu kaleme alanlar, tatbike memur olanlar, bir amele gibi düşünmemişlerdir ve düşünemezler.[66]

66 "Amele İstikbal Sandıkları", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.11-12.

Reji (tütün) işçilerinin 1911 grevi de dergide ele alınan olaylar arasındadır. İmzasız yazıya, ülkemizde alın yazısına teslim olmuş bir sınıf halkın bulunduğu ve bu halkın kesilmeksizin süren bin türlü haksızlığın tahakkümü altında çiğnendiği belirtilerek başlanır. Kanunların, acizleri, zavallıları korumaması nedeniyle hayat savaşında kaybeden daima bu zayıflar olmaktadır. Şu üç senelik Meşrutiyet devrinde muhtelif emekçi sınıflara mensup bazı vatandaşlar greve gitmek zorunda kalmışlardır. *Sa'y ü Amel*, amelenin hakkına ne derece riayet edilirse, toplumsal seviyesi ne denli yükseltilirse, amelenin memleketimiz için pek büyük faydalar sağlayacağı inancındadır. İlgili kanunlar henüz düzenlenmeden, sermayedarlarla işçilerin karşılıklı hukuku tayin edilmeden gerçekleşen grevlerin faydadan çok zarar doğurduğunu amelemizin tefekkür erbabı takdir ettiğinden, sık sık grevler vukuuna engel olmaya çalışmışlardır. Amele cemiyetlerinin bu baptaki hizmetleri dikkate alınırsa, bu cemiyetlerin hakikaten ameleye rehber olacak icraatta bulunmalarını, amelenin hukukunu her türlü tecavüze rağmen muhafazada ısrar etmelerini haklı bulmak gerekir.

Reji amelesini greve sevk eden sebep önemsiz gibi görünüyorsa da aslında yüzlerce işçinin hakkıyla birininki eşittir. Zira haksızlık için ölçü yoktur. Öteden beri amelenin hakkını tanımamakta inat eden kurumların – pek ufak da olsa – haksız muamelelerine sabır ve tahammül göstermek, bütün çalışanların haklarına tecavüz için zemin hazırlamak demektir. Keyfî idare, fertlerin sabır ve uysallığıyla kurulur. Meşrutiyet'te kanunun hükümran olmasını isteyen vatandaşlar, haklarında en ufak aldırışsızlığı bile kanun dairesinde müdafaadan çekinmemelidir. Reji İdaresi bitmek bilmeyen kötülüklerinden sonra, amele hakkında en son olarak bir mezalim safhası göstermiştir. Reji Amele Cemiyeti'nin basına tebliğ ve bu haklarının müdafaasını rica ettiği beyannamede olay açıklanmıştır. Buna göre, fabrika idaresi, 23 kişinin yevmiyelerinin yarısını, işe biraz geç geldikleri için kesmiş, bunların idareye müracaatı reddedilmiş, bu uygulamanın yarın bütün ameleye yaygınlaştırılması endişesiyle grev başlatılmıştır.

Sa'y ü Amel'e göre, eğer hükümetimiz Reji'nin imtiyazını[67] uzatma niyetinde ise, en azından amelenin hayat faaliyetini bir düzene bağlamalıdır. Feshetmek niyetinde ise, bu son çırpınış hareketlerine meydan verilmeyerek amele ezilmekten korunmalıdır. Zira herkesin "el-aman" çektiği Reji İdaresi, memleketin tutar ellerini kırmak, zinde kollarını kötürüm etmek yoluna gitmiştir. Reji gitse de kalsa da bu memlekette yine biz, bu mütevekkil ve kanaatkâr millet, yine bu amele çalışacaktır. Artık bundan sonra olsun hükümet, amelenin himayesi yo-

67 Reji Şirketi (veya Reji İdaresi), Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının bizzat alacaklılar eliyle vergi şeklinde toplanması için 1883'te yabancı (Alman, Avusturya, İngiliz ve Fransız) sermayeli üç banka grubu tarafından kurulmuştur. Osmanlı topraklarında tütün imtiyazını/tekelini elinde tutmaktadır.

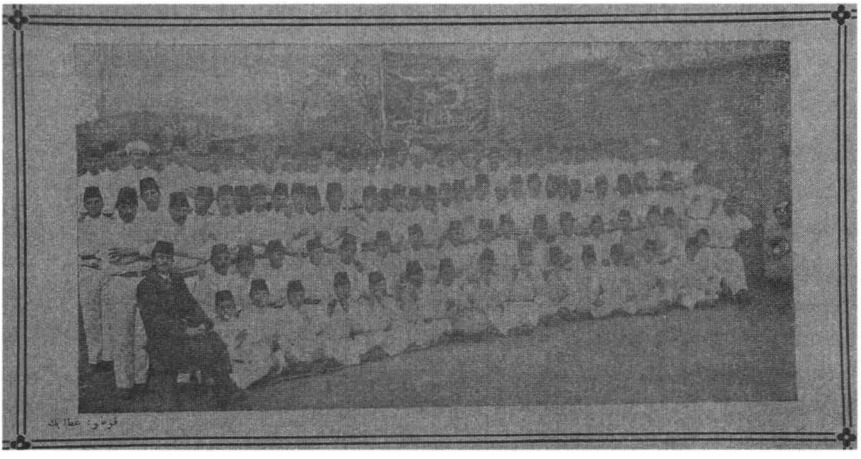

Manastır Darülmuallimini öğrencileri hocaları Ethem Nejat'la birlikte.

lunu seçmelidir. Hükümetin Meclise getirdiği kanunlarda bir düzen ve sıra yoktur. Amele evvela bir himaye kanununa, sonra teşvik-i sanayi, en sonra da grev kanununa muhtaçtır. *Sa'y ü Amel* ümit etmektedir ki teşvik-i sanayi kanununun mecliste müzakere edildiği şu esnada mebuslar, amelenin en önce hangi kanuna ihtiyacı olduğunu, onların hayatını tetkik ederek kararlaştırırlar.[68]

Sa'y ü Amel dergisinin dikkat çeken bir özelliği de emekçilere – kendi çapında da olsa – destekte bulunmaya çalışmasıdır. Örneğin yeni açılmak üzere olan iş alanlarından emekçiler haberdar edilir, onlara yol gösterilir: İstanbul ve Beyoğlu tramvayları ile şehrin elektrikle aydınlatılması imtiyazlarını alan kumpanya, gerekli fabrikayı ve diğer levazımı tesis ve tedarik etmektedir. Gerek tramvay gerek aydınlatma imtiyazında fennî memurlardan başka, bütün müstahdemin ve amelenin Osmanlı tebaasından olması hükümetçe şart koşulduğundan, yakında pek çok işçi vatandaşımıza ihtiyaç duyulacaktır. Şimdiden elektrik ve teferruatına ait malumat edinmek için – sanat erbabı için açılacak gece mektepleri kuruluncaya kadar – İttihat ve Terakki Cemiyeti Pangaltı ve Fındıklı kulüplerinde geceleri verilmekte olan elektrik tatbikatı derslerine katılmaları, *Sa'y ü Amel* tarafından tavsiye edilmiştir. *Sa'y ü Amel*, sanatkârların sanayi müesseselerinde hizmet edebilmeleri için gece dersleri, konferans ve risalelerle işçilerin aydınlatılmasına hizmet eden vasıtalardan istifade etmelerini sanatkârlara tavsiye eder.[69]

Dikkat çekici ikinci bir girişim de tıp doktoru Osman Macit Bey'in emekçileri ücretsiz tedavi etmesidir. Derginin yazı heyetinden Doktor Osman Macit Bey[70], amele ve sanatkâr kimseleri ve onların çocuklarını ücretsiz tedavi etmeyi,

68 "Reji Amelesinin Tatil-i Eşgali", **Sa'y ü Amel**, No: 8 (24 Mart 1327), s.15-16.

69 "Elektrikli Tramvaylar", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.16.

70 İlginç bir şahsiyet olduğu belli olan Dr. Osman Macit hakkında elde fazla bilgi bulunmasa da

Sa'y ü Amel idaresinin müracaatı üzerine vaat etmiştir. Osman Macit Bey, Cuma ve Pazar günleri Beşiktaş'ta iskele başında Mehmet Kazım Eczanesi'nde bulunmaktadır. Diğer günler için bir gün evvel eczaneye haber bırakmak veya bir kart göndermek kâfidir.[71]

Sosyalizm

Sa'y ü Amel sayfalarında sosyalizme dair değerlendirmeler, müstakil yazılarda değil[72] ama satır aralarında görülür. Örneğin İngiliz işçi hayatını konu edindiği makalesinde Dr. Osman Macit'in İngiliz tarzı ılımlı bir sosyalizme taraftar olduğu veya yakın durduğu anlaşılmaktadır. Osman Macit'e göre, İngiltere'de sosyalizm yüksekten değil avamdan (tabandan, halktan) doğar ve bu ülkede "münasebetsiz grevler" olmaz. Osman Macit, işçi sınıfının grev silahına hemen sarılmaması gerektiğini, grevin en son çare olarak kullanılmasını savunmaktadır. Bizde demokrat ve sosyalist tezahüratını ihya için masum ahaliyi greve sevk edenler önce bizzat ameleye, ikinci olarak sermayedara, en önemlisi de müşteriye zarar verdiklerini ve grevin en son çare (son savunma) olduğunu unutmamalıdırlar. Amele bu şekilde yetiştirilirse emeğin geleceğinden ümitli olunabilir.[73]

Reji amelesinden Yunus ise, amele arkadaşlarına hitaben kaleme aldığı yazısında, Osman Macit'in bu sözlerini olumlayarak aktarmıştır. *Sa'y ü Amel*'in bu işçi yazarına göre, ancak ortaya konulacak taleplerin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada kolayca ulaşmak lazımdır. Biçare amele hakkında fazla merhamet gösterenlerden ricası ise, kendisi de dâhil olduğu hâlde bütün Osmanlı amelesine Osmanlılık şeref ve menfaatlerine uygun, vatan menfaatleri ile yoğrulmuş ve gelecekteki mutluluğumuzu temin edecek makbul öğütlerde bulunmalarıdır. Böylece vatandaşlarına daha güzel hizmet etmiş olacaklardır.[74]

Sa'y ü Amel'de tanınmış Fransız sosyalistlerinden Paul Louis'nin "Amele

---

Sa'y ü Amel ile aynı matbaada basılmış *Erlih-Hata yahut 606* başlıklı 29 sayfalık kitapçığı (frengi ve ilacı hakkındadır) ile *Kuduz İlleti* başlıklı 169 sayfalık kitabı bilinmektedir. Bkz. Doktor Osman Macit, **Erlih-Hata yahut 606**, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1326; Doktor Osman Macit, **Kuduz İlleti**, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1327. Kitapçığın ilanı *Sa'y ü Amel*'de yer almıştır. 3. sayının arka kapağına bkz.

71 "Doktor Osman Macit Bey", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.16.

72 Ali Rıza Seyfi Bey, "Sosyalizm Felsefesi ve Mülkümüzde Mahâzîr-i Muhtemelesi" (Sosyalizm Felsefesi ve Ülkemizde Muhtemel Mahzurları) başlıklı makalesini "bu hafta" takdim edemeyip bir hafta tehire mecburiyetinden dolayı kusurunun affını istirham etmiştir. Bkz. Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Nezih ve Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.5. Ancak, bu yazı derginin sonraki sayılarında da çıkmaz.

73 Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyyesi", **Sa'y ü Amel**, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s.2-4.

74 Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", **Sa'y ü Amel**, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s.9.

ve Hükümet" başlıklı eseri tercüme edilerek dizi hâlinde yayımlanmıştır.[75] Metnin mütercimi Osman Macit'in tanıtım yazısında, beş sene evvel Paul Louis tarafından "Hükümet Nazarında Amele" isminde bir eser yayımlandığı, bu eserin sosyoloji ve emek âleminde büyük fikirsel değişiklik meydana getirdiği belirtilir. Bu eserde amelenin amele olduğunu anladığı zamandan beri hükümete karşı aldığı vaziyet ve hükümetlerin amele için yapabildiği fedakârlıkların derecesi izah edilmektedir.

Osman Macit Bey neden böyle bir eseri tercüme edip yayımladıklarını da açıklar: Gayesi ılımlı (mutedil) bir sosyalizm esası üzerine kurulu olduğu için dergide bu eseri tercüme ederek gerek amele sınıfına ve gerekse emeği sevip sayanlara, aşırı ve her tarafa sözü çevirmesi mümkün olan iştirak (komünizm) neşriyatından azade bir çığırda hizmet etmek istemişlerdir. Er geç ülkemizde de esasen çok miktarda mevcut olan amelenin yanlış ellere düşüp hükümet için zararlı bir faaliyet uzvu olmasından korkmaktadırlar. Ve bu korku nedeniyle öteden beride yabancı saikların, amele olmayanların çıkarları uğruna uyandırdıkları grevlerin, kongrelerin mahiyeti hakkında gerçek amelelerimizi hazırlamak emelindedirler.[76]

Ahmet Mümtaz yazısında sosyalizm - bireycilik ilişkisine değinir. Anlaşıldığı kadarıyla, onun "sosyalizm" ile kastettiği, bireycilik karşıtlığı anlamında toplumculuktur. Ahmet Mümtaz'a göre sosyalizm geliştiği nispette doğal şahsi hürriyetin azaltılmasına, diğeri ise bahşettiği hürriyet kadar insanın selametinin ayıklanmasına hizmet eden iki gayedir. İnsanlar bunların ikisinden de vazgeçemez. İki gayeye aynı anda ulaşmak mümkün olamayacağından, bunlara varmak için iki yol lazımdır. Biri emek (sa'y ü amel), diğeri hak ve vicdandır. İnsanlar mesaide müşterek, hukukun meydana getirilmesi / elde edilmesi ve vicdani hareketlerde hür ve yalnız kalmalıdırlar. İnsanlığın en kanlı ve feci çarpışmaları hep toplumsal ve vicdani müdahaleler sonucudur. Haçlı savaşları, engizisyon birer "vicdani sosyalizm, bir anarşizm"dir. Toplumlar kendilerini oluşturan bireylerin doğal mücadelelerine müdahale etmemeli, bireyler bir topluluğa mahkûm ve ona bağlı bulunmamalıdır.[77]

Dergide imzasız yayımlanmış bir yazıda da sosyalizmin "aşırı" sayılan şekillerine duyulan tepki fark edilmektedir. Bu yoruma bakılırsa, ülkemizde adedi belli olmayan amele miktarı giderek büyümekteyse de eski zamanların (II. Abdülhamit rejiminin) topluma attığı nifak tohumu amele arasında daha etkili olmuştur. "Ülkemizde amele yok" iddiasında bulunanlara karşı hiçbir amele kalkıp da "biz amele değil miyiz" dememiştir. Hâlbuki ülkemizde amele vardır. Hatta

75 5. 6 ve 7. sayılarda tefrika edilen eser tamamlanamayacaktır.

76 "Amele ve Hükümet", **Sa'y ü Amel**, No: 5 (10 Şubat 1326), s.10.

77 Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.8.

öyle ki "Avrupa'da yapılan sosyalizm şımarıklıklarının – Allah saklasın – burada envai yapılabilir." Fakat bunlara hiç lüzum yoktur. Bir cemiyet, bir amele heyeti saldırıya uğramadıkça kendini savunmaya muhtaç değildir.[78]

Sonuç

Mustafa Suphi'nin, burjuva devrimlerinin tipik/klasik örneği sayılan Fransız Devrimi ile paralellik kurduğu 1908, Türkiye'nin burjuva demokratik karakterdeki devrimidir. O nedenle 1908 Devrimi ile birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin, kapitalizmin temel toplumsal sınıflarının, sınıfsal farklılaşmaların ve mücadelelerin gelişmesini/derinleşmesi beklemek olağandır. Bu dönüşümün birkaç sene içinde birden bire gerçekleşemeyeceği açıksa da yeni bir toplumsal formasyonun kapılarını aralayan 1908 Devrimi ertesinde bu yönde ilk filizlenmeler tespit edilebilir.

Hürriyetin İlanı'ndan iki yıl kadar sonra yayın hayatına giren; fabrikalarda yetişmiş Osman Kahraman, tıp doktoru Osman Macit, eğitimci Ethem Nejat ve Ayın. Ferit'in etkin olduğu *Sa'y ü Amel* dergisi, Türkiye'de sanayileşmeyi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmuştur. Yerli sanayi ve ziraatın himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahalesinden ve katılmasından, yerli sermayeli şirketleşmeden yanadır. Adı böyle konulmasa da "Emperyalizm Çağı"nda Doğu-Batı çelişmesi bağlamında Osmanlı'nın aleyhine olan dış ilişkiler ve ticaret de *Sa'y ü Amel*'e göre dengeye kavuşturulmalıdır ve bu da ancak yerli sanayi ve ziraatın güçlenmesiyle gerçekleşebilir. Bu çizgisiyle *Sa'y ü Amel*'in, henüz daha iktisadi liberalizmin hâkim göründüğü II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında "millî iktisat" anlayışının ilk habercilerinden olduğu söylenebilir.[79]

Sa'y ü Amel aynı zamanda, genel olarak emekçilere ve özel olarak da işçi sınıfına önem vermiş, emekten yana saf tutmuş, ezilenlerin haklarını savunmuştur. Devletin, işçi sınıfını, çalışanları himaye etmesini talep etmiştir. İşçilerin birliğini/dayanışmasını, örgütlenmelerini, hak mücadelelerini ve hepsini değilse de haklı bulduğu grevleri desteklemiştir. Bununla birlikte "aşırılıktan" kaçındığı, ülkenin genel menfaatleri ile işçilerin menfaatlerini uzlaştırmaya özen gösterdiği, sadece işçileri değil, millî burjuvazinin nüvesi olarak küçük mülk sahibi sınıfları da hedeflediği belirtilmelidir. İstibdat rejimini mahkûm edip yeni meşruti rejimi kesin olarak destekleyen *Sa'y ü Amel*, anlaşıldığı kadarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir süreli yayındır.

Kadrosuna ve özellikle içeriğine bakarak *Sa'y ü Amel*'in hedef-kitlesinin daha çok emekçi kesimler; mülksüzler ve küçük mülk sahipleri; küçük sanayici, tüccar ve çiftçi, serbest meslek sahipleri, sanayi ve ziraat okulları öğrencileri;

78 "Amele İstikbal Sandıkları", **Sa'y ü Amel**, No: 6 (24 Şubat 1326), s.11-12.

79 Konuyla ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Zafer Toprak, age.

özetle toplumun alt ve orta sınıf ve tabakaları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun yanında, derginin tirajına, satış rakamlarına, dağıtımına, okur profiline dair elde neredeyse hiçbir verinin bulunmayışı, buradaki iletişim sürecinin "alıcı" ayağı üzerine sağlıklı bir değerlendirmede bulunmayı imkân dışı bırakmaktadır.[80]

Türkiye sosyalist hareketinin yakın gelecekteki önderlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, bu dergide yazdıkları yıllarda henüz bilimsel sosyalizmi benimsemiş değillerdir. Ancak, özellikle Ethem Nejat'ın, arkadaşı Nuşiveran'ın da belirttiği gibi, daha bu dönemde sol bir tandans gösterdiği, bir "halkçı" olarak boy gösterdiği tespit edilebilmektedir.

Sa'y ü Amel'in, en geniş anlamıyla sol eğilimli, "ılımlı sosyalizm" yönelimli bir yayın olduğu söylenebilir ki bunda da derginin en üretken yazarı olan ve İngiliz modeli bir sosyalizme meyleden Dr. Osman Macit'in önemli payı olsa gerektir. Bir fikir dergisi olan *Sa'y ü Amel*, Türkiye'deki emek literatürünün ve sol literatürün erken dönem temsilcilerinden biri olarak anılabilir.

80 Osman Macit'in cevabı sayesinde, derginin okurlarından birinin bir fişekhane ustası olduğunu biliyoruz. Bkz. Doktor O. Macit, "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", **Sa'y ü Amel**, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. arka kapak dış yüz.

Sa'y ü Amel'in Fihristi

No: 1 (9 Kânunuevvel 1326)

"Meslek", s.1.
Doktor Osman Macit, "Şark ile Garp Arasında Mübareze-i İktisadiye", s.2-4.
Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı yahut Alfred Krupp ve Fabrikası", s.4-9.
Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", s.9-10.
Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", s.10-11.
"Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", s.11-12.
"Bizde İlancılık", s.12.

No: 2 (23 Kânunuevvel 1326)

"Teşekkür", s.1.
Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyesi", s.1-4.
Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı yahut Alfred Krupp ve Fabrikası 2", s.4-7.
Elif. Cim., "Romanya Seyahatinden – Hükümetten Ne Bekliyoruz", s.7-9.
Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", s.9-10.
Ahmet Galip, "Temettü Nizamname-i Cedidinin Nikat-ı Esasiyyesi", s.11-12.
"Rusya'nın Teslihatı", s.12.
"Avrupa'da Amele Nasıl Himaye Ediliyor?", s.12.
"Muhaberat-ı Aleniye", s.12.

No: 3 (6 Kânunusani 1326)

Ahmet Agayef, "Sa'y ü Amelin Derece-i Ehemmiyeti", s.1-3.
Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu yahut İyi mi?", s.3-6.
Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", s.6-8.
Ahmet Galip, "Temettü Nizamname-i Cedidinin Nikat-ı Esasiyesi", s.8-9.
M.N., "Dibâgatın Ezmine-i Kadîmedeki Ahvali, On Dokuzuncu Asrın Evâhirindeki Hâli, Son On Sene Zarfında Avrupa'daki Derece-i Terakkisi, Memleketimizdeki Hâl-i Hazırı", s. 9-12.
Hüsnü, "Cemiyet-i Müteşebbise", s.12-13.
Rumeli, "Sa'y ü Amel", s.13-16.
Doktor O. Macit, "Mavzer Fişenkhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendiye", s. arka kapak.

No: 4 (20 Kânunusani 1326)

Mustafa Suphi, "İhtiyaç – Sa'y ü Amel", s.1-3.
Doktor Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", s.3-5.

Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", s.6-7.
Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", s.7-9.
Ayın. Ferit, "Petrol", s.9-11.
Saffet, "Sanatta Geri Kalmamışız, Kaybetmişik", s.11-12.
İstanbullu, "Millî Sanatlarımız Ne Hâlde? Manastır Muhabir-i Mahsusamızdan: Ekmekçilik ve Amele", s.12-13.
M. Said, "Selanik Muhabirimizden: Anadolu'da ve Rumeli'de Faizcilik", s.13-14.
"Sa'y ü Amel", s.14.
"Girit'in Ticaret-i Hariciyesi", s.14-15.
"İzmir'e Soba İthalatı", s.15.
"Rus Gönüllü Donaması", s.15.
"Teşvik-i Sanayi Kanunu", s.15.
(Başlıksız), s.16.
"Kadın Amelenin Himayesi", s.16.
"Doktor Osman Macit Bey", s.16.
"Elektrikli Tramvaylar", s.16.

No: 5 (10 Şubat 1326)
Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 1", s.1-5.
Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", s.5-6.
Saffet, "Tersane Havuzları", s.6-7.
Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", s.7-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s.10-11. Doktor Osman Macit (müt.)
Tahsinzade İsmail, "Sanayi ve Ticaret-i Dahiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir? Ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket", s.11-12.
İsmail Hakkı, "Sa'y ü Amel Sahip ve Müdürü Osman Kahraman Efendi'ye", s.13.
"İran'la Münasebet-i Ticariyyemiz", s.13-16.
"Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti", s.16.
(Başlıksız), s.16.

No: 6 (24 Şubat 1326)
Ethem Nejat, "Asya Şimendiferleri", s.1-3.
Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", s.4-5.
Saffet, "Büyük Dedelerimiz Hem İşçi Hem Dövüşçü İmiş", s.5-7.
Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", s.7-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s.9-11. Doktor Osman Macit (müt.)
"Amele İstikbal Sandıkları", s.11-12.
Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin

Âmâlı", s.13-14.
İstanbullu, "Yük", s.14-16.
"Sa'y ü Amel Hakkında Meşâhîr-i Hükemâdan Bir Nebze", s.16.

No: 7 (10 Mart 1327)
Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 2", s.1-6.
Ethem Nejat, "Tasarruf", s.6-8.
Ayın. Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", s.8-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s.10-11. Doktor Osman Macit (müt.)
Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları 1", s.11-16.

No: 8 (24 Mart 1327)
Ethem Nejat, "Hicaz ve Bağdat Şimendiferleri", s.2-7.
Doktor Osman Macit, "Krupp Fabrikası ve Bir Harika-i Tekamül", s.7-10.
Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları", s.10-12.
İstanbullu, "Manastır Şayak Fabrikaları", s.12-13.
Ahmet Mümtaz, "Çocuklarımız, Ferda-yı Maarifimiz", s.13-15.
"Reji Amelesinin Tatil-i Eşgali", s.15-16.

Selim YAPICI*
Şevket Kaan GÜNDOĞDU**

ERZURUM HALKEVİ DERGİLERİ

Yeni kurulmuş olan Cumhuriyetimizle birlikte Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısını geliştirmek amacıyla 12 Ocak 1932 tarihli talimatname ile kurulan Halkevleri, 19 Şubat 1932 tarihinde çalışmaya başlamıştır.[1] İlk olarak Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılan 14 halkevinden[2] kısa bir süre sonra 20 yeni halkevi daha açılarak ülke genelinde toplam sayı 34'e ulaşmıştır.[3] Erzurum'un önemli bir kültür merkezi olmasına rağmen, Halkevi açılışının gecikmesindeki neden, Erzurum CHP İl Örgütü'nde yaşanan sıkıntılardır. 1933 yılında yeni simalardan oluşturulmuş olan Erzurum CHP İdare Heyeti, 26 Temmuz 1933 tarihinde yapmış oldukları ilk toplantıda, Halkevi açılmasına dair bir görüşme yaparak, bu isteklerini CHP Kâtibi Umumiliği'ne göndermişlerdir[4]. CHP Kâtibi Umumiliği'nin isteği doğrultusunda şehirde Halkevi'nin açılmasına yönelik ha-

* Kütüphaneci
** Gazeteci, yazar

1 Orhan Özacun, *CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1951,* Kitap Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 1.

2 Yavuz Özdemir - Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e"), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 45, Erzurum 2011, s. 247.

3 Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları,* Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 24.

4 Murat Küçükuğurlu - Mehmet Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, Derya Kitabevi, Trabzon 2007, s. 43-44.

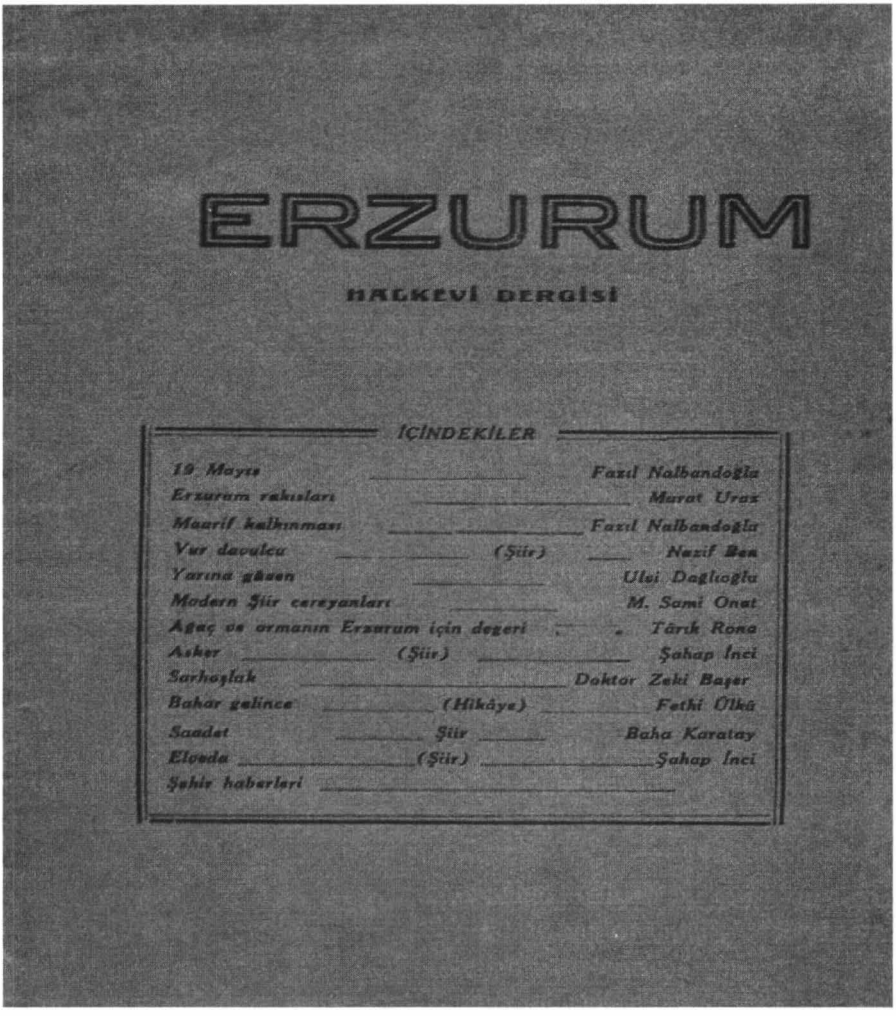

ERZURUM

HALKEVİ DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

19 Mayıs		Fazıl Nalbandoğlu
Erzurum rakıları		Murat Uraz
Maarif kalkınması		Fazıl Nalbandoğlu
Vur davulcu	(Şiir)	Nazif Ban
Yarına gözen		Ulvi Dağlıoğlu
Modern şiir cereyanları		M. Sami Onat
Ağaç ve ormanın Erzurum için değeri		Tarık Rona
Asker	(Şiir)	Şahap İnci
Sarhoşlak		Doktor Zeki Başer
Bahar gelince	(Hikâye)	Fethi Ülkü
Saadet	Şiir	Baha Karatay
Elveda	(Şiir)	Şahap İnci
Şehir haberleri		

zırlıklar yapılarak, Erzurum Halkevi 23 Şubat 1934 tarihinde açılmıştır.[5] Aynı yıl içerisinde Erzurum dışında 20 yeni Halkevi'nin daha açılması sağlanmıştır.[6] İsmet İnönü, tüm yurtta Halkevleri sayısını 500 olarak hedeflemiş[7], yalnız 1950 yılına gelindiğinde bu sayıya yakın olarak 479 Halkevi'ne ulaşılmıştır.[8]

23 Şubat 1934 tarihinde açılan Erzurum Halkevi, hızla faaliyetlerine başlayarak; şehirde sosyal, kültürel, iktisadi, sağlık, spor vb. gibi alanlarda hizmet

5 *Age.*, s. 44.
6 Zeyrek, *Age.*, s. 24.
7 Uluğ İğdemir, "Halkevleri ve Halkodaları", *Yılların İçinden (Makaleler, Anılar, İncelemeler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 284.
8 Zeyrek, *Age.*, s. 25.

edecek Halkevi bünyesinde şubeler açmıştır.[9] Şehirde birçok yeniliğe imza atan, halkın her anlamda gelişimini sağlamaya çalışan Erzurum Halkevi, şehrin basın-yayın hayatına da önemli katkıları olmuştur. Erzurum Halkevi'nin, ilki 1939'da yayınlanan ***Atayolu*** Dergisi'ni, zamanla ***Yayla*** ve ***Erzurum Halkevi*** Dergileri izlemiştir. Bu yazımızda da, Erzurum Halkevi'nin yayın organları olan bu üç dergiyi tanıtmaya çalışacağız.

1. Atayolu

Erzurum Halkevi'nin ilk dergisi olup, Mart 1939 tarihinde ilk sayısı yayınlanan Atayolu Dergisi[10], aylık kültür mecmuası olarak çıkarılarak, toplamda iki sayı yayınlanmıştır.

İlk sayısında derginin çıkarılış amacı Bahadır Dülger tarafından "İlk Konuşma" başlığı altına şöyle belirtilmiştir: *"Aşılmaz dağların ardına sinmiş kasvetli şehirler, eğri büğrü sokaklar, toprak damlı şekilsiz evler, fırtınaları, tipileri, soğuklar ile bütün bir senede tek mevsim yaşayan diyarlar. Ve bunlarla beraber, kendilerini bu haşin tabiatın zaruretlerine uydurmuş, yaşamaları bir sürünme, düşünceleri bir gerileme, hattâ şekilleri birer ucube insanlar... Türk cemiyetinin vasati anlayışında yaşayan Şark budur. Ve bu kısmen hakikate uygun düşünce noktai hareket olarak ele alınınca bir takım acıklı ve garip neticelere varmamak mümkün değildir. Ferdin Şarkta hayat eseri vermesi bir hilkat harikasıdır. Orada cemiyetin inkişafına ihtimal vermek muhale inanmaktır. Ve nihayet insan varlığının en büyük mazhariyeti olan fikir hayatının bu elemli diyarda neşvünema bulmasını tasavvur etmek bile muhaldir. O ancak modern sitelerin kat kat apartmanlarında elektrikle aydınlanan, kaloriferle ısınan dairelerin mesut sakinlerine mahsustur. Fikir silsilesi bu uçurumun başına vardıktan sonra, tesadüflerin, yaşama zaruretlerinin sevkile, hattâ içlerinde besledikleri memleketin yükselmesi idealine hizmet etmek endişesiyle Şarka gitmiş olanların birer mağlûbu hayat, birer cemiyet kurbanı, birer biçare olarak telâkki edilmelerine imkân var mıdır? İşte bu fikirler, bu telâkkiler Şarkı bir dünya cehennemi sayanların, bu yüzden merkezlerden ayrılmayarak sefalet içinde yuvarlanmağı, tayin edildiği vazifeye gelmeğe tercih edenlerin mariz muhakemelerini beslemektedir. Şüphesiz hakikat bundan uzaktır. Şark, ne peri masallarının çocuk muhayyilelerinde yarattığı gibi korkularla dola bir diyar, ne de sinesinde bütün sosyal faaliyetlerin derhal inkişafına yer verebilecek, her yönden mütekâmil bir memleket parçasıdır. Fakat onun muasır Türk cemiyetine nazaran geri kalmış olan bugünkü karakteri her nevi terakki ve tekâmüle us bilhassa fikir hareketlerinin beslenip büyümesine*

---

9 Küçükuğurlu - Okur, *Age.*, s. 47-62.
10 *Atayolu Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Mart 1939, s. 1.

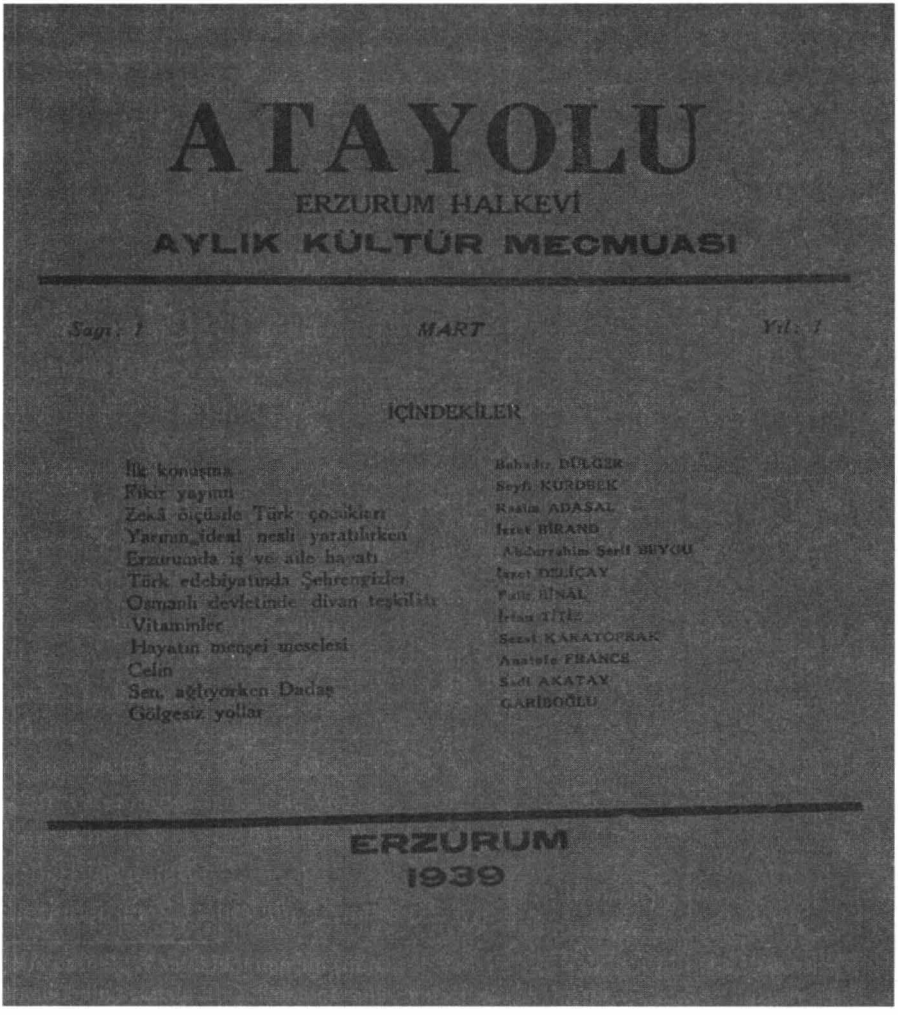

ATAYOLU

ERZURUM HALKEVİ

AYLIK KÜLTÜR MECMUASI

Sayı: 1 MART Yıl: 1

İÇİNDEKİLER

İlk konuşma — Bahadır DÜLGER
Fikir yayımı — Seyfi KURDBEK
Zekâ ölçüsüle Türk çocukları — Kasım ADASAL
Yarının ideal nesli yaratılırken — İzzet BİRAND
Erzurumda iş ve aile hayatı — Abdurrahim Şerif BEYGU
Türk edebiyatında Şehrengizler — İzzet DELİÇAY
Osmanlı devletinde divan teşkilâtı — Fuat BİNAL
Vitaminler — İrfan TİTİZ
Hayatın menşei meselesi — Sezai KARATOPRAK
Celin — Anatole FRANCE
Sen, ağlıyorken Dadaş — Sadi AKATAY
Gölgesiz yollar — GARİBOĞLU

ERZURUM
1939

yol vermeyecek kadar da iptidaî değildir. Bu iddianın ispat edici delili bugün Şarkta fikir faaliyetlerini muvaffakiyetle ve hiç bir zafa düşmeden devam ettiren münevverlerin mevcut bulunuşudur. Atayolu bu münevverlerin fikir mahsullerini neşretmelerine imkân vermek içinin çıkıyor. Bu sebeple onun aşırı bir iddiası bile yoktur. Yalnız bütün samimiyetle hakikate sadık kalacak ve etrafında mütevazi ve bünyesiyle mütenasip organize bir kültür muhiti yaratabilirse vazifesini başarmış olduğu kanaatine varacak ve bundan haklı bir gurur da duyacaktır."[11]

Derginin, umumî müdürlüğünü Bahadır Dülger yapmış olup[12], her iki sayı

11 *Atayolu* Dergisi, Mart 1939, s. 1-2.
12 *Atayolu* Dergisi, Mart 1939, s. 1.

da Erzurum Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Fiyatı 15 kuruş olan Atayolu'nun, birinci ve ikinci sayısı toplamda 32 sayfa yayınlanmıştır.

Derginin yazı kadrosunda; Bahadır Dülger, Seyfi Kurtbek, Dr. Rasim Adasal, Dr. İzzet Birand, Abdurrahim Şerif Beygu, İzzet Deliçay, Faik Binâl, Dr. İrfan Titiz, Sezai Karatoprak bulunurken, Sadi Akatay, Gariboğlu ve Sami Tekin'in de şiirlerine yer verilmiştir. Aynı zamanda Anatole France ve Erckmann Chatrian gibi yabancı yazarların da yazıları bulunmaktadır.

Edebi, fikri ve Erzurum ile ilgili yazıların çoğunlukta olduğu dergide, Abdurrahim Şerif Beygu'nun "Geçmiş Asırlarda: Erzurum'da İş ve Aile Hayatı" başlıklı yazısı oldukça önemlidir.[13] Atayolu'nun, her iki sayısının sonunda ise 'Erzurum'da Şehir Haberleri' bölümü olup, Erzurum'da meydana gelen önemli haberlere yer verilmiştir.

2. Yayla

Erzurum Halkevi'nin ikinci dergisi olan 'Yayla', 19 Şubat 1944 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.[14] Halkevlerinin 12., Erzurum Halkevi'nin de 10. açılış yıldönümü münasebetiyle yayın hayatına başlamıştır. 'Dergimiz Çıkarken' başlıklı ilk yazıda derginin yayın amacı; "... *Binaenaleyh yetişmek üzere olan genç istidatların inkişafını, mahalli inceleme ve izlemelerinin neşriyle umumî kültüre- elinden geldiği kadar- hizmet edebilmek imkânını hazırlamak üzere çıkacak olan mecmuamız, mahalli ihtiyaçlara cevap verecek, mahalli faaliyetlere aksettirebilecek bir gazetenin neşrine kadar da imkân nispetinde bu vazifeyi ifaya çalışacaktır.*" şeklinde belirtilmiştir.[15]

İmtiyaz Sahipliğini Murat Uraz'ın üstlendiği derginin, Yazı İşleri Müdürlüğünü Fazıl Nalbandoğlu ve Neşriyat Müdürlüğünü de Sıtkı Dursunoğlu yürütmüştür. Yayla Dergisi, Erzurum Vilayet Matbaası'nda basılmış olup yıllık abone bedeli 150 kuruştur. Derginin kapak resmi yoktur. İlçe ve belde muhabirliklerini: Pasinler Halkevi'nden Muzaffer Ateş, Aşkale Halkevi'nden Mustafa Yılmaz, Örtülü (Şenkaya) Halkevi'nden Hüseyin Köycü, Azap Halkodası'ndan Fazıl Başar, Köprüköy Halkodası'ndan Halil Aksakal, Velibaba Halkodası'ndan Mustafa Su adlı şahıslar sürdürmüştür.

Derginin yayın amacından sonraki ilk sayfasında, İsmet İnönü'nün 27 Eylül 1943 tarihli Erzurum Halkevi'nde yaptığı konuşmasına[16] ve sonrasında "Millî

13 *Atayolu* Dergisi, Mart 1939, s. 12-13; Nisan 1939, s. 13-15.
14 *Yayla* Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, 19 Şubat 1944, s. 1.
15 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 1-2.
16 "Aziz Erzurumlular! Birçok gündür içinizde ve etrafınızda dolaşıyorum, çalışıyorum. Gördüklerimden çok memnun oldum. Erzurum, yurdun büyük bir merkezi olmanın esaslı vasıflarını kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyet, Şark Vilâyetlerindeki merkezleri arasında Erzurum'unda kal-

Şefimizin Halkevini Ziyaretleri" adlı teşekkür yazısına yer verilmiştir.[17]

Takdim yazısının akabinde, "Halk Şairlerine Göre Bâde" adlı yazıda Murat Uraz, bade kültürünü halk edebiyatından örneklerle anlatmaktadır.[18] Bu sayıdaki bir diğer önemli yazı, Sıtkı Dursunoğlu'nun; Mehmet Emin Yurdakul'un 'Ölümü Münasebetiyle' kaleme aldığı taziye yazısıdır. Dursunoğlu, '... *Yurdakul'un ölümü ile 1870 neslinin tek tük kalan yapraklarından birinin*' daha düştüğünü dile getirmektedir.[19] Fethi Dizdaroğlu, 'Kitaplar Arasında' adlı köşesinde, Vehbi Cem Aşkun'un "Emrah, Seçme Şiirleri ve Selvican Hikâyesi" adlı eserine bir tanıtım yazı yazmıştır. Yazıda, Vehbi Cem Aşkun'un yaptığı yanlışlıkları uzun uzadıya aktaran Dizdaroğlu, bugüne kadar yazılmış olan Emrah hakkındaki eserlere dikkat çekerek '... *Yukarıdan beri verdiğimiz misaller ve bu sahada mevcut boşluğu doldurmaktan çok uzaktır.*' ibaresi ile halen daha Emrah'ın lakıyla bilinmediğini ve Emrah hakkındaki yanlışlıkların devam ettiğini bildirmektedir.[20] General Pertev Demirhan, "Kahraman Erzurum'a Nasıl Bağlandım" başlıklı yazısında, Osmanlı-Rus Harbi'nden bu yana Erzurum'daki askeri vaziyetinin ve yeniliklerin altını çizmektedir.[21]

Derginin ilerleyen sayfalarına gelindiğinde Baha Vefa Karatay'ın "Erzurum", Sadettin Akatay'ın "Erzurum"[22] ve İzzet Deliçay'ın "Derd"[23] adlı şiirleri bulunmaktadır.

Karatay, şiirindeki:

"Ruhu kadar temiz, ak ruhu kadar,
Yüksek yaylasını süsleyen kar da,

---

kınması için hususî ilgi göstermiş, çok emek vermiştir. Bu gayret ve emeklerin parlak neticelere varacağını şimdiden görmek, kavramak mümkün oluyor. Erzurum bölgesinin temelli bir medeniyet alanı olması bizim için kıymetli ehemmiyetli konudur. Halkın kadın erkek, gösterdiği çalışma ve laik olma vasıfları harcanan her emeği severek göze aldırıyor. Erzurum kadınlarının inkılâpçı ve medeniyetçi ve Türk cemiyetinde iyi ve ileri mevkileri olacaktır. Zaten bütün ilerleme ve yükselme hamlelerimizde kadınlarımıza birinci vazifeyi vermeden ve onlardan birinci derecede istidat ve gayret görmeden netice alamayız. Erzurum içtimaî ve medenî yeni Türk cemiyetinin güzel bir örneğini hazırlıyor. Erzurumlular sizlere çok teşekkür ederim. Cumhuriyet hükümetin Erzurum ile ilgileri artarak devam edecektir. Kaç gündür bana vazifeleri alanında iyi yardımlar yapan sivil ve asker bütün vazife sahibi arkadaşlara da teşekkür ederim. Erzurumlula yakında tekrar görüşmek üzere, esen kalın ve bahtiyar olun. Sevgili vatandaşlarım."

17 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 13.
18 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 14-17.
19 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 18-20.
20 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 22-23.
21 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 24-27.
22 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 28.
23 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 29.

Gelinlik bir kızın güzelliği var;
Kırç'tan çiçek açan ağaçlarında."[24]

dizeleriyle bizi yanık Anadolu türkülerine davet etmektedir.

Bir diğer kitap tanıtım yazısı; İzzet Deliçay'ın, İ. Hakkı Baltacıoğlu'nun "Türk'e Doğru I" adlı eseri hakkında yayınladığı yazıdır. Deliçay yazısını, '*Türk, Türk'e Doğru'yu muhakkak oku!*' ibaresi ile sonlandırmıştır.[25] Bir başka yazı, "Hayal ve Hakikat"... Halûk Nihat Pepeyi'nin kaleminden çıkan bu yazı, Anadoluculuk düşüncesini şiirsel bir dille anlatmaktadır.[26] Hemen akabinde, Muvaffak Sami Onat, "Bergson" adlı yazısında ünlü felsefeci Henry Bergson'un kısa biyografisine ve kuramına yer verirken[27], F. Nalbandoğlu, "Tarih ve Millî Ehemmiyet" başlıklı yazısını "... *Biz tarihini, çok iyi bilen, mazisine bağlı bulunan, kuvvetinden, istiklâlinden ve istikbalinden emin olan bir milletiz.*" sözleriyle noktalamıştır.[28]

Merhum hocamız M. Fahrettin Kırzıoğlu, 'M. F. Kızıroğlu' mahlasıyla yayına hazırladığı "Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı I "1514 Yıllarında Erzurum'la Kars'a Avşarlı Sevündük Hanın Hâkimiyeti" adlı yazısıyla, olaya "Selimnameler"[29] ve Feridün Bey'in "Münşeatü's-Selâtin"[30] adlı eserlerinden ik-

24 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 27.
25 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 30-32.
26 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 33-34.
27 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 35-36.
28 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 37-39.
29 *Selimnâme*, I. Selim (Yavuz Sultan Selim) ile II. Selim'in hükümdarlık yıllarının anlatıldığı manzum, mensur veya manzum mensur karışık tarihi eserlere verilen addır. Bilinenler içerisinde yalnız Kazasker Vusulî Mehmed Çelebi'nin Selimnamesi; II. Selim'i anlatmakta, geri kalanları I. Selim'i anlatmaktadır. Çoklukla Türkçe olmakla birlikte Arapça ve Farsça Selimnameler'de yazılmıştır. I. Selim'den itibaren Osmanlı hükümdarlarının tek tek devirlerini anlatan tarihi eserler yazılmaya başlanmış, bunlar Selimname, Süleymanname gibi adlarla anılmıştır. Selimnameler, Osmanlı tarihçiliği bakımından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Çünkü bu eserleri yazanlar, çoklukla ya bu hükümdarların devrinde yaşamış, onunla sarayda veya seferlerde birlikte olmuş, ya da yakınlarında bulunmuş kişilerin anlattıklarına dayanmışlardır. (y. n.)
30 Münşeatlar, önceden tasarlanmış amaçlar doğrultusunda, belli konuları içeren, dikkatli ve edebi üslupla yazılmış ender eserlerdir. İnşa metinleri, dönemin sultanı veya idarecilerinin istek ve emirleri doğrultusunda bir münşiye yazdırılmış ya da bizzat sultanın kendisi tarafından yazılmıştır. Bazı Münşeat mecmuaları da, çok rağbet gören bir tarihi şahsiyetin yazdığı inşa metinlerinin, bir başkaları eliyle daha sonra tertiplenerek o müellifin adına yazılarak oluşturulmuştur. Bu itibarla bir münşinin yazmış olduğu münşeat mecmuasından kendisinin kimlerle irtibatta bulunduğunu, hangi zamanda hangi olaylara tanık olduğunu veya sultanların, vezirlerin ve diğer üst makamlarda görev yapan kişilerin o çağda hangi tarihi olaya ilgi duyduklarını anlamak mümkündür. Münşeat mecmuası, yazıldığı dönemde önemli görülen pek çok değişik konuya ait inşa metinlerini

tibaslarla bakmaktadır.[31] Bölgenin sağlık sorunları ile ilgili yazınsal çalışmalarının başını çeken tezler, derginin konu çeşitliliği açısından oldukça önemlidir. İbrahim Budak'ın, "Erzurum'da Soğuk ve Soğuktan Gelme Hastalıklar ve Kısaca Korunma Tedbirleri" başlıklı yazısında; nezle, bronşit, zatürre, grip, romatizma vs. hastalıkların yayılma sebebi ve tedavi yöntemleri anlatılmaktadır.[32]

Derginin idare heyeti tarafından aktarılan "Erzurum Halkevinin Çalışmaları" ve "Erzurum Halkevi Çalışmalarının Son Bir Senelik İcmali" adlı faaliyet raporlarına göre genel merkez ve şubelerin bir yıl içerisinde yaptıkları çalışmalara ait istatistiksel veriler görülmektedir.[33] "Şehir Haberleri" adlı köşede, 'Yardımsevenler Cemiyeti Kongresi', 'Çocuk Yuvası Açıldı', 'Örtülü Halkodası Halkevine İnkılâp Ettirildi', 'Kültür Kurumu', 'Erzurum Vilayetinde Ağaçlandırma İşleri' başlıklı çeşitli haberlere yer verilmiştir.[34]

Derginin sonunda, Erzurum Halkevi'nin faaliyetlerine ait fotoğraflar ile Halkevi'nin hizmet verdiği binaya ait 18 sayfa fotoğraf yer almaktadır.

3. Erzurum

Yayla Dergisi'nin adı, 2. sayıda Erzurum olarak değiştirilmiştir. Sivas Halkevi, aynı adla Ocak 1944 'ten itibaren dergi yayınlaması ve Erzurum'unda aynı isimle derginin çıkmakta olduğu haberini aldıklarını belirterek, Erzurum'da çıkan derginin adının değiştirmesi için CHP Genel Merkezi'ne bir yazı gönderilmiştir. Bunun üzerine CHP Genel Sekreterliği'nin, Erzurum Halkevi'ne göndermiş olduğu yazıyla dergi adının değiştirilmesi istenmiştir.[35] Böylece ikinci sayısı 'Erzurum' adıyla yayınlanan kültür dergisi, 19 Mayıs 1944 tarihinde okuyucularıyla buluşmuştur.[36] Çıkan bu derginin ön kapağının arkasında, adının değiştirilme sebebi ise şöyle belirtilmiştir: *"Dergimizin ilk sayısının neşrinden biraz önce Yayla isimli bir derginin neşredilmiş olduğunu sonradan haber aldığımız için ikinci sayıdan itibaren dergimizin 'Erzurum' halkevi dergisi adıyla çıkarılmasına karar verilmiştir."*

Erzurum adıyla yayınlanan ilk sayı 26 sayfa olarak çıkarılmışsa da, diğer sayılarda sayfa sayısı değişkenlik göstermiştir. Ayrıca hemen hemen her sayıda Erzurum Halkevi faaliyetleriyle ilgili birçok görsel içerik bulunduğu gibi,

---

içerebilmektedir. Farklı alanlarda bilgiler veren münşeat mecmuaları, tarih araştırmalarında oldukça büyük önem taşıyan kaynaklardır. (y. n.)

31 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 40-42.

32 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 43-46.

33 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 47-54.

34 *Yayla* Dergisi, 19 Şubat 1944, s. 55-56.

35 Küçükuğurlu - Okur, *Age.*, s. 111-112.

36 *Erzurum* Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, 19 Mayıs 1944, s. 1.

Erzurum'dan da fotoğraf karelerinin paylaşıldığını görmekteyiz.

Derginin bu sayısında, Fazıl Nalbandoğlu; günün anlam ve önemini belirten "19 Mayıs" konulu ilk yazının girişinde, "... *19 Mayıs; vatan kurtarmak, yeni devlet kurmak ve inkılâplar yaratmak iradesini tarihi bir ölçü ile şahsiyetinde toplamış bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ilk ayak bastığı gündür.*" cümlesiyle duygularını ifade etmektedir.[37]

Murat Uraz, 'Erzurum Rakısları' temalı uzun yazısında, Erzurum barlarının *'ağır başlılık', 'mertlik'* ve *'kahramanlık'* gösterisi olduğundan bahisle, bar oyununun niteliklerini övgüyle anlatmaktadır.[38] Bu sayıda ki diğer önemli yazılar ise; Fazıl Nalbandoğlu'nun "Maarif Kalkınması"[39], M. Sami Onat'ın, "Modern Şiir Cereyanları"[40] başlıklı yazılardır.

Dergi özellikle Erzurum'da ilk kez dile getirilen çalışmalara da yer vermiştir. Bahse konu çalışmaların ilki, ikinci sayıda karşımıza çıkan Erzurum Ziraat Müdürü Tarık Rona tarafından kaleme alınan, "Ağaç ve Orman'ın Erzurum İçin Değeri" başlıklı değerlendirme yazısıdır. Rona, yazısında; *"Güneş altında bir kaya gibi parlayan çıplak Erzurum"* 'un bir an evvel yeşillere bürünmesini istemektedir.[41]

Dergi, Lozan Antlaşması'nın yıldönümüne tekabül eden 3. sayısına, "Lozan Sulhu" konulu uzun bir değerlendirme yazısıyla başlamıştır. F. Nalbandoğlu yazısını, *"...Türk milleti, siyasi sahada, iktisadi halin şartları içinde istikbalin değişecek şartlarına intibak edilmek hürriyet ve kudretini ancak Lozan Muahedesinden sonra iktisap etmiştir."* düşüncesi üzerinden şekillendirmiştir.[42]

3. sayıdaki Murat Uraz'a ait, "Erzurum Çeşmeleri" başlıklı yazıda Erzurum'daki onlarca Osmanlı çeşmesinin bizzat durumları tetkik edilmiş, tek tek kitabelerini okunmuş ve mezkûr eserlere ait fotoğraflara yer verilmiştir.[43] Zaman zaman vefat haberlerini de konu eden dergi, bu kez Sadi Akatay'ın ölüm haberini teessürle yayınlamıştır.[44]

Dergideki önemli bir başka yazı ise, "Mecburi Bir Cevap" başlığını taşıyan Abdürrahim Şerif Beygu'ya ait uzun polemik yazısının sebebi, M. F. Kırzıoğlu'nun derginin birinci sayısında kaleme aldığı "Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı I "1514 yıllarında Erzurum'la Kars'a Avşarlı Sevündük

37 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Mayıs 1944, s. 1-3.
38 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Mayıs 1944, s. 4-9.
39 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Mayıs 1944, s. 10-11.
40 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Mayıs 1944, s. 14-15.
41 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Mayıs 1944, s. 16-17.
42 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 24 Temmuz 1944, s. 1-2.
43 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 24 Temmuz 1944, s. 10-13.
44 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 24 Temmuz 1944, s. 14-16.

Hanın Hâkimiyeti" başlıklı yazıdır. Kırzıoğlu yazısında, Beygu'nun eserindeki (Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri I), konu ile ilgili yanlışlıkları dile getirmiştir. Buna karşın derginin 3. sayısında Beygu, "Çapraşık, dolaşık, *tenakuzle dolu, vuzuhtan arı yazınızı okudum. Hemşerilerimin nazarında eserimin değerini düşürmek, kafalarında şüpheli bir istifhamın yer tutmasına mahal bırakmak için zahmet çekiyorsun. Eser, en müşkülpesent tarihçilerin takdirine mazhar olmuş, mektup ve makaleleri ile kıymeti takdim edilmiştir...*" sözleriyle konu hakkında yazdıklarının doğru olduğunu ve eserinin Kırzıoğlu tarafından tekrar okunmasını istemektedir.[45]

Yeni sayısını iki sayıyla (4-5) birlikte yayınlayan dergi, *"Dergimizin basıldığı Erzurum Vilâyet Matbaasında, bir aralık işçi azlığı yüzünden dördüncü sayımız vaktinde* çıkamamıştır. Bu defa beşinci sayı i*le birlikte neşrediyoruz. Özür dileriz."* ifadeleriyle okuyucularına merhaba der.

İsmet İnönü'nün "İlköğretim Davamız" konulu yazısı, 1943-1944 eğitim öğretim yılının bir değerlendirilmesi olarak dergide yer almaktadır. Daha önce İlköğretim Dergisi'nin 15 Temmuz 1944 tarihli sayısında yayınlanan yazısını, "... *Türk milleti ilköğretimde göz diktiğimiz amaca vardıktan sonra büsbütün başka kudrette bir varlık olacaktır. İstihsalimiz, yani kazancımız bu sayede çok artacak; memleket yüksek bir teknik kabiliyet edinecek; büyük milletimizin yaradılıştaki kabiliyetleri içinde insanlığın bütün iyi vasıfları engin değerler alacaktır. Çok kuvvetli ve çok kıymetli bir millet olmanın çaresi, ilköğretim tamamlanması ile elde edilmeğe başlanır."* temennileriyle bitirmektedir.[46]

Türk edebiyatının en güçlü kalemlerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, "Her Şey Yerli Yerinde" adlı şiirine de yer veren dergi, döneminin entelektüel çevresinde, yerinin ne kadar geniş olduğunu yansıtmaktadır.[47]

'Erzurum Çeşmeleri' adlı kısa çalışmasından sonra mimari yazılarına devam eden Murat Uraz, bu sayıdan başlamak üzere Erzurum camilerini de kaleme almıştır. Bu sayıdaki çalışmasında, 'Ayas Paşa', 'Lala Mustafa Paşa', 'Boyahane', 'Kemhan', 'Kırk Çeşme', 'Caferiye' camileri bulunmaktadır. Camileri sanat tarihi bakımından inceleyen Uraz, şehrin çeşmeleri için sürdürdüğü fedakâr çalışmalarını, şehrin camileri için de devam ettirmiştir. Ayrıca yazıdaki görsel kaynaklar oldukça önemlidir.[48]

Niyazi Sabri Ergül'ün '*Oğlum Teoman*'a' diye ithaf ettiği "Atatürk" başlıklı şiir, dönemin ulus devlet ve Türkçü düşüncesini gözler önüne sermektedir. Şiirde bu düşünce:

45 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 24 Temmuz 1944, s. 19-20.
46 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 1-5.
47 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 8.
48 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 9-14.

"...

Tarih ki, zamandır o okurken bu zamanı,

Sultan, saltanat varmış, bilmem ben bu zamanı,

Görürüz ki, ne kadar, ne kadar daralmışız,

Düşmanlar saldırmışlar, biz çaresiz kalmışız...

Bu sıkıntıyla millet doğurmuş Atatürk'ü,

Sonrasını bilirim oda kurtardı Türkü!"

Mısralarıyla dile getirilmiştir.[49]

Sıtkı Dursunoğlu, '*hicrette birbirimizi kaybettik*' dediği '*müessese*' arkadaşı, Abdürrahim Şerif Beygu'nun ölümü üzerine yazdığı yazısında, merhum Beygu'dan, "...*kendi havası, kendi usaresi içinde kendi kendini yetiştirmenin en güzel örneği Abdürrahim'di. Kendini köy hocalığından liyakatli bir Lise öğretmeni haline getiren Beygu'ya başkasının verdiği ile onun bize verdiği kıyaslanamaz bile. Hâlbuki biz ona hayatında olduğu gibi* ölümünde de ne verebiliriz? *Birkaç kelimelik teessür ifadesiyle, iki damla riya gözyaşımı? Zavallı Beygu, bilirdik ki ve şimdi de ruhan vakıftır ki; cemiyetlerde, fertlerde vefasızlık asıl olduğuna göre onu da unutmayacağız günler çok yakındır. Ne yapalım beşeri mayamız bu... Dostluğumuzun duvarları çökünce, menfaatlerimizin ufukları karınca bağlılığımızdan bir karaltı ve bir gölge bile kıpırdamaz oluyor. Hasbilik; kamusların içinde bir mürekkep çizgisi halinde sırıtıyor. Abdürrahim, hayırlı işler yaparak öldü. Ruhani ve semadani zevk içinde yatsın, nur içinde yatsın.*" şeklindeki üzgün ifadelere yer vermektedir.[50]

Sayıdaki önemli yazılardan biride, C. Server Eminoğlu (Revnakoğlu)'nun "Gizli Tarikat Teşekküllerinden: Tahtacılar Âyin ve Adetleri" başlıklı yazısı olup 'Tahtacılar' adlı tarikattan uzun uzadıya bahsetmektedir.[51]

Dr. Zeki Başar'ın, Kızılay'ın yıllar boyunca sürdürdüğü fedakâr çalışmalarını anlattığı 'Türkiye'de Kızılay'ın Doğuşu Gelişmesi ve Savaşlardaki Yararlıkları" başlıklı yazısında Kızılay'ın savaşta ve barışta nasıl etkin bir rol oynadığını şu cümleleriyle ifade etmektedir: "...*Umumî harpte ise Kızılay, Sıhhî ve İçtimaî birçok işlere girişerek verimli başarılar elde etmiştir. Kanal Hareketinin başlamasıyla, Sina çöllerine kadar gönderdiği sıhhî heyet o muhitteki engelleri yenerek büyük faaliyetler göstermeğe muvaffak olmuştur. Aynı zamanda Kafkas ve Çanakkale cephelerinde dahi gerek yaralıların tedavisi ve gerekse salgın hastalıkla-*

49 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 19.

50 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 23-24.

51 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 26-29.

rın mücadelesi işlerinde Kızılay cemiyetinin hayırlı yararlılıkları görülmüştür."[52]

M. F. Kiziroğlu (M. Fahrettin Kırzıoğlu) '*Manevi hocam Abdurrahim Şerif Beygu'nun aziz ruhuna*' sözleriyle ithaf ettiği "Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı II" başlıklı yazısında, tartışmanın Beygu'nun vefatı yüzünden son bulduğunu üzüntüyle anlatmaktadır.[53] Yayla'da yayınlanan Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı I "1514 yıllarında Erzurum'la Kars'a Avşarlı Sevündük Hanın Hâkimiyeti" konu başlıklı yazısının, son bölümünün de nelerden söz edeceğini şu açıklamalarla ifade ediyor: "*Yazımızın bu bölümünde, Bayburt'tan Sağonlıdağı'na ve Tortum'dan Hınıs'a değin uzayan eski Erzurum vilâyetiyle, Soğanlıdağları'ndan Arpaçay'*ı soluna ve *Kösedağ'dan şimdiki Ahıska sınırına değin olan Kars elinin, Osmanlılar çağında son bularak Türkiye'ye katılışını göreceğiz.*"[54]

Yeni yılın ilk sayısı, 19 Şubat 1945'de yayınlanmıştır. Dergi, bu kez 6. sayısında dosya konusu olarak "*19 Şubat Halkevlerinin Açılış Yıldönümü*" temasını seçmiştir. Başlık klişesinin hemen altında bulunan, "*Yurt hizmetleri yolunda ulusal ve kültürel ödevler almış bulunan Halkevlerimiz ve odalarımızın, on üçüncü yıldönümünü kutlar ve bu kutlu dönüm yılında aramıza katılmasıyla büyük sevinç duyduğumuz kardeş Halkevi ve odalarına başarılar dileriz.*" dilekleriyle okuyucularının karşına çıkmıştır.

Yeni yılda Erzurum'da faaliyet gösterecek Halkodalarının listesi ve Halkevlerinin mahiyeti dergi açısından çok önemlidir. Erzurum ve çevresindeki teşkilatlanmayı ve gelişmeyi, övgüyle dile getiren dergi, bu gelişmeyi şu sözleriyle ifade eder: "*Temelini halkın öz varlığı üzerine kuran, hızını Türk milletinin ruhundan alan, yüksek duygulu ve üstün karakterli halkımızın birliği ve heyecan kaynağı bulunan Halkevi ve odaları için yurdun her tarafında olduğu gibi, Erzurum'un il sınırları içinde de memnunluk uyandırıcı, gönül ferahlığı ve emniyet verici çalışmalar olmuştur.*"[55]

Ali Nihat Tarlan'ın yeni çıkan tercüme eserini '*Nef'î'nin Farsça Divanı Tercümesi*'ni tetkik eden Z. Fahri Fındıkoğlu, eser hakkındaki düşüncelerini müspet yönde ifade etmektedir.[56] Murat Uraz'ın, Erzurum Camileri başlıklı yazısının ikinci kısmında ise bu kez, 'Hacı Cuma', 'Gürcü Mehmet Paşa', 'Yukarı Mum-

52 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 30-35.

53 "Erzurum Halkevi Dergisinin ilk (*Yayla*) sayısında çıkan, 'Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı I' başlıklı yazımızın I. bölümü üzerine yargılanışı, manevi hocam A. Şerif Beygu'nun 'Erzurum'un 3. sayısında 'Mecburi Bir Cevap' adlı yazısı çıkmıştı. Ne acı bir karşılaşmadır ki, yazımızın II. bölümü henüz çıkmadan manevi hocamız gözlerini hayata kapamış bulunuyor. Ruhu sevinsin."

54 *Erzurum* Dergisi, 15 Birincikânun 1944, s. 38-43.

55 *Erzurum* Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 3-4.

56 *Erzurum* Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 5-8.

cu', 'Kasımpaşa', 'Yeğenağa', 'Ali Paşa', 'Kurşunlu (Fevziye)', 'Vaniefendi (Kel Hacı)', 'İhmal (Topçuoğlu)', 'Derviş Ağa', 'Gümrük', 'Şeyhler', 'Bakırcı', 'Top-haneli', 'Aliağa', 'Muitefendi', 'Mahmudiye' gibi camilere yer verilmiştir.[57]

Cemaleddin Server, yazı dizisinin ikinci bölümünde bu kez, '*Bir Halk Terbiyecisi*' olarak bildirdiği, Tazegüllü Ahmet Fevzi Alpagut'un uzun yaşam öyküsünü okuyucularıyla paylaşmaktadır. Şairliği ve hatipliği ile ünlü hocayı, "*Kürsüye çıktığı zaman; kitapsız, deftersiz, küçük bir nota bakmadan saatlerce konuşan, bıktırmadan, usanmadan lezzetle, istekle dinleten bu köyden ve halkın içinden yetişen, kendi konservatuarından diplomalı âlim, kendine 'fevzî-i ümmî' diyecek kadar eşi emsali görülmemiş derecede vâsi ve mütevazıydı.*" ifadeleriyle anlatmaktadır.[58]

Bu sayıdaki bir başka Cemaleddin Server yazısı ise, '*Namına abide dikilen kahraman*' olarak nitelendirdiği Sivaslı Ali Çavuş'un hayat hikâyesidir. Ali Çavuş, 13 Mart 1918 tarihinde Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesinin düşman işgalinden kurtuluşunda büyük yararlılıklar göstermiş bir halk kahramanıdır. Revnakoğlu şehidimizin aziz hatırasına şu sözleri sarf ederek yazısına son vermektedir: '*Ey yiğit aslan, ey Sivaslı kahraman, senin mezarın; türben olmasa da sen yine gönüllerde yaşarsın ve yaşayacaksın! Taşa geçen mübarek adını ebedileştirmek için başucuna dikilen abide, seni tarihe ve asırlara tanıtan nihayet bir sembol olabilir; konuşmayan fakat anlatan dil ile* dünya durdukça seni övecek ve kutlayacaktır. Lakin o abidenin şerefi sendendir; kendinden değil![59]

Murat Uraz, "Menâzir-ul Avâlimde Erzurum"[60] konulu yazısında bahse konu eserin yazarının Erzurum'a geldiğini ve bir seneden fazla buralarda kaldığını işaret etmektedir. Devamında bahse konu eserde bulunan, 'Erzurum'un Kışı Hakkında', 'Kaleleri ve Binaları Hakkında', 'Yakacak Hakkında' üç ana başlığı aktarmaktadır.[61]

Devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kaleminden çıkan ve daha önce Ulus Gazetesi'nin 17 Nisan 1945 tarihli nüshasında yayımlanan "İlköğretimin Yeni Yılı" başlıklı değerlendirme yazısı, bu kez 1 Mayıs 1945 tarihli derginin 7. sayısında yayınlanmıştır.[62]

---

57 *Erzurum* Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 11-14.

58 *Erzurum* Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 24-28.

59 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 49-53.

60 Kısmen müellifinin görüşlerinden ve incelemelerinden, kısmen de bazı eski kaynaklardan toplanmış malumatla vücuda getirilen ve İstanbul'da bazı umumî kütüpha-nelerde yazma nüshaları bulunan (*Menâzir-ul Avâlim*) ismindeki eser 17. asrın başlarında yazılmış, tarihe ve seyahate ait oldukça sağlam bir eser sayılabilir. Eseri vücuda getiren (Mehmet Âşık) Trabzonlu'dur. (y. n.)

61 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Şubat 1945, s. 57-58.

62 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 1 Mayıs 1945, s. 1-4.

Fazıl Nalbandoğlu, İkinci İnönü Zaferi'nin 24. yıldönümü münasebetiyle yayımladığı uzun kutlama yazısında, belki de zaferin en büyük kahramanı olan Türk milletine hitaben şöyle der: *"Zafer millî varlığına ve hakkına inanan ve tarihi şerefi için ecdadına lâyık bir asaletle ölümü hiçe sayan Türk milletinin oldu..."*[63]

Ayrıca, Aytekin Yakar'a ait, "Erzurum'un Kurtuluş Günü: 12 Mart ve Dadaş" ile Necati Öner'in "Halkevinde Bir Konuşma: 23 Nisan" başlıklı yazılar gecikmişte olsa, derginin Mayıs ayı sayısında yer almıştır.[64]

Erzurum'un yeni Belediye başkanı Kâzım Yurdalan'ın 25 Mart 1945 tarihinde Halkevi salonunda, muhtar ve esnaf başlarıyla yaptığı bir konuşmasını; şehrin genel durumunu göstermiş olması bakımından önemli sayan dergi, bu konuşmanın tamamını yayınlamıştır. Yurdalan konuşmasını, 'Bütçe Kısmı', 'Elektrik Meselesi', 'Tahsilât İşlerimiz' başlıkları altında toplamış, *"Belediyenin halka ve halkın belediye karşı deruhte ettikleri ve vecibeleri yerine getirmekle işlerimiz düzelmiş olacaktır.* Realiteye uygun bir şekilde sizlerle hasbihal etmek fırsatını bana bahşeden Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve onun mefkûresini halk tabakası arasında yaymakla meşgul Halkevi'ne şükranlarımı bildirerek hepinizi selamlarım." sözleriyle konuşmasına son vermiştir.[65]

7. sayıda yer alan bir başka önemli yazı ise Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu (Revnakoğlu)'nun Erzurum'un yetiştirdiği değerli âlimlerden İbrahim Hakkı ile ilgili olan "Erzurum Büyük Fikir ve İlim Adamlarından İbrahim Hakkı'nın Soy Kökü ve Ana Tarafı" başlıklı yazıdır.[66]

8. ve 9. sayıların birlikte yayınlandığı 19 Şubat 1946 tarihli dergide, Cemal Dinç'in "Erzurumlular Arasında", M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun "Yukarı Kür ve Çoruk Boyu Atabek Yurdu I", Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu (Revnakoğlu)'nun "Son Yüz Yılın Erzurum Şairlerinden Ketenci Zâde" ve "Erzurum'un Nüktedan Vâlileri'nden Erzincanlı Hacı Ahmet İzzet ve Hasan Hayrî Paşalar" yazıları ile Sâdi Akatay'ın "Bar", Âşık Veysel Şatıroğlu'nun "Halkevleri" başlıklı şiirleri gibi önemli yazılar yer almaktadır.[67]

3 Temmuz 1947 tarihli 10. sayının ilk sayfasında; İsmet İnönü'nün 26 Mayıs 1946 tarihli Erzurum gezisinde Erzurum Halkevi'ni ziyaretinde, kendisine sunulan toplantı programının arkasına yazmış olduğu şu yazıya yer verilmiştir: *"Erzurum Halkevi toplantıları benim için daima kıymetli hatıra olmuştur. Erzu-*

63 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 1 Mayıs 1945, s. 10-15.
64 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 1 Mayıs 1945, s. 16-17, 18-19.
65 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 1 Mayıs 1945, s. 22-23.
66 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 1 Mayıs 1945, s. 31-38.
67 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 19 Şubat 1946, s. 1-63.

rumlular, yüksek cemiyet olarak toplanmakta örnektirler."[68]

10. sayıda Bahaeddin Ögel'in, "Erzurum Ağzında Nisbet Cümlesi" başlıklı yazısında Erzurum ağzı üzerine küçük çapta bir etüt çalışması yapılmıştır.[69] Bu sayıdaki diğer önemli başlıklar ise: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Millî Değerlerimiz: Tortumlu Mehmet Nuri Efendi'nin Ölümü ve Hal Tercümesi"[70] yazısı ile Cemîl Cahit Kotan'ın "İnönü'ye" adlı şiirdir.[71]

Erzurum Halkevi Dergisi'nin son sayısı olan 29 Ekim 1946 tarihli 11. sayısında; Fazıl Nalbandoğlu'nun "Demokrasi" başlıklı yazısında demokrasinin kavramsal olarak açıklaması yapılmıştır. *"Demokrasinin esası, insana değer ve şahsiyet veren hürriyet ve müsavattır. Bunlar ise insana saadeti sağlayan adaletin kaynaklarıdır."* şeklinde yazan Nalbandoğlu, demokrasinin tarihsel sürecine de yazısında değinmiştir.[72] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nın "Ticaret Tarihimizde Erzurum"[73], Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun "Erzurum Hattatları ve Tahtacı Zade"[74], Bahaeddin Ögel'in "Erzurum Şivesinde Söz Yapılışı"[75], Aytekin Yakar'ın "Divan Şiirinde Erzurumlu"[76], Şevket Avcı'nın "Erzurum'da Arıcılık"[77] başlıklı yazılarla; Erzurum'un iktisadi, dini, içtimai gibi meselelerine açıklık getirilmiştir.

68 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 3 Temmuz 1946, s. 1.
69 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 3 Temmuz 1946, s. 3-4.
70 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 3 Temmuz 1946, s. 5-6.
71 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 3 Temmuz 1946, s. 23.
72 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 3-7.
73 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 8-9.
74 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 10-15.
75 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 16-17.
76 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 18-19.
77 *Erzurum* Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1946, s. 20-23.

Atayolu Dergisi
Yıl 1, Sayı 1 (Mart 1939

Bahadır Dülger, **Musahabe: İlk Konuşma**, s. 1-2.

Seyfi Kurtbek, **Fikir Yayını**, s. 3-5.

Rasim Adasal, **Zekâ Ölçüsile Türk Çocukları**, s. 6-8.

İzzet Birand, **Yarının İdeal Nesli Yaratılırken**, s. 9-11.

Abdurrahim Şerif Beygu, **Geçmiş Asırlarda: Erzurum'da İş ve Aile Hayatı**, s. 12-13.

İzzet Deliçay, **Edebiyat Tarihi: Türk Edebiyatında Şehrengizler**, s. 14-16.

Faik Binâl, **Osmanlı Devletinde Divan Teşkilâtı**, s. 17-19.

İrfan Titiz, **Vitaminler Hakkında**, s. 20-22.

Sezai Karatoprak, **Hayatın Menşei Meselesi**, s. 23-25.

Anatole France, **Hikâye: Celine**, s. 26-27.

Sadi Akatay, **Sen, Ağlıyorken Dadaş**, s. 28.

Gariboğlu, **Gölgesiz Yollar**, s. 29.

Erzurum'da İlim Hareketleri, s. 30-31.

Erzurum'da Şehir Haberler, s. 31-32.

Atayolu Dergisi
Sayı 2, Yıl 1 (Nisan 1939)

Bahadır Dülger, **Çalışma Yolları**, s. 1-2.

Rasim Adasal, **Sıhhat Ölçüsile Erzurum**, s. 3-6.

Seyfi Kurtbek, **Meslek Seçimi**, s. 7-9.

İzzet Birand, **Ne Vakit İhtiyarlarız**, s. 10-12.

Abdurrahim Şerif Beygu, **Geçmiş Asırlarda: Erzurum'da İş ve Aile Hayatı (II)**, s. 13-15.

İzzet Deliçay, **Edebiyat Tarihi: Türk Edebiyatında Şehrengizler**, s. 16-19.

Faik Binâl, **Osmanlı Devletinde Divan Edebiyatı**, s. 20-24.

İrfan Titiz, **Vitaminler Hakkında (II)**, s. 25-26.

Gariboğlu, **Neyleyim**, s. 27.

Sami Tekin, **Ey Adalet Güneşi**, s. 28.

Erckmann Chatrian, **Mirtil**, s. 29-30.

Erzurum'da Şehir Haberler, s. 31-32.

***Yayla* Dergisi**

Yıl 1, Sayı 1 (19 Şubat 1944)

Dergimiz Çıkarken, s. 1-2.

27-9-1943 Pazartesi Günü Saat 11'de Reisicumhurumuzun Halkevinden Erzurum Halkına İrat Buyurdukları Hitabeleri, s. 3.

"Fotoğraflar", s. 4-12.

Millî Şefimizin Halkevini Ziyaretleri, s. 13.

Murat Uraz, **Halk Şairlerine Göre Bâde**, s. 14-17.

Sıtkı Dursunoğlu, **Mehmet Emin Yurdakul**, s.18-20.

Cemal Kırca, **Lâleli'den Geçerken**, s. 21.

Sabahattin Torba, **Erzurum'a Hasret**, s. 21.

Fethi Dizdaroğlu, **Kitaplar Arasında: Emrah ve Selvican Hikâyesi**, s. 22-23.

Pertev Demirhan, **Kahraman Erzurum'a Nasıl Bağlandım**, s. 24-27.

Baha Vefa Karatay, **Erzurum**, s. 27.

Sadettin Akatay, **Erzurum**, s. 28.

İzzet Deliçay, **Derd**, s. 29.

Kâmi, **Neşredilmemiş Bir Halk Şiiri**, s. 29.

İzzet Deliçay, **Türk'e Doğru I**, s. 30-32.

Halûk Nihat Pepeyi, **Hayal ve Hakikat**, s. 33-34.

Mustafa Birkan, **Büyük Yahya Kemal'in Peşinde**, s. 34.

Muvaffak Sami Onat, **Bergson**, s. 35-36.

F. Nalbandoğlu, **Tarih ve Millî Ehemmiyeti**, s. 37-39.

M. F. Kiziroğlu (Kırzıoğlu), **Erzurum ile Kars'ın Osmanlı Ülkesine Katılışı I "1514 Yıllarında Erzurum'la Kars'a Avşarlı Sevündük Hanın Hâkimiyeti"**, s. 40-42.

İbrahim Budak, **Erzurum'da Soğuk ve Soğuktan Gelme Hastalıklar ve Kısaca Korunma Tedbirleri**, s. 43-46.

Erzurum Halkevinin Çalışmaları, s. 47-48.

Erzurum Halkevi Çalışmalarının Son Bir Senelik İcmalı 19- Şubat 1943'den

19 Şubat 1944'e Kadar Şubelerin Çalışmaları, s. 49-54.
Şehir Haberleri, s. 55-56.
Tekzip, s. 57.
"Fotoğraflar", s. 59-76.

Erzurum Dergisi
Yıl 1, Sayı 2 (19 Mayıs 1944)

Fazıl Nalbandoğlu, **19 Mayıs**, s. 1-3.
Murat Uraz, **Erzurum Rakısları (Rakkasları)**, s. 4-9.
Fazıl Nalbandoğlu, **Maarif Kalkınması**, s. 10-11.
Nazif Ben, **Vur Davulcu**, s. 11.
Ulvi Dağlıoğlu, **Yarına Güven**, s. 12-13.
M. Sami Onat, **Modern Şiir Cereyanları**, s. 14-15.
Tarik Rona, **Ağaç ve Ormanın Erzurum'un İçin Değeri**, s. 16-17.
Şahap İnci, **Asker**, s. 17.
Zeki Başar, **Sarhoşluk**, s. 18-20.
Baha Karatay, **Saadet**, s. 20.
Maupassant (Çev. Fethi Ülkü), **Bahar Gelince (Hikâye)**, s. 21-24.
Şahap İnci, **Elveda**, s. 25.
Şehir Haberleri, s. 26.

Erzurum Dergisi
Yıl 1, Sayı 3 (24 Temmuz 1944)

Fazıl Nalbandoğlu, **Lozan Sulhu**, s. 1-5.
N. A., **Adlî Kapitülâsyonlar**, s. 6-8.
Halûk Nihat Pepeyi, **Penbe Gormek**, s. 9.
Murat Uraz, **Erzurum Çeşmeleri**, s. 10-13.
Niyazi Sabri Ergül, **Benim Koşmalarımdan**, s. 11.
Sıdkı Dursunoğlu, **Halkevimiz Bir Değer Kaybetti Sadi Karatay**, s. 14-16.
Nazif Ben, **And**, s. 15.
İlgar Kiziroğlu, **Budun Bilik: Hayvanlara Ait İnanlar**, s. 17-18.
Celâl Başer, **Murat Suyu**, s. 18.

Abdürrahim Şefi Beygu, **Mecburi Bir Cevap**, s. 19-20.
Fevzi Halıcı, **Yayla Yolları**, s. 20.
Muvaffak Sami Onat, **Sevr- Lozan İki Tablo**, s. 21-25.
Sabih Şendil, **Yaylada**, s. 25.
Fethi Ülkü, **İl Kar**, s. 26-30.
3 Temmuz Ebedî Şefimizin Erzurum İlk Ziyaretleri ve 1877 Aziziye Şehitleri Yıldönümü, s. 31.
18 Temmuz Millî Şefimizin Erzurum İlk Ziyaretleri, s. 31.
Lozan 24 Temmuz ve Montro 21 Temmuz, s. 31.
4.Kitap Sergimiz, s. 32.

Erzurum Dergisi
Yıl 1, Sayı 4-5 (15 Birincikânun 1944)

İsmet İnönü, **İlk Öğretim Dâvamız**, s. 1-5.
İsmet İnönü, **İbrahim Necmi Dilmen Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri**, s. 6.
Ş. Saraçoğlu, **Sayın İbrahim Necmi Dilmen Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Burdur Saylavı**, s. 7.
A. Hamdi Tanpınar, **Her Şey Yerli Yerinde**, s. 8.
Naci Kalpakçıoğlu, **Sabah**, s. 9.
Murat Uraz, **Erzurum Camileri**, s. 9-14.
M. U. **Türk Destanından Münasebetiyle**, s. 15-18.
Niyazi Sabri Ergül, **Atatürk**, s. 19.
N. S. E., **Geçmiş ve Geçecek Yıllar**, s. 20.
Niyazi Sabri Ergül, **Fikir Helezonları: Hakikî Şiirin Bazı Sırları**, s. 20-21.
Nazif Ben, **Emrah Gibi**, s. 22.
Sıtkı Dursunoğlu, **Abdürrahim Şerif Beygu**, s.23-24
M. S. Onat, **Rüya**, s. 25.
C. Server Eminoğlu, **Gizli Tarikat Teşekküllerinden: Tahtacılar Âyîn Adetleri**, s. 26-29.
Celâl Başer, **Âşıklar Sazından**, s. 27.
Rıza Ümit, **Gezerim**, s. 28.
Zeki Başar, **Türkiye'de Kızılay'ın Doğuşu Gelişmesi ve Savaşlardaki Yararlılıkları**, s. 30-35.

İhsan Ünüvar, **Acı Hatıralar**, s. 36-37.

Turhan Yüce, **Söğüt Ağacı**, s. 37.

M.F. Kiziroğlu, **Tarih: Erzurum İle Karsın Osmanlı Ülkesine Katılışı II**, s. 38-43.

Gündüz Akman, **Yeşile Seyahat**, s. 44.

Fethi Ülkü, **La Bruyere ve Karakterler I**, s. 44-46.

Cemâleddîn Server Üstünbaşoğlu, **Son Asır Erzurum Şiir ve İlim Adamlarından: Ayaklı Kütüphane**, s. 47-51.

M. U., **Menküç ve Vakfiyesi**, s. 52-53.

Akif Yasâri, **Küçük Hikâye: Köşedeki Beyaz Ev**, s. 54.

İsa Balı, **Halk Edebiyatından Parçalar: Erzurum'dan Bir Halk Şiiri**, s. 55-56.

Yusuf Özen, **Aziziye**, s. 56.

25-10-944'de Parti Vilâyet Kongresinde Okunan Halkevimiz 2 Senelik Çalışma Raporu, s. 57-61.

Haberler, s. 62-64.

Erzurum Dergisi
Yıl 2, Sayı 6 (19 Şubat 1945)

F. N., **19 Şubat Halkevlerinin Açılışın Yıldönümüdür**, s.1-2.

Halkevlerimiz ve Halkodalarımız, s. 3-4.

Z. F. Fındıkoğlu, **Nef'i'nin Acemce Şiirleri**, s. 5-8.

Halûk Nihat Pepeyi, **İçimizdeki Şeytan**, s. 9-10.

Rıza Ümit, **Bir Yayla Çiçeğine**, s. 10.

Murat Uraz, **Erzurum Camileri II**, s. 11-14.

Sadık Gören, **Salgınlara Dair**, s. 15-19.

Orhan Bingöl, **Palandöken**, s. 19.

Muvaffak Sami Onat, **Kendimizi Tanıtmıyoruz**, s. 20.

Fethi Ülkü, **Voltaire ve Mektup Nevi**, s. 21-23.

Cemâleddîn Server Üstünbaşoğlu, **Erzurum Son Asır Şiir ve Fikir Adamlarından: Bir Halk Terbiyecisi Tazegüllü Ahmet Fevzî Alpağut**, s. 24-28.

Niyazi S. Ergül, **Fikir Helezonları: Şiir Sanatı**, s. 29-31.

Turhan Yüce, **Bulutlar**, s. 31.

Muvaffak Sami Onat, **Yurt Gezisinde Ressamlarımız**, s. 32-35.
Zeki Başar, **Evlenme Muayenelerinin Sosyal Önemi Zührevî Hastalıklar**, s. 36-40.
Ahmet Yağızkurt, **Spor: Erzurum'dan Sarıkamış'a Kayakla**, s. 41-47.
Basri Gocul, **Emrenin Kırımına Karşılığı**, s. 48.
Sadi Akatay, **Erzurum Yaylası**, s. 48.
Cemâleddîn Server Üstünbaşoğlu, **Erzurum ve Hasankala'sı Tarih Araştırmalarından: Nâmına Âbide Dikilen Bir Kahraman Sivaslı Ali Çavuş**, s. 49-53.
M. U., **Menküç'ün Bir Vakfiyesi**, s. 54-56.
M. U., **Menâzir-ul Avâlimde Erzurum**, s. 57-58.
Pîr, **Bir Koşma Semaî**, s. 59.
Kemal, **Bir Halk Şairi**, s. 59.
Halk Edebiyatında Geçen Tabirlerden: Saz Hakkında, s. 59-60.
Haberler, s. 61-62.
Çalışmalar: Aralık Ayı Başından Şubat Onbeşine Kadar, s. 63-64.
"Fotoğraflar", s. 65-82.

Erzurum Dergisi
Yıl 2, Sayı 7 (1 Mayıs 1945)

İsmet İnönü, **Ulus Gazetesinden: İlk Öğretimin Yeni Yılı**, s. 1-4.
Halkevlerinin On Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle Ankara Halkevinde Başbakanımızın Verdikleri Söylev, s. 5-9.
Fazıl Nalbantoğlu, **İkinci İnönü Zaferi**, s. 10-15.
Aytekin Yakar, **Erzurum'un Kurtuluş Günü: 12 Mart ve Dadaş**, s. 16-17.
Necati Öner, **Halkevinde Bir Konuşma: 23 Nisan**, s. 18-19.
Basri Gocul, **Yöm I**, s. 19.
Halûk Nihat Pepeyi, **Konuşma: Halkı Biz Şaşırtıyoruz**, s. 20-21.
Fikret Öztürk, **İsterim**, s. 21.
Kâzım Yurdalan, **Halkevlerinde: Bir Konuşma**, s. 22-23.
Murat Uraz, **Erzurum Camileri**, s. 24-28.
Nazif Ben, **Ne Çıkar**, s. 28.

Enver Diker, **Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı Dolasıyla**, s. 29-30.
Emin Ülgener, **Gurbet ve Gül Dalı**, s. 30.
C. S. Ü., Erzurumlu Büyük Fikir ve İlim Adamlarından Soykökü ve Ana Tarafı s.31-38
Rıza Ümit, **Aşka Doğru**, s. 38.
Sadık Gören, **Sıtma Dâvamız**, s. 39-41.
Zeki Başar, **Bit ve Yaptığı Büyük Tifüs Salgınları**, s. 42-46.
Murat Uraz, **Kadınların Giyim Eşyaları ve Süsleri**, s. 47-51.
Fethi Ülkü, **Voltaire Hikâyeci**, s. 52-53.
Anayasanın Lûgat Kısmı, s. 54-57.
Orhan Bingöl, **Yıldız I**, s. 57.
Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü Türkçeleştirdi, s. 58-63.
Naci Kalpakcıoğlu, **Uyku**, s. 63.
Halk Edebiyatından: Halk Şiirlerinden Muamma, s. 64-65.
Haberler, s. 66-69.
"Fotoğraflar", s. 70-86.

Erzurum Dergisi
Yıl 3, Sayı 8-9 (19 Şubat 1946)

Sıtkı Dursunoğlu, **19 Şubat**, s. 1-2.
Cemal Dinç, **Erzurumlular Arasında**, s. 3.
Fazıl Nalbandoğlu, **Dünya Barışı ve Türkiye**, s. 4-6.
Emin Ülgener, **Türkü**, s. 6.
Niyazi Sabri Ergül, **Dağ ve Yayla**, s. 7.
Naci Kalpakçıoğlu, **Uyku**, s. 7.
A. Karakadıoğlu, **İstanbul Romancılığı Hakkında Düşünceler**, s. 8.
M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Tarih: Yukarı Kür ve Çoruk Boyu Atabek-Yurdu I "En Eski Çağlardan 12. Yüzyıl Başlarına Değin"**, s. 9-17.
Cemil Cahit Kotan, **Emrah İçin**, s. 17.
Fethi Ülkü, **Lamartine**, s. 18-20.
Emin Ülgener, **Seneler Boyu**, s. 20.

Cemil Cahit Kotan, **Ketencinin Mezarında**, s. 21.
Cemâleddîn Server Üstünbaşoğlu, **Son Yüzyılın Erzurum Şairlerinden: Ketencizade**, s. 21-30.
Cemil Câhit Kotan, **19 Şubat**, s. 30.
Sâdî Akatay, **Bar**, s. 31-32.
Cemâleddîn Server Üstünbaşoğlu, **Erzurum'un Nükteden Vâlilerinden Erzincanlı Hacı Ahmet İzzet ve Hasan Hayri Paşalar**, s. 33-36.
Sabih Şendil, **Dadaş**, s. 37.
Palandökenli, **Son Ân**, s. 37.
Fethi Ülkü, **Bir Bacıya Mektup**, s. 38-39.
Hasan Akal, **Arasda Akşam**, s. 40.
Hüseyin Savaş, **Çiftçi**, s. 40.
Âşık Veysel Şatıroğlu, Halkevleri, s. 41.
Murat Uraz, **Türk Edebiyatında Mizah ve Hicve Toplu Bir Bakış**, s. 42-46.
Afif Yesâri, **Çıkmaz Sokak**, s. 46.
Yayla Folklorundan: Mor Koyun ve Kaval, s. 47-48.
Âşık Veysel Şatıroğlu, **Kızılırmak**, s. 49.
İbrahim Budak, **Halkevinde Bir Konuşma: Sıtma ve Sıtmaya Karşı Korunma Çareleri**, s. 50-55.
İsmail Kemal Karayel, **Ziya Kuşculu**, s. 56.
Erzurum Şairleri Gecesi, s. 57-58.
Halkevi Çalışmaları, s. 59-62.
Şehir Haberleri, s. 63.

Erzurum Dergisi
Yıl 3, Sayı 10 (3 Temmuz 1946)

İsmet İnönü, **Büyük Bir İltifat**, s. 1.
Sıtkı Dursunoğlu, **3 Temmuz**, s. 2.
Bahaeddin Ögel, **ETÜD: Erzurum Ağzında Nisbet Cümlesi**, s. 3-4.
Celâlettin Algan, **Alev Alev**, s. 4.
Fındıkoğlu, **Millî Değerlerimiz: Tortumlu Mehmet Nuri Efendinin Ölümü ve Halk Tercümesi**, s. 5-6.
Cemâleddîn Server, **İkinci Tetkik -Yine Tortumlu Mehmet Nuri Efendi Hakkında-**, s. 7-8.

Fazıl Nalbandoğlu, **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, s. 9.

Hasan Akal, **Lâlâ Paşa ve Sinan I**, s. 10-13.

Aytekin Yakar, **Çizgiler**, s. 13.

Fethi Ülkü, **Rudyard Kipling ve Adam Olmak**, s. 14-16.

Cevlâni, **Koşma**, s. 16.

Cemâleddîn Server, **Tiyatro: Tenkid ve Tahlil Bir Başarı Karşısında**, s. 17-18.

Selâhaddîn Ortaç, **Pasinler Halkevi'nin Çeşitli Çalışmaları ve İbrahim Hakkı Gecesi**, s. 19-22.

Zâkir Tepeler, **Yarar Dediyim Koşma**, s. 22.

Cemîl Câhit Kotan, **İnönü'ye**, s. 23.

Sıtkı Dursunoğlu, **Zarurî Bir Konuşma**, s. 24-26.

Rıza Ümit, **Erzurum**, s. 26-27.

Kaybettiğimiz Değerler: Şerif Soylu, s. 28.

Olaylar, s. 29-32.

***Erzurum* Dergisi**

Yıl 3, Sayı 11 (29 Ekim 1946)

Sıtkı Dursunoğlu, **Geçmişin Muhasebesi**, s. 1-2.

Fazıl Nalbandoğlu, **Demokrasi**, s. 3-7.

Yusuf Kızılkaya, **Erzurum'a Mektup**, s. 7.

Fındıkoğlu, **İktisadiyat: Ticaret Tarihimizde Erzurum I**, s. 8-9.

Cemâleddîn Server, **Ölümünün 54'üncü Yıldönümü Münasebetiyle: Erzurum Hattatları ve Tahtacı-Zade**, s. 10-15.

Bahaeddin Ögel, **Erzurum Şivesinde Söz Yapılışı**, s. 16-17.

Aytekin Yakar, **Divan Şiirinde Erzurumlu**, s. 18-19.

Şevket Avcı, **Erzurum'da Arıcılık**, s. 20-23.

Ziya Öztürk, **Bir İzah**, 24-26.

Cemîl Câhit Kotan, **Sa'di Gibi**, s. 26.

Cemâleddîn Server, **Tenkid ve Tahlil: Evimizde Bir Temsîl Hâdisesi**, s. 27-30.

Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 31-32.

Sırrı Kardeş, **Beygu'nun Mezarı ve Ölüm Yıldönümü**, s. 32.

Hasankalalı Büyük Filozof İbrâhim Hakkî, s. 32.

Erol ÜYEPAZARCI

ARİSTOKRAT, KOMÜNİST VE DİKBAŞLI BİR KADIN: SUAT DERVİŞ'İN YAŞAMI ve ROMANLARI

Suat Derviş (1901-1972)[1] tanınmış ve aydın bir Osmanlı ailesinin çocuğudur. Dedesi Derviş Paşa (1817-1878) bir müşirdir; asıl şöhretini Türkiye'ye kimya bilimini ilk getirenlerden biri olmasına borçludur; zaten Kimyacı Derviş Paşa diye anılır. II. Mahmud döneminde eğitim için Avrupa'ya gönderilen ilk talebeler arasındadır; Londra ve Paris'te eğitim görmüş, yurda dönünce önce Ergani Madenlerinde başmühendis olarak görev yapmış bilahare Harbokulu'nda fizik ve kimya hocası olmuş; rütbesi ferikliğe yükseltilmiş ve sonra siyasi görevler almış; İran Hududu Tesbit Komisyonu Başkanı olarak dört yıl çalışmış; 1861'de Saint Petersburg Büyükelçisi olmuş; daha sonra Askeri Mektepler Nâzırı tayin edilmiş

1 Suat Derviş'ten söz eden bütün eserler de doğum tarihi olarak 1905 yılı verilmektedir. Bunun nedeni ise yazarın kendisiyle yapılan konuşmalarda 1905 doğumlu olduğunu ısrarla belirtmesidir. Liz Behmoaras ise 1901 tarihi üzerinde durmakta ve bu bilgiyi yazarın kardeşi Ruhi Dervişoğlu'nun karısı Neriman Dervişoğlu'ndan kesinlikle doğru ifadesiyle dinlediğini söylemektedir (Bkz.: Liz Behmoaras, *Suat Derviş, Efsane Bir Kadın ve Dönemi*, İstanbul, 2008, s.23). Kanımızca Behmoaras'ın saptaması doğrudur. Bunun bir kanıtı da şu hususdur: Suat Derviş *Tarih ve Toplum* dergisinde yayınlanan çocukluk anılarında 31 Mart Vak'ası'nı net ayrıntılarla anlatmaktadır. Eğer kendi dediği gibi 1905 yılının Ağustos'unda doğmuş olsaydı bu olay sırasında 3,5 yaşında olması gerekirdi. Bu yaştaki bir çocuğun olayı bu kadar ayrıntılarıyla hatırlaması pek mümkün olmadığına göre 1901 tarihinin doğru olduğuna ve 1905 tarihinin Behmoaras'ın dediği gibi Suat Derviş'in kendini okuruna en parıltılı hâliyle sunmak isteği gibi bir insanî zaaf sonucu ortaya çıktığına inanmak gerekir.

ve Haleb ve Ankara valilikleri yapmıştır. Abdülaziz'in saltanatının son yılı olan 1876'da müşirliğe terfi etmiştir. Bu arada 13 Ocak 1863'te açılışı yapılan Darülfünun'da ilk açılış dersini Kimyager Derviş Paşa vermiştir. *Usulü Hikmet-i Tabiiye* ve *İlm-i Kimya* adlı iki kitabı bu konuda yazılmış ilk kitaplardır.[2] Derviş Paşa'nın kadınlara düşkün olduğu anlaşılıyor. Karılarından ve odalıklarından ondört çocuğu varken; Suat Derviş'in anlatışına göre devrin sadrazamlarından Yusuf Kamil Paşa'nın ünlü karısı ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın büyük kızı Zeynep Hanımefendi'nin cariyesi olan Şevkidil isimli bir cariyeyi raksederken görüp beğenmiş ve kendisine bağışlanan bu cariyeden de dört çocuğu daha olmuştur. Suat Derviş'in babası İsmail Derviş bunların sonuncusudur.[3]

Suat Derviş Ada Vapurunda
(Yusuf Çağlar Arşivinden)

İsmail Derviş (1873- 1932) Fransa'da eğitimini tamamlamıştır; ülkemizin ilk kadın-doğum uzmanlarındandır ve İstanbul Darülfünunu'nda bu dalda müderris (profesör) olarak öldüğü yıla kadar çalışmıştır. İsmail Derviş'in iki kızı, bir oğlu vardır; yaş sırasıyla Hamiyet,

2 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946, s.102

3 Suat Derviş, "*Babam İsmail Derviş*", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı:29, s.21. İstanbul, 1986.
Not: Suat Derviş'in sadrazamlık ta yapmış dönemin ünlü vezirlerinden Yusuf Kâmil Paşa'nın yalısındaki bir toplantıda dedesinin babaannesini raksederken görüp beğendiğini anlatması bize pek gerçekmiş gibi gelmiyor. Çünkü o dönemde erkek misafirler yalının selamlığında ağırlanırlar ve selamlığa kadınların girmesi sözkonusu değildir. Hele Yusuf Kâmil Paşa gibi saygınlığı ile tanınmış bir ünlü vezirin misafirlerine dansöz oynatması hiç sözkonusu olamaz; bu o günün kıymet hükümlerine göre yapılması olanaksız bir iştir. Dönemin ekabirinin verdiği davetlerden söz eden pekçok hatıratında dansöz oynatmak gibi bir olaydan hiç söz edilmez; zaten o günün örf ve âdeti de buna müsait değildir; hele Suat Derviş hakkında bir kitap yazan Liz Behmoaras'ın bu toplantıya yabancı sefirleri de davetli göstermesi tam bir oriyantalist masaldır. (Bakınız: Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, İstanbul, 2008, s.14-15)

Yusuf Çağlar Arşivinden

Suat ve Ruhi. Suat Derviş dönemin bütün saygın ailelerinde âdet olduğu üzere yabancı mürebbiyelerden Fransızca ve Almanca öğrenmiş ve özel hocalardan ders alarak eğitimini evinde tamamlamıştır. Kışları dedesi Derviş Paşa'dan kalan Moda'daki konaklarında; yazları Çamlıca'daki köşklerinde rahat bir yaşamları vardır. Liz Behmoaras Fransızca öğretmeni Matmazel Nel'in I. Dünya Savaşı çıkınca vatanına dönmek zorunda kalması üzerine 1914'te Kadıköy Nümune Rüştiyesi'ne gittiğini belirtiyor;[4] daha sonraları Bilgi Yurdu isimli bir kurumdan sınav vererek idadi yani lise mezunu olduğunu belirten bir belge aldığı ama artık kız öğrenci de almaya başlayan İstanbul Darülfünunu'na gitmediği biliniyor.

Yazarımız yirmili yaşlarında yazı hayatına başlamıştır; o dönemin gazeteleri *İleri, Alemdar, İkdam* ve *Ümit*' te çeşitli konularda yazıları görülecektir. Herkesçe bilinen bir öykü bir gazetede çıkan ilk yazısının *Hezeyan* isimli bir mensur şiir olduğu ve komşuları Nâzım Hikmet'in Suat Derviş evde yok iken bulduğu bu yazıyı beğenip arkadaşı Yusuf Ziya (Ortaç)'nın yönettiği Ref'i Cevat Ulunay'ın gazetesi *Alemdar*'ın edebi sayfasında yayınlattığıdır. Bu mensur şiirin başına o günlerde yazdığı *Binnaz* adlı tiyatro oyunuyla tanınan ve 24 yaşlarında bir genç olan Yusuf Ziya çok methedici bir tanıtma yazısı da kaleme almıştır. Bu öyküden

4 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s.40-41

Suat Derviş Ada Vapurunda (Yusuf Çağlar Arşivinden)

hareketle Nazım Hikmet'in Suat Derviş'e âşık olduğu hatta karşılık bulamadığı bu aşk için "Gölgesi" isimli bir şiir de yazdığı ise bir şehir efsanesi olarak hep yinelenir. Behmoaras ise dönemin millıci gazetesi Celal Nuri ve Suphi Nuri kardeşlerin çıkardığı *İleri* gazetesinin Suat Derviş'in yazılarının yayınlandığı ilk gazete olduğunu Suphi Nuri İleri'den naklen belirtir.[5]

Ne olursa olsun Suat Derviş, yirmili yaşlarında o dönemin tâbiriyle matbûat âleminin merkezi olan Bâb-ı âli'de görülmeye ve yazıları yayınlanmaya başlayan genç bir kadındır. Ailesinin hoşgörülü ve uygar katkısı da bu yolda ilerlemesine muhakkak ki destek olmuştur. Yazarımız on beş yıl sonra 1935'te bir söyleşide :

"Bir akşam gazetesinin hikayelerini ve romanlarını aylıklı olarak ben yazmaya başladım.Bâb-ı âli'de ilk aldığım vazife budur." demekteyse de gazete ismi vermediğinden bu konuda bilgi sahibi olamıyoruz

Genç gazete yazarı ilk romanı olan *Kara Kitap*'ı on dokuz yaşındayken yazacak ve bu eseri dönemin ünlü yayınevlerinden Karabet Matbaası tarafından basılıp okuyucuya sunulacaktır.

Bu günlerde Suat Derviş'in yaşamında bir değişiklik olacak; Almanya'da eğitim görmüş sporculuğu ve avcılığıyla tanınmış Seyfi Cenap (Berksoy) ile evlenecektir. Seyfi Cenap ülkemizde modern anlamda güreşin ilk kurucuların-

5 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s. 51

dandır; Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında Paris'te yapılan olimpiyatlara grekoromen stilde 82,5 kiloda Türkiye adına iştirak edecek, *Güreş İhtisas Kulübü*'nü kuracak ve Türkiye'nin ilk güreş federasyonu başkanı olacaktır. Bu evliliğin çok kısa sürdüğü ve çiftlerin anlaşarak ayrıldığı biliniyor.

Yazarımız bu başarısız evliliğinden kısa bir süre sonra *Geceye Âşık* isimli ilk romanıyla epeyi tanınan dönemin isim yapmaya başlayan genç gazetecilerinden Selami İzzet Sedes ile ikinci evliliğini yaptı; bu evliliğin ilk evlilikten daha kısa sürdüğü anlaşılıyor.

Ahmed Ferdi Romanı (Mustafa Çomoğlu Arşivinden)

Özel yaşamında bu hızlı değişiklikler olurken Suat Derviş hem gazetecilikte hem roman yazarlığında arka arkaya başarılara imza atacaktır. Artık Refi Cevat'ın *Alemdar* gazetesini bırakmış; ünlü *İkdam*'da muhabirlik yapmaktadır. Kurtuluş Savaşı başarı ile sona ermiş; Mudanya Mütarekesi gereği Trakya'da görev alacak birliklere komuta edecek Refet Paşa İstanbul'a gelecektir. Suat Derviş gazete muhabiri olarak büyük bir başarıya imza atar ve Refet Paşa ile ilk mülakatı yapan gazeteci olmayı başarır. Bu başarı gazeteci olarak ününü pekiştirirken yeni romanları arka arkaya yayınlanmaya başlar. 1921 yılında *Yeni Şark* gazetesinde *Hiçbiri* isimli romanı tefrika edilir ve sonra kitap olarak okuyucuya sunulur; kitap beğenilecek ve dönemin ilginç yayınevlerinden Kitaphane-i Sudi tarafından 1923'te ikinci baskısı yapılacaktır. Bu romanı 1922'de Orhaniye Matbaası tarafından yayınlanan romanı *Ne Bir Ses, Ne Bir Nefes* izledi. Bu roman da beğenildi; Ahmet Haşim *Akşam* gazetesinde 22 Şubat 1922'de yazdığı bir eleştiride kitabı "*yontulmuş bir siyah mücevher hissini veren eser*" diye tanımlıyor ve yazısını " *kari sıfatıyla kitabından aldığım zevkten dolayı Suat Derviş Hanıma teşekkürlerini*" sunarak bitiriyordu.[6]

6 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s.66

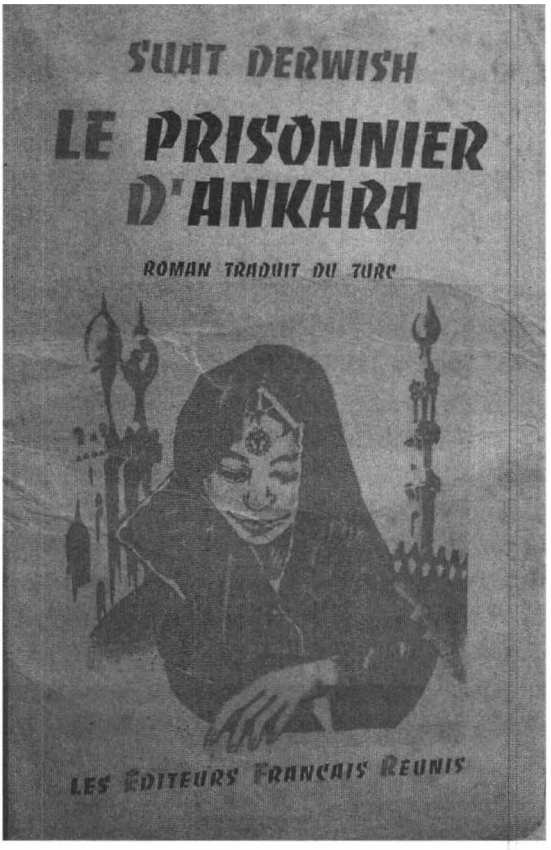

Ankara Mahpus'unun Fransızca baskısı
(Mustafa Çomoğlu Arşivinden)

Bu iki romanı önce Edebiyat-ı Cedide'nin ünlü romancısı Mehmed Rauf'un yönettiği *Süs* dergisinde tefrika edilen ve 1924'de dönemin en tanınmış yayıncısı Semih Lütfi'nin Suhulet Kitabevi tarafından yayınlanan *Buhran Gecesi* izledi. Aynı yıl Kitaphane-i Sudi bir diğer romanı *Fatma'nın Günahı*'nı yayınladı.

Bu yıllarda Suat Derviş'in yolunun ülkemizdeki feminist hareketin öncülerinden Nezihe Muhittin ile kesiştiğini görüyoruz. Nezihe Muhittin'in kurduğu *Kadınlar Halk Fırkası*'nın kurucuları arasında olduğunu Osman Cemal Kaygılı'nın *Akbaba* dergisinde kendisini iğneleyen bir yazısından anlıyoruz.[7]

Yazarımız 1925-1926 yılları arasında artık yalnızca İkdam gazetesinde yazmaktadır; hatta bu gazetede bir ilke imza atmış ve ilk kez bir gazetede yer bulan *"Kadınlar Sayfası"* nın hazırlayıcısı olmuştur. Ancak bu sayfa kadınların süslenmeleri, zarif ve güzel olmalarıyla ilgilenen yazılarla doludur. Belki de Suat Derviş zaten feminizmi ciddiye almamış; gazete okuyan kadınlara böyle konuların daha cazip geleceğini düşünmüştür

1927 yılı yazarımızın yaşamında büyük bir dönüm noktasıdır; ailesi tarafından ablası Hamiyet ile Almanya'ya müzik öğretimi için gönderilirler. Hamiyet otuz yaşına gelmiş, kardeşinin iki kez evlenmesi ve renkli yaşamına karşın içine kapanmış ve bunalımlar içinde bir yaşam sürmektedir. Babası onun müziğe yatkınlığını bildiğinden bu durumdan kurtulması için Berlin'in ünlü konservatuarında şan ve piyano eğitimi almasını önerdi; yanına kardeşi Suat Derviş'i de kat-

7 Osman Cemal (Kaygılı), *"Kadınlar Halk Fırkasında İlk İçtima"*, *Akbaba*, Sayı: 57, İstanbul 1339, (1923),

tılar, Hamiyet kontralto sesiyle hocaların büyük beğenisini kazandı hatta kendisine orada kalıp ileride Wagner operaları yorumcusu olarak kariyer yapması dahi teklif edildi.[8] Ancak Hamiyet bu yolda ilerleyeceğine tanıştığı Vigo Brinck adlı bir Danimarkalı mühendis ile evlenecek ve Kopenhag'da yaşayacaktır.

Suat Derviş ise müzik eğitimini hemen terketti ve Edebiyat Fakültesi'ne kaydını yaptırdı; felsefe derslerine giriyor, Sanskritçe öğrenmek istiyordu; ama bütün bu girişimlerini pek ciddiye aldığı da söylenemez; İstanbul ile de ilişkisini kesmemişti. 1928 yılında son romanının yayıncısı Semih Lütfi'nin Suhulet Kütüphanesi *Gönül Gibi* romanını yayınladı.

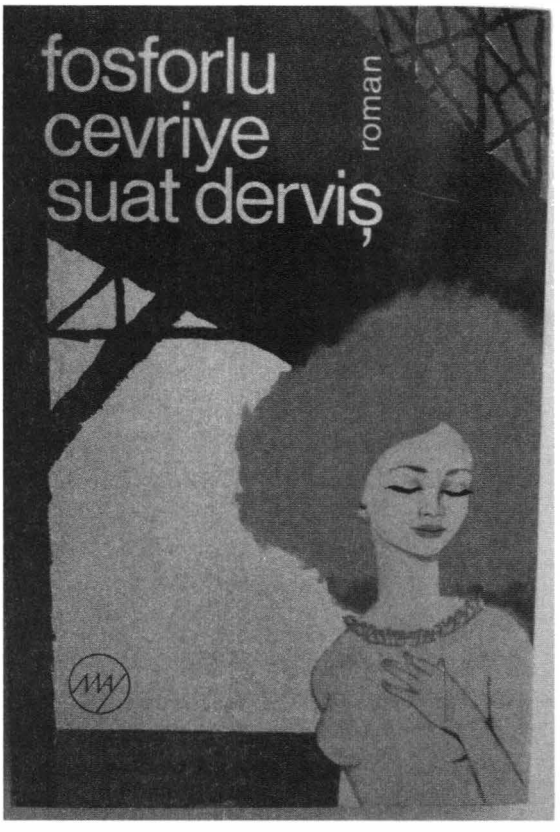

Mustafa Çomoğlu Arşivinden

Edebiyat Fakültesi macerasından çabuk sıkılan yazarımız İstanbul'daki mesleğine yani gazetecilik ve roman yazarlığına döndü. Bir taraftan *Vossische Zeitung* gazetesinde ve *Querscnitte* sanat dergisinde fıkra, makale ve öyküleri yayınlanırken İstanbul'da yazıp bitirdiği *Sultan'ın Kadınları* adlı romanını Almancaya çevirtirip dönemin en önemli dergilerinden *Tempo*'ya önerdi ve kabul edilip bu tanınmış dergide tefrika edildi.

Ablası evlendikten sonra Suat Derviş'in bir ayağı artık İstanbul'da idi. Ülke ilginç gelişmeler yaşıyordu. Atatürk'ün teşvikiyle Fethi Okyar, CHP'ye muhalif olan Serbest Fırka'yı kurmuştu; kadınlara belediye meclislerine seçilme hakkı verilmişti; Yeni yayınlanmaya başlayan Selim Ragıp Emeç'in *Son Posta* ve Arif Oruç'un *Yarın* gazeteleri yeni partinin ateşli sözcüleriydi; özellikle *Yarın* İsmet Paşa'nın şahsında CHP'ye karşı en şiddetli eleştirileri gündeme getiriyordu ve en

8 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s.82

önemlisi o yılların en önemli dergisi Nazım Hikmet'in de yazarlarından olduğu Zekeriya ve Sabiha Serteller'in dergisi *Resimli Ay,* yaptığı kampanyalar ve sol eğilimli yazarlarıyla ortalığı kırıp geçiriyordu. Özellikle dönemin tanınmış edebiyatçılarıyla , eski dönemlerin Namık Kemal gibi çok bilinen yazarlarını hedef alan *Putları Kırıyoruz* kampanyası çok ses getirmişti. Suat Derviş'in yazıları *Yarın* ve öyküleri *Resimli Ay*'da çıkmaya başladı. Bu arada Nezihe Muhittin ile yolları yine kesişti; ikisi de Serbest Fırka'ya girdiler ve belediye meclisi üyeliği için adaylıklarını koydular ama kazanamadılar. 1931 yılında yazarın yeni romanı *Emine Resimli Ay* yayınlarından okuyucuya sunulacaktır. Suat Derviş bugünlerde Berlin, İstanbul arasında yaşamını sürdürmektedir.

1932 yılı Suat Derviş'in çok sevdiği babasını kaybettiği yıldır; kanser olan babası Berlin'e kızının yanına gelmiş; hastalığının ilerlediğini öğrenerek İstanbul'a üzgün dönmüş ve bu kez de Moda'daki köşklerinin yandığını; köşkteki kasada bulunan tahvil ve altınlarının da bu hengamede kaybolduğu haberiyle sarsılmıştır; ağrıları artınca tekrar Berlin'e gitmiş ve bu arada karısına ait emlaki de satmak zorunda kalmıştır. Müderris İsmail Derviş Berlin'de öldüğü zaman aile beş parasızdır; cenazesini kaldırmak için elçiliğimiz de yardım etmeyince Suat Derviş; romanını yayınlamış olan *Tempo* dergisinden yardım istemiş ve onların yardımıyla babası Berlin'deki Müslüman mezarlığı'na gömülmüştür.

Suat Derviş yurda dönünce hep hizmetçilerle yaşamış, dünya işlerinden habersiz annesi ve 19 yaşındaki erkek kardeşinin de sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalmıştır. Artık acar bir gazete muhabiri ve roman yazarı olarak hayatını kendi kazanacak ve ailesine bakacaktır.

Yazarımız 1932-1934 yıllarında *Son Posta* gazetesinde çalışacak; Almanya'da yayınlanan romanı *Sultan'ın Kadınları* bu gazetede tefrika edilecektir. Aynı gazetede Suat Suzan takma adıyla yazdığı iki romanı *Dirilen Mumya* ve *Bu Başı Ne Yapalım?* tefrika olarak okuyuculara sunulacaktır. Daha sonra 1935 yılında dönemin itibarlı gazetesi *Cumhuriyet*'e geçecek ve kendi adıyla yazdığı *Onu Bekliyorum* burada yayınlanacaktır. Suat Derviş'in 1936'da yine eski gazetesi *Son Posta*'ya geçtiğini ve bu gazetede *Onları Ben Öldürdüm* ve *Baba, Oğul* isimli iki romanının tefrika edildiğini görüyoruz.

1936'dan sonraysa Ahmet Emin Yalman, Zekeriya-Sabiha Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü'nün çıkardığı ve okuyucu katında büyük rağbet gören *Tan* gazetesinde çalışacak ve çok önem vererek yazdığı hatta *"bu romanla Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacağım"*[9] dediği *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır* adlı eseri bu gazetede tefrika edilecektir.

Bu arada yazarımız üçüncü evliliğini Bâb-ı âli'de *"Deli Nizam"* diye ünlen-

9 M. Niyazi Acun, "Yedi Yaşında Romancı", İstanbul. *Uyanış-Serveti Fünun* dergisi, 11 Nisan 1935, s.311.

miş Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu ile yapacaktır. Nizamettin Nazif ile Nazım Hikmet'in aracılığıyla tanışmıştır. Birlikte *Yarın* gazetesinde çalışmışlardır. Nizamettin Nazif eskilerin deyimiyle *"nev'i şahsına münhasır"* yani kendine özgü bir kişidir. O günler solcu olduğu günlerdir. Bir süre sonra solculuğu bırakacak komünizm karşıtı olacaktır; kadınlar arasında başarılarıyla ünlüdür; Bâb-ı âli'de *"Nizam'ın olduğu yerde nizam olmaz"* sözü dilden düşmez; *Kara Davut, Deli Deryalı* ve *Köroğlu* gibi romanlarıyla tanınmıştır; tam bir bohem ve canının istediğini yapan bir kişidir. Karıkoca 1936'da *Son Posta'* da birlikte çalışırlar ve o yıl yapılan Montrö Boğazlar Konferansına birlikte muhabir olarak giderler.[10]

İki çetin cevizin evliliğinin sorunsuz geçmesi beklenemez, dört yıl süren evlilikleri hep problemli olmuştur. Suat Derviş artık sol anlayışa iyice inanıp bu yolda ilerlerken ve eserlerinde bu yeni eğilimini apaçık belli ederken Nizamettin Nazif bu eğilimden uzaklaşmaktadır. Ayrılık mukadderdir ve gerçekleşir.

Suat Derviş artık *Tan* gazetesinin sevilen ve beğenilen bir muhabiridir ve çok beğenilen röportajlar yayınlamakta ve bu röportajların romanlarının oluşmasındaki olumlu etkilerinden söz etmektedir. Bu arada aralarında büyük bir dostluk oluşacağı ve kızı gibi seveceği genç bir komünistle Neriman Hikmet ile tanışır, Çabuk kaynaşırlar ve dostlukları Suat Derviş'in ölümüne kadar sürer. Bu arada ikisi 1938 yılında birkaç sayı çıkarabilecekleri *Yeni Edebiyat* diye bir dergi de çıkarırlar. *Tan*'da çalışırken dönemin önemli dergisi *Yarım Ay*'da aşk, evlilik, mutluluk gibi konularda makaleler yazar. Aynı gazetenin öyküler yazan bir başka ünlü yazarı daha vardır. Onun gibi erkek adı taşıyan Cahit Uçuk. Geçinemezler ve Suat Derviş dergiden ayrılır.

1937 yılında gazetesi onu Sovyet Rusya'ya bir geziye yollayacaktır. Bu gezi onun sola olan eğilimini pekiştiren bir etki yapacaktır. Gezi izlenimlerini heyecanlı bir şekilde gazetesinde yayınlar; bu yazılar bir Sovyet Rusya güzellemesidir. Gazetesinin patronlarından cimriliği ve vesvesesi ile ünlü Halil Lütfi Dördüncü kendisini *"kıpkızıl komünist"* olarak tanımlayacak ve gazeteden kovulmasını sağlayacaktır ve Liz Behmoaras'a göre dönemin İçişleri bakanı Şükrü Kaya da kendisini Pera Palas Oteli'ne çağırıp azarlayacaktır.[11] Yazarımız bu gezi notlarını 1944'de *Niçin S.S.B.C'nin Dostuyum* başlığı altında kitaplaştırmıştır.

Suat Derviş artık toplumsal gerçekçilik olarak adlandırılan ve Stalin döneminin en etkili kişilerinden Jdanov'un önderliğinde formüllenen edebiyata inan-

10 Birçok kaynakta Suat Derviş'in 1922-1923 yıllarında yapılan Lozan Konferans'ına gazeteci olarak gittiği söylenir. Bu bilgi yanlıştır. Lozan Konferansı'na katılan dönemin iki önemli gazetecisi Ali Naci Karacan ve Velit Ebüzziya anılarını yayınlamışlar ve bu anlarında konferansa katılan gazetecilerden söz etmişlerdir. Bu anılarda Suat Derviş'ten söz edilmez. Muhtemelen yazarımızın Montrö Anlaşmasına katılması bu yanlış bilgiye kaynak olmuştur.

11 Liz Behmoaras,*adı geçen eser*, s.124

maktadır. 2 Nisan 1936 tarihli *Son Posta'* da arkadaşı Naci Sadullah'a verdiği mülakatta o güne kadar yazdığı romanlarını kıymetsiz olarak tanımlamakta ve bundan sonra inanışına uygun romanlar kaleme alacağını belirtip bir yıl sonra *Tan'*da yayınlanacak yukarıda da vurguladığımız iddialı romanı *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır* isimli eserinin buna iyi bir örnek olacağını söylemektedir. Bu yıllar artık Suat Derviş'in fikir dünyasının yeni baştan şekillendiği bir dönemdir.

1938 sonu Suat Derviş, Nizamettin Nazif'ten boşanmış ve Hakkı Tarık Us'un kardeşiyle birlikte sahibi olduğu *Haber* gazetesinde çalışmaya başlamıştı. Yeni gazetesinde 1939 yılında İstanbul'un Bir Gecesi isimli romanı tefrika edildi; aynı yıl hiçbir gazetelerde tefrika edilmeyen romanı *Hiç*'i İnkılâp Kitabevi yayınladı. *Haber*'de günlük fıkralar yazıyordu; artık II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyuluyordu ve Suat Derviş de kendi siyasi eğilimini yansıtan köşe yazıları kaleme alıyordu. 1939 Ağustos ayında Moskova'daki bir tarım fuarına Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ile birlikte gitti; bu ikinci gezisinin izlenimlerini yazmaya vakit bulamadı çünkü 1 Eylül de II. Dünya Savaşı başladı.

Hakkı Tarık Us'un üç gazetesi vardı; sabahları çıkan eski gazetesi *Vakit*, öğle saatlerinde çıkan *Haber* ve akşamüstü çıkan *En Son Dakika*. Suat Derviş, bildiği yabancı diller sayesinde radyolardan dinlediği haberleri hemen çevirip bu gazetelere veriyordu ama haberlerinin bazıları uygulanan sıkı sansür nedeniyle yayınlanmıyordu. Bu arada gizli Türkiye Komünist Partisi mensuplarıyla da tanışmış ve yakın ilişkiler içine girmişti. Gazetesindeki odasında Amerika'dan yeni dönmüş Mihri Belli'yi veya komünistlik suçlamasıyla hapisten yeni çıkmış Hasan İzzettin Dinamo'yu her zaman görmek mümkündü. Son kocası olacak Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreteri Reşat Fuat Baraner'i de bu günlerde tanımış olmalıdır. Dinamo'ya gazetede bir iş bile bulacak ama patronu bir süre sonra genç şairi kovacaktır; zaten 1940'ın son günlerinde Suat Derviş de gazeteden ayrıldı.

Reşat Fuat Baraner gizli partisinin fikirlerini yayacak bir dergi çıkarmanın yollarını arıyordu ve buldu. Bu dergi Suat Derviş ile Neriman Hikmet'in çıkarıp yürütemedikleri *Yeni Edebiyat* dergisinin devamı olacaktı.Bu yeni derginin sahibi Neriman Hikmet idi; logosunu Abidin Dino yapmıştı. Dergi kuruluş aşamasında iken yapılan toplantılarda Baraner ile Suat Derviş yakın ilişki içinde oldular. Baraner'in annesi Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın küçük kızkardeşinin kızıydı. İdeallerine inanmış, saygılı, nazik bir kişiydi. *Yeni Edebiyat* çıkmadan 1940 yılında evlendiler.

Yeni Edebiyat' ta Suat Derviş, tıpkı Neriman Hikmet gibi paravanlık görevi yapıyordu. Partinin fikirleri doğrultusunda kocasının yazdığı makaleleri kendi ismiyle yayınlatıyordu. Gazete Sabahattin Ali, Zeki Baştımar, Naci Sadullah ve

Danyal Ateşkan müstear adıyla yazan Nazım Hikmet gibi eski tüfekler yanında Attila İlhan, Hüsamettin Bozok, Suphi Taşhan, Hasan İzzettin Dinamo gibi genç imzaların da yer aldığı bir dergi idi

Suat Derviş dergisinde kısa öyküler yanında kitap eleştirileri de yapıyordu.[12] Kendisi artık *"istifade edilemeyen eser hiçbir şey değildir"* demekte ve toplumsal gerçekçiliğe uymayan eserleri şiddetle eleştirmektedir. Örneğin CHP edebiyat yarışmasında dereceye giren Abdülhak Şinasi Hisar'ın incelikli eseri *Fahim Bey ve Biz*'i şöyle yermektedir:

"Cemiyet hayatını aksettirmeyen, hiçbir iddiası ve tezi olmayan bir sanat eserinden en ufak bir istifade bile beklenemez.... Bu eser hiçbir şey değildir."[13]

Bu eleştirilerden Halide Edip, Refik Halit, Peyami Safa ve Şükufe Nihal de nasibini alırken Reşat Enis'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanını tıpkı Nazım Hikmet gibi yere göğe koyamıyordu. *Yeni Edebiyat* İstanbul Sıkıyönetim Komutanının kararıyla Kasım 1941 de kapatıldı. Sorumluları başta Suat Derviş Örfi İdare Mahkemesi'nde yargılandı ama beraaat ettiler. Baraner bir çeviri bürosunda ve Bayer firmasında tercümanlık yapıyor ama evlerindeki TKP toplantıları kesintisiz devam ediyordu. Bu arada kırklı yaşlarında Suat Derviş hamile kalacak ama görümcesinin Liz Behmoaras'a anlattığı gibi Amerikan Hastanesi'nde çocuğunu kaybedecektir.[14]

II.Dünya Savaşı'nın karanlık günlerinde Suat Derviş'in de yaşamı karmakarışık olacaktır; bir taraftan annesinin ölmesi, bir taraftan yeniden askere çağırılan ama gitmeyen Baraner'in asker kaçağı olarak gizli yaşamak zorunda olması hayatını zorlaştırıyordu; komünist olarak mimlenmesi meslek yaşamını da etkilemişti. Örneğin 1943-44 yıllarında Ethem İzzet Benice'nin *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilen romanı *Sınır*'ı Remzi Kitabevi yayınlamak üzere satın almış ama sonra yayınlamaktan vazgeçmişti.

Bu arada bir parti üyesinin dikkatsizliği sonucu TKP'nin bütün üyelerinin tutuklandığı 1944 Tevkifatı yaşandı. Baraner de saklandığı evde tutuklandı.Mahkeme sonucu Baraner dokuz yıl hapisle cezalandırıldı; Suat Derviş ise kısa bir tutuklamadan sonra serbest bırakıldı.

1944-1950 arası Suat Derviş'in tek başına yaşam mücadelesi verdiği yıllardır. Türkiye ile SSCB'nin Boğazlar Meselesi dolayısıyla aralarının bozulması, Türkiye'nin ABD ve Batı'ya yakınlaşması sonucu sol düşünce tam bir hedef ka-

12 Ahmet Oktay toplumsal gerçekçiliği incelediği *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları,* İstanbul, 2003'te bu kitap eleştirilerini de Reşat Fuat Baraner'in yazdığını söyler.

13 Liz behmoaras, *adı geçen eser,* s.162-163

14 Suat Derviş ile ilgili bütün kaynaklarda yazarın çocuğunu 1944 tevkifatı sırasında tutuklu iken kaybettiği yazılır. Görümcesinin tanıklığı bu olayan tevkifattan iki yıl once olduğunu göstermektedir.

bul edilmiş ve 4 Aralık 1945'te İstanbul CHP Müfettişi Alaeddin Tiritoğlu'nun örgütlemesiyle üniversite gençliğinin polisin gözü önünde sol eğilimli *Tan* gazetesini yerle bir etmesi bu karşıtlığın zirveye taşınmasının göstergesi olmuştu.

Kocasının hapiste olduğu bu yıllarda Suat Derviş mücadeleden vazgeçmiyor; Bâb-ı âli'de ilk basın emekçileri sendikasını birkaç arkadaşıyla birlikte kuruyordu ama *"kızıl bir komünist"* olarak mimlenmişti. Dönemin önemli gazetelerinde iş bulma olanağı ortadan kalkmıştı. Bu dönemde kendisine kucak açan tek gazete patronu *Son Telgraf* ve *Gece Postası* gazetesinin sahibi Ethem İzzet Benice idi. Kocasının hapse girmesinden sonra onun gazetelerinden *Son Telgraf*'ta *Biz Üç Kardeştik, Kendine Tapan Kadın* ve *İki Kadın, İki Aşk* ve 1945 'te *Gece Postası*'nda sonradan çok ünlenecek romanı *Fosforlu Cevriye* tefrika edildi. 1950'de ise aynı gazete *Yeniden Yaşayabilseydi*'yi tefrika etti.Bunu 1945'te *Yeni Sabah*' ta tefrika edilen *Cılgın Gibi* ile aynı yıllarda *Haber* gazetesinde yayınlanan *Zeynep İçin* ve *Hürses* gazçetesinde tefrika edilen *Yaprak Kımıldamasın* ile 1952'de *Hürses* gazetesinde yeniden tefrika edilen *Sultanın Kadınları* izledi. Bütün bu tefrika romanlarından yalnızca *Çılgın Gibi* eski yayıncısı Semih Lütfi tarafından kitap olarak basıldı.

Suat Derviş artık gazetelerde köşe sahibi bir yazar değildi, röportajları yayınlanmıyordu; yaşamını yukarıda isimlerini verdiğimiz tefrika romanları ve yaptığı çevirilerle kazanmaya çalışıyordu. Çevirdiği romanlardan büyük bir bölümünü polisiye romanlar yayınlayan Rafet Zaimler Yayınevi için yapıyordu. O günlerde çok tutulan İngiliz polisiye roman yazarı Edgar Wallece'dan dört kitap çevirmişti. King Kong'un mucidi olan bu ilginç yazar İngiliz emperyalizminin tutkulu bir savunucusu idi ve romanlarında bu tutumu çok açık belli olurdu. Suat Derviş'in böyle bir kişinin romanlarını çevirmek zorunda kalması herhalde onun yaşamının bir trajedisidir. Bu arada Agatha Christie'den de Kütüphanedeki Ceset isimli ünlü romanı çevirdi. Suat Derviş'in İngilizce bilmediği için bu romanları Fransızcalarından çevirdiğini sanıyoruz. Bu arada Jacques Laurent, Marcel Pre´vost, Pitigrilli gibi yazarlardan da piyasa işi romanlar çeviriyor ve eski yayıncısı Semih Lütfi bunları basıyordu. Bütün bu çevirilerin içinde tek Suat Derviş'e yakışan çeviri *Son Telgraf*' ta tefrika edilen Henri Barbusse'ün *Ateş* isimli romanıdır. Suat Derviş Zihni Anadol'a ölümüne yakın yıllarda verdiği bir mülakatta bazı kişiler adına tiyatro oyunları bile yazdığını ve bunların başarılı olarak oynandığını söyleyecektir.

1950 seçimlerini Demokrat Parti kazanınca bir genel af çıkaracak ve Reşat Fuat Baraner hapisten çıkacaktır. Fakat bu serbest kalış pek kısa sürecek; gene gizli çalışmalarını sürdüren Baraner, genç komünistlerden Sevim Tarı'ya verdiği ve Fransız Komünist Partisi'ne verilmek üzere hazırlanmış belgelerin

Marsilya'ya gitmek üzere gemiye binen Tarı'nın üzerinde çıkması üzerine 1951 tevkifatında yeniden tutuklandı ve yeniden uzun bir hapise mahkum edildi.

Zorlu yaşam koşulları ve kocasının uzun süre hapiste yatacak olması Suat Derviş'i bir açmaza sürükledi ve bu sırada kocasından ayrı yaşayan ablası Hamiyet'in de teklifiyle yurtdışına Fransa'ya gitmeye karar verdi. Mimlenmiş bir kişi olmasına karşın nasıl pasaport alabildiğine bugün bile şaştığımız yazarımız 1953 yılında Paris'e gitti; ancak bu ezeli sürgünler şehrinde ilk günleri çok zorlu geçti. Yardım edeceğini umduğu Abidin Dino kendisiyle hiç ilgilenmedi. Eski tüfek komünistler bunun nedeninin Baraner ile Dino arasındaki 1940'lara dayanan bir çatışma olduğunu söylerler. Ancak daha sonra Fransız Komünist Partisi'nin güçlü ve efsanevi lideri Maurice Thorez ve karısı Jeannette Vermeerch gizli Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreterinin karısını koruyucu kanatları altına aldılar ve Romaine Rolland'ın kurduğu ünlü *Europe* dergisinde yazıları yayınlanmaya başladı.

Suat Derviş *Zeynep İçin* romanını 1957'de Fransızcaya çevirip *Le Prisonnier d'Ankara (Ankara Mahpusu)* adıyla sol yayınlar basan *Les Editeurs Français Réunis* yayınevine teslim etti roman yayınlanınca özellikle Fransız sol çevrelerinin aydınlarınca büyük beğeniyle karşılandı. Hatta Andre Wurmser isimli bir eleştirmen o günlerde Nobel Edebiyat Ödülü'nü almış Sırp yazar İvo Andriç'in ünlü romanı *Drina Köprüsü*'nden kat, kat üstün olduğunu yazdı.[15] Roman daha sonra Rusça ve Bulgarcaya çevrildi. Bir yıl sonra yazarımız eski bir romanı olan Çılgın Gibi'yi *Les Ombres du Yali (Yalının Gölgeleri)* adıyla sonunu biraz değiştirerek bastırdı.

Paris'te göreceli olarak daha rahat bir yaşama kavuşan yazarımız bir ara o zamanki adıyla Doğu Almanya olan ülkeye ve onun başkenti çok iyi bildiği Berlin'e gitti; amacı kocasının ilk karısı olan bir Alman kadınından olan oğlunu bulmaktı; buldu, konuştu, ama beklediği ilgiyi görmedi.

27 Mayıs 1960 İhtilali olunca Reşat Fuat Baraner yine aftan yararlanıp hapisten çıktı; bu arada özellikle *Yön* dergisinin öncülüğünde sol fikirlerin Türkiye'de yeni bir ivme kazanması ve göreceli olarak daha az baskı görmesi eski komünistler için daha rahat bir ortam oluşturmaya başlamıştı. Bu ortamda Suat Derviş Türkiye'ye geri döndü. Dönerken SSCB'den bir mesaj ile dönmüştü ama bir dış büro kurulmasını isteyen bu mesaja Baraner ret yanıtı verdi. Eski tüfek komünistler özellikle genç olanları Suat Derviş'in kocasını sık, sık ziyaret ediyorlardı ama anlaşıldığı kadarıyla Suat Derviş'e özellikle de ablası Hamiyet'e pek yüz vermiyorlardı. Suat Derviş'in bu duruma çok kızdığı anlaşılıyor. Kocası noterden tasdikli çevirmenlik yaparak hayatını kazanırken, Aralık 1962-Şubat 1963

15 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s.230

arası eski gazetesi *Gece Postası* Suat Derviş'in en ilginç romanlarından birini *Aksaray'dan Bir Perihan*'ı yayınladı; aynı yıl son tefrika romanı *Şoför Mustafa* da aynı gazetede tefrika edilecekti.

Yazarımız Fransa'da iken ilk kez Neriman Köksal ve Orhan Günşiray'ın başrollerini üstlendiği bir filmle beyazperdeye aktarılan *Fosforlu Cevriye*, on yıl sonra bu kez Türkan Şoray'ın başrolünü oynadığı filmle tekrar gündeme geldi. Suat Derviş bu eserinin bir müzikli oyuna konu olmasını istiyordu; Haldun Taner aracılığıyla dönemin ünlü oyuncusu Gülriz Sururi'ye başvurdu ama sonuç alamadı; bu müzikli oyun projesini Gülriz Sururi neredeyse kırk yıl sonra gerçekleştirecektir.

Bu arada May Yayınları 1968 yılında *Ankara Mahpusu* ve *Fosforlu Cevriye*'yi kitap olarak basacaktır. Aynı yıl kocası Reşat Fuat Baraner ölecek ve Suat Derviş şaşaalı, heyecanlı, tatlı ve acılarla dolu bir yaşam defterini kapatacak; yalnızlığın ve unutulmuşluğun acısıyla başbaşa kalacaktır. Baraner'in parti arkadaşlarına da kırgındır. Kocasının ölümünden sonra kendisini yalnız bırakan hatta taziyete bile geç giden eski tüfeklere:

"Siz zaten hep böylesiniz. Beni hiçbir zaman saymadınız, sevmediniz, bana önem vermediniz" diye sitem edecektir.

Eski tüfeklere kızgınlığına karşın ideolojisinden feragat etmeyecek 7 Nisan 1970'de Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği'nin kurucularından biri olmuştur. Bu derneğin toplantılarından birinde kendisini "Baraner'in eşi" diye tanıtmalarına kızmış "Ben yazar Suat Derviş'im" diye isyan etmiştir. Bir ara şeker hastalığının sonucu gözündeki hastalığı tedavi için Moskova'ya gitmiş, dönüşte Bulgaristan'a uğramış ve Bulgarcaya çevrilen kitaplarının telifini de almak olanağını bulmuştur. Bütün solculuğuna karşın aristokrat tutumu hep devam eden yazarımız bu telif ücretiyle Bulgar devlet mağazasından bir kürk alacaktır(!)

Bu dernek faaliyetleri zaten mimli Suat Derviş'in son yıllarını da sürekli izlenerek geçirmesine neden olmuş; İstanbul Operası yanınca; evi basılmış suçlulardan biri olduğu şüphesiyle kısa bir süre nezarette bile tutulmuştur. Bir taraftan 1970'li yılların toplumsal olaylarının ezici ağırlığı bir taraftan bütün çırpınmalarına karşın solcu aydınlar arasında bile unutulmuşluğu onu mukadder akıbetine götürüyordu. Yüksek bir özgüvene sahip olan, 1935'lerde Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacağına inanan, önem vermediği ilk dönem romanlarının bile Peyami Safa ve Mahmut Yesari'nin eserlerinin fevkinde olduğunu söylemekten çekinmeyen[16] bu iddialı kadının yanında artık yalnızca eski dostu Neriman Hikmet vardı. Hiç bir limana kaydı olmayan ve jilet olmak için sökülme yerine giden mazisi

16 Liz Behmoaras, *adı geçen eser*, s.130

muhteşem eski bir transatlantik gibi 23 Temmuz 1972'de bilinmeyen bir ummana açıldı. Cenaze töreni için İsmet Kür'ün yazdıkları çok çarpıcıdır:

"Cenaze günü Şişli Camii'ne gittik. Baktım basın çevresinden bir yığın insan. Cumhuriyet gazetesinden koskoca bir çelenk. İçim aydınlandı. Bravo Cumhuriyet'e dedim; eski ama değerli emektarına son görevini yapıyor... Basın da öyle.

Durum az sonra aydınlandı. Bu kalabalık, bu koskoca çelenk, bir zamanların Cumhuriyet yazarı, ünlü gazetecisi, ünlü romancısı, cesur devrimcisi Suat Derviş için değil, o sıralarda Cumhuriyet'te çalışmakta olan Sadun Tanju'nun saygıdeğer annesi içinmiş.

Namaz kılınıp ölüler paylaşılınca gördük ki bu kalabalıktan Suat Derviş'in payına düşen ancak otuz, otuz beş kişidir."[17]

Suat Derviş'in yazdığı romanları yazıldığı tarihler itibariyle şöyle sıralayabiliriz: [18]

Basılı romanları:

1-*Kara Kitap* (1920, 3.bsl. 2014), 2-*Hiçbiri* (1921, 3.bsl. 2004), 3-*Ne Bir Ses Ne Bir Nefe*s (1923, 3.bsl. 2014), Ahmed Ferdi (1923) Hikâyeleri, 4-*Buhran Gecesi* (1924, 2.bsl. 2014)[19], 5-*Fatma'nın Günahı* (1924, 2.bsl. 2014), 6-*Gönül Gibi* (1928), 7-*Emine* (1931), 8-*Hiç* (1939, 2.bsl. 2013), 9-*Ankara Mahpusu* (1968, 3.bsl. 2013)[20], 10-*Fosforlu Cevriye* (1968, 3.bsl. 2013)[21], 11- *Çılgın Gibi* (1998, 2.bsl. 2000)[22], 12-*Aksaraylı Perihan* (1997)[23]

Tefrika olarak kalan ve kitap halinde basılmayan romanları:

1-*Sultan'ın Kadınları*: 1931-1932 yılında Almanca olarak Almanların tanınmış dergisi *Tempo*'da tefrika edilmiş; 1933-34 arası *Son Posta*'da *Bir Haremağa-*

17 İsmet Kür, *Yarısı Roman*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s.46

18 Eseradları 1977 yılında çıkan *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976* s.593-609' da Behçet Necatigil'in Suat Derviş'in verdiği bilgilerle hazırladığı bibliyografiden ve Dr. Şenol Aktürk'ün Haziran 2012 tarihli *The Journal of Academic Social Science Studies* dergisinin 5. Cilt, 3. sayısında 1-33. sayfalarda yayınlanan *Toplumcu Gerçekçi Yönüyle Suat Derviş'in Romanlarına Bakış*, adlı makalesinin s. 16-19'da bulunan bibliyografiden yararlanarak tespit edilmiştir

19 Bu roman yayınlanmadan önce 1923 yılında *Süs* dergisinde tefrika edilmiştir.

20 Bu roman ilk once *Zeynep İçin* adıyla *Haber* gazetesinde 1944-45'de tefrika edilmiş; 1957'de Paris'te Le Prisonnier d'Ankara adıyla Fransızca olarak basılmıştır.

21 Bu roman ilk once 1945 yılında *Gece Postası* gazetesinde tefrika edilmiştir.

22 Bu roman ilk once 1945 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonar 1957 yılında *Les Ombres du Yali* adıyla Paris'te Fransızca yayınlanmıştır.

23 Bu roman ilk once 1962-1963 yıllarında *Gece Postası* gazetesinde tefrika edilmiştir.

sının Hatıraları adıyla Türkçe yayınlanmış; aynı eser 1952'de *Hürses* gazetesinde yine *Sultan'ın Kadınları* adıyla tefrika edilmiştir.

2-*Dirilen Mumya*: 1934 yılında Suat Suzan müstear adıyla *Son Posta'* da tefrika edilmiştir.

3-*Bu Başı Ne Yapalım?*: 1934 yılında yine Suat Suzan adıyla *Son Posta'*da tefrika edilmiştir.

4-*Onu Bekliyorum*: 1935 yılında *Cumhuriyet*'de tefrika edilmiştir.

5-*Onları Ben Öldürdüm*: 1935-36 da *Son Posta'* da tefrika edilmiştir.

6-*Baba, Oğul*[24]

7-*Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*: 1937'de *Tan* gazetesinde tefrika edilmiştir.

8-*İstanbul'un Bir Gecesi*:1939'da *Haber* gazetesinde tefrika edilmiştir.

9-*Sınır*: 1943-1944'de *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilmiştir[25]

10-*Biz Üç Kardeştik*[26]

11-*Kendine Tapan Kadın*: 1944-1945'de *Son Telgraf'* da tefrika edilmiştir.

12-*İki Kadın, İki Aşk*: 1946'da *Son Telgraf'* da tefrika edilmiştir.

13-*Yaprak Kımıldamasın*: 1945-46'da *Son* Telgraf'ta tefrika edilmiştir.

14-*Yeniden Yaşayabilseydik*[27]

15-*Şoför Mustafa*: 1963-64'de *Gece Postası*'nda tefrika edilmiştir.

Bu eserlerin dışında Milli Kütüphane kayıtlarında Suat Derviş'in el yazısıyla yazılmış *Mehveş'in Sergüzeştleri* ismi altında el yazması bir romanından söz edilmektedir.[28]

Suat Derviş'in romanlarını kendinin de kabul ettiği gibi iki dönemde incelemenin doğru olacağını sanıyoruz. 1920'de basılan ilk romanı *Kara Kitap* ile 1928 de basılan *Gönül Gibi'* yi kapsayan ilk gençlik romanları ile sol düşünce ile tanıştıktan sonra kaleme aldığı diğer romanlarının nitelik farkları çok barizdir. 1923'de Ahmed Ferdi adıyla, *Deli ve Bir Kış Gecesi* adlı uzun hikâyelerinin olduğu bir hikâye kitabı yayınlanmıştır.

---

24 Bu roman Necatigil'de s. 605'de Suat Derviş'in verdiği bilgilere gore 1936-37'de *Son Posta'*da tefrika edilmiştir. Ancak Dr. Şenol Aktürk o tarihli *Son Posta'*da bu adla bir roman yayınlanmadığını ifade etmektedir. Şenol Aktürk, *adı geçen makale*, s.17

25 Suat Derviş Bu romanın Remzi Kitabevi'nce satın alındığını ama basılmadığını söylemektedir.

26 Bu roman da Suat Derviş'in ifadesine gore 1944-1945 arası *Son Telgraf*'ta tefrika edilmiştir ama Dr. Şenol Aktürk yaptığı araştırmada bu tarihlerde *Son Telgraf'* ta bu romana rastlamadığını ifade etmektedir.

27 Suat Derviş, Necatigil'e bu romanının 1950'da tefrika edildiğini söylemiş ama gazete ismi vermemiştir.

28 Bu eserin Milli Kütüphanedeki sistem numarası: 000889970, yer numarası: Yz A8729'dur.

Suat Derviş'in ilk dönem romanları İstanbul'da batı tarzı yaşama uyum sağlamış varlıklı kişiler arasında geçer. *Hiçbiri* dışında kalan ilk beş romanı için ülkemizdeki ilk gotik roman örnekleri demek mümkündür. Gotik edebiyatın ana öğeleri olan ölüm, cinayet, hortlaklar ve şeytani güçler, karabasanlar ve doğaüstü olaylar Suat Dervişin söz konusu ettiğimiz romanları *Kara Kitap, Ne Bir Ses Ne BirNefes, Buhran Gecesi* ve *Fatma'nın Günahı*'nda da başat öğelerdir. Örneğin *Kara Kitap*'ta romanın kahramanı Şadan, kendisine umutsuzca aşık çirkinlik nümunesi dayıoğlu Hasan'dan hipnotize olmuş gibi etkilenir ve ölürken bile Hasan'ın soğuk dudaklarının temasından kurtulamaz.

Ne Bir Ses Ne Bir Nefes ise üvey annesine âşık Kemal ile babası Osman arasındaki cinayete kadar giden gerilimi hikaye eder; bu romanda da başroldeki Zeliha melankolik tavırlarıyla belirgin bir gotik karakter niteliklerini taşırken; Osman'ın bazı doğaüstü güçlere sahip olduğunu görürüz..

Buhran Gecesi ise yazarımızın gotik ve korku türünü zirveye taşıdığı yapıtıdır, Öykünün anlatıcısı Zehra bir hayalet kadın; ana erkek kahramanı ise Zehra'nın karşısına *"siyah elbiseler içinde çok ince, çok uzun ve çok solgun"* biri olarak çıkıp mutluluğunu bozan şeytanın ta kendisidir. *Fatma'nın Günahı'* nın kahramanı ise kendisini düşkırıklığına uğratan kocasından kaçıp hayalet gibi dolaşan, başka sevgili bulsa da aşka artık inanmayan bir kişidir. Kardeşinin de kendinle aynı kaderi paylaşması acısını daha da artıracaktır. Bu romanda gerçek hayatında kardeşi gibi sevdiği ailesinin evlatlık olarak yanlarına alıp çok sevdikleri Perihan'ın bir subaya aşık olup, onun evli olduğunu öğrenince intihar etmesinin anısının da etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

İlk dönem romanları içinde bu beş romandan farklı kurgusu olan ve belki de en başarılısı olan *Hiçbirisi* ise annesinin babasını bırakıp eski sevgilisine gitmesi ve babasının da yurtdışına çıkmasıyla halasıyla yaşamak zorunda kalan Cavide'nin öyküsüdür. Halasının kızı, geleneksel beklentiler içinde ve sevdiği İhsan ile nişanlı Nerimandan çok farklı bir kişilik sergileyen Cavide; önce kendisini aşağılayan İhsan'ı kendisine aşık edecek; sonra tanımadan İhsan'ın babasına aşık olacak ve karşılık görecektir. Bu karmaşık ilişki yumağı Cavide'nin herşeyi terkedip babasının yanına gitmesiyle noktalanacaktır. Bu romanında yazarın Servet-i Fünun'un usta romancısı Mehmet Rauf'un etkisinde kaldığı söylenebilir.

Yazarımız Almanya'ya gidip geldikten *Resimli Ay* ve *Yarın* gibi basın organlarında çalışmaya başladıktan ve sol fikirlerle tanıştıktan sonra bu toplumdan kopuk kişilerin grotesk davranışları ve tutkularını konu alan romanlardan vazgeçecek ; bir süre sonra da bu eserlerini çocukluk eserleri olarak ve değersiz olduklarını vurgulayarak ret etmeye kadar gidecektir. Artık mesajı olan toplumu ilgilendiren ve toplumsal sorunlara eğilen romanlar yazmayı amaçlamaktadır.

Hemen şunu belirtmemiz gerekir: Suat Derviş'in yeni romanları bu çizgidedir ama SSCB'nin ideoloğu Jdanov'un sınırlarını çizdiği *"toplumcu gerçekçilik"* akımına komünist olmasına karşın bütünüyle bağlı kalmamış, kendi kişisel yorumlarını katmasını bilmiştir yine de Türk popüler romanında toplumcu gerçekçiliğin ilk örneklerini veren kişi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kendisi de bunun farkındadır ve gurur duymaktadır; bunun için Behçet Necatigil'e yazdığı mektupta *"Türkiye'de gerçekçi edebiyatın doğması ve gelişmesi için yaptığı hizmetlerden"* söz eder.[29]

Bu konudaki ilk eseri çok önemsediği hatta kendisine Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandıracağını iddia ettiği ama hâlâ kitaplaşmayan yapıtı *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır.* Bu yapıtın kahramanları bir fabrika çevresinde yaşarlar; topal Arif, tamirci çırağı ama sosyalist Nazım; ayyaş ve gariban Osman; Almanya'da okumuş gelmiş çıkarcı ve züppe genel müdür; buna karşın işçi haklarını savunan idare müdürü ile sınıf atlamak için her yolu denemekten çekinmeyen Nazlı Suat Derviş'in o güne kadar yazdığı romanlarda rastlanmayan tiplerdir. Suat Derviş artık hangi tarafta olduğunu açıkça belli etmekte hatta kahramanlarının fiziki durumlarını bile bu görüş açısından çizmektedir; örneğin kötü genel müdür *tok öküz bakışlı gözleri olan* birisidir. İdare müdürü ise "çok münevver ve mütefekkir bir başın çizgilerine sahip"tir. Aslında bu roman Suat Derviş'in büyük iddiasına karşın en zayıf romanlarından biridir.

1939'da yayınlanan romanı *Hiç* ise düpedüz bir melodramdır ve satır aralarında toplumsal mesajlar verilir. Suat Derviş'in toplumsal gerçekçi romanlarının en tipikleri II.Dünya Savaşı'nda gazetelerde tefrika edilen ve sonra Fransızcaya da çevrilen *Ankara Mahpusu* ve Çılgın Gibi ile *Aksaray'dan Bir Perihan* ve özel bir yere konulması gereken *Fosforlu Cevriye*'dir.

Ankara Mahpusu, tutkulu bir aşk yüzünden işlenen bir cinayetten sonra cezasını ödeyip çıkan Vasfi'nin onca yıl sonra yanına koştuğu sevgilisi Zeynep'i açgözlü, bayağı ve bakımsız bir kadın olarak görünce içine düştüğü düşkırıklığını anlatır ama Vasfi için mutluluk yine mümkün olacak; iş ve barınacak ev yanında esrarlı *"bereli kadın"* kendisine mutlu bir gelecek vaat edecektir.

Suat Derviş'in kişisel kanımızca en önemli romanı *Çılgın Gibi* ise paranın aşkı ve duyguyu nasıl satın alabildiğinin öyküsüdür; bu romanda Abdülhamid dönemi nazırlarından birinin torunu Celile'nin hırslı kocası Ahmet tarafından çok zengin Muhsin'in kucağına itilmesi ve sonunda onun metresi olmasıyla yaşadığı trajedi çok çarpıcı anlatılır, *Aksaray'dan Bir Perihan'* da da benzer bir konu sözkonusudur. Bu kez hırslı olan Aksaray'ın fakir kızı Perihan'dır ve kocası köklü bir

---

29 Saliha Paker-Zehra Toska, "Suat Derviş'in Kimlikleri", *Toplumsal Tarih* Dergisi Sayı: 39, İstanbul 1997, s.18

Osmanlı ailesinden gelen Nuri ise, onun hırsına ayak uydurmakta zorlanacaktır.

Yazarın en çok bilinen filmlere, müzikli oyunlara ve televizyon dizisine konu olan romanı *Fosforlu Cevriye* ise ilk tefrika edildiğinde pek büyük ilgiye konu olmamış, 1959'da belki de yazarının haberi olmadan Aydın Arakon'un rejisi ve dönemin gözde aktrisi Neriman Köksal'ın oyunuyla büyük kitlelere ulaşmış; on yıl sonra yeni çevrilen filmde ise başrolü Türkan Şoray oynayınca ünü daha da artmış ancak o günlerde kitap olarak basılma şansını yakalamıştır.

Yağmurda ıslanınca saçları fosfor gibi parladığı için lakabı *Fosforlu* olan anası babasını hiç tanımamış sokakların en güzel kızı, eski İstanbul mekanlarının bilinen hayat kadını Cevriye'nin etine sahip olmak arzusu göstermeyen ve kendisine yaşamında ilk kez "siz" diye hitap eden ve polis örgütünden kaçan esrarengiz bir adama olan ve ölümü bile göze almasıyla kanıtlanan fedakâr ve tertemiz aşkını konu alan roman; dönemin İstanbul'unun çarpıcı anlatımı; yerinde kullanılan İstanbul argosu ve renkli kahramanlarıyla gerçekten de etkileyicidir. Bütün günahlarından tertemiz aşkıyla arınan Cevriye romanın sonunda "*karanlık bir gecede gökten düşüp parçalanan bir yıldız gibi, sular üzerinde fosforlu bir iz bırakarak*" yitip gidecektir.

Filiz DIĞIROĞLU*

OSMANLI TAŞRASINDA MATBUAT FAALİYETLERİ: SAMSUNLU MATBAACI VE KİTAPÇILARA DAİR YENİ BELGE VE BİLGİLER**

Giriş:

Osmanlı taşrasında matbaalar, vilayet gazetelerinin basılmaya başlamasıyla birlikte devlet eliyle kurulmaya başlamıştır. Daha sonraları özel matbaalar devreye girdiyse de bu matbaaların yaygınlaşması 1908 sonrasındadır[1]. 1908 sonrası matbaaların yaygınlaşması II. Meşrutiyet dönemi siyasi ve sosyal şartlarıyla yakından alakalıdır. Matbaa açmak, gazete çıkarmak, kitap basmak ve satmak isteyenlerin Matbuat nizamnameleri çerçevesinde uymaları gereken bir takım prosedürler vardı. Devlet bu prosedürleri işleterek Osmanlı'daki matbuat

* Yard. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi.

** Bu yazı, Filiz Dığıroğlu'nun, "XIX. Yüzyıl Karadenizi'nde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun", (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011) adlı çalışmasındaki matbaacı esnafı ile ilgili bölümde sınırlı düzeyde kullanılan evrakın yeniden değerlendirilip, yazılmış halidir. Yazının ilk okumalarını yapan Güllü Yıldız, Gökçen C. Albayrak ve Serhat Aslaner'e teşekkür ederim. Kıymetli vaktini ayırıp, yazının son halini okuyan hocam Prof. Dr. İsmail Kara'ya ise müteşekkirim.

[1] Osmanlı taşra matbuatında Bursa ve İzmir'in 1908 öncesinde faaliyette bulunmaları, istisnai bir durumdur. Bursa'da *Nilüfer*, İzmir'de *Ahenk* ve *Hizmet*'i çıkaran matbaalar II. Meşrutiyet'in ilanından önce faaldiler.

faaliyetlerini düzenlediği gibi kontrol altında da tutabilmekteydi[2]. Bu prosedürlere Osmanlı'da faaliyette bulunan tüm matbaa ve kitapçılar gibi Samsunlu matbaacı ve kitapçılar da uymak zorundaydı.

Doğru Sadâ gazetesi

Bu yazı Samsun'da matbuat hayatının aktörleri olan matbaacı ve kitapçı esnafına odaklanacaktır. Samsun matbuat hayatına dair literatürde iki önemli çalışma vardır. Samsun basını hakkındaki literatür, esasen Baki Sarısakal'ın yaptığı *Samsun Basın Tarihi* adlı çalışmaya dayanmaktadır. Samsun matbuat hayatına dair ayrıntılı bir çalışma olan bu eser, Samsun'daki renkli basın hayatının tam bir resmini yansıtmaktadır. Literatürdeki ikinci çalışma ise Hüseyin Albayrak'ın yaptığı *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, adlı çalışmadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışma, Samsun'un da bağlı bulunduğu Trabzon vilayetinin basın tarihini yansıtmaktadır. Trabzon merkezli ayrıntılı bir basın tarihi çalışması olan dört ciltlik bu eserin Samsun kısmı, B. Sarısakal'ın kitabına dayanarak hazırlanmıştır. Elinizdeki yazı ise Samsun'da matbaacılık faaliyetleri, matbaacı/kitapçı esnafının kimlerden meydana geldiği, ne tür eserlerin basıldığı ve satıldığı gibi sorulara

2 Bu düzenleme ve kontrol mekanizması, esas olarak Dahiliye Nezareti ve Maarif Nezareti tarafından yürütülürken Zabtiye Nezareti'nin ve Rusumat İdarelerinin de kontroller noktasında yardımına başvurulmaktaydı. Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Ali Birinci, "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *TALİD*, 4 (7), 2006, s. 300-310; Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c. III, S. 5, İstanbul 2004, s. 89-104.

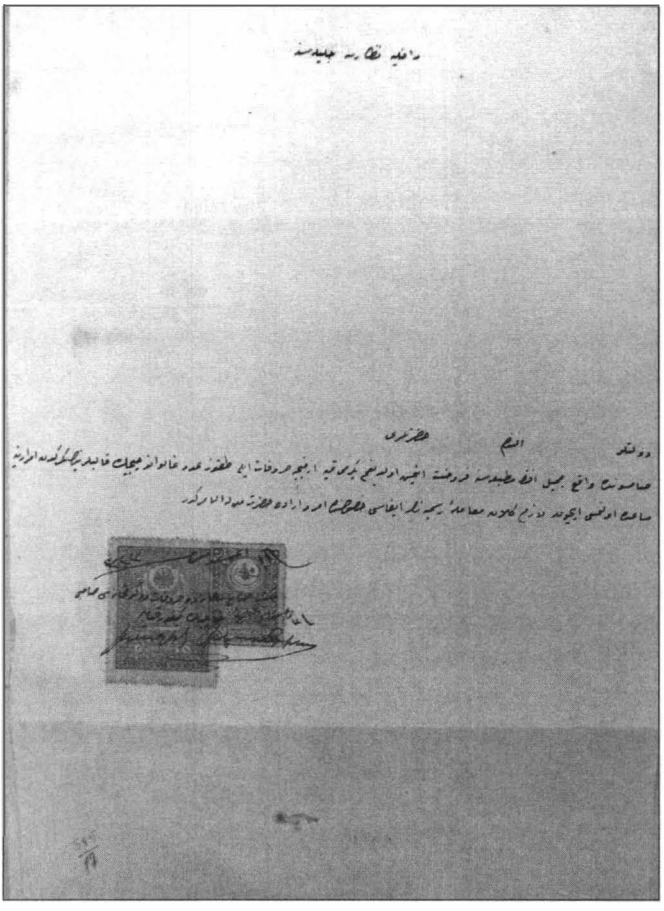

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen yeni bir takım evrak çerçevesinde katkı yapacaktır. Bu evraklar sayesinde Samsunlu matbaacı/kitapçıların matbaa açma taleplerine, yayınlamak istedikleri gazete, kitap gibi yayınların başvuru prosedürlerine ve matbaa işletme süreçlerine dair yeni ayrıntılar literatüre dahil olacaktır. Başvuru dilekçeleri, kefaletnâmeler, makbuz ilmuhaberi gibi esasen teknik olan bu belgeler, yazıda kullanılarak genelde Osmanlı taşra matbuat tarihine özelde ise Samsun basın tarihi çalışmalarına küçük bir katkı sağlayacaktır.

Samsun'da Matbaacı/Kitapçı Esnafı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişme gösteren Samsun'da bu gelişmenin ana saiki ticaret olmuştur[3]. Ticari gelişmelerin son derece hızlı ya-

3 Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Filiz Dığıroğlu, "XIX. Yüzyıl Karadenizi'nde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

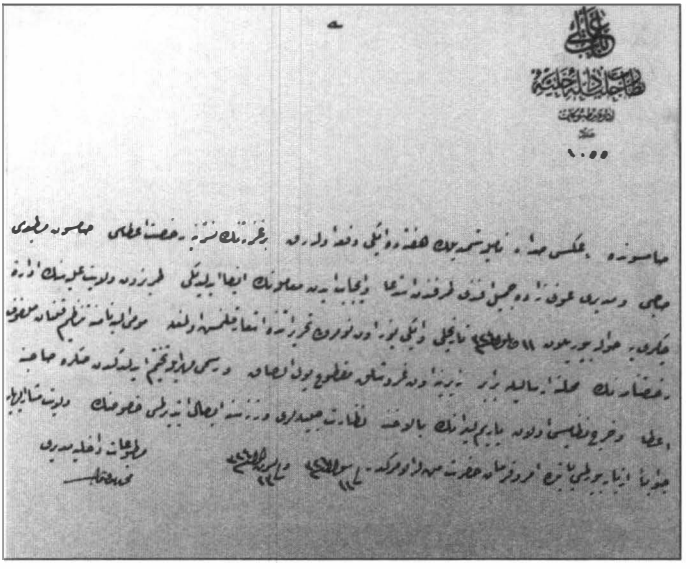

şandığı XIX. yüzyıl Samsunu'nda, yüzyılın başındaki mesleklerin bir kısmı ortadan kalkarken bir kısmı da dönüşmüştür. Samsun'daki meslek ve esnaf örgütlenmesinin takip edildiği *Şark Ticaret Yıllıkları*ndaki listeler sayesinde yaklaşık 700 kişilik esnafın 80'e yakın meslek türünde faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir[4]. Bu meslek türlerinden biri olan kitapçılık, Samsun'da eskiden beri var olan sahaflık mesleği şeklinde icra edilmekteydi. Sahaflık XIX. yüzyılın ikinci yarısında Samsun'da dönüşüme uğrayan mesleklerden biri olup, matbaacı/kitapçılık olarak varlığını sürdürmüştür. Sahaflık mesleğindeki bu dönüşüm Samsun'a mahsus bir durum olmayıp, matbaanın Osmanlı'da yaygınlaşmasıyla alakalıdır[5].

XIX. yüzyıl Samsunu'nun ticari hayatında, meslekler babadan oğula devredildiği gibi mesleğin aile üyelerinden bir başkasına da devredildiği tüccar aileleri modeli yaygındı. Kitapçılık mesleği ile uğraşanlar içerisinde de bu genellemeye uyan örneklere rastlamak mümkündür. Samsun'da ilk matbaayı açan Hüseyin Avni Efendi'nin babasının mesleği tanımlanırken "Samsunlu Kâğıtçı ve Sahhaf"[6] denilmiş, babasının mesleğinin kağıtçılık ve sahaflık olduğu vurgulanmıştır. Hüseyin Avni Bey sahaflık ile iştigal eden bir babanın oğlu olarak aile geleneğine son derece uygun bir meslek seçmiştir. Matbaa açmak için yaptığı başvuruda, dilekçesinin altına Sahaf Hüseyin Avni olarak imza atmıştır[7]. Samsun'da matbaacı Hacı Şabanzâde Eyüp Hayri Efendi'nin matbaasını kardeşi Yusuf Cemil Efendi'ye

4 Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Filiz Dığıroğlu, Agt; F. Dığıroğlu, "XIX. Yüzyıl Samsunu'nda İktisadi Teşekküller. Esnaf ve Meslekler", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, Samsun, 2013, s. 293-295.

5 Sahaflık mesleğinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matbaacı/kitapçılara dönüşmesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul, 2013.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (Bundan sonra DH MKT) 1507/59, 28 Ş 1305/ 10 Mayıs 1888.

7 BOA, DH MKT 1584/40, 2 Kanun-i sani 1304/ 14 Ocak 1889.

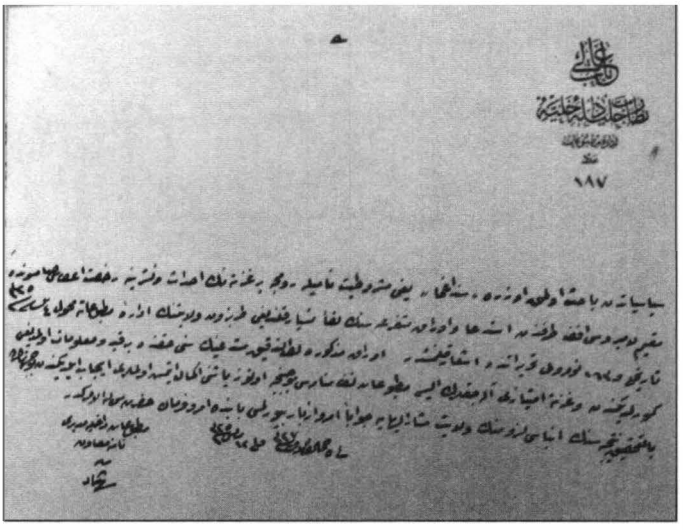

terk etmesinden dolayı düzenlenen matbaa ruhsatnâmesi ile ilgili evrak, meslek devri ile alakalı olarak aynı noktaya işaret etmektedir[8]. Elbette işaret edilen nokta, mesleklerin aile üyeleri içerisinde nasıl el değiştirdiğidir. Samsun ticari yapısında, meslek devrinin umumiyetle aile içerisinde yapılması tavrının matbaacı/kitapçı esnafı arasında da tercih edildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Dr. Sıtkı Avni Bey'in yürüttüğü gazete serüvenini vefatından iki yıl sonra askeriyeden emekli olan kardeşi Şefik Bey[9] sürdürmüştür. Şefik Bey'in *Aks-ı Sada*'nın başına geçmesi, mesleklerin ailece sürdürülmesi geleneğinin Samsun'da yansıtıldığı bir diğer örnektir[10].

Samsun'da matbaa açmak için başvuruda bulunan ilk kişi Tahtakale Kundakçı Han'da mukim Samsunlu Hüseyin Avni Efendi'dir[11]. Samsun'da bir litografya matbaası açmak isteyen Hüseyin Avni Efendi'nin talebi işleme konularak[12], olumlu yanıtlanmış ve matbaa açmasında bir mahzur bulunmadığı bildirilmiştir[13].

Matbaa sahiplerinin devlete karşı bazı yükümlülükleri vardı. Bu yükümlülüklerden biri de ruhsatname harcıdır. Litografya matbaası açmak için Hüseyin Avni Efendi'ye verilen ruhsatnamenin harcı 200 kuruştur. 1889'da Trabzon

8 BOA, DH MKT 2545/31, 3 B 1319/ 16 Ekim 1901.

9 "Hacı Hüseyin Avni Bey'in kurduğu matbaa; Şefik ve Cemil Avni (Özüdoğru) kardeşler tarafından geliştirildi. Matbaa ile Cemil Avni ilgileniyordu. Diğer kardeşi subay olup, albaylığa kadar yükselmiştir. Şefik Avni, Padişah Vahdettin'e yaver olarak Almanya'ya gitmiş, Samsun'da 56. piyade alayından emekli olmuştur." Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, s. 659.

10 "Samsun'un ilk gazetesi olan Aks-ı Sada'yı çıkaran Dr. Sıtkı Avni Bey 18 Nisan 1334'de zatürreden vefat edince gazete, 7 Mayıs 1334'de 1022. sayısıyla yayına ara verdi. Sıtkı Avni Bey'in kardeşi Şefik Avni askeriyeden emekli olup, 25 Kanun-i sani 1336'da gazeteyi kaldığı sayıdan itibaren yeniden çıkarmaya başladı." Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, Samsun 2003, s. 22.

11 H. Avni Efendi'nin arzuhali için bkz. BOA, DH MKT 1436/42, 12 Za 1304/2 Ağustos 1887.

12 BOA, DH MKT 1436/42, 12 Za 1304/ 2 Ağustos 1887.

13 BOA, DH MKT 1507/59, 28 Ş 1305/ 10 Mayıs 1888.

vilayeti vasıtasıyla Dersaadet'e posta yoluyla gönderilen para, İstanbul'a ulaşmamıştır. Dahiliye Nezareti paranın acilen bulunmasını Telgraf ve Posta Nezareti'nden talep etmiştir[14].

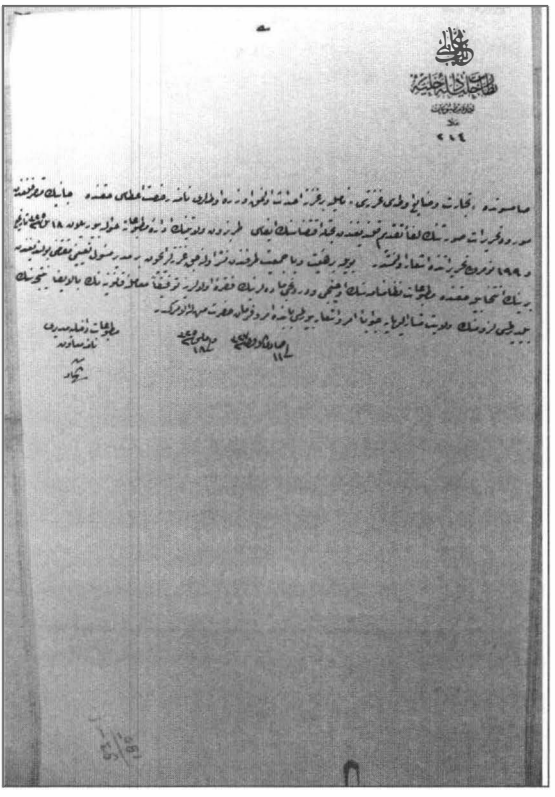

Samsun'da kurulan ilk matbaa özelliğine sahip Hüseyin Avni Bey matbaası, 1888'de Hükümet dairesinin alt katında bir odada kurulmuştur. Hacı Hüseyin Efendi matbaası olarak da bilinen bu matbaa, 1908'de Hükümet Konağı karşısında bir dükkâna, daha sonra Maliye Tahsil şubesinin olduğu yere, buradan da Aslıoğlu Hanı'nın birkaç odasına ve son olarak da Saathane Meydanı'nda Çarşı Karakolu'nun olduğu yere gelmiş, kendi binası yapılınca oraya geçmiştir. Bir tipograf tezgahı ile işe başlayan Hüseyin Avni, mevcut alet ile hükümetin bazı defterlerini taş baskı yoluyla temin etmiştir. Ölümünden sonra aynı işi büyük oğlu Cemil sürdürmüş, sonraları bir miktar Arap harfi ile küçük bir el makinesi getirtmiş, Meşrutiyet'ten bir süre öncesine kadar bu şekilde çalışmıştır. Daha sonraları Almanya'dan getirttiği yeni aletlerle tam anlamıyla bir matbaa oluşturmuştur[15]. 1910'da Avnizâde Cemil Bey, matbaasını daha iyi şartlara sahip bir mekâna taşımış ve bu taşınmayı okurlarına şöyle duyurmuştur: "yine Saathane Meydanı'nda Postahane Sokağı başında vaki diğer bir daireye naklolundu.[16]"

Samsun Matbaacılık Sektöründe Rekabet

*Şark Ticaret Yıllıkları*ndaki verilere göre Samsun'da 1908'deki tek matbaa, "Cemil" beyin litografya usulü basım yapan matbaasıdır. 1908'de Samsun'un ikinci matbaası olarak Şüküroğlu Caddesi'nde (Mecidiye Caddesi) "Şems Mat-

14 BOA, DH MKT 1666/65, 18 S 1307/ 14 Ekim 1889.

15 Samsun yerel tarihçisi Baki Bey matbaanın kuruluş tarihi olarak 1887 tarihini veriyor. Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 10.

16 *Aks-ı Sada*, 2 Şubat 1325/15 Şubat 1910, S. 165, s. 1.

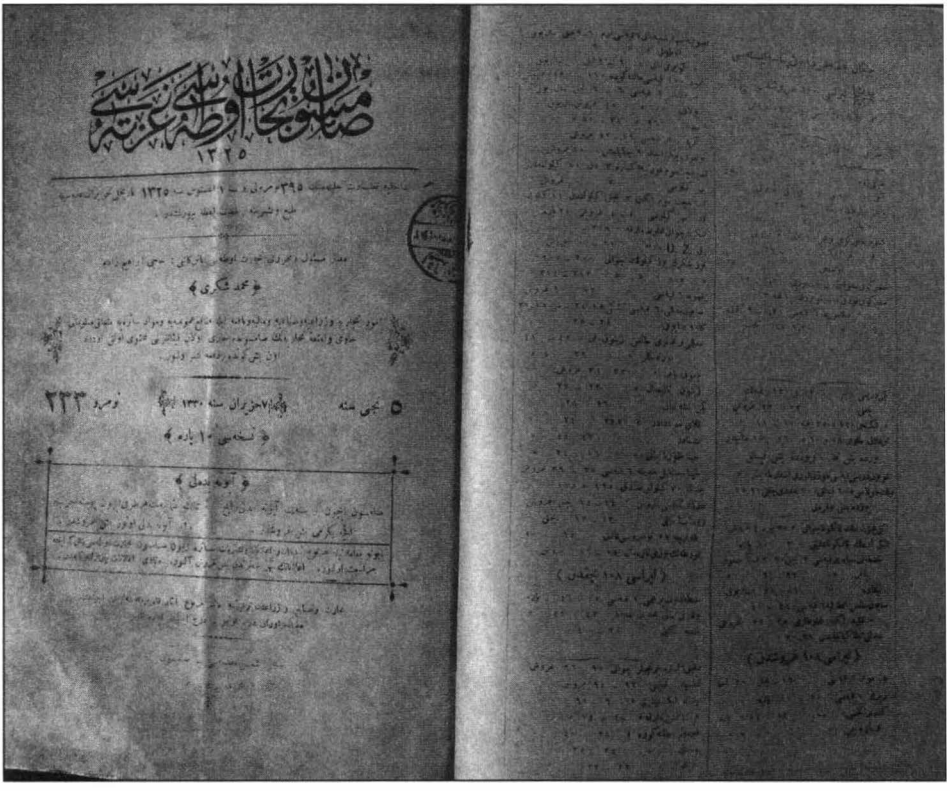

baası" açılmıştır. Nemlizâdeler tarafından kurulan bu matbaa, Avnizade Cemil Matbaası ile rekabete girişmiştir. *Aks-ı Sada* gazetesinin basıldığı matbaa Cemil Bey'in matbaasıydı ve gazetede çıkan Şems matbaası ile ilgili bir haber, bu rekabetin son derece hararetli seyrettiğini kanıtlamaktadır:

"20 senelik bir çalışmanın ürünü olan Avnizâde Cemil Matbaası'nı ve çıkardığı gazete [*Aks-ı Sada*] ile beraber ortadan kaldırarak eski devirdeki serbestî talebi istirdad eylemek ve artık yine eski devrin perhaşımla [pür hışımla] Canik meydanında cirit oynamak üzere akd-ı ittifak eylemişler ve bir matbaa açmışlardır ki, Avnizâde matbaasını batırmak. Pekala. Mevla cümleyi muradına göre mucur [me'cûr] ve muvaffak eyleye. Biz hakka dayanıyoruz. Onlar da kasalarına. Bakalım hangisi daha muteber.

Takdir-i Huda kuvvet-i bâzû ile dönmez

Bir Şems [şem'a] ki Mevlâ yaka, bir vechile [üflemekle] sönmez"[17].

[17] *Aks-ı Seda*, 30 Teşrin-i sani 1326/ 13 Aralık 1910, S. 292, s. 3'dan nakleden Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 11.

1911'e gelindiğinde A. Güllaboğlu, Th. Lefkidis, Le Soleil, Nemlizâde Kardeşler ve yine litografik baskı yapan Cemil Bey'in matbaaları faaliyette idi. 1912'de zaten faaliyette olan Th. Lefkidis, Le Soleil ve Cemil matbaalarının yanına Hınçakyan Matbaası da eklenmiştir. Ertesi yıl Hınçakyan Matbaası'na *Şark Ticaret Yıllıkları*nın matbaacı esnafı listelerinde rastlanmamıştır. 1914'te ise mevcud üç matbaaya Aşitektonides ve Gürehyan matbaalarının da eklenmesiyle I. Dünya Savaşı öncesinde Samsun'da beş matbaanın faaliyette olduğu görülmektedir[18].

Samsun'da Garafolidis, Aristutalis, Leykiyados, Güllapoğlu, Arakidaktonyidis matbaaları ile Arhidi Kadevinis ve şürekasının işlettiği matbaalar Rumlara; Enranik, Göregyan[Gürehyan] ve Tomarzaliyan matbaaları ise Ermenilere aittir[19]. Samsun'daki matbaacılık faaliyetlerinden bahsederken Samsun'daki Fransız rahip Mösyö Fabrikel'e gelen ve gümrükte durdurulan bir adet "yazı taşı"ndan da bahsetmek gerekmektedir. Marsilya'dan Samsun'a gönderilen "matbaa taşı"nın matbaacılıkta kullanılan alet-edevattan olması ve alıcısı rahibin matbaacı olmaması nedeniyle taş gümrükte alıkonulmuş ve gönderildiği yere iade edilmiştir[20]. Rahib Fabrikel'in bu matbaa âletini nerede ve ne amaçla kullanacağını bilemesek de tahmin yürütmek zor değildir. Bu tür bir olayda ilk akla gelen, Samsun'da ya da Tokat, Merzifon, Sivas gibi civar bölgelerde misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde neşriyat yapmak için kullanılma ihtimalidir.

Osmanlıca, Rumca ve Ermenice gazetelerin basıldığı Samsun'da matbuat hayatı son derede canlıdır. Samsun'da çıkan Rumca ve Ermenice basın; *Ağkira, Pontos, Ortodoksia, Eko tu Pontos, Light (Işık), İnde Pendan, Amisos, Perikles, Ankira (Angkyra), Aniksartitos, Tbrots, Inkisartiyyus, Argnaut, Ezadamard, Dingines, Diogenis (Diyojen)* adlı gazetelerden oluşmaktaydı[21]. İsmi sayılan gazetelerden biri belki de birkaçı Samsun'da Türkçe, Rumca, Fransızca ve Ermenice risale vesaire yayınlamak için açılan Kirkor oğlu Arisdol veledi Hristo'un matbaasında[22] basılmaktaydı. Osmanlı tebasından Lamborus Efendi'nin Samsun'da siyasi haberler yayınlamak üzere Rumca *Sintigma/Sendağma* yani "Meşrutiyet" namıyla haftalık bir gazete neşrine ruhsat verilmesi de bu tür bir örnektir[23].

18 Filiz Dığıroğlu, agt, s. 341.

19 Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*'nden naklen, Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, Ankara 2010, s. 667.

20 BOA, DH MKT 1036/84, 4 Za 1323/ 31 Aralık 1905.

21 Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 34, 40, 43, 45, 52.

22 Başvuru dilekçesi için bkz. BOA, Dahiliye Nezareti Matbuat Dairesi (Bundan sonra DH MDK) 153/69, Lef 3, 13 Nisan 1325/ 26 Nisan 1909; Lef 2.

23 BOA, DH MKT 2886/18, 15 Temmuz 1325/28 Temmuz 1909.

Meşrutiyet anlamına gelen Rumca gazeteyi çıkarma izni alan Lamborus Efendi, aslen Sakızlı olup, İstanbul'da ikamet etmekteyken 1902 yılının ortalarında Samsun'a gelir ve kantariye ticareti ile iştigal eder. Meşrutiyet'in ilanın ardından da haftalık, siyasi haberlerden bahseden Rumca bir gazete çıkarmak için başvuruda bulunur[24]. Ticaretle iştigal eden Samsun'un yerlisi olmayan Rum bir tüccarın gazete çıkarmak istemesi ilginç bir örnektir. Rum tüccarın böyle bir girişimde bulunması belki de bölgeye daha hızlı ve rahat adapte olma isteğiyle açıklanabilir. Rumca bir gazete çıkarmak kendi cemaatine yaptığı/yapacağı bir hizmetti ve elbette cemaati içinde prestijini arttıran/arttıracak bir olaydı. Rum cemaati içinde tanınırlığını ve imajını artıracak bu girişim, aynı zamanda ticarî açıdan da oldukça faydalı olmalıdır. Gazete birinci elden haber kaynağıdır ve herkesten evvel bazı haberleri duyma ve bunları duyurma ayrıcalığına sahip olma imkânı, ticarî açıdan bir avantaj olmalıdır.

Samsun'da 1910 Nisanı'nda gazete tirajlarına bakıldığında haftada üç defa intişar eden yevmî *Aks-ı Sada* 1000 ve haftada bir defa intişar eden *Samsun Ticaret Odası* isimli haftalık gazete ise 200 nüsha çıkarılmaktadır[25].

Matbaaların Teknik Özellikleri ve İhtiyaçları

Samsun'daki ilk matbaa olma özelliğini taşıyan Hüseyin Avni Matbaası, bir tipograf tezgah ile işe başlayıp, taş baskı yoluyla matbaayı işletmiştir. Ölümünden sonra aynı işi büyük oğlu Cemil sürdürmüş, sonraları bir miktar Arap harfi ile küçük bir el makinesi getirtmiş, Meşrutiyet'ten bir süre öncesine kadar bu şekilde çalışmıştır. Daha sonraları Almanya'dan getirttiği büyük kazanlı pedal el tabı, keski, perfore, tel dikiş makineleri, çizgi karnitür gibi aletlerle tam anlamıyla bir matbaa oluşturmuştur[26].

Samsun'daki azınlık matbaalarının teknik özellikleri hakkında bilinenler ise şöyledir: Garofolidis Matbaası yalnız el makinesi ile çalışırken, Leykiyados Matbaası büyük kazanlı bir makine ile çalışıyordu. Aristutalis Matbaası'nın büyükçe bir pedali vardı. Ermeni matbaalarından Entranik ile Göregyan/Gürehyan ufak pedal ve el tab makinelerine sahip iken Tomarzaliyan Matbaası yalnız bir el makinesi ile çalışmaktaydı[27].

Osmanlı matbaalarında kullanılan harf gibi edevatların Mekteb-i Sanayi dö-

24 Gazete çıkarmak için yaptığı izin başvurusu ve prosedürü takip etmek için bk. BOA, DH MDK 155/25, 7 B 1327/ 25 Temmuz 1909.

25 BOA, DH MDK 170/15, 2 R 1328/ 13 Nisan 1910.

26 Samsun yerel tarihçisi Baki Bey matbaanın kuruluş tarihi olarak 1887 tarihini veriyor. Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 10.

27 Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*'nden nakleden Albayrak, age, s. 667.

kümhanesinden temin edilmesi gerekmektedir. Samsun'da Cemil Efendi Matbaası için satın alınacak harfler ve gerekli edevatın, Samsun'a götürülmesine mani olunmaması istenmiştir[28]. Samsun'da Cemil Efendi Matbaası için Mekteb-i Sanayi dökümhanesinde imal edilen matbaa malzemelerinin tesliminde, makbuz ilmuhaberlerinin düzenlenerek gönderilmesi talep edilmiştir[29]. Matbaacı Cemil Efendi daha sonraları da harf ve kalıp ihtiyacını karşılamak üzere Hurufatçı Haçik Kigorkyan'a müracaat edecektir. Haçik Kigorkyan tarafından yazılan arzuhalde Samsun'da matbaacı Cemil Efendi'ye sattığı 20 kıyye Ermenice hurufat ve 9 adet Galvoniççik kalıpların gümrükten geçişine müsaade edilmesi talep edilmiştir[30]. Talep matbaacı Cemil Efendi'nin resmi ruhsata sahip matbaacılardan olması hasebiyle olumlu yanıtlanmıştır[31].

Bir matbanın işleyebilmesi için en gerekli malzemelerden biri hurufat takımıydı ve matbaanın işlerinin artmasıyla doğru orantılı olarak harf ihtiyacı da artıyordu. Bu nedenle Cemil Bey çıkardığı gazetenin ilk sayısında bu ihtiyaçlarını duyurmak için şöyle bir ilan vermiştir: 16 puntodan 40 okka nesih, 12 puntodan 40 okka nesih ve 24 puntodan 30 okka nesih hurufâta ihtiyacımız olduğundan satmayı arzu edenlerin Samsun Matbaası'na müracaat eylemeleri.[32]

Bir Taşra Matbaasında Neler Basılır?

1908 Ağustosu'nda verilen; "matbaamız her lisandan kartvizit, zarf ve kâğıt adresleri, çek, poliçe, fatura, bono ve evrak-ı saire rekabet edemeyecek derecede ehven ve gayet nefis surette tab' eder; arzu eden zevata nümune de gönderilebilir" ilanıyla Avnizâde/Aks-ı Sadâ Matbaası'nın faaliyetleri duyurulmaktadır[33]. 2 yıl sonra verilen benzer bir ilan sayesinde bu hizmetlerden bir kısmının fiyatı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Matbaada her dilden kitap, gazete, resmi evrak, her çeşit defter ve makbuz, her dilde kartvizit, zarf, kağıt ve her renk boya ile poliçe, bono, çek, fatura basılabilmektedir. Esnaflara toptan veya perakende satışın yapıldığı siparişlerde, yüz kartvizit 5 kuruş, bin adet matbu zarf 30 kuruş ve bin adet matbu adreslik kağıt 35 kuruşa satılmaktadır[34].

Samsun Matbaası sahibi ve müdürü Avnizâde Cemil Efendi, Samsun'da *Aks-ı Sadâ* namıyla şimdilik haftada iki defa olarak bir gazetenin neşrine ruhsat

28 BOA, DH MKT 688/41, 21 M 1321/ 19 Nisan 1903.

29 Cemil Efendi matbaası ihtiyacı hakkında bkz. BOA, DH MKT 732/39, Lef 1, 22 Ra 1321/18 Haziran 1903.

30 BOA, DH MKT 1195/90, Lef 1, 11 Ağustos 1323/ 24 Ağustos 1907.

31 BOA, DH MKT 1195/90, Lef 2, 14 Ağustos 1323/ 27 Ağustos 1907.

32 *Aks-ı Sadâ*, 2 Ağustos 1324/15 Ağustos 1908, S. 1, s. 2.

33 *Aks-ı Sadâ*, 16 Ağustos 1324/29 Ağustos 1908, S. 5, s. 4.

34 *Aks-ı Sadâ*, 30 Teşrin-i sani 1326/ 13 Aralık 1910,S. 292, s.4.

talep eden istidasını, gerekli mercilere sunmuştur. Süreç gerekli olan pul parası, harç gibi ücretlerin tahsil edilmesiyle devam ederken[35] prosedür tamamlanmadan mutasarrıfın insiyatifiyle gazete neşriyatına başlar[36]. 15 Ağustos 1908'de gazetenin ilk sayısını çıkarmıştır. Avni Efendi, gazetesinde yayınladığı bir ilanda mesleğinin durumunu şu şekilde anlatmıştır:

"Her hususta te'sirât-ı muzırrasını gösteren istibdadın yürek parçalayan âsâr-ı müellimesinden biri de matbaacılığın maa't-teessüf dûçâr olduğu harabîdir. Aylarca çalıştığı halde bile gönül hoşluğu ile Türkçe hurufat almağa muvaffak olan bir matbaa sahibi yoktur sanırım. Az, çok zulm-dîdelerden biri de biziz; gazetemiz[in] şimdilik haftada iki defa ve ufak kıtada intişarına sebep de budur. Hurûfat ısmarladık, geldiği vakit şüphesiz hem gazetemizi tevsî' [edecek] hem haftada üç defa neşredeceğiz. Şimdiden abone olan zevât hakkında tabii fiyata zam edilmeyecek ise de bu arzuyu sonradan izhar edecek abonelerimize 10 kuruş zam edeceğiz."[37]

Samsun'da basılan ilk gazete *Aks-ı Sadâ* olmakla birlikte birçok gazete yayınlanmıştır. Yakup Güllaboğlu'unun matbaasında basılmasına izin verilen *Samsun Ticaret Odası* gazetesi bunlardan sadece biri idi[38]. 1910 yılı Martı'nda yayına başlayan *Nöbet*[39], yine aynı yıl Şems Matbaası'nda basılan *Doğru Sadâ*[40] gazeteleri ile Ermeni ve Rumca gazeteler Samsun'un matbuat hayatının birer parçasıydılar.

Matbaalar sadece gazete basmazlar, kitap, risale, beyanname, ilan, ticaret-

35 BOA, DH MKT 2656/47, Lef 1, 11 L 1326/6 Kasım 1908. "Samsun'da *Aks-ı Sadâ* gazetesinin ruhsatname harcı olan yarım liranın Canik mutasarrıflığından gönderildiği Trabzon vilayetinin 16 Kânun-i evvel 324 tarihli ve 324 numaralı tahriratta iş'ar kılınmış olmağın meblağ-ı mezbûrun muhasebece tahsiliyle muamele-i kaydiyesinin icrası lüzûmu beyan olunur. 12 Kânun-i sani 324" BOA, DH MDK 141/23, 3 M 1327/ 25 Ocak 1909.

36 "Ceridemizin müsaade-i resmiye ile intişar etmediği hakkında, Trabzon'da bazı bed-hâhân taraflarından işa'a edilen erâcif mesmûumuz oldu. Halbuki, Sivas vali-i âlisi iken Dahiliye Nezareti'ne tayin olunan erbâb-ı dehadan Reşid Akif Paşa Hazretleri'nin Samsun'dan mürûrları esnasında 29 Temmuz 324 tarihiyle makam-ı mutasarrıfîye gönderdikleri tezkerede "kavaid-i tabiiyetle vakit geçirilmemesini ve cerîdemizin hemen tab'ına başlanılması" emir buyurulduğu 222 nolu ve aynı tarihli tezkire-i mutasarrıfîde iş'ar olunduğundan..." *Aks-ı Sadâ*, 30 Ağustos 1324/12 Eylül 1908, S. 9, s. 4.

37 *Aks-ı Sadâ*, 16 Ağustos 1324/29 Ağustos 1908, S. 5, s. 4.

38 BOA, DH MKT 2901/46, 6 Temmuz 1325/19 Temmuz 1909. Samsun'da *Ticaret ve Sanayi Odası* namıyla bir gazete neşri için ruhsat istidasında bulunulduğu, ancak heyet veya cemiyetler tarafından neşrolunacak gazetelere bir mesul müdür tayini gerektiğinden bahseden evrakla birlikte gazetenin çıkış süreci hakkında da bilgi edinmekteyiz. DH MKT 2830/91, 14 Ca 1327/3 Haziran 1909.

39 Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 32-33.

40 Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s. 35.

haneler için gerekli olan antetli kâğıt, fatura, ihbarname gibi şeyleri de basarlardı. Samsun matbaaları çevre illerden gelen bu tür talepleri karşılardı. Bu nedenle Samsun Said Bey mahallesinde oturan Osmanlı tebasından Güllaboğlu Yakup'a[41] Samsun'da Türkçe, Rumca ve Fransızca harfleriyle litografya usulünde evrak-ı ticariye ve saire tab ettirmek üzere ruhsat verilmiştir[42].

MATBAA-İ AVNİZÂDE CEMİL
TAŞ ve HURUFAT

Her lisândan kartvizit, zarf kağıt ve her renk boya ile poliçe, bono, çek, fatura ve emsali evrak-ı ticariye/Her lisândan kitap, gazete, devâir-i resmiye ve gayr-ı resmiyede müsta'mel her nev defatir ve makbuz ilmuhaberi gayet nefis sûrette tab edilir. Öteden beri nefâset-i tab'ıyla müştehir olan matbaamızın bu defa Avrupa'nın en meşhur fabrikalarından celb eylediği son sistem makineler, âlât-ı tab'iyye ve hurûfâtla her nev matbaa işlerini deruhte eder. Teşrîf eden zevât-ı kirâm kendilerini ez-her cihet memnun etmek ve takdîr-i rağbetlerini kazanmak hususunda say u gayret edeceğimizden emin olabilirler. Matbaamız için bir de numûne defteri tab etmekteyiz. İsteyenlere meccânen gönderilir[43].

Matbaa-i Avnizâde Cemil, ayrıca o dönemlerde verdiği ilânda matbaada satışını yaptığı ürünleri şöyle duyurmuştur: Avrupa'dan getirilen nâdîde yazı takımları ve hokkaları, her renkte mürekkepler, şık cüzdan ve para çantaları, çakılar, kâğıt sepetleri, defâtir-i ticariye, küçük ve vasat kıtada yaldızlı ve gayet zarîf cep defterleri, parşömen kâğıtlar, çiçekli-çiçeksiz en a'lâ cinsten mektubluk kâğıt ve zarflar, muhtelif kıtalarda kartvizit zarf ve kâğıtları, renkli kartonlar, gayet şık kalem sapları, her cinsten kurşun kalemler ve daha birçok levâzım ve edevât-ı kırtasiye ve tuhafiye celb eylemiştir. Fiyat malların zerafet-i fevkaladesine rağmen mucib-i memnuniyet olacak derecede ehvendir[44]. Matbaa-i Avnizâde'nin en kuvvetli rakibi Şems Matbaası da bu tür hizmetler vermektedir[45].

Matbaada basılan evrâk türlerinden biri de tercüme-i hâl varakalarıdır.

41 Güllaboğlu Yakup'un 22 Teşrin-i evvel 1324 tarihinde verdiği kefaletnâme için bkz. BOA, DH MDK 144/47, 20 S 1327/ 13 Mart 1909.

42 BOA, DH MKT 2685/71, Lef 1, 16 Za 1326/ 10 Aralık 1908.

43 *Aks-ı Sadâ*, 24 Kanun-i sani 1324/6 Şubat 1909, S. 51, s. 8.

44 *Aks-ı Sadâ*, 14 Kanun-i evvel 1326/ 27 Aralık 1910, S. 297, s. 4'den naklen Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, s.11.

45 Şems Matbaası'nda satış yapılan malzemelerin listesi için bkz. *Doğru Sadâ*, 30 Eylül 1329/ 13 Ekim 1913, S. 184, s. 4.

Yeniden düzenlenecek tercüme-i hâl evrâkı zabıtân ve ümerâ-yı askeriyenin kullanımı için matbaa tarafından gayet nefis bir sûrette basılmıştır. Toptan ve perakende fiyatının 2 kuruş olduğu ilan edilen haberde dışarıdan arzu edenlerin 20 paralık posta ücretini de karşılamaları gerektiği belirtilmiştir[46]. Samsun ve hinterlandında bu tür ihtiyaçları karşılamaya yönelik evrak basımını gerçekleştiren matbaalar oldukça faal görünmektedirler.

Matbaalar aynı zamanda meslektaş dayanışması içerisinde hareket etmiş, birbirlerinin yayınladığı eserleri, gazeteleri bölgelerindeki ahaliye duyurmayı bir vazife addetmişlerdir. Bu meslektaş dayanışmasının siyasî ve ekonomik boyutları olduğu muhakkaktır. Trabzon vilayet merkezinde yayınlanan *Meşveret* gazetesinin seyyar muhabirini matbaalarında ağırlayıp, halkı abone olmaya teşvik etmişlerdir. Samsun'da *Aks-ı Sadâ*'yı basan matbaacının *Meşveret* gazetesine abone olmak isteyenleri matbaasına davet etmesi meslekî dayanışmanın ötesinde bir anlam ifade etmektedir[47]. Bu durum meslekî dayanışma olduğu kadar, siyasî dayanışmadır da. Çünkü *Meşveret* ve *Aks-ı Sadâ* "İttihatçı" iki gazetedir. Bu tür bir siyasi dayanışma Kastamonu'daki *Zafer* gazetesinin vilâyet matbaasında basılmasına izin verilmemesi üzerine gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki muhalifi olarak görülen *Zafer* gazetesi, Kastamonu'da basılmasına imkan verilmeyince, Samsun'daki Şems Matbaası'nda basılıp, dağıtılmıştır[48].

Samsunlu matbaacılar, *Türk Yurdu* gibi İstanbul menşeli mecmuaları temin edip, satışını kendi matbaaları vasıtasıyla yürütüyorlardı ki bu bir tür yayıncılık örneğidir[49]. Aynı şekilde yeni çıkacak kitapları da okuyucularına duyurarak, tavsiye ediyorlardı. Ancak her zaman işler beklendiği gibi gitmiyor, daha önceden kitap şeklinde basmayı vaad ettikleri kitapları küçük risaleler şeklinde ancak basabiliyorlardı. Kağıt, punto, hurufât vs. kıtlığı yani maddî sıkıntılar nedeniyle çok formalı kitap yerine maliyeti daha az olan risalelere yöneliyorlardı. *Aks-ı Sadâ* gazetesinde "itizâr" başlıklı haber bu durumu yansıtan güzel bir örnektir. Gazetenin her Türk gencine tavsiye ettiği Oğuz Arslan Bey'in "*İntikam!...*" adlı güzide eserinin risale şeklinde basılacağı duyurulmuştur[50].

---

46 *Aks-ı Sadâ*, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909, S. 84, s. 4.

47 *Aks-ı Sadâ*, 31 Mart 1325/13 Nisan 1909, S. 70, s. 4.

48 İlk sayısını Kânun-i evvel 1327'de çıkaran *Zafer* gazetesi, İttihatçılardan ayrılan şair ve yazar Sofizâde Mehmed Tevfik ve ekibi tarafından çıkarılmaktaydı. M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Oldu?*, Doğrusöz, Matbaası Kastamonu, 1968, s. 89. (Bu bilgiden beni haberdar eden Serhat Aslaner'e müteşekkirim.)

49 *"Türk Yurdu* 3. yılının 1. sayısı idarehanemize geldi. Bu nüshaya 4. cildin fihristi de ilave olunmuştur. Fiyatı 60 parayadır. Senelik abonesi 30 kuruş yarım seneliği 16 kuruştur." *Doğru Sadâ*, 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913, nr. 182, s. 4.

50 *Aks-ı Sadâ*, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, S. 622, s. 3.

Sahaf/Kitapçılardan Matbaacı/Yayıncı Kitapçılara

Matbaalar kurulduktan sonra eski el yazmalarının yerini yavaş yavaş basma kitaplar almıştır. Kitap alım satımı ile uğraşan sahaf ya da kitapçılar eskisi gibi sadece yazmalarla değil basılı kitap ticareti ile de ilgilenmeye başlamıştır[51]. Matbaalar hem kitap basmışlar hem de bastıkları kitapları ve başka kitapları satan dükkânlar olarak hizmet vermeye başlamışlardır.

Matbaalar kitabın hem basıldığı hem de satıldığı kitapçı dükkânlarıdır. Bu nedenle matbaalar kendi bastıkları kitapların dışındaki kitapların da temin edildiği mekânlar olarak hizmet vermişlerdir. Örneğin *Aks-ı Sada*'nın basıldığı Avnizâde Cemil Matbaası, isteyenler için Tunalı Hilmi'nin Mısır'da yazmış olduğu eserlerini temin edebileceğini duyurmuştur[52]. Daha sonraki sayılarda kitap listeleri ve fiyatlarını ilk sayfalardan ilan etmiştir[53]. Gazetelerde her türlü okuyucuya hitap edecek kitapların duyurularını bulmak mümkündür. Samsun gibi tarımsal üretimin yoğun yapıldığı bir bölgede ziraatle ilgili kitapların okurlara özellikle de ziraatçilere tavsiye edildiği görülmektedir. Trabzon vilayeti orman müfettişi Ohannes Avadisyan Efendi'nin yazdığı *Hendese-i Miyahiye* adlı risale bunlardan biridir. Bu faydalı kitabın duyurusu yapılırken 182 sayfa ve 3 kısımdan oluşan risalenin bölümleri tanıtılır. İlana fiyatı 5 kuruşa indirilen risaleyi, arzu edenlerin matbaadan temin edebileceği de eklenmiştir[54].

Gazetenin ilerleyen sayılarında okurlara Abdullah Cevdet tanıtılıp, eserlerinin isim ve fiyatlarını içeren bir liste yayınlanmıştır[55]. Görüldüğü gibi kitap ticareti artık matbaaların yürüttüğü bir meslek haline gelmiş klasik sahaflık da bir dönüşüme uğramış, basılı kitap ticareti ile birlikte yürüyen bir yazma eser ticareti söz konusu hale gelmiştir.

Samsun'da matbaaların yanı sıra müstakil olarak kitap satan ya da mağazalarında kitap bulunduran dükkânlar da olmalıdır. *Şark Ticaret Yıllıkları*nda 1908 yılından itibaren matbaalarla birlikte müstakil bir kitapçı başlığı açılmıştır. Buradaki isimlerin matbaa sahibi olmayan kitapçılar olma ihtimali yüksektir. Çünkü kitapçı esnafı olarak adları geçen A. Arşitektonides ve C. Kiziroğlu matbaacı esnafı arasında zikredilmezler. Bu durum onların müstakil olarak kitap sattıklarını düşündürmektedir. Ancak kitapçı esnafı Arşitektonides'in 1914'te matbaacılar listesinde de görülmesi bu tarihten itibaren kitap basmaya başladığı anlamına gelmelidir. 1914'ten 1920'ye kadar hem matbaacı hem kitapçı olarak esnaf lis-

51 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, *age.*

52 *Aks-ı Sadâ*, 11 Teşrîn-i sânî 1324/24 Kasım 1908, S. 30, s. 1-2.

53 *Aks-ı Sadâ*, 16 Kânun-i evvel 1324/29 Aralık 1908, S. 40, s. 1.

54 *Aks-ı Sadâ*, 16 Kânun-i evvel 1324/29 Aralık 1908, S. 40, s. 3

55 *Aks-ı Sadâ*, 10 Kânun-i sânî 1324/23 Ocak 1909, S. 47, s. 2.

telerinde anılan A. Arşitoktenidis'in aksine C. Kiziroğlu 1920'lere kadar sadece kitapçı olarak anılmıştır[56].

Sonuç

Çok sesli ve çok kültürlü Osmanlı taşrasının birer örneğini teşkil eden Samsun'daki matbaalar; birçok dilde yayın yapmış, gazete, mecmua ve risale başta olmak üzere çeşitli eserler yayınlamışlardır. Neşriyat faaliyetlerinin yanı sıra kalem, mürekkep, renkli kâğıt, zarf, yazı takımları, hokkalar, her ebatta kâğıtlar, hatta cüzdan ve para çantalarına kadar kâğıt ve yazı ile ilgili her türlü materyali temin edip satan Samsun matbaaları, dönemin ticarî, siyasî, sosyal ve özellikle kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Samsunlu matbaacılar mesleki dayanışma ile hareket etmiş, birbirlerinin yayınladığı risale, mecmua ve gazeteleri bölgelerindeki ahaliye duyurarak tavsiye etmişlerdir. İstanbul menşeli mecmuaları temin edip, satışını matbaalar vasıtasıyla yürüterek de dağıtımcı-yayıncılık örneği sergilemişlerdir.

56 Filiz Dığıroğlu, Agt, s. 169.

M. Bülent VARLIK*

ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ TOPLANTISINA KATILAN İLK TÜRK İŞÇİ TEMSİLCİSİ HÜSNÜ MEREY'İN ANILARI (1946)

Milletlerarası Çalışma Teşkilatı ya da günümüzdeki adı ile Uluslararası Çalışma Örgütü, 1919 yılında Versailles Barış Anlaşması ile kuruldu. Türkiye, 1927 yılından itibaren teşkilatın toplantılarına "müşahit" gönderdi, 1932 yılında da üye oldu. 1945'te Paris'te toplanan Konferans'a hükûmet delegesi olarak katılan Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin gelecek yıllardaki toplantılara "tam delegasyon" ile katılacağını beyan etti ve Türkiye 1946'dan itibaren örgütün toplantılarına hükumet-işveren-işçi temsilcileriyle birlikte katılmaya başladı[1].

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1946'da Kanada'nın Montreal kentinde yapılan toplantısında daimi temsilci Mukdim Osmay[2], hükumet temsilcileri

* İktisatçı, mbvarlik@gmail.com

1 Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Cahit Talas; *İçtimai İktisat Dersleri*, SBF yay., Ankara-1955, ss: 41-69.

2 Mukdim Osmay, Lozan Konferansına da katılan tecrübeli bir dışişleri bürokratıdır.

Hüseyin Avni Göktürk [3]ve Ayet Sayar[4] ile işveren temsilcisi Hüseyin Nailî Bardo[5] ve işçi temsilcisi Hüsnü Merey'den oluşan beş kişilik bir heyetle yer aldı.

Heyet, ulaşımda yaşanan zorluklar nedeniyle üç hafta süren toplantının ancak son haftasına yetişebildi. Heyette işçi temsilcisi olarak yer alan İzmir Sanayi İşçileri Derneği Reisi Hüsnü Merey, bu Konferans ile ilgili gözlemlerini İzmir'de yayınlanan *Endüstri* dergisinde üç sayı süren bir yazı ile anlattı[6]. Hüsnü Merey'in notlarını aşağıda sunmaktayız.

Dünya işçi konferansı

Hüsnü Merey

Bu ayın 19 unda Kanadada toplanacak olan milletler işçi konferansında Türk işçisini, İzmir Sanayi İşçileri derneği reisi bay Hüsnü Merey temsil edecektir.

Hüsnü Merey gibi çalışkan ve idealist bir arkadaşın, beynelmilel işçi konferansında Türk işçisini temsil etmesini iftiharla karşılar, bu isabetli seçimden dolayı hükûmete teşekkür ederiz.

Aziz arkadaşımıza da hayırlı yolculuk ve muvaffakiyetler dileriz.

Endüstri, Ağustos 1946, yıl; 31, No; 12.

* * *

"19 Eylül 1946 günü Kanada'nın Montreal şehrinde toplanacak olan Milletlerarası Çalışma Konferansı'na gidecek olan Tür delegasyon hey'etine, Türk işçisini temsil etmek üzere iştirakim anlaşıldığı zaman itiraf etmekliğim gerektir ki, konferans hakkında esaslı bir bilgim mevcut değildi. Bununla beraber milletlerarası bir çalışma konferansının büyük önem taşıyacağı ve manalarının büyük olacağını tahmin ediyordum. Gerek konferans, gerek yolculuk ve Amerika'daki görüşlerim hakkında aşağıdaki imkân dairesinde izahlarda bulunacağım:

17 Eylül 1946 günü Ankara Etimesğut hava meydanından B.O.A.C. İngiliz Uçak Şirketi'nin iki motorlu bir uçağı ile hareket ettik. İlk iniş Kıbrıs'a, ikin-

3 Hüseyin Avni Göktürk (1901-1983), 1946'da Çalışma Bakanlığı müsteşarı olarak görev yaptı. 1954-1957 arasında Adalet ve İşişleri Bakanlığı yaptı. 1957-1959'da MAH Reisi oldu. 1966-1975 arasında da Niğde senatörü olarak siyasi hayatını sürdürdü.

4 Ayet Sayar (1903-1984) matematikçi Salih Zeki Sayar ile edebiyatçı Halide Edip Adıvar'ın oğludur. Yurt dışında eğitim gördü. 1943-1946 arasında Giresun milletvekilliği yaptı.

5 İstanbul Sanayi Birliği başkanı ve tüccar.

6 Hüsnü Merey hakkında bir bilgiye ulaşılamadı. *Endüstri*, yıl: 32. No: 2, Ağustos-1946, s: 348'de "Bu ayın 19'unda Kanada'da toplanacak olan Milletler İşçi Konferansı'nda Türk işçisini, İzmir Sanayi İşçileri Derneği reisi bay Hüsnü Merey temsil edecektir.

Hüsnü Merey gibi çalışkan ve idealist bir arkadaşın, beynelmilel işçi konferansında Türk işçisini temsil etmesini iftiharla karşılar, bu isabetli seçimden dolayı hükûmete teşekkür ederiz.

Aziz arkadaşımıza da hayırlı yolculuklar ve muvaffakiyetler dileriz" satırları yer almaktadır.

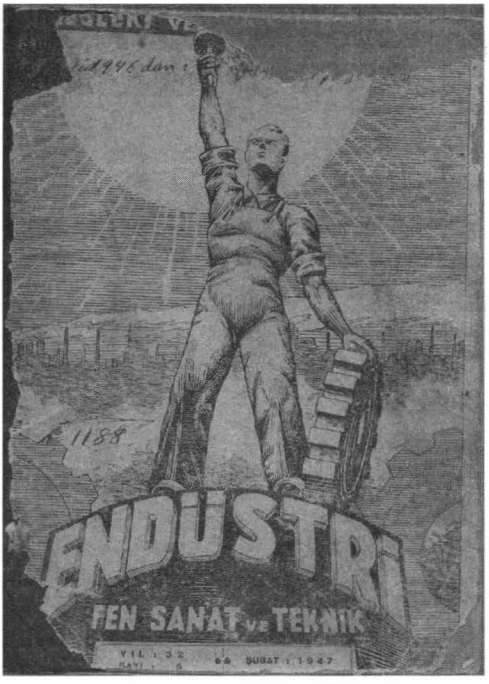

Endüstri Dergisi kapağı

ci iniş de Mısır'da Kahire'ye oldu. Ankara'dan Kahire'ye dört saatte uçtuk. Kahire'de 20 saat kaldıktan sonra ertesi günü yine aynı İngiliz şirketinin dört motorlu muazzam bir uçağı ile Sahra-ı Kebir ve Atlas denizi[7] üzerinden uçarak Libya'ya Kastello Beniti hava meydanına indik. Hava yağmurlu ve rüzgârlıydı. Burada iki saat kalıp yolumuza devam edecekken Londra'dan alınan bir telgraf haberi, yolumuza devam etmemizin tehlikeli olduğunu, hareketimizi 12 saat sonraya bırakmamız zaruri olduğunu bildirdiğinden, meydandan Trablusgarp şehrinin yakınında bir askerî otelde misafir edilerek ertesi günü sabahleyin hareket ettik. Hava yine yağışlı olmakla beraber 3000 metreye yükselerek güneşli havada uçmıya başladık. Fransa toprakları ve Manş denizi üzerinden aşarak İngiltere'ye ve biraz sonra da Britanya'nın başkenti Londra Hifro hava meydanına gelmiş olduk. Kahire'den Kastello Benito 5 saat, Kastello Benito'dan Londra 7 saat sürdü.

19 Eylül 1946 günü Londra'ya varabildik. Halbuki bu gün esas olarak Kanada'da bulunmaklığımız icabediyordu. Kahire'de ve Kastello Benito'daki duruşlarımız, Konferans'a geç kalmamızı intaç etmiş oldu. Bununla beraber bir kaç gün geç kalışımız pek o kadar önemli olamazdı; Konferans üç hafta devam edecekti. Bu bakımdan pek o kadar sıkılmıyorduk. Yalnız Londra'dan yarın veya öbür gün için Amerika'ya geçmek imkânını bulursak ne alâ; aksi halde tabiî müşkül duruma düşecektik. Korktuğumuz başımıza geldi. İlk teşebbüsün verdiği sonuç, bir aydan evvel Amerika'ya geçmek imkânının bulunamıyacağı merkezindeydi. Başvurulan bütün uçak şirketleri, binlerce yolcunun sıra beklediği ve bize yer verilemiyeceği cevabını verdiler. Rüçhan hakkına haiz yolcuların da çokluğu, gözle görülür bir hakikatti. Bizden evvel Londra'ya gelen bazı hey'etler de sıra beklemekteydiler.

Londra'da sıkıntılı 9 gün geçirdik. Bu arada gerek Sefaret erkânı ve gerekse

7 "Atlas denizi" değil Akdeniz olmalı (y.n.)

hey'etimiz muhtelif teşebbüslerle Amerika'ya uçabilme imkanlarını aradık. Nihayet 28 Eylül 1946 günü için iki arkadaşımızı uçurmak ve 30 Eylül 1946 günü de ben ve diğer bir arkadaşı uçurmak fırsatını verdiler. Bu suretle İrlanda ve oradan da Atlantik'i aşarak Amerika'ya geçmek nasip oldu. Bizden iki gün evvel uçan arkadaşlarımızı alan uçağın, Atlantik üzerinde bir motorunun ateş aldığı ve uçağın İrlanda'ya döndüğünü haber aldığımız zaman, açık söylemek icabederse ecel teri sırtımızı kapladı. Biz de İrlanda üzerinde mühim bir fırtınaya tutulduk ve 24 saat İrlanda'da kalmamız icabetti. Atlantik'i arızasız geçtik. Gender hava meydanına İrlanda'dan 10 saatte uçtuk, yani Atlantik 10 saatte aşıldı. Gender'e doğru New York'a ve oradan başka bir uçakla Kanada'ya yani Enternasyonal İş Konferansı'nın toplandığı Montreal şehrine vardık. Montreal şehrine gece gelmiştik. Ertesi gün ilk işimiz, gelirken yoldaki müşküllerle karşılaşmamak için dönüşümüzü garanti etmek oldu. 21 Ekim 1946 günü için iki kişilik yer verebildiler ve diğer arkadaşlardan birine 4 Ekim 1946 için, birine 15 Ekim 1946 için yer temin edildi. Böylece hey'etimiz gerek gidişte ve gerekse dönüşte bir arada seyahat edememiş oldu. Dönüşte yine İrlanda'dan hareketten biraz sonra hava müthiş bozdu ve geri dönmek zorunda kalındı. Yine 24 saat bir duruş yaptıktan sonra Londra'ya uçtuk. Londra'da beş saat bekledikten sonra Fransa'da Marsilya'ya, İtalya'da Roma'ya ve Yunanistan'da Atina'ya uğrayarak İstanbul'a dönmüş olduk.

Endüstri, Kasım 1946, yıl; 32, No; 3.

Uçakla Türkiye'den Amerika'ya kadar gidebilmek hakikaten bir mazhariyettir. Gerçi dev gibi uçaklarla insan kendini tam bir emniyette hissediyor. Fakat İngiltere'de kaldığımız 11 gün içinde 12 uçak düşmüş ve içindeki 230 insan telef olmuştur. Her gün gazeteler büyük başlıklarla uçak kazalarını haber veriyorlar ve Eylül içindeki uçak kazalarında ölenlerin muntazam bilançolarını efkârı umumiyeye arz ediyordu. Tabii görülen bu kazalar, hava yolcularını yoldan hiç de alakoymadığı, sıra bekliyenlerin binlerce kişi olduğundan anlaşılıyor.

Dört motorlu uçaklar gayet rahat, içinde 50 kişi alabilecek geniş bir salon, rahat koltuklar, mükemmel yemek ve içki servisleri, hava meydanlarındaki hüsnü kabul ve istirahat vasıtaları, uçak şirketlerinin yolcuları için neler, ne kolaylıklar hazırladıklarını açıkça gösteriyor. Henüz kısa bir zamana inhisar eden büyük hava seferleri, yakın zamanda belki de dünyanın en emin, en rahat ve tabiatiyle en seri nakil vasıtaları olacaktır. Bu günkü uçaklarla seyahatte, insan kendini bir tren, vapur veya otomobilden çok daha rahatta hissediyor. En küçük bir sarsıntı veya tehlike bahis mevzuu değildir. O kadar ki, yolculara paraşüt falan bile verilmek zait görülüyor. Yarının havacılığı ne olacak kim bilir?[8]".

* * *

"Dünya kurulalıdan beri gelip geçen medeniyetlerin kuruluş ve yaşayışlarında büyük emek payı olan fakat hakları daima istismara uğrayan çalışan insana, yirminci medeniyet asrında artık bir köle gibi bakılamaz ve hakları istismar edilemezdi. Zira istismar keyfiyetinin her memleketin bünyesinde zaman zaman husule getirdiğu hadiseler, o memleketin gerek iktisadî, gerek içtimaî ve gerekse siyasî düzenine sekte verdiği ve bir memleketin en ferağatkâr, en kanaatkâr ve temiz insanlarından olması lâzım gelen 'çalışan insan'ı kapitalizmin istismar siyaseti yavaş yavaş zararlı bir unsur haline getirdiği ve netice itibarile bu hal milletler arasında mukadderatın başında gelen milli birliği bile haleldar edecek bir seyir haline girdiği tecrübe ile görüldü. İşte bu vaziyet karşısında fedakâr, temiz insanı zararlı bir unsur olmaktan kurtarmak lâzımdı.

Milletler, toplu bir halde bu davayı ilk defa olarak Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ile ele aldılar. Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir kuruluş olarak işe başlayan bir Milletlerarası Çalışma Bürosu görüyoruz. 1914-1918 Birinci Cihan Harbi'nden sonra gelişen '[Organisation] Internationale du Travail' sonraları tam bir istiklâl ile çalışmalarına başlamış ve 'çalışan insan'ın makul bir mücahidi olmuştur.

Kurulun bir daimi idare heyeti vardır ki 16 hükümet, 8 işveren ve 8 de işçi üyeden mürekkeptir. Heyet üç yılda bir genel heyetçe seçilir. 32 kişilik heyetin daimî faal olanı 8 kişidir. Diğerleri toplantı lüzumu hasıl olduğunda davet edilirler. İdare heyeti, yılda dört veya beş toplantı yapar. Beşyüze yakın memuru ve bunların başında üç müdür bulunur. Büronun, hukukî, sınaî, iktisadî, zıraî, idarî şubeleri, çocuk ve kadın işçiler şubeleri vardır. Daimi büro, dünya çalışma alanının inceleyici bir uzvudur. Her geçen gün beliren ihtiyaçları ve çalışma ha-

8 "Kanada'da Toplanan Milletlerarası İş Konferansı'na İştirak Eden İlk Türk İşçi Temsilcisi İzmir Sanayi İşçileri Derneği Reisi Hüsnü Merey, Yolculuk ve Konferans İntibalarını 'Endüstri'ye Anlatıyor: Konferansta Türk Delegeleri/Dünya İş Hareketleri", *Endüstri*, yıl: 32, No: 3, Kasım-1946, ss: 63-64.

yatındaki değişiklikleri adım adım takip eder; hadise olan pürüzlü meseleleri ve yapılması gereken sosyal hareketleri yıllık genel toplantısı, yani çalışma konferansı gündemine koyar.

Genel heyet, her milletten iki hükûmet, bir işveren, bir de işçi temsilcisinin iştirakiyle terekküp eder. Her temsilciye sekizer de müşavir katılabilir. Türkiye'yi temsil eden heyet, hükümet teksilcisi olarak profesör Hüseyin Avni Göktürk (Çalışma Bakanlığı Müsteşarı) ile eski milletvekillerinden Ayet Sayar (iktisatçı), işverenler delegesi olarak Hilmi Naili Barlo (İstanbul Sanayi Birliği ikinci başkanı ve tüccar) ve işçi temsilcisi olarak Hüsnü Merey'den (İzmir Sanayi İşçileri Cemiyeti Başkanı) teşekkül etmiştir.

İş Enternasyonal'in merkezi, Cenevre olmakla beraber İkinci Dünya Savaşı'nın zuhuru, Milletler Cemiyeti'nin lağvı ve nihayet Birleşmiş Milletler Kurulu'nun dünya sahnesine çıkışı gibi mesainin seyri, genel heyetin toplantılarının 1945 Paris'te, 1946 yani bu yıl da Kanada'da Montreal'de yapılması zaruretini doğurdu. Mamafi gelecek yıl yine eski merkezine döneceği kesbi katiyet etmiştir.

Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi olarak göründüğünden beri şüphesizdir ki, iş enternasyonalının her türlü çalışmalarını yakından takip etmiş; fakat yıllık konferanslara matlup şekilde bir türlü iştirak edememiştir. Bunun sebepleri meşhulumuz olduğu için bu sahada bir fikir dermiyan edememek iztirarındayız.

Yurdumuzda gerek hükümetin gerek hususi sermayenin gayretile inkişaf eden sanayimiz, tabii olarak çalışma hayatımızda mühim değişikliklerin husule gelmesine; iş ve işçilik hayatının genişletilmesine imkân vermiştir. İş ve işçiliğin çoğalması, sosyal meselelerin de çoğalması demek olacağına göre işi organize edecek ilk tedbir olarak iş kanunumuzun meriyete konmasına şahit olduk. Kanun, işçilik hayatımızda sevinçli bir hava yaratmış olmasına rağmen zaman geçtikçe tatbikat sahasında mukadder aksaklıkları görülmüştür. Ezcümle işi derleyip toplayacak nizamnamelerin, talimatnamelerin çıkarılması geç kaldığı, bilhassa, işçinin sağlığına taalluk eden işler memnuniyeti mucib olacak bir inkîşaf kaydetmediği esefle müşahede edildi. Bahsi geçen hususatın aksaması gerçi dünya üzerine meşum bir felâket gibi çöken İkinci Cihan Harbi'nin memleketimizde de yarattığı tesirlerle ilgili görülürse de harpten evvel yapılması gereken sosyal hareketlerin geç kalması elbette ki bir nakisedir. Bunları burada münakaşa etmeden, hadiselerin mazur gösterebileceği meseleler olarak kabul ederek geçelim. Çünkü aksar gibi görünen sosyal hayatımıza, hükümet yepyeni bir düzenle Çalışma Bakanlığı'nın ihdası gibi bir inkılâp yaratmış ve bu inkılâbın gerçekleştirilmesi için idaresini baştanbaşa bir kıymet ifade eden zevata vermiştir. Çalışma Bakanlığı, geri kalan sosyal hareketler diye yukarıda ima ettiğimiz meseleleri

süratle ele almış bulundu. İş ve İşçi Bulma Kurumu, çalışma müdürlükleri, iş kazaları sigortaları, analık sigortaları ve hazırlıkları, tamamlanmağa başlamış olan ihtiyarlık sigortaları, dullar ve yetimler sigortaları elbetti ki sosyal hayatımızda en büyük bir boşluğun doldurulması demektir. Gerçi sosyal sigortalardan, çalışanlarımız matlup şekilde faydalanmış veya faydalanmaya başlamamış olmakla beraber mutlak zararın dönüm yerinde kâr başlar fetvasınca düne nazaran kârımız mühimdir, ilerisi için de ümidimiz kuvvetlidir. Yerli yersiz bazı konuşmalar henüz bir kaç aylık mazisi olan sosyal sigortaları küçümsemede olabilir. Fakat Türk işçisinin inanç ve imanı kuvvetlidir[9]".

* * *

"19 Eylül 1946 tarihinde başlayarak üç hafta devam etmiş olan Milletlerarası Çalışma Konferansı'na memleketimiz adına iştirak eden heyetimiz, diğer yazılarımızda tebarüz ettirdiğimiz gibi, yollardaki üzücü zorlukları yenerek Kanada'da Konferans'ın toplandığı Montreal şehrine vardık. Okuyucularımıza Konferans gündemi ve bu gündem maddelerinin müzakeresi hakkında geniş malumat vermekliğimiz imkânsızdır. Çünkü Konferans'ın çalışmalarına, yollardaki gecikmelerimiz dolayısiyle son hafta katılabilmiş ve tartışmalarda bizzat bulunamamıştık. Gerçi bütün tartışmaların zabıtları B.İ.T.'nin daimî bürosu memurları tarafından büyük bir mükemmeliyetle hazırlanmış ve sonradan bizlere verilmiş ise de bu uzun ve yorucu meseleler daha ziyade gündemin döndüncü maddesindeki 'bağımlı memleketlerde uygulanacak sosyal politika' mevzuatını ihtiva ettiğinden bu konularla *Endüstri* okuyucularının kıymetli dakikalarını işgalden çekineceğiz. Esasen gelecek sayıda *Endüstri* bu konular etrafından özlü yazılar neşredecektir.

Konferans'ın gündemi:

1- Müdür raporu, 2- Anayasada yapılacak değişiklikler, 3- Çocuk ve genç işçilerin korunmaları, 4- Bağımlı memleketlerde uygulanacak sosyal politikalar, 5- Sözleşmelerin uygulanması hakkındaki raporlar.

Son birleşimden beri dünyadaki çalışma şartları ve ekonomik durum ve aşrıca B.İ.T.'nin yani 'Büro Enternasyonal Travay'ın faaliyeti hakkında birinci madde gereğince müdürün okuduğu rapor büyük bir ilgi toplamış; bilhassa milletler temsilcileri, memleketlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını izah ederek müdürün raporunu tenkit etmişler ve daha verimli çalışmalar istemişlerdir. En hararetli tartışmalara 3. madde vesile olmuştur. 27. Konferans'ta birinci müzakeresi yapılan bu konu, çocuk ve genç işçilerin korunması gibi geniş bir önem taşıyordu.

---

9 Hüsnü Merey; "Kanada'da Toplanan Milletlerarası İş Konferansı'ndan İntibalar/Dünya İş Hareketleri", *Endüstri*, yıl: 32, No: 4, Aralık-1946, ss: 91, 104.

Birçok delegeler çocuk ve genç işçilerin sağlık durumlarını tehdit eden çalışma tarzlarına temas ile uzun uzun konuşmuşlar, her türlüendüstri merkezlerinde bedeni kabiliyetler göz önünde tutulmıyarak büyük bir çoğunluk la çalıştırılan çocuk ve gençlerin yok yere harcandığını ve bu acı hakikate göz yumulamayacağını ifade etmişlerdir.

Birkaç cilt kitap olacak kadar müzakeratı ihtiva eden bu meseleyi bu sütunlara sığdırmak imkânı olamıyacağı pek tabiidir. Ezcümle bütün delegeler çocuk ve genç işçilerin bedenî kabiliyetlerinin sıkı bir kontroldan sonra hangi işlerde çalıştırılabileceklerinin tayini ve çalıştırılacakları işlerde en geç yılda bir defa umumî bir muayeneden geçirilerek bedeni kabiliyetlerinin o işde çalıştırılmalarına mahzurdan hali olup olmadığının tayininde ittifak ettiler.

Soluk benizleri, etsiz bir iskeleti andıran vücutları ile hayatını kazanmağa mı yoksa harcamağa mı gittiği malûm olmıyan bizdeki çocuk ve genç işçilere şöyle dikkatle bir bakarsak, Konferans'ın üzerinde durduğu bu konunun bütün derinliklerine girebiliriz. Bedeni kabiliyetlerinin şöyle böyle bir muayeneden başka hiçbir sağlık kontrolüne tabi tutulmadan ciğerleri pare pare oluncaya kadar iş yerlerimizde çalıştırılan çocuk ve genç işçilerimiz, hayatlarını kazanmak yolunda başladıkları savaşın uğrunda kanlarını ağızlarından veren birer mücahit gibidirler. Evet niçin onların bedeni kabiliyetlerini bir değil hatta yılda iki defa bir ölçüden geçirmiyoruz? Onların körpe, taze ve nazlı bir fidana benziyen vücutlarıbakımsız ve susuz kalınca kurumağa mahkum olmaz mı?

Bugün işyerlerimizde yapılacak sıkı bir sağlık kontrolü sonunda, nice çocuk ve genç işçiler, hemen iş yerlerinden uzaklaştırılması lüzumu gibi acı bir hakikatla karşılaşacağız. Böyle bir eleme yapıldığı takdirde ne olacaktır? Çalıştırılmaları mahzurlu olan çocuk ve genç işçilerin, bedenî kabiliyetlerinin tekrar çalışmağa müsait bir durum göstereceği zamana değin, onları bu duruma isal edecek müesseselerimizin varlığı bir tarafa, ihtimaldir ki bir ailenin çalışan tek ferdi bulunmaları bakımından alil [kör, sakat, hasta] bir baba, kötürüm bir anne ve bunlara inzimam eden küçük yavruları elemli bir yolun yolcuları olmaktan kurtaracak müesseseler mevcut mudur? Bu sualimize evet mevcuttur diye bir cevap bulabilseydik ne büyük bir gönül ferahlığına ulaşır, ne kadar mes'ut olurduk. Evet, bir dokun bin ah işit kâse-i fağfurdan...

Milletlerarası Çalışma Konferansı'nın bir beşer hakları müdafii olarak büyük hassasiyetle ele aldığı ve bir dokunulup bin ah işittiği sosyal mesele işte budur. İleri memleketler işçilerile memleketimiz işçilerinin durumları arasında her bakımdan aşılmaz gibi görünen şahikalar olmakla beraber asırlarca ihmalin her yönden vücuda getirdiği nice şahikaları Cumhuriyet devrinde aşmanın verdiği cesaretten mülhem olarak bu şahikayı da muvaffakiyetle aşabileceğimizi söyliye-

biliriz. Bununla beraber yukarıdaki bahsimize dönerek bu ve buna benzer sosyal işlerimize emin bir istikamet vermekliğimiz zamanının çoktan geldiğine işaret etmekten kendimizi alamıyacağız.

Bu yazımız münasebetile, Çalışma Bakanımız sayın Profesör Sadi Irmak'ın 1946 İzmir Fuarı'nı ziyaretleri ve fuar içinde cazip bir yer alan Çalışma Bakanlığı pavyonundaki tetkikleri esnasında mes'ut bir tesadüf ile yanlarında bulunduğum bir sırada, bizzat kendilerinden işittiğim ve işçi sigortaları kısmına pavyon içinde ayrılan grafik ve istatistikler başına yazılmasını emrettikleri 'amacımız, çalışan insanı mes'ut ve emin kılmaktır' sözlerini daisıla şarkısı gibi terennüm ediyoruz. Evet amacımız çalışan insanı mes'ut ve emin kılmak olmalıdır[10]".

* * *

Görüldüğü gibi, Hüsnü Merey'in anılarının ilk kısmı tamamıyla yolculuğa ayrılmıştır. Ancak anıların ikinci bölümünde kısaca da olsa yönetime dair bazı eleştiriler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise çocuk ve genç işçiler meselesi üzerinde ısrarla durulmuş ve "tek parti" yönetimi tarafından pek de hoş karşılanmayacak saptamalarda bulunulmuştur. Hüsnü Merey, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, *Endüstri* dergisinde, bir yıldan fazla bir süre önce İzmir Sanayi İşçileri Derneği Başkanı olarak 24 Kasım 1945 tarihinde Ulaştırma Bakanlığı'na gönderdiği bir dilekçeyi yayınlar. Bu dilekçede işçilerin "güncel" sorunları ele alınmakta ve çözüm istenmektedir:

"Ulaştırma Bakanlığı Yüksek Katına,

Sayın Bakan,

İzmir, en büyük ithalât ve ihracat merkezi olduğu kadar aynı zamanda büyük bir endüstri şehrimiz olduğu da kabul edilebilir. Halkapınar'da, bugün İzmir'in bir endüstri şehri olduğuna birer şahit gibi yükselen irili-ufaklı fabrika bacası gece ve gündüz durmadan tütmekte ve bu fabrikaları dolduran 20.000'den fazla sanatkâr ve işçiler, milli istihsal maddelerimizi namuskâr ve feragahkâr emekleri nin mukabili olarak bize hazırlamakta ve ellerimize tevdi etmektedirler.

Gece, bütün şehir henüz derin bir uykuda iken İzmir, Bornova, Buca, Karşıyaka (ve bu hat güzergâhındaki) istasyonları dolduran insanların hangisine sorsanız sorunuz Halkapınar'a gittiğini söyliyecektir. Bu gidişin bir de dönüşü olaca-

10 Hüsnü Merey; "Beynelmilel İş Konferansı/Kanada'da Toplanan 29. İş Konferansı'nda Neler Konuşuldu ve Ne kararlar Verildi?/Dünya İş Hareketleri", *Endüstri*, yıl: 32, No: 6, Şubat-1947, ss: 146,166.

ğını düşünerek 18: 30 ila 19:00'da bütün fabrikaların duruşlarından sonra binlerce sanatkâr ve işçinin tren beklemek zorunda bulundukları Halkapınar istasyonuna şöyle bir uzanalım, görülecek manzara yürekler acısıdır. 15 veya 20 kişiyi istiap edebilecek, sözde kapalı bir salona girebilenlerden başka yüzlerce yorgun ve terli vücut, bilhassa kara kışın azgın şimal rüzgarlarının savletlerine hedef olmakta ve bu terli bağırlarda derin yaralar açmaktadır. Filhakika Halkapınar'da tren bekleme (rötarsız olursa) yarım saatten fazla değildir. Bununla beraber yarım saatlik bir müddetten az dahi olsa kışın müthiş soğuk ve yağışlı günlerinde bu yüzlerce terli bağrı koruyacak şekilde yapılacak bir kapalı salonun en verimli ve yerinde bir iş olacağına kaniiz. İsteğimiz, büyük masraflarla meydana gelecek muhteşem bir istasyon değil; mütevazi kapalı bir istasyon olduğuna göre, yerine getirilmesi hiç de zor olmıyacaktır.

Halkapınar bataklığının kurutulması hareketleri, Halkapınar'da yeni bir şimendüfer köprüsü ve yeni bir makas inşası ile Bornova hattının ayrılması gibi hareketler bu mıntakanın istikbalini sağlarken binlerce emek erbabının inme ve binme istasyonu olan Halkapınar'da lâyık bir istasyon veya mevcut istasyona günün hemen her saatinde binlerce vatandaşın sağlığı ile mütenasip bir kapalı bekleme salonu yapılması sağlanmalıdır.

Bu konu üzerinde zaman zaman durulmuş, gazetelerde dilek veya şikâyetler görülmüş ise de şimdiye kadar bu derde şifa verecek hiçbir hareketin görülmemesi teessürü muciptir. Karakışın gelişi ve son günlerde trenlerin sık sık ve hemen her gün görülen gecikmeleri dolayısı ile Halkapınar'da birbiri içinde evlerine dönmek üzere tren bekleyen yüzlerce genç, ihtiyer erkek ve kadın emek erbabının endişeli sızlanışlarını bizzat gören ve duyan bir vatandaş sıfatile bu noktaya temasa cür'et ettim.

Memleketim ve onun aziz büyüklerine olan engin sevgi ve itimadıma sığınarak neşterlediğim bu yaranın yakın bir zamanda kapanacağını göreceğime iman ettiğimi beyan etmekliğime yüksek müsaadelerini dilerim. Derin saygılarımla".

Ne var ki, bu dilekçeye bir yanıt verilmemiştir.

Hüsnü Merey, bu durumu şöyle açıklar: "Taahhülü olarak bu tarihten tam 13 ay evvel bir alâka uyandırır ümidi ile yazılan bu mektubumuza müsbet veya menfi bir cevap lütfedilmedi. Kimbilir büyük memleket işleri arasında bu küçücük iş de düşünülüyor diye mütevekkil bekledik ve halen de beklemekteyiz. Yine karı kışın soğuk ve yağışlı günlerinde insanı iliklerine kadar donduran keskin rüzgarlar, Halkapınar istasyonunun dolduran binlerce yorgun insanın terli bağrını dalamaktadır. Yine birbirleri içinde birbirlerini siper yapmıya çalışır gibi iç içe geçmiş insanların kederli sızlanışları; 'Nedir bu hal? Nedir bu kıymet bilmezlik? Bizi efradı milletten saymıyorlar mı?' diyen seslerde hüzünlü bir insanın acıları

ifadeye çalışan bir ton var.

Memleket iktisadiyatı ve millî istihsâlatımızın fedakâr birer rüknü olan sanatkâr ve işçilerimize istemeyi bir tarafa bırakalım, fakat istemeden verilecek hakların bulunduğunu ne vakit takdir edeceğiz? Onların sağlık hakları arasında hergün bindikleri taşıt vasıtaları, yürüdükleri yol, evleri ile iş yerleri arasında duracakları mahallelerin vaziyetleri şüphesizdir ki diğer sağlık işleri kadar önemlidir. Sabahın 5:30'unda yatağından kalkarak yollara dökülen insan gruplarının bastığı yerler (asfalt olmıya layıktır) bir kerre parke veya kaldırım olmaması ayaklarının tenviratsız yollarda dize kadar çamurlu sulara batarak ıslanması nasıl sağlığını kemirirse, muhtelif sanat yuvalarının ve muhtelif fabrikaların havasız ve sıcak muhitinde günün 12 saatında çalışmakla vücudu her türlü hava ceryanlarına mukavemetten düşük olan bir insanı açık bir mahalde yarım saat ve sırasında daha fazla bekletmek de o kadar sağlığını tehdit etmez mi?

Yukarıdaki hususatın, sayın Ulaştırma Bakanımız tarafından nazarı dikkate alınacağını ve gelecek kış artık Halkapınar'da birbirleri içinde titreşen sanatkâr ve işçilerin sızlanışları yerine memnunluk duygularını duyurtulacağını kuvvetle umarız"[11].

Peki, bu çıkışların sonucu ne oldu?

İzmir Sanayi İşçileri Derneği'nin 1947 başında yapılan seçimlerinde başkanlığa Abidin Tekön[12] getirildi ve "kurulu düzene" tepki gösterenler tasfiye edildi!

11 "Bir Dilekçe", *Endüstri*, yıl: 32, No: 5, Ocak-1947, ss: 115, 138.

12 *Endüstri*, yıl: 32, No: 8, Nisan-1947, s: 220. Abidin Tekön (1913-1982), Şark Sanayi ve Kula Mensucat'ta işçi olarak çalıştı. *İşçinin Sesi* gazetesini yayınladı. Demokrat Parti'den iki dönem milletvekili oldu.

Dr. Mustafa DUMAN

YENİ TESBİT EDİLEN BİR TAŞBASKISI: NASREDDİN HOCA KİTABI

Daha önce yayınlanan üç yazımızda, taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitaplarından yeni tesbit ettiğimiz üç nüshayı tanıtmıştık.[1] Bu yazımızda da iki yıl önce elimize geçen bir taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitabını, *Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letâifi, kenârında Mâhfiruze Sultân ile Râznihan Hikâyeleri*'ni tanıtacağız. Elimizde bulunan yirmisi orijinal onu fotokopi otuz taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabı ve diğer kaynaklardan tesbit edebildiklerimizle karşılaştırıldığında bu baskı şimdiye kadar bilinmeyen bir baskıdır. Bu nedenle ve içerisindeki resimlerde insan, hayvan figürlerinin bulunmayışından dolayı bu kitap bilim dünyasına duyurulmayı hak ediyor.

Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letâifi'nin ikinci sayfasının başında yer alan metin adı *Nasreddîn Eğlencesi* [kenarında] *Hikâye-i Mâhfiruze Sultân ve Râznihân* şeklindedir. Kitap 32 sayfadır ve 1303 H. (1886) yılında, İstanbul'da

1 Mustafa Duman, "Taşbaskısı Yeni Bir Nasreddîn Hoca Kitabı: Meşhûr Hoca Nasreddîn Letaif-i kenarında Arzu ile Kamber Hikâyesi", *Türk Folkloru*, Sayı: 94, Ocak 1999, İstanbul, s. 4-5; Mustafa Duman, "Bilinmeyen Bir Taşbaskısı Nasreddîn Hoca Latifeleri Kitabı", *Müteferrika*, Sayı: 15, Yaz 1999, İstanbul, s. 119-121; Mustafa Duman, "Basım Tarihi Bilinen En Eski Resimli Taşbaskısı Nasreddîn Hoca Kitabı", *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 33, '003/1, Ankara, s. 295-303.

basılmıştır.[2] Kitapta yer alan 7 taşbaskısı resim, elimizde bulunan ve daha önce künyesini verdiğimiz, Malik Aksel'in de söz ettiği aynı tarihli nüshalardan birinde olduğu gibi, insan ve hayvan figürü içermemektedir. Adı geçen her iki nüshadaki resimler farklıdır. Örneğin, burada tanıttığımız nüshada ev ve ağaç resimleri çoğunluktadır. Diğer insan ve hayvan figürü içermeyen 1303 tarihli nüshada ise daha çok çiçek, yaprak ve dal resimleri vardır. Ayrı sanatçılar ya da hattatlar tarafından yapıldıkları anlaşılmaktadır.[3]

Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letâifi'nde, 125 fıkra vardır.[4] Son fıkra "Kudûrî Hikâyesi" olarak bilinen bir kısa anlatıdır. Bu anlatı, az farkla, ilk baskı Nasreddîn Hoca kitabı *Letaif*'te ve onun prototip olan *"Menakıb-ı Nasreddîn Efendi"* adlı yazmada da bulunmaktadır. En eski taşbaskılarında, örneğin 1860 yılından önce basılanlarda bulunan "Hoca'nın, buzağısını büğelek tutunca, o öğretti deyip öküzü dövmesi" konulu latifesi tanıttığımız baskıda yoktur.[5]

Ayrıca bazı taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitaplarında iki ayrı fıkra olarak yer alan "Ölüyü nerden bilirsin" ve "Buldunuz sahibi ölmüş eşeği" fıkraları bu baskıda tek fıkra olarak yer almaktadır. (s. 17)

Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letâifi'nde bulunan 7 resmin altındaki yazıları ve resimlerde görünenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. "Akşehir hamamında çocuklar yumurtlayup Hoca horos gibi çırpındığının resmidir." Resimde, ortada hamam binası, sağ ve sol yanında birer ağaç görülüyor. (s.7)

2. "Hoca'nın mezarda köpek ile muharebesidir." Resimde, yalnız üç ağaç görülüyor. (s. 9)

2 Tanıttığımız nüshanın dışında, kitaplığımızda bulunan 1303 H. (1886) tarihli 6 ayrı nüshanın 5 tanesinde kitabın adı, daha doğrusu metin başlığı ikinci sayfada "Nasreddîn Eğlencesi" olarak yazılmıştır. Birinde ise 2. sayfanın başındaki metin başlığı "Letaif-i Hoca Nasreddîn" şeklindedir. Bu nüshalardan biri, tanıttığımız nüsha gibi, insan ve hayvan figürü olmayan bir nüshadır. Bkz: Mustafa Duman, *Nasreddîn Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası (1480/2004) Nasreddîn Hodja Books: An Explained Bibliography (1480-2004),* Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30-31. Gül Derman bu kitaptan bir örnek resim yayımlamıştır. Bkz: Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988. (Burada resim 261.)

3 Malik Aksel, "Resimlerde Nasreddîn Hoca", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 192, s. 3800; Mustafa Duman, "Taşbaskısı Nasreddîn Hoca Kitaplarındaki Resimler", *Tarih ver Toplum*, Sayı: 151, Temmuz 1996, İstanbul, s. 33-37.

4 Taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitaplarından 1328 (1912) tarihli baskının çevriyazısı için bkz: A. Osman Öztürk, "Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letaifi", *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 10. (Temmuz-Ağustos 1997), Ankara, s. 133-154.

5 *Letaif-i Hoca Nasreddîn Efendi* (İlk sayfada, kenarında: *Hikaye-i Uğrı Maa Kadı Efendi*), [İstanbul], 1266 (1850), s. 38. "Büğelek" fıkrasının el yazması *Menakıb-ı Nasreddîn Efendi*'deki metni için bkz: Mustafa Duman, *Nasreddîn Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyamola Yayınları, İstanbul, Ağustos 2008, s. 203. (119 numaralı fıkra). Aynı fıkra ilk matbu Nasreddîn Hoca kitabı *Letaif*'te de vardır. Tıpkıbasımı ve çeviriyazısı için bkz: *Letaif Nasreddîn Hoca Fıkralarının İlk Baskısı (Çeviriyazı-tıpkıbasım)*, (Hazl. M. Sabri Koz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, Ekim 2008, s. XXXV ve s. 48.

"*Nasreddin Eğlencesi*" kenarında: "*Hikâye-i Mahfiruze Sultan ve Raznihan*"

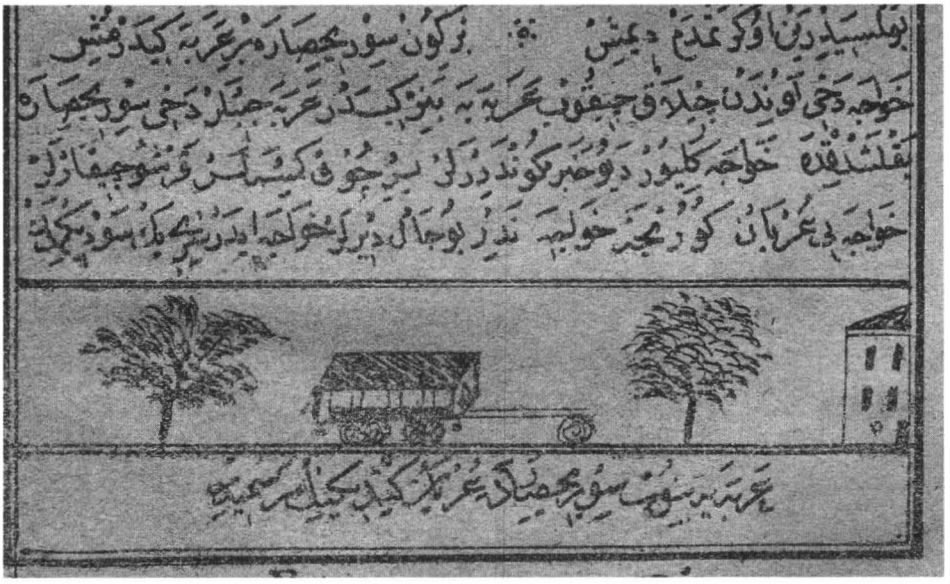

"Arabaya binüb Sivrihisar'a üryan gitdiğinin resmidir." Arabada Hoca yok. At yerine de bir yuvarlak çizilmiş.

3. "Hoca mezarda katırları ürküttüğüdür." Resimde, içerisinde ağaçlar bulunan bir mezarlık görülüyor.(s. 11)

4. "Hoca Yahudi ile mahkemeye gitdiğidir." Resimde, ortada mahkeme bi nası, sağ ve sol yanlarda da birer ağaç görülüyor. (s. 13)

5. "Hoca eşeğin sırtından semeri alub kendi arkasına kodığının resmidir."

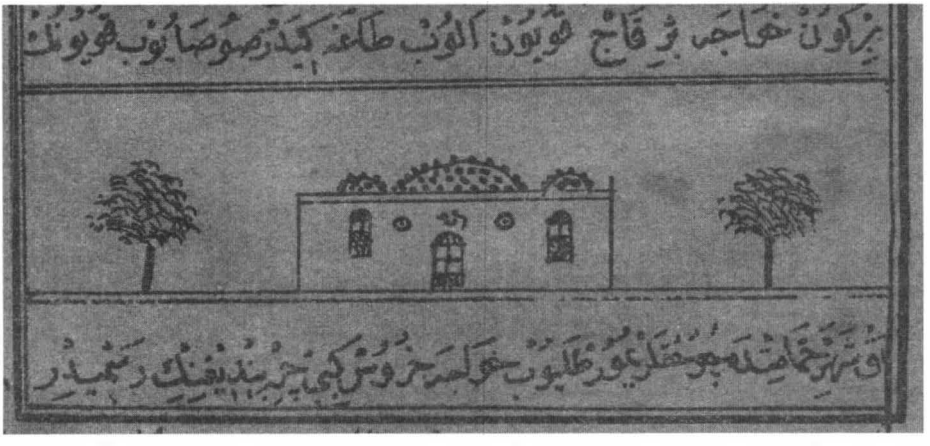

Akşehir Hamamı'nda çocuklar yumurtlayub Hoca horos gibi çırpındığının resmidir.

"Arabaya binüb Sivrihisar'a üryan gitdiğinin resmidir" (*1303 H. tarihli diğer nüsha)*

6. "Hoca Timurlenk ile yemek yediğinin resmidir." Bu resimde, ortada bir bina ve binanın sağ ve sol taraflarında, bahçe çitleri ve birer ağaç vardır. (s. 20)

7. "Arabaya binüb Sivrihisar'a üryan gitdiğinin resmidir." Resmin kenarında bir ev ortada iki ağaç ve ağaçların arasında bir at arabası görülmektedir. Bu resimde insan figürü olmadığı gibi at yerine de sadece bir yuvarlak çizilmiştir.(s. 24)

Resimli taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının hemen hemen tümünde yer alan "türbe" resmi bu baskıda yoktur. Aynı tarihli, yukarıda sözünü ettiğimiz insan figürü içermeyen diğer taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabında da türbe resmi yoktur.

"Hoca'nın çıplak arabaya binüb Sivrihisar'a gitdiğidir." (*Letaif-i Hoca Nasreddin*-Tarihsiz)

Basım tarihi bilinen resimli taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitaplarının ilki, tesbit edilen tek nüshası elimizde bulunan 1281 H. (1864) tarihli baskıdır. Bu tarihten sonra yayınlanan taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitapları ve daha önce basıldığını tahmin ettiğimiz tarihsiz üç baskı da resimlidir. Resimli taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının bir tanesinde tek resim vardır. Bu resim Nasreddîn Hoca'nın türbesinin resmidir. Diğerlerinde ise, 7-9 resim bulunmaktadır. Bilinen tek tam nüshası kitaplığımızda bulunan bir taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitabında ise 11 resim vardır. Kitaplardaki resim sayılarının değişik olması bazılarının kapaklarında resim bulunması ve bazılarında da kitabın sonuna Nasreddin Hoca'nın türbesinin resminin konmasıdır. Malik Aksel, bu resimlerin, fıkraların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, adı bilinmeyen halk sanatçıları, hattatlar tarafından yapıldığını yazar. Bu resimlerin nesih yazıya yakın olmalarını da kanıt olarak gösterir.[6]

Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarındaki resimler, sanat değeri yüksek, mükemmel resimler değildir. Bazılarının güzel çizildikleri söylenebilirse de çoğu basitçe çizilmiş resimlerdir. Çocukların çizdikleri resimlere benzerler. Tekrarlanan baskılarda resimler de bir önceki kitaptan kopya edilmiştir çoğu kez. Bu nedenle, yakın tarihlerde yayınlananların resimleri daha basittir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, tanıttığımız bu kitaptaki ve aynı tarihli başka bir baskıdaki resimlerde insan ve hayvan figürü bulunmamasının nedeni, kimilerine göre, İslamiyet'in insan ve hayvan figürü çizmeyi yasaklamasıdır. Aynı duruma diğer bazı taşbaskısı halk hikâye kitaplarında da rastlıyoruz. Örneğin, kitaplığımızda bulunan 1884 tarihli taşbaskısı *Âşık Kerem Hikâyesi*, 1914 tarihli taşbaskısı *Seyfelmüluk Hikâyesi* ve tarihsiz taşbaskısı *Şâh İsmail Hikâyesi* adlı kitaplarda da, resimlerde insan ve hayvan figürü yoktur. Bu resimlerde insan ve hayvan figürleri yerine, ağaçlar, çiçekler, evler vs. çizilmiştir. Daha önce tartışılan bu konuda, dinsel yasaklamaların yanında sihir ve büyünün de önemli yeri olduğu anlatılmıştır. Bazı kitaplardaki veya kilise duvarlarındaki resimlerin gözlerinin çizilmesi karartılması sihir korkusundandır. O gözler baktıkları kişiye kötülük yaparlar, şeklindeki inanmalar bu durumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Trabzon-Maçka'daki Sumela ve Vazelon manastırlarındaki kiliselerin duvar ve tavanlarındaki resimlerin gözleri de bu nedenlerle çizilmiş ve oyulmuştur. Göz değmesinden yani nazardan korkulduğu için.[7]

Resimlerinde insan ve hayvan figürü bulunmayan taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitaplarındaki resimlerin alt yazıları, yukarıda da bildirildiği gibi, diğer

6 Malik Aksel, "Resimlerde Nasreddîn Hoca", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 192, s. 3799-3801.

7 İslâm'da resim yasağı konusunda bkz: Louis Massignon, "İslâm Sanatlarının Felsefesi", *Din ve Sanat*, (Derl. Burhan Toprak), Varlık Yayınları, Ekim 1962, s. 5-7; Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1960, s. 88; Mazhar Ş. İpşiroğlu, *İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s. 19-35.

baskılardakiler gibidir.

Taşbaskısı kitaplardaki resimler ilk kez Malik Aksel tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Aksel, bu resimleri, halkın düşüncesini, halkın zevkini ve sanatını yansıttığı için halkbilimsel açıdan önemli yapıtlar olarak değerlendirmektedir.

*Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letâifi ve kenârında Mâhfirûze Sultân ile Râznihân Hikâyeleri'*nin başlangıç fıkrası olan "Bilenler bilmeyenlere öğretsin" fıkrası bu baskıda, anlatımda bazı farklılıklar gösteriyor. Ayrıca anlatım da oldukça bozuktur. Kitapta bu bölüm şöyledir:

> "Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân rivâyet iderler ki Nasreddîn Efendi bir gün kürsiye çıkub ider ki 'Ey arkadaşlar size ne diyeceğimi bilür misiniz?' Cemâat 'bilmeyiz' derler. Hoca ider: "siz bilmeyince ben size ne söyleyim', demiş. Diğer bir gün bu yolda 'söyleyeceğimi bilür misiniz', didiğinde, 'bilürüz', deyince 'siz bildikden sonra ben ne söyleyeyim', deyü kürsiden inüb gitdi. Cemâat, bazımız bilürüz ve bazımız bilmeyiz, demeği karâr etdiklerinde yine bir gün kürsiye çıkub 'ne söyleyeceğimi bilür misiniz' didikde, anlar 'kimimiz bilür, kimimiz bilmez' deyu cevâb verdiklerinde 'bilenler bilmeyenlere öğretsün', didi."

*Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letaifi ve kenarında Mâhfirûze Sultân ile Râznihân Hikâyeleri'*nin "Kudûrâ Hikâyesi" olarak adlandırılan son bölümü de diğer baskılardan biraz faklıdır. Şöyle:

> "Hoca her ilimde mâhir ve her fende kâmil imiş. Talebe kendiden ders okumak istedikde Kudûrî'den başka kitab okutmaz. Ba'zıları Kudûrî okumak zenginliğe sebeb oldığıyçün bu cihetden dahi tuhaflığı bulunmak ve rahmete vesîle ittihâz itmek maksadına mebnî Kudûrî okudurdı, dediler.
>
> Rammetullahi ta'ala rahmeten vası'eten.
>
> Temmet.
>
> Ketebehû Mehmed Rakım"[8]

Kitabın hattatı Mehmed Râkım'ın, kitaptaki insan ve hayvan figürü olmayan resimleri de yaptığı söylenebilir. İran taşbaskılarının aksine, Türkiye'de yayınlanan taşbaskısı halk hikaye kitaplarındaki resimleri yapanlar adlarını bildir-

8 1328 (1910) tarihli taşbaskısı Nasreddîn Hoca kitabının tam metin çevriyazısı ve buradaki metinleri karşılaştırmak için bkz: "Meşhûr ve Müteârif Hoca Nasreddîn Letaifi", (Çevrimyazı: Naile Hacıyeva, Yay. Haz. Ali Osman Öztürk), *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 10, (Temmuz-Ağustos 1997), Ankara, s. 133-154.

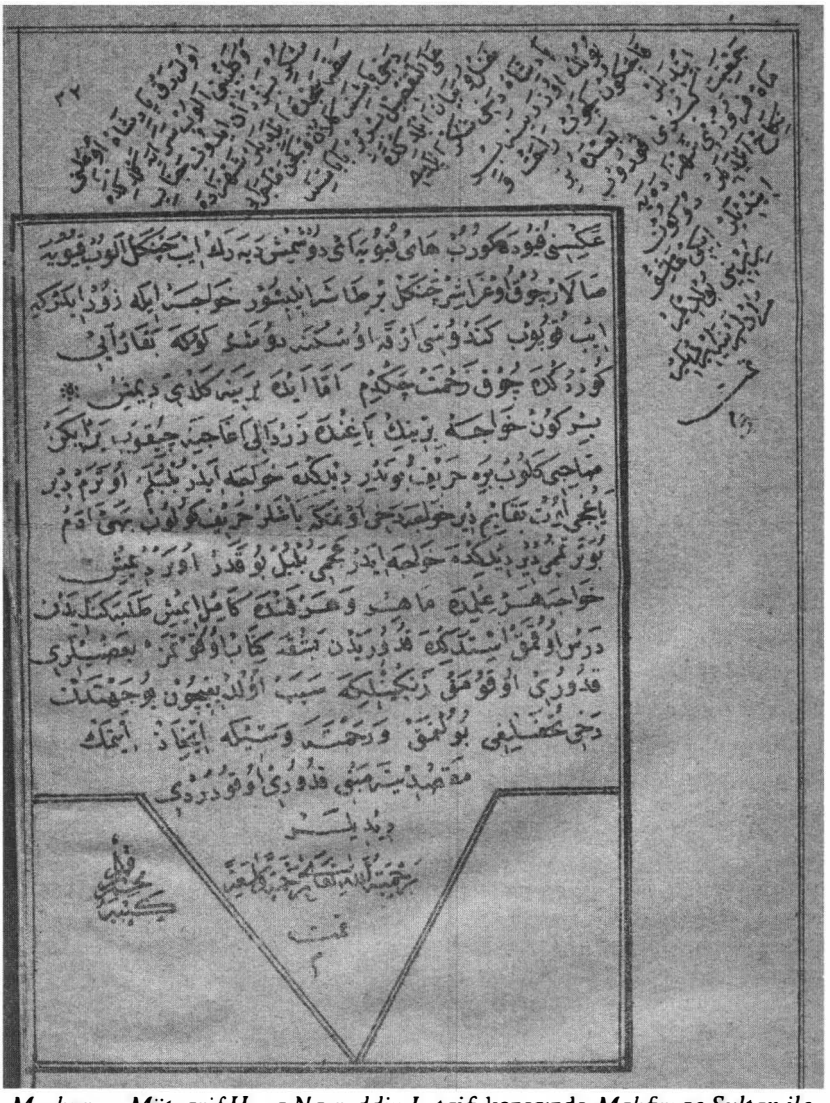

Meşhur ve Mütearif Hoca Nasreddin Letaifi kenarında *Mahfiruze Sultan ile Raznihan Hikâyeleri* (Son sayfa)

mezler.[9] Bu kişiler, adlarını bilmediğimiz halk sanatkârları ya da kitaplardaki yazıları yazan hattatlar ve belki hakkâklardır. Malik Aksel, onların eserlerine imza atmamalarını "mütevazilik" olarak değerlendirmektedir. Adlarının bilinmesini istemezler. Geleceğe kalmak gibi bir iddiaları da yoktur zaten.

9 İran'da yayınlanmış olan resimli taşbaskısı halk hikâye kitapları ve resimleri konusunda bkz: Ulrich Marzolph, *Narrative Illustration in Persian Lithographed Books*, Brill, Leiden, 2001, 302 s.

Önder KAYA

AHMED RASİM

Ahmed Rasim Türk basın-yayın hayatının en seçkin şahsiyetlerinden biridir[1]. Gazeteci, eğitimci, tarihçi, şair, bestekâr, mütercim gibi zengin yönleri olan üstad[2], 22 Eylül 1932'de Heybeliada'daki evinde vefat etmiştir. Hayatı türlü zorluklarla geçen Ahmed Rasim, ilk ciddi darbeyi babasının memuriyet görevi ile Tekirdağ'a tayin edilmesi ve sonrasında annesi ve kendisini terk etmesi ile yemiştir[3]. Bu sebepten, kaleme aldığı yazılarında sıklıkla annesiyle arasındaki gönül

[1] Ahmed Rasim'in önemini kavramak için çalışmalarının bir parça içine girmek kâfidir. Bu bağlamda üstadın *Eşkâl-i Zamân* adlı çalışmasını yayına hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, şu ifadeleri sarf etmekten kendini alamaz: "Ahmed Râsim'in *Eşkâl-i Zamân*'ını baskıya hazırlamak işi bana teklif edildiği zaman, biraz küçümsedim. Fakat eseri okuyup da gerekli yerlere açıklayıcı çıkmaları yapmakla karşı karşıya kalınca, bunun, öyle kolayca üstesinden gelinir gibi olmadığını gördüm." *Ahmed Râsim (Eşkâl)*, V

[2] Ahmed Rasim'in çok yönlü kişiliği hakkında Münir Süleyman Çapanoğlu haklı olarak şunları söyler; "Hayatı, muharrirliği, şairliği, romancılığı, memurluğu, tarihçiliği, musikişinaslığı, içki adabı, terbiye ve hayat hakkındaki fikirleri incelenmeden Ahmed Rasim hakkında hüküm verilemez." Çapanoğlu, 5

[3] Muzaffer Gökman, Ahmed Rasim'in babası Bahaettin Efendi'nin posta ve telgraf memuriyeti dolayısıyla şehir şehir gezdiğini, bir şehre giderken eski hanımını çocuğu ile birlikte terk ettiğini söyler. Nitekim Karaman'dan İstanbul'a tayin edildiği sırada Karaman'da buluna eşini terk etmiş ve Ahmed Rasim'in annesi Nevber Hanım'ı almıştı. Ancak İstanbul'dan Tekirdağ'a tayin edildiğinde Ahmed Rasim'e hamile olan eşini terk etmekten ve Tekirdağ'da yeni bir eş almaktan geri durmadığını görürüz. Belki de bundan dolayı Ahmed Rasim kaleme aldığı binlerce yazı arasında babasından neredeyse hiç bahsetmez. *Gökman*, I, 5; *Ergun*, 337. Bu durumun nadir de olsa bir iki istisnasına *Gecelerim* adlı çalışmasında tesadüf edilir. Bu çalışmada annesi, Ahmed Rasim'e nasihat ederken "Oğlum Rasim, dünyada iki dalım var. Biri sen, biri Yusuf. Fakat o babasının yanında. O zengin. Bak ben fakirim" demek suretiyle Yusuf adında bir kardeşi olduğuna ve babasının maddi durumunun yerinde olduğuna gönderme yapar. *Ahmed Rasim (Gecelerim)*, 27. Aynı eserin bir baş-

bağına göndermeler yaparken, babasına pek yer vermez. *Falaka* adlı eserinde annesine olan sevgisini şu satırlarla dile getirir: "Ah! Annemi pek severdim. Benim hem babam hem de en büyük velinimetimdir. Onun el dikişi dikerek beni beslediğini bilirim. Ben afacan... Zavallı kadın, geçimini zorlaştıran sıkıntılar arasında komşularından kötü söz işitir. Benim yüzümden onu azarlar."[4]

Ahmed Rasim 1865'te Fatih Sarıgüzel'de doğmuştur[5]. Rasim'in çocukluğu Fatih'in Sarıgüzel, Sofular, Kırkçeşme, Haydar gibi semtlerinde geçmiştir[6]. Bu sebepten onu Fatihli saymak da bir beis olmasa gerek. Sıklıkla okul değiştirmesinin temel nedeni ise, şehirde sıklıkla çıkan yangınlar ve sıbyan mekteplerinde sıklıkla başvurulan falaka cezasıdır[7]. Hatta bu cezalar sonrasında bazı öğrencilerin öldüğü ya da sakat kaldığına[8] dair türlü anlatılar, Ahmed Rasim'in çocukluk ve mektep anılarını aktardığı *Falaka* adlı eserde kayıtlıdır.

Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876'da ve henüz dokuz yaşında iken girdiği Darüşşafaka, onun hayatındaki dönüm noktasını teşkil eder[9]. Her fırsatta bu okula duyduğu minneti dile getirir. Ahmed Rasim, *Falaka* adı ile yayınlanan çocukluk anılarında "Aile, okul, vatan aynı anlamdadır. Kü-

ka yerinde de ünlü muharririn Kadıköy'de bir halası olduğunu ve zaman zaman bu halasında yatıya kaldığını öğreniyoruz. Hatta halası da, babasının yaşam tarzından pek memnun görünmemektedir. Nitekim bir gece elinde "Şeytan Yadigarları" adlı kitapla uyuyakalan yeğenine bu sebepten "Babasının oğlu" diye takılmadan edemez. *Ahmed Rasim (Gecelerim)*, 47. Ahmed Rasim'in hem anne tarafından hem de baba tarafından üvey kardeşleri olduğunu da biliyoruz. Bkz. *Ergun*, 337.

4 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 79. Ayrıca bkz. *Yücebaş*, 3

5 *Koçu* (1938), 4; *Levend*, 45; Çapanoğlu, 5; İnuğur, 83

6 *Gökman*, I, 5-13; *Hızarcı*, 3-4

7 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 25-26 ve 59. Öte yandan Ahmed Rasim bu çalışmasında falakanın da türleri olduğunu belirtir. Misalen en hafifi potin üzerine vurulan, bir derece ağırı potin çıkarılarak çorap üzerine vurulan, sonraki yalınayak vurulan, bir üst derece sert bükmelerle zincirli falaka ile atılan sopadır. Sonuncusunda sopa birdenbire kaldırılmayarak gerektiği biçimde tabana yalatılır ve bir müddet sonra deri parçalanırdı. *Ahmed Rasim (Falaka)*, s. 66

8 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 68-69; *Ergun*, 337

9 *Aktaş* (1987), 11; Yücebaş, 4. Ayrıca Darüşşafaka'da günleri için bkz. *Hamarat*, 25-27; İnuğur, 83

Ahmed Rasim Bey, muharrir.

çüğü aile, ortancası okul, büyüğü vatandır" derken adeta bu önemi gözler önüne sermek ister[10]. Ahmed Rasim kadar okulu ile gurur duyan edib sanırım az bulunur. Darüşşafaka'ya duyduğu şükranı şu satırlar ziyadesiyle güzel açıklar: "Ben vatan şefkatine sığınmışım. Başta devlet ileri gelenlerinden, halka kadar herkes beni himaye ediyor. Ben gerçekten kutsal vatan ağacının bir dalıyım."[11]

Darüşşafaka mezunlarının öncelikli olarak devlet dairelerinde istihdam edildiği biliniyor. Hatta Kırım savaşı sonrasında Osmanlı ülkesine gelen telgraf sisteminde görev alacak nitelikli elemanın öncelikle Galatasaray Lisesine konulacak dersler ile yetiştirilmesi hedeflenmişse de sonradan bu iş, Darüşşafaka'ya tevdii edilmiştir[12]. Bu sebepten okul mezunları ya devlet dairelerinde istihdam ediliyor ya da telgraf dairelerinde görevlendiriliyorlardı[13]. Ahmed Rasim de bir süre Posta ve Telgraf nezaretinde memur olarak çalıştıktan sonra muharrirliğe heves edecektir.

Darüşşafaka'da bir yandan Arapça ve Fransızca bilgisini geliştirirken, öte yandan musiki meclislerine devam etmeye başlayan Ahmed Rasim, Darüşşafaka'daki musiki muallimi olan Zekai Dede vasıtasıyla Bahariye Mevlevihanesi'ne de devam eder[14]. Zekai Dede, Bahariye Mevlevihanesi'nde kudumzenbaşıdır. Burada dinî ve dünyevî musiki bilgisini geliştirir. Almış olduğu eğitim ise no-

10 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 95

11 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 93

12 *Kaya*, 184

13 Ahmed Rasim'in ilerleyen yıllarda okul arkadaşları ile yolu başkentten uzak yerlerde de kesişecektir. Misalen Ahmed Rasim *Malumat* gazetesinde çalışırken Kayzer Wilhellm'in Kudüs seyahatini izlemek üzere Beyrut'a geldiğinde şehrin telgrafhanesinde okul arkadaşlarından birisi ile karşılaşır. Para müşkilatı çektiği için İstanbul'a nasıl telgraf göndereceğini düşünürken arkadaşı: "Alıcı tarafından ödenecektir de, ötesine karışma. İstanbul telgrafhanesi nasıl olsa parayı çatır çatır (Malumat gazetesi sahibi) Baba Tahir'den alır" şeklinde nasihatta bulunacaktır. Bkz. *Ahmed Rasim (Anılar)*, 73-74

14 Hatta Veled Çelebi, Ahmed Rasim'in ayinlerin hepsini geçtiğini, sikke giyerek, mutribe çıktığını söyler. Bkz. *Levend*, 68.

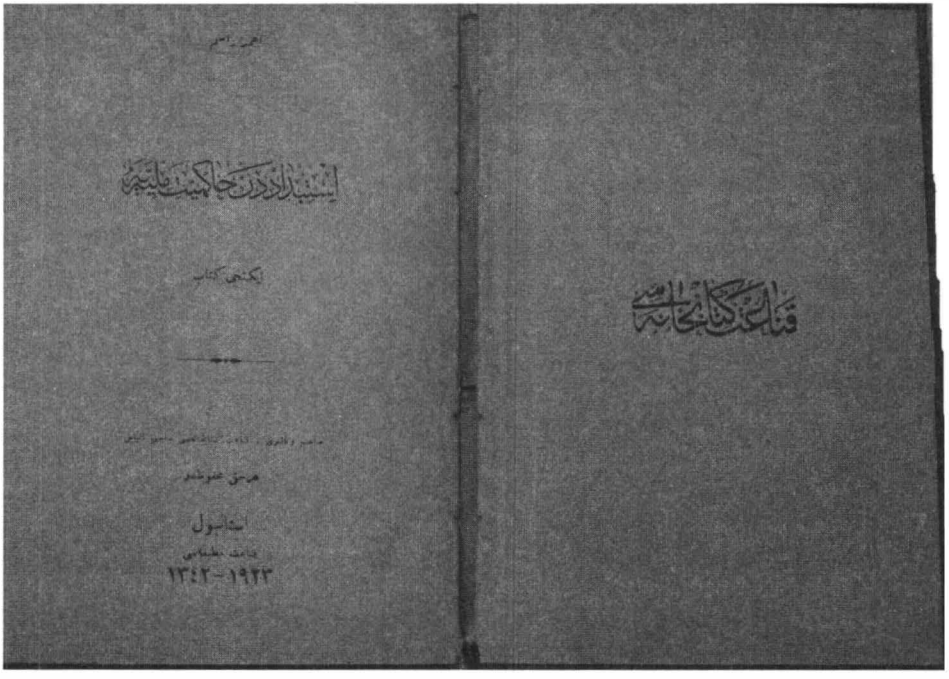

Ahmed Rasim, *İstibdad'dan Hâkimiye-i Milliyeye*

tasız, yani amelî tarzda meşk usulüne dayalıdır[15]. İlerleyen yıllarda önemli bir şarkı yazarı olarak karşımıza çıkacak olan Ahmed Rasim'in bu konudaki en büyük eserlerinden biri ise musiki sevgisini aşıladığı bestekar torunu Osman Nihat Akın'dır. Ahmed Rasim ilk bestelerini Şehzadebaşı'ndaki Fevziye kıraathanesinde meşhur kemani Vasil Efendi'ye çaldırmıştır[16]. Tatyos Efendi[17], Şevki Bey, Kemençeci Vasilaki gibi Türk müziğinin dev isimleri, Ahmed Rasim'in en yakın arkadaş halkasındadırlar[18].

Musiki meclislerinin yanı sıra İstanbul kültürünü ve eğlence hayatını da pek seven usta muharrir, yaz mevsiminde Kâğıthane, Cuma ve Pazar günleri de Göksu ile Fenerbahçe'ye devam eder, kış mevsimlerini ekseriya Beyoğlu'nda

15 *Sürelsan*, 4

16 *Ergun*, 345

17 Ahmed Rasim, Tatyos Efendi ile dostluğu ölene kadar sürmüş olup, *Tasviri-i Efkâr* gazetesinin 19 Mart 1329 tarihli sayısında, cenazesinde bulunan birkaç kişiden biri olduğunu büyük bir hüzünle ve şu satırlarla dile getirecektir: "Bir zamanlar kemanının negamât-ı hoş-âyendesini dinlemek için etrafında cem' olan yüzlerce müstemiinden cenazesinde on, on beş ferd bulunamadı. Kadıköy kilisesinde (söz konusu kilise Surp Takavor Ermeni Kilisesi'dir) istirahat-ı ruhi içün âyin-i ruhanî icra edildiği zaman deruni mabet gayet tenha idi. Cesedini nakleden arabadan maada üç araba ardı sıra gidiyordu. Üç fakir hemşiresi, bir haremi vardı. Mâlum olan eserlerinden başka, birçok neşredilmemiş eseri de vardır." İbnülemin, 281

18 *Sürelsan*, 8-12; *Aktaş* (1989), 118

Muharrir, şair, edip.

geçirirdi. Hatta kaleme aldığı bazı şarkı sözlerinin bu meclislerin bir devamı olduğu da bilinir. Söz konusu şarkılar arasında belki de en meşhuru eşinin, geç kalmaması şeklindeki bir ricası üzerine kaleme aldığı, güftesini kendisinin yazıp, bestesini Tatyos Efendi'nin yaptığı "Sakın geç kalma erken gel" adlı şarkısıdır[19]. Yine içki meclislerinde sıklıkla kullandığı "çak" kelimesi de başka bir parçasına güfte olmuştu[20].

Üstadın rakıya olan düşkünlüğü bilhassa meşhurdur[21]. Ancak Ahmed Rasim'in yazarken alkolden uzak durduğu da *Sevimli Ay* dergisine verdiği bir mülakattan anlaşılmaktadır[22].

Ahmed Rasim'in akşamcılığı, pek çok kişinin onunla ilgili kaleme aldığı hatırada başköşeyi tutar. Bunlardan biri olan ve Babıali'deki meşhurların imzalı fotoğraflarını koleksiyon şeklinde toplamasıyla tanınan Refik Halid Gönç, üstadın akşamcılığı hakkında 1910 yılından kalma bir hatırasını merkeze koyarak şunları yazar: "Ahmed Rasim'le Kadıköy'de oturduğum yıllarda Dörtyol ağzında bulunan Ermeni Kilisesinin hemen yanında Hristaki meyhanesinde karşılaşmıştım. Bana şunları söylemişti; İlk kadeh yuvarlandı mı akıl derhal neşe ile karşılar 'Ooo sefa geldiniz, hoş geldiniz efendim' der, midenin bir köşesine oturur sohbete başlarlarmış, ikincisinde boğazdan geçip birincinin bulunduğu yere indi mi, akıl bunu da biraz artan neşe ile karşılayarak midenin ikinci köşesinde yer gösterirmiş, üçüncüsünü ise daha fazla artan bir

19 *Yücebaş*, 89

20 Söz konusu şarkının sözleri şöyledir: "Pek revadır sevdiğim ettiklerin / Âşığı günlerce beklettiklerin / Gez, safa sür, sohbet eyle, zevke bak / Bir gelir insan cihana... Durma... Çak!" Bkz. *Yücebaş*, 94

21 *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1932. Ahmed Rasim Darüşşafaka'dan mezun olduğunda pek mazbut, namazında niyazında bir delikanlı iken Direklerarası'nda traş olduğu bir berber tarafından içki meclislerine alıştırıldığını ifade eder. Aktaş (1987), 25.

22 *Ahmed Rasim (Anılar)*, 13

neşe ile buyur edermiş, dördüncü de bu neşe daha da artar, beşinci kadehte ise akıl 'artık bana yer kalmadı, müsaadenizle yerimi gelen arkadaşa terk ediyorum' der, gidermiş. Fakat yaş ilerledikçe akıl on beş hatta yirmi kadeh ile beraber barınabileceği kadar midede yer açılabileceğini zannediyorum."[23] Ahmed Rasim'e göre akşamcılık açısından en doğru vakit "vakt-i kerahat" olarak tanımladığı akşam ezanının okunduğu, gaz lambalarının yakılmaya başladığı zamandır[24].

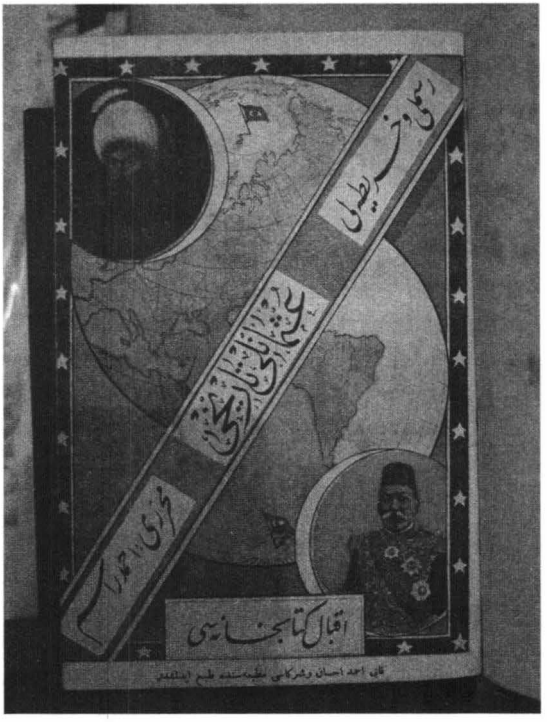

Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi.*

Yine Ercümend Ekrem Talu'nun Ahmed Rasim'le ilgili olarak kaleme aldığı anılarından, üstadın işrette ifrata kaçmadığını öğrenmekteyiz. Talu'ya göre Ahmed Rasim, rakı bardağının yarıya kadar olan kısmını su ile doldurur, gelen mezelere rağbet etmez, sadece beyaz peynir ve taze meyveyi meze olarak kullanırdı[25]. Ahmed Rasim, bilindiği üzere Ercümend Ekrem Talu'nun babası Recaizade Mahmud Ekrem'in de mensup olduğu Servet-i Fünunculara itibar etmemiş, ancak Ercü-

23 *Gönç*, 3

24 *Ahmed Rasim (Akşamcılık)*, 220

25 Meze kültürü üzerine de Ahmed Rasim'den çok şey öğrenmek mümkündür. Üstad kendi devrinin mezelerini şu şekilde sayar; "Her nevi salata, çiroz, likorinoz, ringa, ançuez, taze, balık, ciğer kebabı, tavası, yahnisi, fasulye piyazı, pilâkisi, reçel, sarı ve siyah havyar, beyin, her türlü peynir, son moda muska böreği, turp, midye tavası, pilâkisi, salatası, istiridye, ihtenya, pavurya, istakoz, karides, kuzu sövüşü, turşular, balık, midye, bumbar, dalak, yaprak, lahana, patlıcan, biber, domates dolmaları, işkembe tuzlaması, patates ezmesi, her nevi köfte, hatta şiş kebabı, pirzola, baklava, kaymak, yoğurt, cacık, keten, kâğıt ve tahan helvaları, her nevi, zeytin, zeytinyağlılar, Çerkez tavuğu, kaz ciğeri ezmesi, pastırma, sucuk, yumurta ve emsali birçok madde ve yiyecek meze olarak kullanılır." *Ahmed Rasim (Akşamcılık)*, 221. Yine aynı makaleden akşamcılık sahasında ünlü isimlerin ne ile mezelendiklerini de öğreniyoruz. Ahmed Rasim'in akşamcılık konusunda usûl ve adabı öğrendiğini ifade ettiği Aziz Bey'in yanı sıra Bektaşi Yorganî Hasan Baba, Nuri Şeyda bey, Ebuzziya Tevfik Bey, Balıkhane nazırı Ali Bey gibi isimler de Ahmed Rasim gibi meyve ile mezelenirlermiş. Ahmed Rasim meyvenin hem rakıya cila kattığını hem de mideyi yormadığını söyler. Kemençeci Vasil, bir salkım yaş üzümle, Ahmed Mithat Efendi bir tabak piyaz ile Baba Yaver keten helvası ile, kemani Tatyos Efendi ise ne bulsa onun ile rakı içermiş. *Ahmed Rasim (Akşamcılık)*, (222)

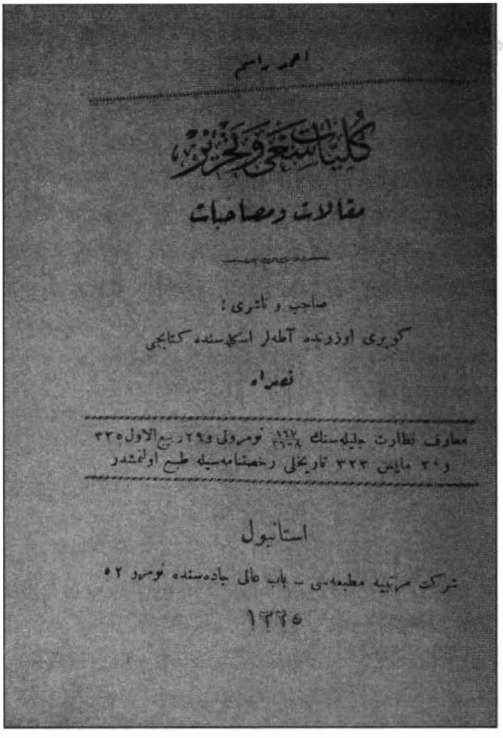
احمد راسم

کلیات سعی و تحریر

مقالات و مصاحبات

صاحب و ناشری :

کوپری اوزرنده آطه‌لر اسکله‌سنده کتابجی

نصراه

معارف نظارت جلیله‌سنك ۱۶۷/۲۶۰۸ نومرولی و ۲۹ ربیع الاول ۳۲۵ و ۲۰ مایس ۳۲۳ تاریخلی رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر

استانبول

شرکت مرتبیه مطبعه‌سی - باب عالی جاده‌سنده نومرو ۵۲

۱۳۲۵

mend Ekrem'i himayesi altına almaktan da geri durmamıştır. Hatta zaman zaman Ercümend Ekrem'in bazı yazılarını okuyan Ahmed Rasim, fahiş bir hata ile karşılaştı mı "Recaizade'ye yakışmadı" diye takılmaktan da geri kalmamıştır. İşte aynı Ahmed Rasim, içki sofrasında mezeye rağbet etmeme sebebini soran Ercümend Ekrem'e, Servet-i Fünunculara gönderme yaparak şu cevabı verecektir; "Hani ya senin Edebiyat-ı cedidecilerin bir kafiye davası vardır. Kafiyenin göz için değil de kulak için olduğunu söylerler. Mezeler de aksinedir. Bunlar da damak için değil, göz içindir."[26]

Darüşşafaka'dan birincilik-le mezun olduktan sonra ise pek çok okul arkadaşı gibi Posta ve Telgraf Nezâreti'nde memuriyete başlar. Öte yandan Şinasi, Namık Kemal[27], Ziya Paşa ve Ahmed Mithat Efendi'ye duyduğu muhabbet, onu edebiyat sahasına sürükler. Ahmed Rasim'in hayatındaki en belirleyici şahıslardan biri de zaten Ahmed Mithat Efendi olacaktır. Bir Fransız yazardan yaptığı "Yolcu" isimli çeviriyi Tercüman'ı Hakikat'e teslim etmiş ve çevirisi birkaç gün sonra yayınlanmıştır. Ahmed Rasim, daha Darüşşafaka yıllarından Ahmed Mithat Efendi'nin hayranı olduğunu, zira onun ve gazetesinin ilerlemeci bir yanı bulunduğunu belirtir[28]. Yaptığı çevirileri kendisine götürmüş ve bu suretle onun teveccühünü kazanmıştır[29]. Ahmet Rasim, ilerleyen yıllarda da çeviri tarzında eserler vermeye devam edecektir[30].

Böylelikle Ahmed Rasim'in, "ekmeğini kalemi ile kazanma" devresi de başlar[31]. Bu süreç onun ölümüne kadar da devam edecektir. Hemen her konu-

26 *Talu*, 6

27 Özellikle Namık Kemal'e duyduğu muhabbet öğrencilik yıllarına kadar uzanmakta olup, onun fikirlerini kendine rehber edinen Çanta isimli dergiyi gizlice okula sokacak kadar ileri derecede idi. Bkz. *Ahmed Rasim* (Muharrir), 13; *Aktaş* (1987), 14-15

28 *Ahmed Rasim (Gecelerim)*, 57-58

29 *Aktaş* (1989), 117; İnuğur, 84

30 Bu konu hakkında bkz. *Akı*, 1-16

31 Ahmed Rasim, gazetecilik konusunda üstadı olan Ahmet Mithat Efendi gibi hızlı ve farklı

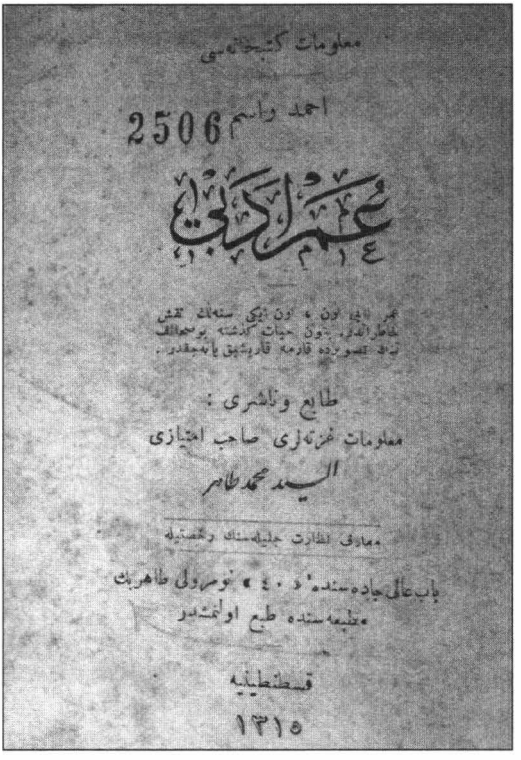

da kalem oynatacaktır. Ahmed Rasim'in yazı yazma ve yazacak mevzu bulma konusunda çok sıkıntı yaşamadığı bilinir. Gazeteye geldiğinde genellikle ajansa haberlerinde nelerden bahsedildiğini soran üstad, eğer ilgi çekecek bir konu yok ise kendi konusunu bir şekilde kendisi bulurdu. Bir keresinde çalıştığı gazetedeki görevlilerden birisinin kuzu kızartması ve yeşil salata yediğini gören Ahmed Rasim, derhal odasına kapanarak ilkbahar kuzularından, çocukların kuzu besleme merakından ve ilkbahar yemeklerinden bahseden gayet canlı bir yazı kaleme almıştı[32]. Yine Ahmed Rasim, bir gazetecinin sokakta, tramvayda, vapurda, umumi mahallerde işittiği enteresan konuşmaları, esprileri bir yere not ve tasnif etmesi gerektiğinden bahsetmiş, bu sayede herhangi bir konuda 20-25 dakikada rahatlıkla yazı kaleme alabildiğini belirtmiştir. Yazı için gerekli malzeme hazır olduktan yapılması gereken tek şey, kısa bir girizgah ve yazının sonunun güzelce bağlanmasıdır[33].

Farklı sahalardaki verimliliğini babasıyla teklifsiz bir dostluğu bulunan Münir Süleyman Çapanoğlu, şu satırlarla dile getir: "Ahmed Rasim tam 48 yıl yazdı. Ne mi yazdı? Hikaye yazdı, tarih yazdı, şiir yazdı, mektep kitabı yazdı. Sarf ve nahiv yazdı, muhasebe yazdı, hatırat yazdı, seyahat mektupları yazdı[34], siyasi

konularda yazması ile şöhret kazanmış olsa da, ondan farklı olarak tüm gelir kapısı yazılarından oluşmaktadır. Halbuki Ahmet Mithat Efendi'nin, Ahmed Rasim'in deyimiyle "öz gelir kaynağını" Sırmakeş sularını işletiyor olması oluşturuyordu. *Ahmed Rasim* (Anılarım), 92

32 *Yücebaş*, 20

33 *Yücebaş*, 22

34 Seyahat mektupları arasında bilhassa Romanya mektuplarını zikretmek gerekir. Ahmed Rasim, I. Dünya savaşı yıllarında Tasvir-i Efkâr gazetesinin savaş muhabiri olarak bu ülkede bulunmuş ve okurlarını harp halini gayet akıcı ve etkileyici bir dille sunmuştur. Yazdıklarında okuru coşturan bir hava vardır. Misalen Romanya topraklarındaki İbrâil kentine geldiğinde Romanya kralı I. Ferdinand'ın Balkan savaşları sırasındaki tutumuna gönderme yapmadan duramaz; "Fotoğraflarında bile koca kulaklarını hiçbir vaziyette kapatamayan Ferdinand nerede? Bize taa buralardan 'Edirne'yi bırakın; yoksa Romen ordusunu karşınızda bulacaksınız' diyordu. Ne zAhmed? İşte biz,

makaleler yazdı, tercümeler yaptı."[35]

Hayatını kalemi ile kazanıyor olmasına rağmen Ahmed Rasim'in bazı konularda titiz davrandığı ve hangi koşullar altında olursa olsun yazma konusunda bir takım prensiplerinden taviz vermediği çeşitli hatıralarda kayıtlıdır. Reşat Nuri Güntekin, I. Dünya Savaşı yıllarında Kadıköy'de Ayrılık çeşmesi semtinde yaşayan Ahmed Rasim'in İtalyan polislerince evinden çıkarıldığını ve bunun üzerine muharririn *Papazın Bağı* adı verilen ve Kuşdili köprüsünden Kızıltoprağa doğru giden yol üzerinde bilinen bir bahçe içinde, metruk bir bahçıvan kulübesinde yaşamak zorunda kaldığından bahseder. Burada türlü zorluklar içinde yaşarken kendisine Mihran Efendi'nin sahibi, Ali Kemal'in de başyazarı olduğu *Sabah* gazetesinden yazarlık teklifi gelir. Bu haber Reşat Nuri'nin kulağına gelince Ahmed Rasim'i görmeye gider. İtilaf devletleri ve İstanbul hükümetince desteklenen bu gazetede muhtemelen dolgun bir maaş karşılığı yazacak olması, Ahmed Rasim'in içinde bulunduğu müşkil durumdan kurtulması anlamına gelmektedir. Ancak Reşad Nuri kendisini tebrik için bu bahsi açtığında hiç ummadığı bir cevapla karşılaşır. Ahmed Rasim "Ben o keratanın gazetesine yazı yazmam" diyerek teklifi reddettiğini söyler. Reşat Nuri bunun gerekçesini sorduğunda ise şu cevabı verir: "Muharrir de insandır. O da edepsiz, ahlaksız, dolandırıcı, hırsız, şu bu olabilir. Bu bir şahsi namus meselesidir. Ayıplayan ayıplar. Fakat netice itibariyle kendinden başka kimseyi alakadar etmemesi lazım gelir. Fakat bir de kalem namusu diye bir şey vardır ki, o olmadan dünyanın en büyük edibi olsa, çekiver kuyruğunu". Reşat Nuri, bu sözlerle Ahmed Rasim'in "mide edebiyatı" yapan bir edib olmadığını kanıtladığını söyler ve "eğer üniversitedeki gazetecilik enstitüsünde öğretmen olsaydım her yıl derslerimi Ahmed Rasim'in, bana mesleğin en kutsal kanunu gibi görünen bu sözleri ile açardım" der[36].

Ahmed Rasim, gazetecilik hayatına Ahmed Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde başlamış[37], buradan *İkdam* gazetesine geçerek İkdamcı Cevdet Bey'in en önemli yardımcılarından biri olmuştur. Buradan da Baba Tahir'in *Malumat* gazetesine başmuharrir olarak geçmiştir. *Malumat*'ta kaleme aldığı "Şehir Mektupları", sonradan ayrıca kitap olarak yayınlanacaktır.

---

düzme Balkanlar şahının ayağına gelmiş bulunuyoruz." Kutlu, 40. Yine ünlü muharrir, sokaklarda gördüğü yaşamı da satır aralarına yansıtmadan duramaz. Şehirde tesadüf ettiği Yahudi sarraflar, dilenci Çingeneler ve Rumlar ile Avusturyalı mağaza sahibi kadınları uzun uzun anlatır. Kutlu, 46-47. Yine Ahmed Rasim, Kayzer Wilhellm'in Kudüs ziyaretine de katılmış ve burada başından geçenleri kendine has üslubu ile *Resimli Perşembe* adlı derginin 1927 yılı nüshalarında kaleme almıştır. Bkz. *Ahmed Rasim (Anılar)*, 58-90

35 Çapanoğlu, 5

36 *Güntekin*, 2. Hakkı Süha Gezgin de Ahmed Rasim'den bahsederken: "*Yeni Gün* kapanınca o da bir kenara çekildi. Sessiz bir gururu, bükülmez bir vakarı vardı. Cebinde kağıt tomarlarıyla matbaaları dolaşmaz, muharrirliği, işportacılığın çok üstünde tutardı." diyerek bu duruma işaret eder. Bkz. *Gezgin*, 19

37 Tanışması hakkında bkz. *Aktaş* (1987), 22-23

Ahmed Rasim'in üzerinde kafa yorduğu ve kalem oynattığı en önemli alanlardan biri de Tarih eğitimi ve ders kitapları meselesidir. Bu durumun nedenini her daim sevgi ile andığı ancak Tarih dersleri bağlamında eleştirmekten de geri kalmadığı Darüşşafaka yıllarına bağlar ve şunları söyler: "Mektepte tarih okudum, anlamadım. Mektepten çıktıktan sonra baktım adamakıllı bir tarih kitabı yoktu."[38]

Değerli yazarımıza göre okulda aldığı tarih eğitimi ezber ve metin kopyalamaktan ibaretti. Halbuki ona göre "tarihi cem edilmemiş ve rabıta-i ilmiyye ve fenniyeye malik olmamış milletler, henüz terbiye-i siyassiyye ve medeniyyesini ikmal etmemiş olanlar" idi[39]. Nitekim bunun neticesinde dört ciltlik *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, *İki Hatırat Üç Şahsiyet*, *İstibdaddan Hakimiyet-i Milliye*'ye, *Tarih-i Muhtasar-ı Beşer* gibi eserlerini vücuda getirecektir[40]. Ahmed Rasim, tarih müfredatının geliştirilmesi için Fransız Maarif Nezareti'nin bütün iptidai ders programlarını tercüme etmiş ve bu sebepten de türlü sorgulamalara maruz kalmıştır[41]. Hasılı tarih eğitimi meselesi Ahmed Rasim'in öteden beri dertlendiği konulardan biridir.

Diğer yandan Ahmed Rasim'in bir diğer önemli yanı İstanbul folkloruna yaptığı katkıdır. Eski İstanbul'un bugün unutulmuş pek çok geleneği, oyunu, yiyecek içeceği, esnafı onun eserlerinde yaşar. *Falaka* isimli eserine şöyle bir bakıldığında çocukluk çağının İstanbul'unda revaçta olan oyunlar bir çırpıda sayılabilir. Bu oyunlar arasında birdirbir, pişti, uçurtma, topaç çevirme, tek mi çift mi, İplikten su yolu, tenten, el el üstünde kimin eli var, eveleme develeme deve kuşu kovalama, seke seke ben geldim çıngırağım hoş geldin, fış fış kayıkçı, cevizle vurup almaca, beş taş, esir almaca, körebe, uzun eşek ilk akla gelenler[42].

İstanbul denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan Reşat Ekrem Koçu, usta yazarın İstanbul açısından taşıdığı ehemmiyeti şu ifadelerle dile getirir; "Ahmed Rasim'in yazılarından İstanbul'un ictimai tarihçesini okuyabiliriz. Rasim'in hayatı inkılap senelerine tesadüf etmiştir. İnkılapların hayat üzerinde yaptığı değişiklikleri, onun yazılarından adım adım takip etmek mümkündür. Balıkçılar, tulumbacılar, serseriler, hırsızlar, kumarbazlar, zamanın meşhur simaları, nüktedanlar, mahalle aralarından yükselen kadın ve çocuk sesleri, yangınlarda, gece baskınlarında, meyhane kavgalarında yükselen mübhem, karışık, anonim sesler, tabaka tabaka, sınıf sınıf, yaş yaş, bütün bir İstanbul halkı Ahmed Rasim'in anılarında en öz lisanları, şiveleri, argoları ile konuşurlar. Ahmed Rasim'in yazılarını

38 *Yücebaş*,38; *Balcı*, 112
39 *Balcı*, 113
40 *Aktaş*, 119
41 *Yücebaş*, 38
42 *Ahmed Rasim (Falaka)*, 34-39

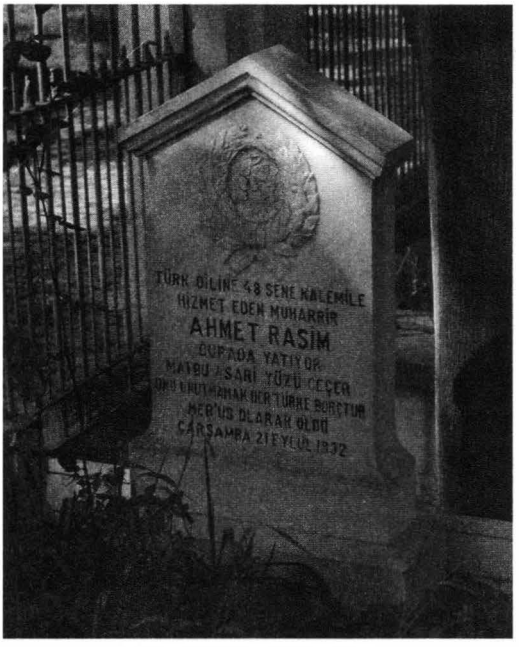

Ahmed Rasim'in mezarı.

sıkınız, İstanbul'un kokusu, esansı damlayacaktır."[43]

İstanbul'un argo ve gece hayatına, kabadayılarına dair de hayli kıymetli bilgiler verir. Hatta kabadayılık ile babayiğitlik arasında bir ayrım yapar. Asıl zor olanın babayiğitlik olduğunu dile getirir: "Bizim bizzat görüp anladığımıza ve sorup araştırarak kendimizce hâsıl ettiğimiz kanaate nazaran bir 'babayiğit' kimse ile bir 'kabadayı' arasında ahlâk, cesaret, ruhen, zahiren edep ve haysiyet nükatı nazarından dağlar kadar fark vardır. Babayiğit adam, cart curta meyletmez, halim selim gezer, oturur, herkese ihtiramkâr davranır, mamafih ürkmez, korkmaz, doğru söyler, fiyaka yani açık, gizli kurnazlık bilmez, kumar yerlerinde paya girmez, umumhane dalaverelerinden hazzetmez, meyhaneleri haraca kesmez. Ağır, vakur görünür, silah taşımaz, taşısa bile ikide birde çekmez, fakat son kertede çekince vurur, iş, güç, aile sahibi, herkesin itimadını haiz bir şahsiyettir."[44]

Vefatı ve Mezarı

Ahmed Rasim'in son yılları hayli sıkıntılı geçmiştir. Refik Halid Gönç, koleksiyonu için bir resmini imzalatmak amacıyla vefatından birkaç yıl kadar önce Heybeliada'ya gitmiş ve burada üstadı hayli sıkıntılı bulmuştur. Ahmed Rasim titreyen elleriyle ve pek bir müşkilatla kendisine uzatılan karton çerçeveli resmin altına bir şeyler yazmış ve Gönç'e "Oğlum, yazabildiğim kadarını yazdım ancak yazım pek okunaklı olmadı, napalım kusura bakma" demişti. Hasılı müretteblerin en temiz el yazılarından biri olarak tanımladıkları Ahmed Rasim'in yazısı dahi, son yıllarındaki rahatsızlığından nasibini almıştır[45].

Ünlü muharrir, 21 Eylül 1932'de gece saat 22.30'da hayata gözlerini

43 *Koçu* (1932), 7
44 *Ahmed Rasim (Kabadayılar)*, 92-93
45 *Gönç*, 3

yumacaktır[46]. Ahmed Rasim'in cenazesi 23 Eylül Cuma günü saat 15'te Heybeliada'daki evinden alınarak Deniz Lisesi'nin yanındaki camide[47] cenaze namazı kılındıktan sonra Heybeliada Mezarlığı'na defnedilmiştir. Maarif Vekili Reşid Galib Bey ünlü muharririn ölümü üzerine şu beyanatı yayınlar: "Yarım asırlık fikir ve irfan hayatımızın kuvvetli ve mümtaz ışıklarından biri olan üstat Ahmed Rasim'in ziyaını derin bir teessürle duydum. Maarif ve irfan ailesi namına muhterem ailesine taziyelerimi arzeylerim."[48]

Gazeteler Heybeliada'daki cenazeye iştirak etmek isteyenlere vapur hareket saatlerini de bildiriyorlardı. *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre köprüden onu beş geçe bir vapur doğrudan Heybeliada'ya gittiği gibi, onu elli sekiz geçe kalkan bir vapur da Kadıköy'e uğrayarak Heybeli'nin yolunu tutacaktı. Cenaze töreni sonrasında ise isteyenler on beşi kırk sekiz geçe kalkan vapur ile tekrar İstanbul'a geri dönebilirlerdi. Cumhuriyet Halk Fırkası da bir bildiri yayınlayarak partinin İstanbul teşkilatı üyelerinin aynı zamanda İstanbul milletvekili ve fırka arkadaşları olan Ahmed Rasim'in cenazesine katılmalarını ve onu beş geçe köprü iskelesinden kalkan gemide yerlerini almalarını rica ediyordu.

Matbaut âleminin duayen ismi olması hasebiyle ölümünden sonra ardından pek çok gazeteci tarafından yazı kaleme alınmışsa da Yusuf Ziya Ortaç'ın 25 Eylül 1932'de *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde yazdıkları âdeta herşeyi özetler gibidir:

"Ahmed Rasim öldü. İstanbul'un elli yıllık sesini toplamış yegâne plâk kırıldı demek. İstanbul'un elli yıllık renklerini, manzaralarını, hâtıralarını toplamış yegâne film yandı demek!"

Burhan Felek de *Milliyet* gazetesindeki sütunundan teessürlerini şu ifade ile dile getirir:

"Ahmed Rasim Bey'in vefatından duyduğumuz teessürü ifade için, edebi kudrete ve kalem yormağa hacet yoktur. O bize samimi ve candan hitabı yapan yazı babamızdı."[49]

Hasılı Ahmed Rasim'in kaybı, bu coğrafya açısından ciddi bir bellek kaybıdır. Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesi ile "Bir tek Ahmed Râsim'i ortaya çıkarmak, Türkçenin yarı sözlüğünü yapmak olacaktır."[50]

Üstadın mezarı Heybeliada Mezarlığı'nın ana giriş kapısında, Türk edebiyatının bir diğer dev ismi Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın mezarının hemen

46 Çapanoğlu, 5
47 Söz konuş cami muhtemelen 1934'de kaldırılan Mekteb-i Bahriye camii olmalıdır.
48 *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1932
49 *Kürkçüoğlu*, 80
50 *Ahmed Rasim* (Eşkâl), VI

yamacında ziyaretçilerini beklemektedir. Mezar taşında şu ibareler okunur: "Türk diline 48 sene kalemiyle hizmet eden muharrir Ahmed Rasim burada yatıyor. Matbu âsârı yüzü geçer. Onu unutmamak her Türke borçtur. Mebus olarak öldü. Çarşamba 21 Eylül 1932".

KAYNAKLAR

Niyazi Akı; "Ahmed Rasim'in Çevirileri Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* S. 2, Erzurum, Nisan 1971, s. 1-16.

Şerif Aktaş; *Ahmed Rasim,* Ankara, 1987.

Şerif Aktaş; "Ahmed Râsim", *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 117-119.

Serdal Balcı; "Ahmed Rasim ve Tarih", *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* S. 9, Erzurum, 2004, s. 111-118.

Cumhuriyet gazetesi, 23 Eylül 1932.

Münir Süleyman Çapanoğlu; "Ölümünün 23. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Muharriri Ahmed Rasim", *Yeni İstanbul*, 26 Eylül 1955, s. 5.

Saadeddin Nüzhet Ergun; *Türk Şairleri*, I, İstanbul, 1936.

Hakkı Süha Gezgin; *Edebî Portreler* (haz.: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul, 2013.

Refik Halid Gönç; "Ahmed Rasim", *Vakit*, 15 Nisan 1944, s. 3.

Muzaffer Gökman; İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam *Ahmed Rasim,* I, İstanbul, 1989.

Reşat Nuri Güntekin; "Kalem Namusu", *Yeni İstanbul*, 10 Ocak 1952, s. 2.

Zehra Hamarat; *Ahmed Rasim'in Gözüyle İstanbul Folkloru*, İstanbul, 2010.

Suat Hızarcı; *Ahmed Rasim. Hayatı, Sanatı, Eserleri,* İstanbul, 1953.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal; *Hoş Sadâ,* İstanbul, 1958.

M. Nuri İnuğur; *Türk Basınında İz Bırakanlar*, İstanbul, 1988.

Önder Kaya; *Yitip Giden İstanbul*, İstanbul, 2011

Reşat Ekrem Koçu; *Ahmed, Seçme Şiir ve Yazıları,* İstanbul, 1938.

Reşat Ekrem Koçu; "Merhum Ahmed Rasim Rasim. Hayatı", *Muhit*, Sene: 5, No: 49, Teşrinisani 1932.

Şemsettin Kutlu (sadeleştiren); "Ahmed Râsim'in Romanya Seyahati", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 3, 1 Mart 1974, s. 38-47.

Feza Kürkçüoğlu; "İstanbul'un Seslerini Toplayan Yazar: Ahmed Rasim", *Popüler Tarih*, S. 73, Eylül 2006, s. 80-81.

Agâh Sırrı Levend; *Ahmed Rasim*, Ankara, 1965.

Ahmed Rasim; *Anılar ve Söyleşiler* (haz: Nuri Erten), İstanbul, 1983.

Ahmed Rasim; "Eski Palavracı Kabadayılar", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 3, Mart 1950, s. 92-94.

Ahmed Râsim; *Eşkâl-i Zamân* (haz: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1969.

Ahmed Rasim; *Falaka*, İstanbul, 1982.

Ahmed Rasim; *Gecelerim* (haz: M. Sabri Koz), İstanbul, 1987.

Ahmed Rasim; *Muharrir, Şair, Edib* (haz.: Kazım Yetiş), İstanbul, 1980.

Ahmed Rasim; "Zevalini Sevinçle Gördüğümüz Fena İtiyatlardan: Akşamcılık", *Resimli Tarih Mecmuası*, Haziran 1950, S. 6, s. 220-222.

İsmail Baha Sürelsan; *Ahmed Râsim ve Mûsikî*, Ankara, 1977.

Ercümend Ekrem Talu; "Tanıdığım Ahmed Rasim", *Edebiyat Âlemi*, Sene: 1, S. 7, 2 Haziran 1949, s. 1 ve 6.

Hilmi Yücebaş; *Ahmed Rasim Aşkları-Hatıraları*, İstanbul, 1957.

Arslan KAYNARDAĞ*

ARMAĞAN GELENEĞİ VE ARMAĞANIN KİTAPLAŞMASI

İnsanın özelliklerinden biri armağan alması, armağan vermesidir. Dostluğun, sevginin, barışın simgesidir armağan. Bütün toplumlarda bu gelenek görülmektedir.

Armağan şöyle tanımlanıyor: Birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey.[1]

Bu sözcük, son zamanlara kadar dilimizde kullanılan Arapça "hediye" sözcüğünün yerini almıştır. Eski dilimizde, armağan kavramı için, Arapça ve Farsça'dan alınan başka sözcükler de kullanılırdı. "Tuhfe", "peşkeş", yadigâr", "bergüzar", "hatıra" böyle sözcüklerdir.

Anadolu'da kimi yerlerde hatıra olarak verilen şeyler için "andaç" denilir ki, bu güzel sözcük henüz kent diline yerleşmemiştir.

Armağan, **sunulan** bir şeydir. Onun verilmesinde "verme" kavramını aşan bir anlam vardır. Fransızca'da armağan için kullanılan "présent" sözcüğü bu sunma olayını belirtir.

---

* Felsefeci, yazar. (1923-2008)

1 *Türkçe Sözlük* [1988]. Ankara: Türk Dil Kurumu.

İnsanın gönlünden, içinden gelerek verdiği, sindiği şeyler, değerleri ne olursa olsun en iyi armağanlardır. Böyle şeyler, hem vereni, hem alanı sevindirir.

Armağanın kuralları vardır. Vereceği kimsenin toplumdaki durumu, kültürü, yaşı, cinsi, zevkleri göz önünde tutulur.

Her zaman armağan verilebilirse de, zamana dikkat edilecek durumlar da olabilir. Bayramlar, doğum yıldönümleri, evlenme yıldönümleri, düğünler, sünnet düğünleri, bir dostun ev alması, işyeri açması, emekli olması, okul bitirme, sınıf geçme, geziye çıkma... böyle durumlardır. Ayrıca geziden dönüşler de armağan vermeye vesile olur.

Bir insana, ölçüyü aşan değerde armağan vermek, bu davranışı yinelemek, yakışık almaz. Karşı cinse birşey verilirken ayrı bir dikkat ister. Armağan, onu verenin zevkini, görgüsünü dile getirir. Öte yandan, alan da davranışı ile kendi görgüsünü ortaya koyacaktır. En küçük armağan bile, bir tören havasını kendisiyle birlikte getirir.

Hükümdarların, zengin kimselerin verdiği görkemli, göz kamaştırıcı armağanlar olduğu gibi, az gelirli kimselerin, yoksulların verdiği armağanlar da vardır. Herkes pahalı bir şey alıp veremez. Bu nedenle "*çam sakızı çoban armağanı*" demişlerdir. Amaç sevindirmek, mutluluğa yolaçmak olmalıdır. "*Yarım elma, gönül alma*" denilirken söylenmek istenen budur. Yalnız pahalı armağanları değil, "küçük" armağanları da değerlendirmek gerekir. Küçük armağanlar dostlukları daha çok pekiştirebilecektir.

Armağan bir özendirme **iletisi** olduğu gibi bir teşekkür anlamı da taşır. Bir öğrenciye bir boya takımı armağan etmek, onu resim yapmaya özendirecektir. Bir hekimin gösterdiği insanca ilgiden dolayı ona birşey vermek ise bir teşekkürü dile getirmektedir.

Özendirici olması, armağanın eğitsel yönüyle de ilgilidir. Eğitimde cezanın yeri nasıl varsa, armağanın, ödülün de yeri olduğu unutulmamalıdır.

Daha çok çocuklar sevinir armağana. Onlar, özellikle doğum günlerinde kendilerine armağan verilmesini beklerler. Toplumumuzda doğum günü kutlaması oldukça yeni bir olaydır. Batı'dan gelen bu adetin Tanzimat'la birlikte görülmeye başladığı da söylenebilir. Meşrutiyet'in ünlü şaire Tevfik Fikret'in *Şermin* adındaki kitabında okuduğumuz "*Hediye*" başlıklı şiir, armağan bekleyen bir çocuğun duygularından söz eder.

Kimi zaman armağanlar, bir grup dost tarafından topluca alınıp verilir. Böyle hareket edilmesi onu daha anlamlı kılabilecektir. Örneğin, öğrencilerin birleşerek öğretmenlerine armağan alması güzel bir olaydır; öğretmenleri heyecanlandırır. Evlenecek kimseye de böyle ortaklaşa armağan alınabilir.

Armağan edilecek şey çok çeşitlidir: Şairlerin yeni şiirlerini, müzisyenlerin yeni bestelerini armağan ettikleri görülmüştür. Bunlara ithaf etmek nedir ki, "sunmak" anlamına gelir.

Masal bile armağan olabilir. Rahmetli annemi bir sünnet düğününe çağırmışlar. Gitmiş ama, olanaksızlığı yüzünden bir şey götürememiş. Ne yapsın? Bir ara sünnet çocugunun yanına oturmuş, ona masal anlatmış. "Bu da benim sana armağanım olsun!" demiş. Rahmetli güzel masal anlatırdı. Bu davranışından çocuk ve ailesi çok hoşlanmışlar. Annemi her gördükleri yerde o günün anısını dile getirmişler.

En güzel armağanın kitap olduğunu söyleyenlerin sayısı az değildir. Gerçekten de kitap alma, kitap verme zevki bambaşka bir şeydir. Bir ülkede kitabın yeri, ordaki uygarlığın derecesini gösterdigine göre, kitabın armağan olarak değeri çoğu kez başta gelmektedir. İnsanlar nice zamanlardan beri birbirlerine kitap armağan etmektedirler. İlk armağan kitaplar her halde **kutsal** kitaplardır.

İslam ülkelerinde, bu arada ülkemizde Kuran armağan etme geleneği vardır. Eskiden genç kızlara verilen çeyizler arasında ünlü hattatlara yazdırılan Kuranlar bulunurmuş.

İslam geleneğinde her kitap satılır ama Kuran satılmaz. Çünkü ona paha biçilemez. O ancak **hediye** edilir. Bu yüzden eski kitapçılardan Kuran almak istendiğinde "Kaça? Fiyat nedir" diye sorulmamalıdır. "Hediyesi nedir?" diye sorulmalıdır.

Armağan edilen kitapların çeşitleri gittikçe çoğalmıştır. Bu konuda bir başka gelenek, verilen kitaba, duygu ve düşünceleri dile getiren bir kaç satır yazarak imzalamaktır. Yazarlar, özellikle kendi kitaplarını armağan ederken böyle yaparlar. İmzalı ve "ithaf" yazılı kitabın ve değeri daha da artar.

Armağan sözcüğündeki çekicilikten yararlanmayı düşünen Osmanlı yazarlarının, yayınladıkları kimi yapıtlara "tuhfe", "yadiğar", "hediye", yani armağan adını verdikleri görülmektedir.

Seyfettin Özege'nin Kataloğunda baktım, "tuhfe" adını taşıyan yetmişbeş kitap saydım.[2] Hemen söyleyeyim, bu sözcük kitap adı olarak tek başına kullanılmıyor, başka bir sözcükle birleşiyor. Ya yazarın adının yanına geliyor *Tuhfe-i Vehbide* olduğu gibi. Ya da yapıtta kimden söz edildi ise, kimler için yazıldıysa o belirtilmek isteniyor. *Tuhfe-i Hattatin*'de olduğu gibi.[3]

Osmanlı'daki bu "tuhfecilik" akımından ünlü yazar Halit Ziya Uşaklığil de

---

2 Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu. (1971), 1-5 cilt.

3 Bu kitapda hattatlardan, hattatlık tarihinden ayrıntılı biçimde söz edilmektedir.

etkilenmiş, ilk küçük kitaplarından birinin adını *Tuhfe-i Letaif* koymuştur.[4]

Yadiğâr adını taşıyan kitaplarımızın sayısı da az değildir. Yukarda adı geçen katoloğa baktığımızda böyle otuzbir kitap görüyoruz. Örneğin ünlü yazar Muallim Naci, *Yadıgâr-ı Naci*'yi, Abdülhak Hamit, *Yadıgâr-ı Harb*'i yazıp yayınlamışlardır.

Hediye adını taşıyan kitaplarımızın ise yaklaşık yirmiyedi tane olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece eski yayıncılığımızda en azından yüzkırk kitaba, **armağan** kavramıyla ilgili imgenin güzelliğinden yararlanılarak bu adların verildiği ortaya çıkıyor. Kuşkusuz yeni yazı kitapların arasında da **armağan** ya da **hediye** adını taşıyanlar vardır.

"Kitabın armağanlaşması"nın bir biçiminden daha söz etmek istiyorum:

Batı'da epeyce bir zamandan beri üniversite çevrelerinde ya da aydınlar arasında, bir hocanın, bir bilim, düşünce ve sanat adamının adına sunulmuş kitaplar yayınlama adeti görülmektedir. Böyle kitapların yayınlanması için hocanın meslek yaşamında belli bir zamanı doldurması beklenir; çoğunlukla da emekli oluşlara denk getirilir.

Kitap kimin için hazırlanıyorsa içine girecek yazıların onun uzmanlık konusunu ya da yakın konuları ilgilendirmesine, yeni ve katkı getirici olmasına dikkat edilir.

Konunun özelliğini vurgulamak için ikinci bir başlığa yer verildiği de olur. Örneğin Fransız öğrenciler hocaları Pertev N. Boratav için 1978'de "armağan kitabı" hazırladıklarında Hommage a Pertev Naili Boratov dedikten sonra Quand le Crible Etait Dans La Paille (kalbur zaman içindeyken) başlığını eklemişlerdir.

Fransızlar böyle kitaplara Hommage diyorlar. Bu sözcük **saygı** anlamına gelmekte saygıyı dile getirmektedir. Almanlar Festschrift demektedirler. Bu da tören kitabı övgü, saygı kitabı anlamına gelmektedir. İngilizler, Amerikalılar ise Studies in honor of... diyerek hocalarının, ustalarının onuruna yazdıkları bu kitapta topladıklarını söylemek isterler.

Ülkemizde yaklaşık elli yıldan beri yayınlandığını gördüğümüz bu tür kitaplara biz **armağan** adını vermişiz, çokta iyi etmişiz. Böylece o kitap kimin için hazırlandıysa ona sunulmuş bir **armağan** olduğunu belirtiyoruz. Bunun içinde "saygı" da var, "övgü" de var, "teşekkür" de var.

Bizde bu tür kitaplar için yalnızca **saygı** başlığını kullanıldığı da görülmektedir.

Ayrıca kimi dergilerin **saygı** için yayınladıkları özel sayıları da "armağan" anlamında bir etkinlik içinde değerlendirmek, sanırım yanlış olmayacaktır.[5]

---

4 İçinde derlenmiş fıkralar vardır.

5 Dergilerin yazarlar için özel anma ve saygıları yayınlamaları, bu sayılarda çeşitli kimselerin yazı ve incelemelerine yer vermeleri bizde de Osmanlı döneminden beri görülmektedir.

Görüldüğü gibi en uygunu yine de **armağan** sözcüğüdür. Bir hoca, bir kültür adamı yıllarca çalıştıktan sonra emekli oluyor. Öğrencileri, arkadaşları ve dostları bir araya gelerek yazı imecesine girişiyorlar. Her biri tasarlanan işin gerçekleşmesi için bir ucundan tutmaktadırlar. İmeceyi kitaplaştırarak hocalarına teşekkür etmek, oluşturdukları bu **armağanla** saygılarını sunmak istiyorlar.

Armağan'da yeni ve katkılar getiren bilim ve düşünce yazıları yayınlanır. Bir yandan da hocanın yaşamöyküsüne, kimi anılara, söyleşilere, kitap ve yazılarının kaynakçasına, fotoğraflarına yer verilir. Önemli bir hocanın bilimsel, düşünsel kimliğinin ortaya çıkması için bir şeyler yapmaya çaba gösterilir.

Saygı sunulan kendisi için **armağan** hazırlanan kimsenin çoğu zaman böyle bir hazırlıktan haberi olmaz; ya da haberi yokmuş gibi bir davranış içine girer. Heyecan ve merakını pek belli etmeden olabildiğince bilgece bir tutum içinde kitabın yayınlanmasını bekler. Sonunda kitap çıkar ve bu olay çoğu zaman törenle kutlanır.

Belirtilicek bir nokta daha var: Toplum tarihindeki önemli olayların yıldönümleri için de Armağan yayınlanabilmektedir. Cumhuriyet'in 50. Yılına adıyla yayınlanan armağanlar bunların en iyi örnekleridir.

Tüm bu armağanlar genel olarak bilim, düşünce ve kültür tarihi için önemli kaynak olma niteliğine sahiptirler, öyle olmaları gerekir.

Armağanlar bizde sanırım 1939'dan beri yayınlanmaktadır. Bilebildiğim kadarıyla 1939'da İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde *Prof. Cemil Bilsel'e Armağan* yayınlanarak bu yolda birinci adım atılmıştır[6]. İlk armağan kitaplarının daha çok Hukuk Fakültesi profesörleri için çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Başta yavaş ilerleyen bu etkinlik sonra biraz hızlanmıştır.

Şimdi oldukça sık armağan yayınlanıyor, görebildiğim son birkaç armağan şunlardı: *Bedrettin Tuncel'e Saygı* (1985), *Ruhi Su'ya Saygı* (1985), *Prof. Dr. E. Hirsch'nin Hatırasına Armağan* (1986), *Mazhar Şevket İbşiroğlu'na Saygı* (1987) *Murat Sarıca Armağanı* (1988), *Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan* (1991), *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (1992), *Humanist and Scholar, Essays in Honour of A. Tietze* (ünlü Türkolog A. Tietze için Türkiye'de hazırlanan bu armağan 1983'de yayınlandı. Tietze için daha önce 1986'da Viyana'da Armağan yayınlanmıştı). *Jale Baysal'a Armağan* (1993).[7]

Elinizdeki *Bozkurt Güvenç'e Armağan* ile değerbilirlik zincirine yeni ve güzel bir halka daha ekliyor.

---

6 Adını verdiğim kitabın, bu konudaki ilk kitap olduğu kesin değildir. Ondan önce yayınlanmış bir iki kitap daha olabilir.

7 Yazımın amacı bir kaynakça çalışması yapmak olmadığı için bu örnekleri vermekle yetindim. Örnekler 1985'den sonra yayınlananlardır.

Ülkemizde ve dünyada *armağanlara* hak kazanacak kültür adamlarının çoğalmasını, hepsi için böyle daha nice kitaplar hazıranıp yayınlanmasını bütün gönlümle diliyorum. Ülkemizde bilim, düşünce ve sanat adamı kolay yetişmiyor. Değerbilirlik onların yetişmesinde etkili olacaktır. Bir yandan eleştirici, bir yandan da değerbilir olacaksınız. İlerlemenin yolu bunlardan geçiyor.

Kemal ÇIĞ

TÜRK LÂKE MÜZEHHİPLERİ VE ESERLERİ*

Topkapı Sarayı'nın çeşitli zengin koleksiyonları ile, bâzı özel koleksiyonlardaki lâke teknikle tezhip edilmiş kitap kabı, çekmece, kalemdan, yazı altlığı, mücevher kutusu, yay ve yay kuburları çok ilgi uyandırmıştır. Bu sahanın en verimli ve başarılı sanatkârı olduğu şüphe götürmeyen Ali al-Üsküdari hakkında 1949 senesinde bir araştırma neşretmiştim.[1] Daha sonra, bu sanatkâr hakkında yazdıklarıma ilâve edecek hayatını, eserlerini ve sanat özelliğini daha çok bilinir hâle getirecek fazla bilgi edinememekle beraber, hocasının kim olduğunu ve saray sanatkârları arasında işgâl ettiği mevkiî belirtmek kabil olmuştur.

Bu konuda ve sadece kitap kaplarına münhasır olmak üzere eser vermiş

* Sanat Tarihi Araştırmaları III, Ayrı baskı, Sonderdruck, İst. 1970.

1 Kemâl Çığ. 18. Asır lâke müzehhiplerinden Ali al-Üsküdarî. Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi. Sayı 5, 1949, Sahife 192-203.

bir iki Türk lâke müzehhibinden de 1953'de yayınlanan kitabının sonunda bahsetmiştim.[2]

Eserleri üzerindeki imzalarından ve bazılarının imzaları altına koydukları tarihlerden hangi devirde yaşadıklarını öğrenebildiğim yirmiye yakın Türk lâke müzehhibi vardır ki, bu çalışmam da onları ve eserlerini, eserlerin bulundukları yerlerle beraber tanıtmaya çalışacağım. Şurasını hemen esefle kaydetmeliyim ki, pek çok uğraşmama rağmen bu sanatkârların biyografilerine ışık tutacak herhangi bir vesikaya tesadüf edemedim. Halbuki Âli'nin "Rugan"[3] tesmiye ettiği ve 18. asrın ikinci yarısından sonra "Edirnekâri" adı verilen lâke eserler Türkiye'de bilhassa Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Edirne gibi çeşitli şehirlerde yapılmıştır. Hatta "Edirnekârî" ismi verilmesine sebeb de bu çeşit eserlerin orada daha fazla ve sanatlı yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Arif isminde bir şair; Edirneli sanatkârlardan biri tarafından yapılmış lâke bir kabın üzerine yazmış olduğu altı beyitlik bir manzumede; Mâni, Nakşi, Bedahşî, Ağariza, Sahkulu, Emanî[4] gibi İranlı sanatkârların "Eğer bu eseri görselerdi hayretten ağızları kalem gibi ikiye ayrılıp hayran kalacaklarını" söyler. Bugüne kadar araştırıcıların bunlar üzerinde çalışmaması, onları meçhulde bırakmıştır. Bu çalışmada hiç olmazsa bazı sanatkârları, ismen de olsa unutulmaktan kurtarabilirsek kendimizi mutlu kişi sayacağız.

Lâke süsleme, mukavva, deri, tahta olmak üzere üç çeşit madde üzerine yapılmıştır.

1) Mukavva üzerine: Kâğıtlar alınır, birinin suyu diğerinin aksi istikametinde olmak üzere üstüste istenilen kalınlık elde edilinceye kadar yapıştırılır. Bu suretle hazırlanmış mukavvaya "murakka mukavva" denir ki, hem sert olur hem de zamanla deforme olmaz. Bu mukavvanın üzerine boyaları emmemesi için bir verni çekilir. Üzerine altın veya boya ile nakış yapılır. Bu iş bittikten sonra, üst üste bir kaç kat daha verni çekilir.

2) Deri üzerine: Traş edilmiş deri sert bir madde üzerine (mukavva veya tahta) yapıştırılır. Sirkeli bir pamukla derinin yüzü silinir. Bu ameliye derinin yağını almak ve böylece üzerine sürülecek altın veya boyanın hem muntazam sürülmesini temin, hem de dökülmesini önlemek içindir. Boya ve altın işi bittikten sonra yine bir kaç kat verni sürülerek cam gibi parlaklık elde edilir.

3) Tahta üzerine: Burada da teknik tıpkı mukavvada olduğu gibidir. Tahtanın işlenecek yüzünün çok iyi rendelenmiş ve bütün pürüzlerinin yok edilmiş olması lâzımdır.

---

2 Kemâl Çığ, *Türk Kitap Kapları*. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihî Enstitüsü Yayınları. Sayı 4, 1953.

3 Mustafa Âli, *Menakib-i Hünerveran*.

4 Nurettin Rüştü Bingül. *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 1939, Sahife 156.

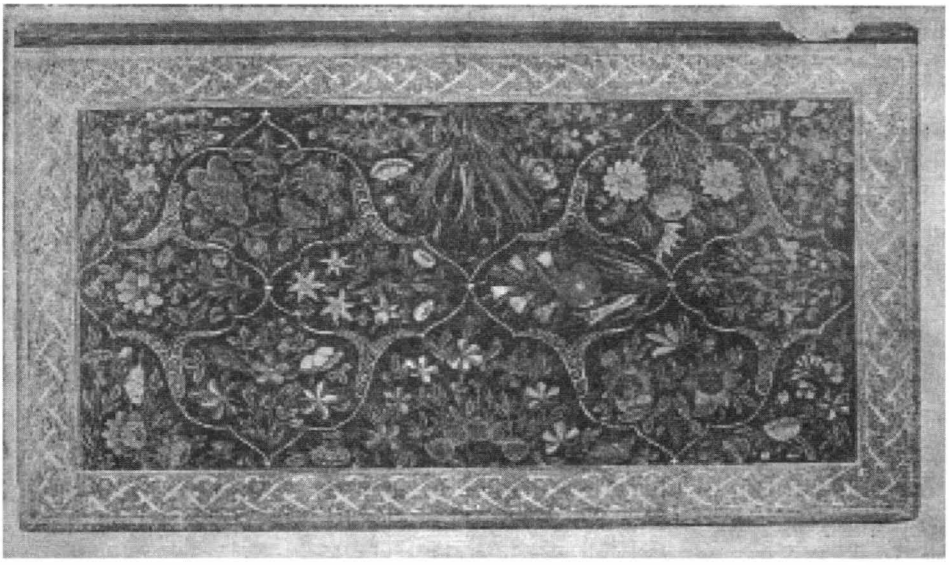

Lâke kitap kabı - XVIII yy. ikinci yarısı (Topkapı Sarayı Müzesi, E.H. 1470)

Bu teknikle yapılmış eserlerde lâke, yapıldığı madde üzerinde bir tabaka teşkil eder. Hararet ve rutubet değişikliği zamanla eser üzerinde çatlamalar yaparsa da dökülmemiş olmak şartile, bu durumu eseri daha makbul bir hâle getirir. Fakat er geç lâke eserlerde dökülme mukadderdir.

En dayanıklı lâkelerin Çin ve Japon eserleri olduğu muhakkaktır. Bunlar uzun zaman su içinde bile kalsalar bozulmuyorlar. Sebebi de Çin'de yetişen bir nevi ağaçtan yapılmış olmalarıdır.[5]

Lâke sürmek ameliyesi oldukça güç ve zahmetlidir. Mukanileşen toplumlarda artık, el sanatları karın doyurmaz hâle gelmeye başladığından, bugün yapılan lâkeler eski işler kadar güzel, parlak ve mukavim değildir. Bir nevi reçineli ağacın zamkı olan lâkenin, lüzumlu sertliği, mukavemeti ve parlaklığı kazanabilmesi için tabaka tabaka sürülmesi, rutubetli bir hararette kurutulması ve sürme işinin 20 - 30 kerre tekrar edilmesi icabeder. Diğer bir husus da, tezyin için kullanılan boyaların hazırlanışında içlerine katılan maddelerdir. Bugün boyaların çatlamasını önlemek maksadile içine az miktarda gliserin karıştırılmaktadır. Eskilerin ne karıştırdığını bilemiyoruz. Merhum İsmail Hakkı Altınbezer'in söylediğine göre; lâke eserlerde bir nevi böcek kabuğu toz hâline getirilerek astar mâhiyetinde sürülür ve kuruduktan sonra da üzerinden hafif zımpara kâğıdı geçirilirse fevkalâde parlaklık elde edilirmiş.

---

5 Celâl Esat Arseven. *Sanat Ansiklopedisi.*

6 Mehmet Ağaoğlu. *Persian Book Bindings of Fifteenth Century*, 1935.

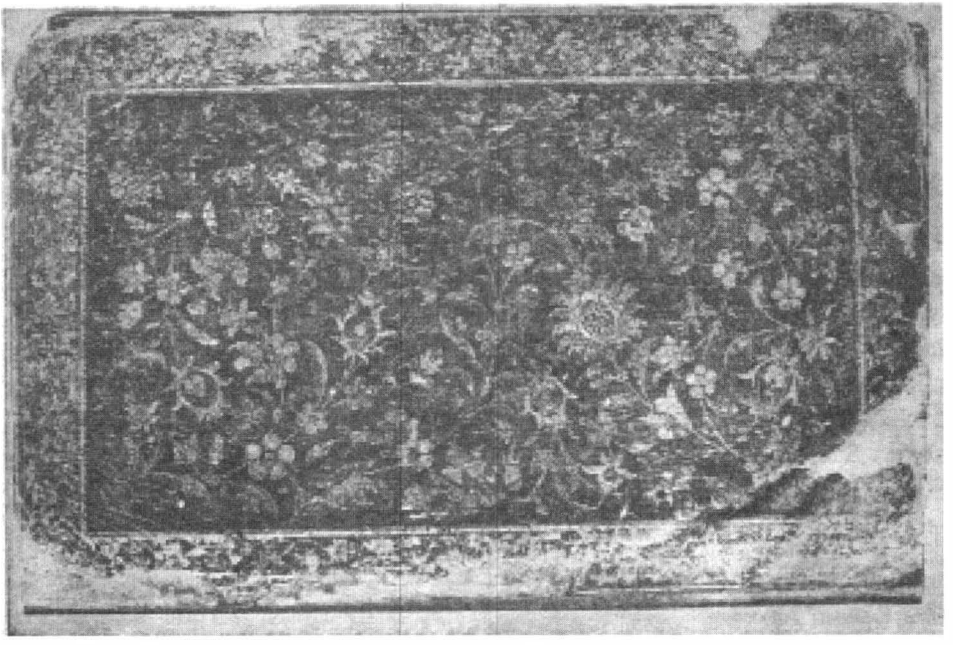

Yusuf Hırsî imzalı lâke yazı altlığı (Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonundan)

Lâke teknikle yapılmış eserlerin ilk örneklerine, bundan beş bin sene evvelki eski Mısır'da tahta lâhitler üzerinde tesadüf edilmektedir. Daha sonra Çin'de rastlanan bu nevi eserler ancak 15. asırda İran'da Timurîler hakimiyeti zamanında tanınıp yapılmaya başlanmış ve en güzel örneklerini de 15. asrın ikinci yarısıyle 17. asrın ortalarına kadar kitap kapları üzerinde vermiştir.[6] Bu tekniğin Mısır'dan Uzakdoğu'ya ve oradan Orta Doğu'ya ne şekilde geçtiği henüz kesin olarak aydınlanamamıştır.

Bizde ise bu teknik ile yapılmış en eski eseri; 3. Murat'ın oğlu Şehzâde Mehmet'in 1582'de icra olunan Sünnet Düğünü'nü tasvir eden Hoca Saadettin'in Farsca eş'arı ile Padişahın bir gazelinin aynı şair tarafından tahmisini ihtiva eden *Zübdet al-Eş'ar* isimli şiir mecmuasının kabında görüyoruz. Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı 824 numarada kayıtlı, sahife tezhipleri ve yazısı da pek nefis olan 0,16 X 0,26 eb'adındaki bu şiir kitabının kabı, o devirde Osmanlı Minyatür Sanatı'nın da en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Sağ kapak üzerinde, Padişah muhtemelen has bahçede bir ağacın altında tahtına oturmuş vaziyette müzikli bir oyun sahnesi seyrederken gösterilmektedir. Sol kapak da Padişah atına binmek üzere ufak bir dereyi geçmeye hazırlanırken gösterilmektedir. Miklepte ise; def çalan bir çalgıcı ve Padişaha meyve ikram etme sahnesi canlandırılmıştır. Maalesef sanatkârı belli olmayan lâke teknikle yapılmış bu kap, hafif çatlamalı ve dökülmemiş durumu ile bu janrın bir

şaheseri addedilmektedir. Şimdilik bundan daha eski tarihli bir örneğe sâhip olmadığımıza göre bunu, bizdeki lâkecilik sanatının başlangıcı olarak da kabul etmek zorundayız. Vakıa daha aşağılarda bahsedeceğimiz ve elimizde epeyce bol örneği bulunan Sultan İkinci Bayezit'in yapmış olduğu yaylarda bu teknikle yapılmış tezhibin, devir itibariyle daha eski olması lâzım geldiği düşünülebilirse de, bu yayların sonradan ve Padişaha hürmeten tezhip edildikleri muhakkaktır. Usta bir yay yapıcısı olan İkinci Bayezit'in sarayda mevcut yayları 17. asrın ortalarından itibaren tezhip edilmeye başlanmış ve bu hâl, bir çok başka ustaların yapmış oldukları da ona izafe edilerek, 19. asrın başına kadar devam etmiştir. 17. asırda bu teknikle yapılmış esere pek az tesadüf etmekteyiz. Mühendis Müteahhit Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu'nda bulunan bir yazı çekmecesi bu asırda yapılmış olabilir. Bu eserde ne sanatkârının imzası, ne de tarih vardır. Onun 17. asırda yapılmış olduğu üzerindeki süsleme motiflerinden anlıyoruz. 04, X 0,10 X 0,32 ölçüsünde olan bu çekmecenin zemini beyaz olup, üzeri 17. asır kitap kabı tarzında şemsesalbek, fakat salbekler şemseden uzaklaşmış şekilde kompoze edilmiş, altın yaldız, karmen ve yeşil renklerle üslûplanmış çiçek, yaprak ve dal motifleriyle bezenmiştir.

17. Asrın bu teknikle bezenmiş üç eserini daha tesbit edebildik ki, onlar da yaydır ve hâlen Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonundadır. Bunlardan biri 9264 numarada kayıtlı olup, üzerindeki süsleme motifleri ve motiflerde kullanılan renklerle yukarıda bahsettiğimiz çekmecenin hemen hemen aynıdır. **Ali Çelebi** isimli bir sanatkâr tarafından H. 1085 (M. 1674) tarihinde tezhip edilmiştir. Sanatkâr adını yayın bir ucuna, tarihi de diğer ucuna kaydetmiştir. Yine aynı koleksiyonda 1063, 9238 numaralarda kayıtlı olan yaylar da imzasız ve tarihsiz olmasına rağmen yanı sanatkârın eseridir. Çünkü kullanılan renkler, işlenen motifler ve işleme üslûbu tamamen birbirine benziyor. 9238 numaralı Yay'ın lâke tezhibi, bilhassa iç kısımda yarıdan fazla dökülmüş bir durumdadır.

16. ve 17. asırda yukarıda bahsettiklerimizden başkası bilinmeyen Türk lâke eserlerinin, 18. asrın birinci çeyreğinden itibaren bol ve çeşitli örneklerine tesadüf etmekteyiz. Bu asırda yaşamış kudretli Türk sanatkârları asrın ortalarına doğru süsleme motifi ve onların kompoze edilişlerinde klâsik bir yolun teessüsünü de sağlamışlardır.

Asrın başında yaşamış ve kendisinden sonra gelenlere numune olmuş ve hocalık etmiş olan bir sanatkâr tanıyoruz ki, ismi Yusuf'tur. İmzasını (**Yusuf-u Mısrî**) şeklinde yazdığına göre muhtemelen Mısır'dan İstanbul'a gelmiştir. Bugün elde bir tek eseri vardır, o da Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonundadır. İçi boştur.

---

7 Müstakimzâde Süleyman Saadettin. *Tuhfe-i Hattatin.* Türk Tarih Encümeni Külliyatı, 1928, sahife 271.

8 Rıfkı Melûl Meriç. *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları Vesikalar I*, 1953, sahife 64.

9 Ali Emirî, Teskere-i Şuar-i Amet. Sahife 125-129.

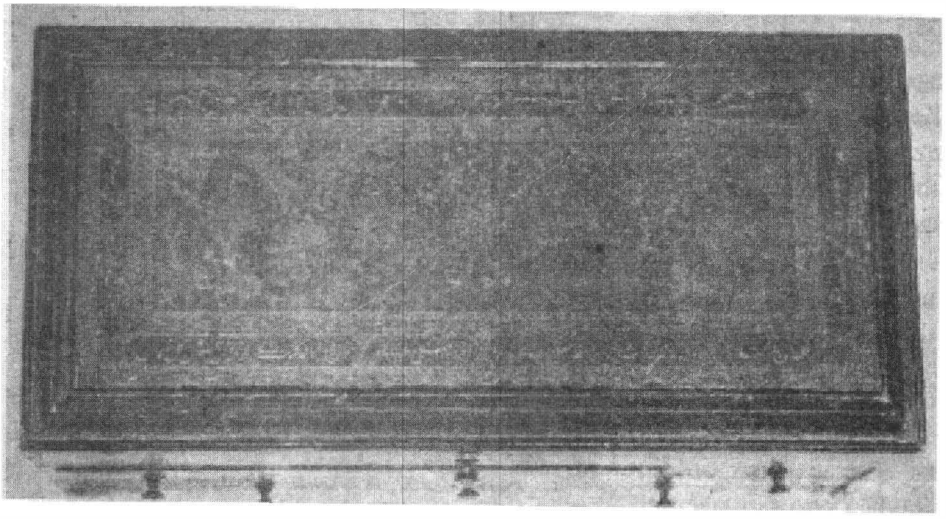

Ali Üsküdarî imzalı çekmece (Topkapı Sarayı Müzesi C-Y-459)

Kitap kabı olarak deriden yapılmıştır. 0,20 X 0,30 ölçüsündedir. Zemine kırmızı altın yaldız sürülmüş ve üzerine karmen, siyah ve yeşil renker hâkim olmak üzere çeşitli hataîler, beşli altılı çiçekler, enginar yaprakları ve gonca motifleri işlenmiş, motiflerin etrafı altında tahrirlenmiştir. Zamanla çatlayan tezyinat dökülmemiş olduğundan sanat değeri itibarile en makbûl ve muteber hüviyetini iktisab etmiştir. İmza ve tarih sağ kapak üzerinde bir ıtır yaprağı motifinin ortasına altın yaldızla "Ameli Yusuf-ı Mısrî H. 1113, M. 1701" şeklinde yazılmıştır. Bugün için eserleri ve hayatı hakkında başka hiç bir bilgiye sâhip olmadığımız Yusuf-u Mısrî'nin Ali Al-Üsküdarî'ye hocalık ettiği *Tuhfe-i Hattatin*'deki (Meşhur hattat Hafız Osman Efendi talebelerinden Seyyid Abdullah bin Seyyid Hasan Haşimî ki ölümü H. 1144, M. 1731'dedir, Kur'ân'larını umumiyetle tezhip eden meşhur müzehhipler arasında Ruganî Üsküdarî Ali Çelebi'de vardır ki, El hac Yusuf-u Mısrî şakirtlerindendir ve vaktimizin saz yazmak vadisinde Şah Kului bahtıdır)[7] kaydından öğreniyoruz.

Ali al-Üsküdarî ve eserleri hakkında 1949'da yaptığım neşriyata fazla bir şey ilâve edecek durumda değilim. Sâde burada hocasının Yusuf-u Mısrî iken (Bâ-Fermân-ı Hümayun Şemseleri ve kapza tepesi elmaslı bir yelpazeyi tezhip ettiği ehli hiref defterlerinden öğrenilmektedir.[8] Bu yelpaze bugün Topkapı Sarayı'nda mevcut değildir. Hüseyin Kocabaş koleksiyonunda yeni tesadüf ettiğim diğer bir eseri Seyyit Abdullah'ın H. 1142, M. 1729 tarihli Kur'ân'ıdır. Kabı; şemse, salbek, köşebent ve kenar bordürleri tamamın klâsik kabartma Türk deri ciltleri tarzında, köşebent ile şemse-salbek arasındaki sâha ve bordür üzerindeki kartuşlar lâke tarzında müzehheptir. Kur'ân'ın iç sahifelerinin tezhibi de kezâ yine Ali al-Üsküdarî tarafından yapılmış ve imza da en son sahifedeki

ketebe kıtasının altında tezhibin ortasına atılmıştır. Böylece bu eser aynı zamanda *Tuhfe-i Hattatin*'deki hükmü doğrulamış olmaktadır.

Çâkerî de 18. asrın kıymetli sanatkârlarından biridir. Maalesef bunun da hayatı hakkında bilgimiz pek azdır. Ali Emirî'nin söylediğine göre; Çakerî, sanatkârın asıl adı değil, mahlâsıdır ve Diyarbakırlıdır.[9] Fakat Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa bölümü kitapları arasında tesbit ettiğimiz bir eseri üzerindeki imzasından, İstanbul'da oturduğunu anlıyoruz. Bu sanatkârın imzalı iki eserini tesbit edebildik. Bir tanesi Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Emanet Hazinesi 1470 numarasında kayıtlı Şiir Mecmuası'nın kabıdır. Sanatkâr imzasını kabın iç kısmına "Rakama Çâkerî" şeklinde atmış, tarih koymamıştır. Diğeri Süleymaniye Kitaplığı Hacı Beşir Ağa bölümü 163 numarada kayıtlı *Sahih-i Müslim* isimli kitabın kabıdır. Sanatkâr bu kabın içine imzasını "Nemeka al-Hakir es-Seyyit Çâkerî an sakin-i Kostantiniyye H. 1157, M. 1744" şeklinde yazmıştır. Bu sanatkâr da Yusuf-u Mısrî ve Ali al-Üsküdarî tarzında çalışmış, kullandığı motiflerle renkler onlarınkinin aynı olmuştur. Yalnız bunun kompozisyon tarzı kendine has bir ayrılık arzeder.

Esseyyit Ahmet adlı sanatkârın kimliği hakkında hiç bir bilgi yoktur. Bir tek imzalı eserine Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda tesadüf ettim. 0,26 X 0,16 ölçüsünde, İsmail al-Vezir isimli hattatın Kur'ân-ı Kerîm'in kabı olan bu eser, Esseyyit Ahmet tarafından yapılmıştır. Bu kap da, tıpki Kocabaş koleksiyonundaki Ali al-Üsküdarî imzalı Kur'ân'ın kabı tarzında yapılmıştır. Lâke kısmı sâdece şemse ile köşebent arasındaki sâha üzerindedir. Üslûp, Ali al-Üsküdarî'ye çok benzemektedir. Sanatkârın imzası miklebin içinde "Amelî Esseyit Ahmet" şeklinde yazılmıştır.

Ahmet Hazine, Sultan Ahmet III. devrinde saray sanatkârlarındandır. Fakat elde mevcut ehli hiref defterlerinde bu sanatkârın ismine tesadüf edemedik. Bu bakımdan bunun da kimliği hakkında herhangi bir bilgiye sâhip değiliz. Bir tek imzalı eseri Topkapı Sarayı Müzesi Ahmet III. Kitaplığı 3653 numarasında kayıtlıdır. Ahmet III. tarafından tuğra şeklinde yazılmış muhtelif yazılardan ibaret olan albümün yukarıda kaydettiğimiz numaradaki kapağı bu sanatkâr tarafından yapılmıştır. Eserin üzerine koyduğu "Ketebe ve Zehebe al-fakir mücellit Ahmet Hazine sene H. 1140, M. 1727" imzasından kendisinin hattatlık, mücellitlik ve müzehhiplik gibi üç sanat şubesinde de maharet sâhibi olduğunu anlıyoruz. 0,35 X 0,47 ölçüsünde olan bu kabın, dış kenardaki geniş, iç kenardaki dar olmak üzere iki bordürle çerçevelenmiş, geniş bordürünün zemini kırmızı renkle boyanmış, üzerine sarı, açık kırmızı, altın yaldız, yeşil renklerle stilize hatâî, nilüfer koncaları ve yaprak motifleri ile lâke tarzında tezhip edilmiş olduğunu görmekteyiz. Aynı bordür üzerinde, her biri arasında realist gül ve konca buketi bulunan içleri tâlik hat'la Sultan Ahmet III.'ün hattatlığını öven mısralar yazılı 14 adet pafta vardır. Sanatkârın imzası da yine bu bordür üzerindedir. Dar olan iç kenar bordürünün

zemini sarı renktir. Bu bordürle şemse arasındaki kısım tamamen siyah renk olup üzerine çok ince renkli sedef serpilmiştir. Dilimli şemsesi yukarıda zikredilen renklerle çiçek ve yaprak işlemeleri olup, köşebentler de şemseye benzemektedir.

Ahmet al-Maruf bi Üsküdarî'nin de kimliği hakkında şimdilik herhangi bir bilgi yoktur. Bir tek eserine Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda tesadüf ettik. Süleyman Çelebi Mevlidi'nin yazma bir kopyasının kabı olan bu eser, bu sanatkâr tarafından yapılmıştır. 0,12 X 0,18 ölçüsündedir. Ortası bileşik şemse-salbek şeklinde olup içlerine çiçek buketi tezyinatı yapılmıştır. Dış bordür ile şemse arası üslûplanmış çiçek, yaprık süslüdür. Sanatkâr imzasını "Ahmet al-Maruf bi Üsküdarî H. 1185, M. 1772" şeklinde yazmıştır.

Mustafa Edirnî hakkında da herhangi bir bilgiye sâhip değiliz. Bunun, imzalı üç eserini tesbit etmiş bulunuyoruz. Birisi Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı 887 numaralı, ikinci Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda, üçüncüsü de Arkeoloji Müzeleri Kitaplığı'nda 1473 numarada kayıtlıdır. Bu sanatkâr artık, klâsik lâke süsleme Türk motiflerinden tamamen ayrılmış, ya realist çiçek buketlerini veya rokoko tarz süslemeyi tercih etmiştir. İmzasını "Esseyyit Mustafa Edirnî" şeklinde atmaktadır. Bu eserler üzerindeki tarihler "H. 1171, 1180 M. 1756, 1765"dir.

Mustafa Nakşî'nin kimliği de şimdilik meçhulümüzdür. Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı 893 numarada imzalı bir eseri vardır. Başka bir eserine tesadüf edemedik. Eserin üzerindeki tarihten "H. 1207 M. 1792" anlaşılacağı veçhile, bu da Mustafa Edirnî'nin çağdaşıdır. Onun da klâsik yoldan gitmediği, realist çiçek motifleri kullandığı görülmektedir.

İmzalı bir tek eseri Kocabaş koleksiyonunda bulunan sanatkâr **Ali**'de meçhullerden biridir. Eseri üzerinde "Resme Ali, H. 1192, M. 1779 tarihi ve imza vardır. Esasen bu eser, tezyinat itibarile bir sanat değeri taşımamaktadır. Bu sebebten, çıraklık devresinde yaptığı ilk işlerinden olduğu düşünülebilir. Bu cihetin aydınlanması, ilerde elimize geçecek başka eserlerine bağlıdır.

Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonunda 119 numarada kayıtlı Yay'ın üzerinde lâke tezhibi olan **Zeynep binti Emin** adlı hanım sanatkârın da, başka bir eserine tesadüf edemedik. Eserinde tarih olmadığından devrini kat'î olarak tsbit mümkün değildir. Yay'ın zemini; koyu kahverengi olup, üzerine Hatayî, dörtlü çiçek ve yaprak mütifleri işlenmiştir. İmza, zemini altın yaldız olan bir tepelik içine siyâh mürekkeple yazılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonunda 2716 numarada kayıtlı İkinci Bayezid'in yapmış olduğu bir Yay üzerindeki tezhibinde, sanatkâr, imzasını "**Nakşî Hasan**, H. 1195, M. 1780" şeklinde yazmıştır. Yay'ın içi, vişne çürüğü zemin üzerinde yeşil ve eflâtun renklerle rokoko tarzında tezyin edilmiştir. Dış kısmı; siyah zemin üzerine aynı tarzda altın yaldızla işlenmiştir.

Onsekizinci asrın aynı zamanda kuvvetli bir portre minyatüristi olan **Abdullah Buhârî**'nin bir çok minyatürleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Lâke teknikle yaptığı tek eseri, Topkapı Sarayı Müzesi E. Hazinesi kitaplığı 1380 numarasında kayıtlı olan kitabın kabıdır. Bu kap; süsleme motifi itibariyle, bir özellik arz eder. Şemsede, kasırların resimleri, salbeklerde realist çiçek buketi motifleri vardır. Üzerinde tıpkı sulu boya bir tablo gibi tezyin motifi olarak bina resimleri kullanılan başka bir kabın, daha basit, bir benzerini Nakşi Dede imzalı bir eserde görüyoruz.

Bir Bektaşi sanatkârı olan **Nakşi Dede**'nin imzalı iki eserini tesbit edebildik. Birisi Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonundadır ki, içi boş bir kitap kabıdır. Burada sanatkâr, Abdullah Buhari'de olduğu gibi, şemseye kasır manzaraları yapmış, etrafını rokoko tarzında tezyin etmiştir. İkincisi; Kocabaş koleksiyonundadır. Bir şiir mecmuasının kabı olan bu eser, siyah zemin üzerine altın yaldızla tamamen rokoko tarzında işlenmiştir. Eserde tarih olmamakla berber, en geç, ondokuzuncu asır başından olduğu muhakkaktır.

Mücellit Abdülkerim'in şimdilik elimizde bir tek imzalı eseri vardır. Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonu 2718 numarada kayıtlı bulunan bu eser H. 917, M. 1511 tarihinde Muhittin isimli bir usta tarafından yapılmış yayın üzerindeki teshiptir. Zemin, fildişidir. Üzerine altın yaldızla yapraklar işlenmiş ve içine pembe, koyu ve açık yeşil renklerle klâsik motifler kullanılarak kompoze edilmiştir. İmza yayın ucunda "Mücellit Abdülkerim H. 1270, M. 1853" tarzında altın yaldızla çerçevelenmiş bir zemin üzerindedir.

Ragıp adlı sanatkârın H. 1282, M. 1895 tarihli bir yayı, Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonu 1292 numarada kayıtlıdır. Yay'ın içine, vişne çürüğü zemin üzerinde altınla iki tarafından birer tâlik beyit yazılmış ve kenarları yine altınla ve hafif renklerle Hatayiler, Pençler, Enginar yaprakları motifleri ile işlenmiştir. Çok ince çalışılmıştır. Dışının kabza kısmına da, siyah zemin üzerine altında nilüfer ve goncalar işlenmiştir.

Nakşi Mücellit Tevfik'in bir tek eserine Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Seksiyonu'nda 2713 numarada kayıtlı yayda tesadüf ettik. Yay, H. 1005, M. 1597 tarihinde Salih isimli bir usta tarafından yapılmıştır. Yayın içi; kırmızı zemin üzerine siyah ve daha açık kırmızı Hataîler yanında büyük enginar yaprakları ve goncalar yeşil renkle işlenerek altın yaldızla taranmıştır. Dışı siyah zemin üzerine altın yaldızla rumî motiflidir. Yay'ın uç kısmına "Nakşi Mücellit Tevfik H. 1283, M. 1866" imza ve tarihini koyan sanatkâr, lâke tezhipcilikteki üstün kabiliyetini, zevk inceliğini bu tek eserinde dahi tam ispat edebilmiştir.

Ondokuzuncu asrın başına kadar umumiyetle klâsik süsleme motifleri kullanan Türk lâke müzehhipleri, bundan sonra daha ziyade rokoko tarz tezyinatla eserler vermeye devam etmişlerdir. Lâkin artık bu eserlerde (bazı yaylar istisna edilirse) ne bir asır evvelki teknik kuvveti, ne de ince Türk zevkini bulmak imkânı vardır. Bilhassa kitap kapları üzerinde gördüğümüz bu nevi tezyinat o kadar kötü-

dür ki, bunlara sanat eseri demeye bile imkân yoktur. Tarihî çöküntümüzle paralel olarak gerileyen bu sanat şubesi de ancak Cumhuriyet'ten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde eski Türk sanatlarını yeniden canlandırmak için kurulan Tezyini Türk Sanatları şubesinde hamleler yapmaya başlamış ve bu şubeden yetişen genç sanatkârlar tarafından olgun eserler bile vermiştir. Bunlar arasında **Mihriban Keretin** ile **Mehmet Muhsin** bu sahada yetişen sanatkârların en çok tanınmış olanlarıdır.

Prof.Ettore ROSSİ

İTALYA KÜTÜPHANELER VE ARŞİVLERİNDE TÜRK TARİHİNE DAİR İTALYANCA VE TÜRKÇE MEHAZLAR*

Bir kaç seneden beri Türk tarihi ile, bilhassa Türk-İtalyan münasebetleri ile uğraşıyorum. Bu yolda, hem İtalyanca hem de Türkçe pek çok neşriyata vakıf olduğumdan başka, İtalya'da ve hariçteki kütüphaneler ve arşivlerde tetkiklerde bulundum. Hazırladığım tezde, Türk talebeleriyle Türk bilginlerine faydalı bir kılavuz sunmak maksadile, bu mevzu hakkında en başlıca malûmatı topladım. Kongrenin zabıtlarında tamamiyle basılırsa, pek memnun kalacağım.

Ancak, şimdi Sayın Kongre'nin azalarına hitap ederken, uzun isimler ve teliflerin listesini serdetmekten vazgeçip, tezimin ana hatlarını zikretmekle iktifa ederim.

---

* *İkinci Türk Tarih Kongresi*. Ayrı Basım, 1937. İstanbul

1. — İtalyanca basma kitaplar ve el yazmaları.

Türkiye ile İtalya arasındaki müteaddit ve kurumu vustadan başlayarak da zamanımıza varıncaya kadar devam etmiş olan münasebetlere bakılırsa, Türklük ve Türkiye hakkında basılmış İtalyanca kitapların çok oldukları pek tabiî görünür. O kitaplar, bilhassa Türkiye ile siyasî ve iktisadî bağlar ile bağlı olan şehirlerde, yâni Venedik, Firenze ve Roma'da basılmıştır.

En önemlilerini yadedelim:

(Listesi zabıtlarda basılacaktır)

İtalyan-Şark münasebetleri başka bir yola girip, evvelce alâka uyandıran mevzular bertaraf kalıyor, sultanlardan, saraydan bahsedilmiyor, bilâkis geçen asırlarda geçmiş olan hâdiseler ilmî bir surette tetkik edilmeye başlıyor, vesikalar neşrediliyor. Bu araştırmaların bazıları şunlardır:

A. Sagredo ve F. Berchet, *Il fondaco die Turchi in Venezia* isimli, Milano'da 1860 senesinde neşredilmiş kitaplarında, Venedik'teki Türk tüccarlarının faaliyetlerini ve oturdukları hanın ahvalini aydınlatmaya çalıştılar.

A. Amy Bernardy, Firenzede basılmış iki küçük eserinde, Venedik arşivlerine dayanarak, Girit muharebesini tetkik etti.

T. Bertel¨è, *Il palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli* ünvanlı, pek güzel ve nadir resimler ile süslenmiş kitabında, Venedik balyoslarının Beyoğlu'ndaki saraylarını ve hayatlarını canlandırdı.

Türk tarihi içinde büyük bir yer tutan denizcilik tarihi için istifade edebilecek en mühin mehazların İtalyanca kitaplar olduğuna şüphe yoktur. Guglielmotti ile Manfroni'nin yazdıkları müteaddit kitaplar ve makaleler yazık ki şimdiye kadar ve son zamanlarda da telif edilmiş Türkçe türk deniz tarihlerinde hiç istifade edilmemiştir.

(Bu mahazların listesi tezin metninde basılacaktır).

İtalya arşivlerinden ve kütüphanelerinden alınmış vesikaların en başlıca kolleksiyonları arasında Alberi'nin neşrettiği Relazioni degli ambasciatori veneli al Senato durante il secolo decimosesto isimli kolleksiyondur. Venedik balyosları ya elçileri, vazifelerinden avdet ederken, Senato denilen Venedik Cumhuru'nun meclisinde bir takrir okumaya mecbur idiler. Sefaretnameler tarzında kaleme alınmış bu takrirler müverrihler için çok güzel bir malzeme teşkil etmektedirler. O koleksiyonun 3 cildi Türkiye'ye tahsis edilerek, 16'ncı asrın Türk tarihini tetkik edenlerin dikkatlerine değerdir; bu 3 cilt Firenze 1840-1855 seneleri arasında basılmıştır. Onlara mütemmim olarak, 17'nci asra ait diğer bir cilt Venedik'te 1871 senesinde neşredilmiştir.

Daha istifade edilebilecek vesikaların koleksiyonları vardır. Burada onları

yadetmekten vazgeçiyoruz. Yalnız şunu söyleriz ki, Türkiye ve yakın Şark ile balkan devletlerinin tarihine tahsis edilen bütün vesikaların en çoğu İtalyan, hususile, Venedik arşivlerinden alınmıştır. Sathas, Hurmuzaki, Yorga ve sairenin mecmuaları gibi.

(Bu eserlerin bir listesi tezin metninde dercedildi).

Fakat: O vesikalar ve el yazmaların ekserisi şimdiye kadar İtalyan arşiv ve kütüphanelerinde neşredilmiş (İnèdit) veya meçhul kalmıştır. Burada tarih meraklıları ve müverrihler için geniş bir araştırma meydanı vardır.

Her sene Balkan ve yakın Şark memleketlerinden İtalyan şehirlerine gelen talebeler, pek semereli tetkiklerde bulunup, yeni ve orijinal eserleri ortaya çıkarmaktadırlar. Geçen sene Suriyeli bir müverrih, Firenze arşivlerinden istifade ederek, meşhur Manioğlu Fahrettin'in hayatını ve sergüzeştlerini mükemmel bir şekilde ortaya atmaya muvaffak olmuştur.

(Bilhassa Roma, (Vatikan) Venedik, Firenze ve Genova'da bulunan bu neşredilmiş mehaz ve kaynaklara kılavuzluk eden kitaplar tezin metninde ayrıca zikredilir).

II. — Türkçe yazma kitaplar ve vesikalar

İtalya'daki Türkçe yazma kitaplar çok değildir. Sayısı yediyüzü geçmiyor; ekserisi de önemli değildir; yalnız Roma'da (Vatikan kütüphanesi) değerli kolleksiyonlar bulunup, içerilerinde bazı mühim eserler vardır. Bununla beraber, hepsi Türk tarihi, Türk dili ve edebiyatının tarihi bakımından tetkik edilmeye lâyıktır.

Örnek olmak üzere, Bologna Üniversitesi'ndeki Türkçe el yazmaları arasında, 3583 numaralı kitap pek önemlidir. Lâtifî tezkeresinde kayıt edildiği üzere, meşhur şair Ahmetî (ilmi tıb'da mesa'ili Kanun ve Şifayi nazım ile müteber bir kitap telif etmiştir). O kitabı ne Gibb (*History of Ottoman Poetry*, I, 286), ne de Bursalı Mehmet Tahir (Osmanlı Müellifleri, II, P. 174) teşhis edemediler; ikisi de mezkûr eserin mevcut olup olmadığı hakkında şüphe ve tereddütte kalmışlardır. Türk Tebabeti Tarihi müellifi Doktor Osman Şevki (sah. 21) o kitabın isminin *Muntahabü Sifa* olduğunu ve Millet Kütüphanesi'nde (Türkçe Tıbb Fihristi'nin) 293 ve 294 numaraları altında kaydedilen *Muntahabü Sifa*'nın iki nüshası nazım değil, nesirdir; bundan başka metinlerinde müellifin ismi bile yoktur. Yaptığımız araştırmalara göre, Ahmeti'nin Tıbb eseri evvelce zikrettiğim Bolonya'daki el yazmasında bulunur. 810 ile 816 hicri seneler arasında istinsah edilmiş olan o nusha, hem filôloji ve hem de Türk Tababeti tarihi bakımından pek mühimdir. Bendeniz, o kitap üzerine etraflı bir tetkik yapmak ve neşretmek niyetindeyim.

(İtalya'daki Türkçe el yazmaları ve vesikaları hakkında araştırmalarda bulunmak isteyen talebe ve bilginler için lâzım gelen malûmat tezin metninde vardır).

III. — Netice: Gelelim, şimdi neticeye. Türk Tarihi için İtalya'da bulunan mehazların ehemmiyetini mubalağalı bir surette yükseltmek istemem. İtalyanca kitapların çoğu ya faydasızlar, ya hatalarla doludur; propaganda arzusu ile kaleme alınmış bazı kitaplar yanlış malûmatı havidirler. Sonra ekserisi XVI — XVIII asırlara, yani bugünkü Türkleri az alâkadar eden Osmanlı saltanatının devirlerine aittir. Bununla beraber, o devirlerde Türk tarihlerine bağlıdır ve mazilerine girerek, öz hayatlarının bir parçası olmuştur. Muhakkak, istikbalde Türkler o mazilerini incelemeye çalışacaklardır. Bundan başka, Türklerin eski tarihleri için de Marco Polo ile Giovan di Pian del Carpine seyahatnameleri ve Venedik'te bulunan Codex Cumanicus mecellesi gibi faydalı ve nefis İtalyanca ve Lâtince mehazlar vardır. Bilhassa Venedik, Roma ve Genova arşivlerindeki vesikalar, Türk ve Mogol tarihlerini aydınlatmaya yardım ediyor. Roman müverrihi Bratianunun Genova kaynaklarına dayanarak, Karadeniz Türklerinin XIII asırdaki ahvalini iyi bir surette tetkik ettiği gibi, Alman Silberschmidt, Venedik membalarından istifade ederek, XIV asırdaki Venedik ile Beyazit ve Genova ile Kıfçak saltanatı arasındaki münasebetleri anlatmaya muvaffak oldu. Kitabı geçen senelerde Türkçeye çevrilmeye lâyık görüldü.

Şimdi, Türkiye ile İtalya arasındaki kültürel münasebetleri kolaylaştırmak için şüphesiz bazı yardım eserlerine ihtiyaç vardır; en lâzım olanları biblyografya eseridir. Ben de, bu maksad için bu biblyografya örneğini hazırlayarak, takdim eder ve sözümü bitirirken, istikbalde iki memleket bilginlerinin mütekabil faydalar temin edecek surette beraber çalışmalarını büyük samimiyetle dilerim.

Ettore ROSSI

Fonti in lingua İtaliana e turca delle biblioteche e degli archivi d'talia per la storia turca

Sommario : § 1. Premessa. — § 2. Fonti stampate in lingua italiana.
— § 3. Manoscritti italiani inediti nelle biblioteche d'Italia.
— § 4. Dokumenti editi e inediti degli Archivi d'Italia.
— § 5. Manoscritti in lingua turca nelle biblioteche d'Italia.
— § 6. Documenti in lingua turca negli archivi d'Italia.
— § 7. Conclusioni. Necessità di una bibliografia italo-turca.

§ 1. Da un certo numero di anni mi occupo di studi di storia turca sovrattutto delle relazioni italo-turche. Ho avuto occasione in tal modo di conoscere molte publicazioni stampate, sia italiane che turche, e ho fatto ricerche in archivi e biblioteche in Italia e all'estero. Riunisco in questa nota una serie di notizie e di indicazioni con il proposito di giovare a quegli studiosi turchi che intendano profittare nei loro studi delle importanti fonti conservate nelle biblioteche e negli archivi d'Italia.

§ 2. Fonti stampate in lingua italiana. — Date le numerose intense relazioni corse tra I''Italia e la Turchia dal Medioevo ed oggi, sono moltissime le opere storiche, geografiche e di viaggi in lingua italiana che interessano la storia turca. Più importanti, s'intende, sono le storie di quelle regioni e di quele città italiane che ebbero rapporti di commercio e relazioni politiche con il Levante, specialmente Venezia, Nepoli, lo Stato Pontificio e Roma, Livorno e Firenze, Genova e, per gli ultimi secoli, Torino.

Una bibliografia completa su questo argomento non esiste, ma si possono trovare utili indicazioni in guide bibliografiche generali o particolari, come:

Fumagalli Giuseppe, La Bibliografia, Roma, 1923.

O. Pinto, Le bibliografie nazionali, Milano 1936.

Egidi Pietro, La Storia mediovale, Roma, 1922.

Calvi Emilio, Biblioteca di bibliografia storica italiana, Roma, 1903 e 1907.

Bibliografie si trovano nelle principali riviste storiche, nella Rivista storica italiana, di Torino, nell'Archivio Storico Italiano, di Firenze, nel Nuovo Archivio Veneto, di Venezia ecc.

Dal 1881 ad oggi tutto ciò che si stampa in Italia trovasi elencato in volumi annuali del Bollettino delle Publicazioni Italiane, publicato a cura della R. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, la quale riceve copia d'ogni publicazione per diritto di stampa.

Dal 1931 funziona nella R. Biblioteca Nazionale Centrale di Roma un Centro Nazionale di Informazioni Bibliografiche, al quale possomo rivolgersi gli studiosi.

Le opere stampate in italiano riguardanti la Turchia sono centinaia; a migliaia si contano gli opuscoletti e gli articoli di riviste. Per dare solo un saggio, enumero le più importanti in ordine cronologico:

A. Cambini, *Libro d' Andrea Cambini, fiorentino, de la origine Jei Turchi et imperio delli Ottomanni, Firenze, 1528.*

P. Giovio, *Commentari delle cose de' Turchi, Venezia, 1541.*

B. Ramperti, *Delle cose de' Turchi libri tre, Venezia, 1541.*

M. Guazzo, *Historie ove si conteneno le guerre di Mahometto imperatore de' Turchi ecc., Venezia, 1545.*

L. Bassano da Zara, *I costumi et i modi particolari della vita de' Turchi, Roma, 1545.*

G. A. Menavino, *I costumi et la vita de' Turchi, Firenze, 1551.*

F. Sansovino, *GI' Annali ovvero le vite de' principi et signori della casa ottomana, Venezia, 1571.*

F. Sansovino, *Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi, Venezia, 1573.*

G. T. Minadoi, *Historia della guerra tra Turchi et Persiani, Venezia, 1588.*

L. Soranzo, *L'Ottomanno, Ferrara, 1598.*

G. Sagredo, *Memorie storiche de' monarchi ottomani, Bologna, 1674.*

A. Geropoldi. *Bilancia storico-politica dell' Impero Ottomano, Venezia, 1686.*

Valier, *Historia della guerra di Candia, Venezia, 1679.*

N. Formanti, *Raccolta delle historie delle vite degl'imperatori ottomani sino a Mehmet IV regnante, Venezia, 1684.*

F. Marsigli, *Stato militare dell'Imperio Ottomanno, Haya-Amsterdam, 1732 (in italiano e in francese).*

L. di Sant'Iller, *Lettere particolari scritte da Constantinopoli dal 1720 al 1724, Bassano, 1737.*

G. B. Bonaugurio, *Letterde sopra la Turchia, Venezia, 1795.*

V. Abbondanza, *Dizionario storico delle vite di tutti i Monarchi ottomani tino al regnante Gran Signore Achmet IV, Roma, 1786.*

Dalla fine secolo XVIII in poi scarseggiano lavori di gran mole in lingua italiana sulla Turchia. Ma non mancano libri di viaggio e di memorie notevoli,

como quello in francese, ma opera d'italiano, latitolato, Mèmoires d'un vieux soldat, di Gian Timoteo Calosso, Torino. 1857, e le memorie, pure in francese, della principessa Cristiana di Belgioloso Asie Mineure et Syrie, Parigi, 1861. Dalla seconda metà del secolo XIX si hanno lavori di indagini su argomenti particolari. Escono anche molti articoli di riviste su episodi, fatti singoli della storia e della vita turca. Citiamo alcune opere e alcuni articoli a titolo di esemplificazione per dimostrare quante notizie possono trovare gli studiosi turchi nelle pubblicazione italiane:

V. Catualdi, *Sultan Lahja dell'imperial Casa Ottomana... Nuovi contributi alla storia della questione orientale e delle relazioni politiche tra le Turchia e le Potenze cristiane nel secolo XVII, Trieste, 1889.*

A. Sagredo e F. Berchet, *Il fondaco dei Turchi in Venezia, Milano, 1860.*

B. Cecchetti, *I cattè a Constantinopoli nel 1633. In Archivio Veneto, 1881.*

A. A. Bernardy, *Venezia e il Turco nella seconda metà del sec. XVII, Firenze, 1902.*

A. A. Bernardy, *L'ultima guerra turco-veneziana, 1714-1718, Firenze, 1902.*

C. Traselli, *Esuli italiani in Turchia nel dodicennio 1849-1860, in La Sicilia nel Risorgimento Italiano, Palermo, 1933, pp. 1-9.*

T. Bertelè, *Il palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Constantinopoli, Bologna, 1929.*

Sovratutto importanti per gli studiosi turchi sono le storie della Marina o delle Marine italiane: ricordo:

Guglielmotti, *Storia della Marina pontificia (in 10 volumi), Roma, 1886-1893.*

C. Manfroni, *Storia della Marina italiana dal Trattato di Ninfeo alla caduta di Constantinopoli, 1261-1453. Roma, 1897.*

C. Manfroni, *Storia della Marina italiana dalla caduta di Constantinopoli alla battaglia di Lepanto, Roma, 1897.*

C. Manfroni, *La battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca, in Ateneo Veneto, 1902.*

C. Manfroni, *Le relazioni tra Genova, l'ImperoBizantino e i Turchi, in Atti Soc. Lig. Storia Patria, Genova, 1898.*

C. Manfroni, *La Marina di guerra di Cosimo I dei suoi successori, in Rivista Marittima, 1895.*

C. Manfroni, *La Marina Veneziana alla difesa di Salonico, in Nuovo Archivio Veneto, Venezia, 1910.*

E. Rossi, *Storia della Marina dell, Ordine di San Giovanni di Gerusalemme,* di Rodi e di Malta, Roma, 1926.

G. G. Guarnieri, *Cavalieri di Santo Stefano. Contributo alla storia della Marina Militare italiana (1562-1859), Pisa, 1928.*

C. Capasso, *Barbarossa e Carlo V, in Nuova Rivista Storica, 1932.*

M. Nani Mocenigo, *Storia della Marina veneziana da Lepanto alla caduta della Republica, Roma, 1935.*

Non esiste finora una moderna storia turca generale in lingua italiana, all'infuori della traduzione italiana della Storia di J. v. Hammer. L'opera di V. Errante, Storia dell'Impero osmano da Osman alla Pace di Carlovitz, Roma, 1882-83, 2 volumi, è deficiente.

In compenso, nello scorso secolo sono stati publicati in Italia documenti di grandissima importanza par la storia delle relazioni italo-turche. Ecco le principali raccolte:

Alberi, Le Relazioni degli Ambasciatori veneti al Senato dursnte il secolo decimosesto. La Serie III. Voll. 3. Firenze, 1840-1855 centiene le Relazioni dalla Turchia.

G. Berchet, *Relazioni dei Consoli veneti nella Siria, Torino, 1866.*

N. Barozzi e G. Berchet, *Le Relazioni degli Stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani del secolo XVII. La serie V, I-o volume Venezia, 1871-72, contiene le Relazioni dalla Turchia.*

P. Ferrato, *II Marchesato di Mantova e l'Impero Ottomano alla fine del sec. XV. Documenti inediti, Mantova, 1876.*

M. Sanuto, *I diarii, 58 volumi, Venezia, 1879-1902. Quasi tutti i volumi contengono notizie sulla Turchia.*

G. Müller, *Documenti delle relazini delle città toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino al 1531, Firenze, 1879.*

G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-levantinum sive acta e diplomata res venetas graecas atque Levantis illustrantia, a. 1300-1454, 2 volumi, Venezia, 1880-1889.*

R. Predelli, *I commemoriali della Republica di Venezia, Regesti (1239-1787), 8 volumi, Venezia, 1876-1914.*

Molte notizie par la storia turca s'incontrano nelle storie documentate di Venezia; le due più importanti sono:

S. Romanin, *Storia documentata di Venezia, Venezia, 1853-1861, in 10 volumi; 2. a edizione, Venezia, 1912.*

H. Krestchmayer, *Geschichte von Venedig. Gotha, 1905-1934, in 3 volumi.*

Alcune opere italiane riguardanti la Turchia sono state publicate fuori d'Italia, ad esempio:

P. Busenello, *Lettere informative dei Turchi (in tedesco Historische Nachrichten von der Regierungsart, den Sitten und Gewöhneiten der osmanischen Monarchie, Leipzig, 1778.*

Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300-1514), publicata da I. Ursu Bucarest, 1910.*

Un'opera in italiano sui Turchi, del dalmata Dadich, fu publicata in tedesco a Halle nel 1769 in Allgemeine Historische Bibliothek (il ms. è nella Marciana a Venezia).

§ 3. Manoscritti italiani inediti nelle biblioteche d'Italia. — In Italia vi sono numerosissime biblioteche ricche di manoscritti, in gran parte inediti, dato che molte città furono centro di attività culturale e politica, come capitali dei vari stati in cui restò divisa la penisola per tanti secoli fino al 1870. Cittadine che oggi conducono una modesta vita provinciale, come Piacenza, Mantova, Modena, Urbino, furono nei secoli XV-XVIII sedi di principati, conobbero lo splendore delle arti e delle lettere, nelle loro biblioteche s'adunarono, con preziose collezioni di libri a stampa, manoscritti d'ogni materia, anche di storia e anche di storia delle relazioni italo-turche, memorie e viaggi nel Levante. Sarebbe lungo dare qui un elenco particolareggiato delle principali bibliotcche e dei loro cataloghi speciali. Basti citare l'opera principale, assai voluminosa e tuttora in continuazione, che riguarda molte di esse:

G. Mazzatinti e A. Sorbelli, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia, Forlì, Firenze, 1890-1937. Fino al 1937 erano usciti 64 vol.*

Indicazioni precise sul numero dei manoscritti esistenti in tutte le biblioteche d'Italia e sui cataloghi relativi si tronavo in G. GAbrieli, Notizie statistiche, storiche, bibliografiche delle collezioni di manoscritti oggi conservati nelle biblioteche italiane, Milano, 1936.

A Roma la Biblioteca Vaticana, nota per la ricchezza delle sue raccolte di manoscritti in ogni lingua e por l'ordine delle sue catalogazioni, centro di ricerche per studiosi di tutto il mondo, possiele un cospicuo fondo di manoscritti italiani e fra questi ho trovato parecchi relativi ai Turchi.

§ 4. Documenti editi e inediti degli Archivi d'Italia. — Gli archivi delle principali città d'Itali, sovrattutto quelli di Venezia, Firenze, Genova, Roma, Napoli, sono ricchissimi di documenti che testimoniano delle relazioni passate tra gli antichi Stati d'Italia e il Levante. Sono archivi ordinati, provvisti di catalogo sommario manoscritto o stampato. Essi hanno fornito i documenti per molte delle opere stampate su ricordati a altre raccolte publicate all'estero, che interessano paesi dell'Oriente balcanico e la Turchia, come:

K. Sathas, *Documents inèdits relatifs à L'Histoire de la Grèce au Moyen*

Age, in 8 volumi, Parigi, 1880-1888.

E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor, 31 volumi, Bucarest, 1876-1900.*

N. Jorga, *Notes et Extraits pour servir à l'Histoire des Croisades au XV siècle, volumi, Parigi, 1899-1916.*

Le più autorevoli storie generali dei Turchi, che sono quelle del Hammer, dello Zinkeisen e di N. Jorga, si sono valse specialmente della documentaziodne degli archivi italiani. Anche lavori parziali Illustranti episodi particolari della storia del Vicino Oriente e dei Turchi dipendono dalla documentazione italiana. Cito alcuni lavori:

W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age, trad, francese; Lipsia, 1885; trad. it., Torino, 1913.*

M. Silberschmidt, Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Sultan Bayazid I zu Bizans, Ungarn und Genua und zum Reiche von Kiptschak (1381-1400), Lipsia e Berlino, 1923 (dall, Archivio di Stato di Genova).

Andrè Otetea, Contribution à la Question d'Orient. Esquisse l.istorique suivi de la correspondance inèdite des envoyès du Roi des Deux-Siciles à Constantinople, Bucarest, 1930 (dall'Archivio di Stato di Napoli).

Ph. P. Argenti, *The Expedition of the Florentines to Chios. 1959, Londra, 1599 (dall'Archivio di Stato di Firenze).*

I. Dujcev, Avvisi di Ragusa, Documenti sull'Impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia, Roma, 1935 (dall'Archivio Vaticano a Roma).

Alla consultazione degli archivi italiani si dedicano specialmentte studiosi dei paesi balcanici che furono già parte dell'Impero Ottomano, sovrattutto i romeni. La Romania ha anzi istituito a Venezia una fondazione per i suoi giovani che attendono allo studio di quegli rehivi.

Studiosi del Vicino Oriente appartenenti ai paesi che si sono staccati dall'ex Impero Ottomano, si volgono in questi anni alla documentazione delle biblioteche e degli archivi italiani. Un professore dell'Università Egiziana sta facendo ricerche in questo senso in Italia per la storia del suo paese un siriano. P. Carali, ha publicato recentemente a Roma il primo volume di un'opera intitolata Fakr ad-Din II e la Corte di Toscana, 1605-1635, Roma, 1936. L'opera è desunta sovrattutto dall'Archivio di Stato di Firenze.

§ 5. Manoscritti in lingua turca nelle biblioteche d'Italia. — I manoscritti turchi nelle biblioteche d'Italia non sono numerosi come quelli di altre biblioteche europee (Parigi, Londra, Berlino); pochi banno un valore notevole; sono distribuiti in molte città; i fondi più copiosi e aventi una caratteristica propria si da costituire

vere collezioni sono quelli di Venezia, Bologna, Roma (Vaticana). Non tutti sono stati deseritti in cataloghi od elenchi.

Ecco in ordine cronologico le più importanti descrizioni dei manoscritti turchi (per lo più compresi in cataloghi generali di manoscritti orientali) delle biblioteche d'Italia:

S. Assemani, *Catalogo dei codici mss. della Biblioteca Naniana (Venezia) Padova, 1787-1792.*

G. De Hammer, *Lettere sui mss. orientali e particolarmente arabi che si trovano nelle biblioteche d'Italia. Sono nove lettere publicate nella Biblioteca Italiana tra il 1827 e il 1831.*

Cataloghi dei codici orientali di alcune biblioteche d'Italia. Sono 6 fascicoli usciti a Firenze tra il 1878 e il 1897 a cura di vari orientalisti e riguardano parecchie biblioteche; per i manoscritti turchi non si trovano notizie che nel Catalogo I. Guidi della Biblioteca Vittorio Emanuele di Roma, nel catalogo I. Guidi della Biblioteca Vittorio Emanuele di Roma, nel catalogo I. Guidi della Biblioteca Vittorio Emanuele di Roma, nel catalogo I. Guidi della Biblioteca Angelica di Roma, nel Catalogo L. Bonelli della Casanatense di Roma.

V. Promis, *I manoscritti orientali della biblioteca del Re a Torino, in Boll. It. Studi Orientali, 1876.*

V. Rosen, *Remarques sur les mss, orientauq de la collection Marsigli à Bologne, Roma, 1885 (in Mem. Classe Scienze Morali R. Acc. dei Lincei, serie III, vol. XII). Descrive minutamente i manoscritti arabi, ma dà notizie sommarie affrettate anche sui manoscritti turchi, rilevandone l'importanza.*

P. Horn, *Die persischen und türkischen Handschriften des Vat'kans, in Zeit. der Morg. Gesellschaft, II (1897).*

C. A. Nallino, I *manoscritti arabi, persiani e turchi della Biblioteca Nazionale di Torino, in Memorie Acc. Scienze, Torino, 1901.... BibliotecaNazionale di Torino fu funestata da un incendio nel 1994. Si salvarono circa metà dei manoscritti (I. Pizzi, II riconoscimento dei manoscritti arabi, persiani, turchi della R. Biblioteca Universitaria di Torino dopo l'incendio del 26 genn. 1904, in Atti Acc. Scienze, Torino, 1904).*

C. A. Nallino, *I manoscritti arabi, turchi e siriani della R. Accademia delle Scienze di Torino, in Mem. Acc. Scienze, Torino, 1901.*

G. Gabrieli, *La Fondazione Caetani per gli studi musulmani, Notizia sulla istituzione e Catalogo dei suoi mss. orientali, Roma, 1926.*

G. Gabrieli, *Manoscritti e carte orientali nelle biblioteche e negli archivi d'Italia, Firenze, 1930.*

Da questa utile guida bibliografica (1) ho ricavato le indicazioni surriferite; ne desumo anche la seguente statistica riassuntiva sul numero dei documenti e manoscritti turchi che risultano conser ati nelle biblioteche e negli archivi d'Italia.

Città	Biblioteche	No.
	Mss. turehi	
Bologna	Biblioteca Universitaria	173
Catania	" Ventimiliana	1
Firenze	Laurenziana	51
"	Riccardiana	7
	Nazionale	7
Genova	Universitaria	1
"	R. Archivo diStato	28 documenti
Gravina di Puglia	Museo Pomarici-Santomasi	1
Milano	Biblioteca Ambrosiana	
"	" Braidense	2
Montecassino	Abbazia	1
Napoli	R. Archivo diStato	1
"	Vittorio Emanuele	13
Palermo	Nazionale	7
Padova	Seminario	6
Piacenza	Comunale	1
Rodi	Ahmet Hafüz	?
Roma	Angelica	2
"	Casanatense	16
	Lincei	12
	Nazionale	20
	Vaticana	239
Siena	Comunale	2
Torino	Academia	29
"	del Re	1
	Nazionale	38, 18 misti
Udine	Arciveseovile	(1Turco giagataico)
Venezia		1 ,aleuni firmani
"""	San Lazzaro	

Le statistica non è completa perchè fondata su notizie non definitive e su cataloghi imperfetti per alcune città; non vi sono co ..prese le accessioni più recenti. Il numero di docementi turchi è certamente superiore; ve ne sono centinaia non catalogati negli archivi di Firenze, Venezia, Roma. Giova sperare che si provvederà presto a una migliore catalogazione dei manoscritti turchi delle biblioteche d'Italia.

Tra i manoscritti della Biblioteca Universitaria di Bologna ha grande importanze il n. 3583, già segnalato dal Rosen, che, se non arro, contiene un trattato in versi sulla medicina di Ahmeti; la copia è molto antica, tra 810 e 816 dell'Egira. Mi riserbo di publicare una studio su questo manoscritto, importante anche dal punto di vista linguntico.

Notizie su manoscritti e documenti orientali, anche turchi, della Vaticana si trovano nel Catalogo della mostra di Manoscritti e documenti orientali tenuta dalla Biblioteca Vaticana e dall' Archivio sagreto nell'occasione del XIX Congresso Internazionale degli Orientalisti, Roma, 1935.

II Messaggero degli Italiani, periodico di Constantinopoli, da tempo insiste su questo argomento e ha publicato notizie frammentarie desunte dai cataloghi summenzionati, portando anche qualche nuovo contributo. Cito:

Descrizione dei manoscritti turchi della Biblioteca Reale di Torino, nel nr. del 15 dicembre, 1936; al catalogo summenzionato di V. Promis è aggiunta l'indicazione di due altri mss. turchi (Orient. 100 e Orient. 88) di scarsa importanza.

I manoscritti turchi, esistrenti nella Biblioteca del Seminario Patriarcale di Venezia (indicazione del contenuto di undici documenti mon propriamente manoscritti, nel nr. del 15 agosto 1937.

§ 6. Documenti in lingua turca negli Archivi d'Italia. — Se è incompleta la catalogazione dei libri turchi manoscritti delle biblioteche d'Italia, ancor più imperfetta è la descrizione dei documenti degli archivi, dato il loro grande numero, la piccola mole e il carattere necaasariamente sommario degli inventari degli archivi, dove molti documeati restano a lungo ignorati o misconosciuti anche dopo le più diligenti catalogazioni.

Come guida a chi voglia fare ricerche in questo campo serve il già citato volumetto Manoscritti e carte orientali nelle biblioteche o negli archivi d'Italia di G. Gabrieli (Firenze, 1930).

L'unica publicazione che si è valsa finora dei documenti furchi in Italia è quella di L. Bonelli, II trattato turco-veneto del 1540, in Centenario Michele Amari, II. Palermo, 1910.

Riproduzioni fotografiche di documenti turchi si trovano in parecchie publicazioni. Cito:

Genova, *Storia e Arte (album publicato per la Conf. Intern a Genova nel 1922).*

R. De Tucci, Relazioni commerciali fra Genova e il Levante dalla caduta di Chio al 1720, nel Bollettino Municipale, Genova, 1929.

§7. Conclusioni. Necessità di una Bibliografia italo-turca. — Non mi permetto di esagerare, per amore di tesi, I'importanza delle fonti italiane par la storia dei Turchi. Le fonti in lingua turca non sono notevolissime, se si considera la formidabile documentazione che i Turchi conservano nelle migliaia di manoscritti delle solle biblioteche di Costantinopoli e nell'ingentissima mole di documenti degli archivi dell'ex capitale. Le fonti in lingua italiana sono importanti per copia e verietà e per il carattere che hanno di complemento alle fonti turche e quindi elemento utile di giudizio nella trattazione degli avvenimenti storici. Non tutte le fonti italiane sono di eguale valore; molte, specie i libri stampati a scopo di propaganda, sono difettose; molti libri di compilatori, che non conoscevano i Turchi e ignoravano la lingua turca, abbondano di errori, inesattezze, incomprensioni, mentre sono più attendibili le relazioni di viaggio (P. Della Valle, C. Magni, Sestini, ecc. erc.), le memorie, le lettere scritte da testimoni degli avvenimenti.

Si più anche osservare che queste fonti italiane scarseggisno per il periodo anteriore al sec. XV, mentre sono abbondantissime per i secoli XVI-XVIII, un periodo che i Turchi oggi non studiano con molto interesse, essendo volti piuttosto a ricercare la loro storia medioevale islamica e preislamica e la storia antica. E presumibile però che in avvenire i Turchi riprenderanno a occuparsi anche di questo passato meno lontano, che in definitiva, fa parte della loro storia. Allora le fonti italiane acquisteranno un'importanza grandissima agli occhi degli studiosi che avranno imparato a servirsene.

Del resto, anche per il passato più lontano vi sono fonti italiane che lo studioso turco non può ignorare, talore scritte in italiona, spesso in latino, qualcuna in francese, relazioni di viaggiatori come Ma o Polo e Giov. di Pian del Carpine per il secolo XIII, il Codex Cumanios di Venezia per la conoscenza dei Turchi delle rive settentrionali del Mar Nero alla fine del sec. XII, le notizie degli archivi di Genova, di Venezia (come quelle dalle quali hanno ricavato dotte ricostruzioni storic e il Bratianu e il Silberschmidt nei lavori sopra citari) per il sec. XIII e XIV. Dagli archivi vaticani derivano documenti importanti sulla storia dei Turchi e dei Mongoli illustrati dal Pelliot.

Valendosi di queste e di altre fonti, molte delle quali italiane, G. Soranzo ha scritto una buano opera recente: II Papato, l'Europa cristiana e i Tartari, Milano, 1930.

In conclusione, da quanto precede si poò desumere che gli studiosi turchi e italiani avrebbero da guadagnare a vicenda da una più vicina collaborazione, da una migliore conoscenza della loro attività Mentifica, conseguigbile con l'invio di studenti per indagini storiche, con lo scambio di riviste e di pubblicazioni.

Quando visitai la Biblioteca dell'Università di Contantinopoli nel 1933. non vi trovia che un solo libro di storia italiana stampato in italiano. Ora le cose sono già cambiate; parecchi giovani turchi imparano l'italiano nell' Università italiane. Anche in İtalia vi è un non trascurabile interessamento a conoscere i Turchi e il loro passato, a imparare la loro lingua e a studiarli attraverso ai loro scritti.

La presente comunicazione vuole essere un contribu a questo ideale di collaborazione culturale a un saggio dell'auspicata Bibliografia italoturca, che sarebbe di tanto giovamento agli studiosi di ambedde i paesi.

ETTORE ROSSI

Kenan DEMİR*

RESİMLİ ZİRAAT GAZETESİ VE DİZİNİ

Resimli Ziraat Gazetesi, 14 Mart 1905-13 Mart 1906 tarihleri arasında 46 sayı yayımlanmıştır. Her hafta perşembe günü çıkan gazetenin 1-34. sayıları 12 sayfa, 35-46. sayıları ise 8 sayfadır. Ayrıca gazetenin bazı sayılarında 4-6 sayfa ilave ekler ile bitki ve hayvan resimleri mevcuttur.[1] İmtiyaz sahibi Kitapçı Karabet'tir. Gazeteyi, Halkalı Ziraat Mektebi mezunu Kalfayan Efendi yönetmiştir.[2] Tüm nüshaları Karabet Matbaası'nda basılmıştır. Bir nüshasının satış bedeli hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Senelik abone bedeli ise İstanbul ve taşrada 75 kuruştur. Ayrıca kaliteli kâğıt baskısının ise seneliği bir Osmanlı lirasıdır.[3]

Resimli Ziraat Gazetesi'nin ilk sayısında "Gazetemizin Mesleği" başlıklı yazıyla gazetenin yayın politikasını ziraat ve sanatla iştigal edecek kişilere üretim sürecinde ulûm ve fenni ziraat bilgisi eksik olanlara gerekli bilgiyi ve yolu

* Dr., İstanbul Üniversitesi.

1 **RZG**, S:1, 1 Mart 1321, 14 Mart 1905, s.Kapak İç Sayfa.

2 Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, **a.g.e**, s.XII

3 **RZG**, S:1, 1 Mart 1321, 14 Mart 1905, s.Kapak İç Sayfa.

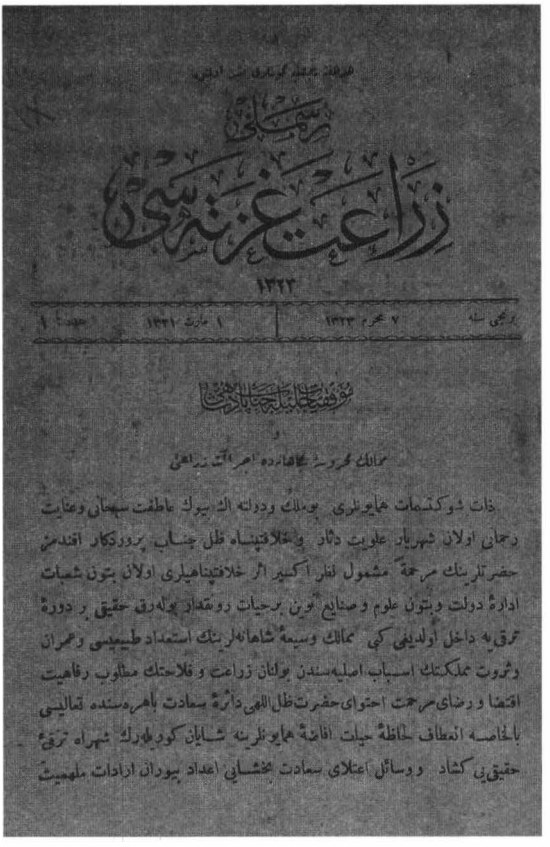

gösterecek bir rehber olarak açıklamıştır. Gazete, amacını 6 maddede sıralamıştır. 1. Gazeteye gönderilecek toprak numuneleri tahlil ve muayene edilerek arazinin ziraat kabiliyeti, işletilmesi ve ıslahı gibi konularda çiftçilere gerekli tarif ve bilgiler mektuplarla aktarılacaktır. 2. Ülkede kullanılan ziraat alet ve edevatlardan memleketin şartlarına göre hangilerinin en uygun olduğu, bunların nasıl tedarik ve nasıl tatbik edileceği konularında gerekli bilgiler verilecektir. 3. Memleketin arazi kabiliyet ve istidadına göre hangi bölgelerde ne gibi bitki ve hayvanların yetiştiği nerelerde yetiştirilmesinin mümkün bulunduğu gibi hususlarda gerekli iktisadî ve ilmî bilgiler verilecektir. 4. İpekçilik, sütçülük, arıcılık, nişastacılık, şekercilik, bağcılık, un, sebze ve meyve konserveleri imâli gibi zirai sanayi şubelerinin terakki etmesine çalışacaktır. 5. Memleketin servetinin artmasına yardım edecek gerekli ilmî, sınaî ve iktisadi hususlar hakkında malûmat verilecektir. 6. Çiftçiler için büyük bir servet kaynağı olan bağcılığı filoksera afetinden korumak için bağların Amerika asma çubuklarıyla değiştirilmesinin günden güne yaygınlaştırıp bu ekimi yerli usul dairesinde icra etmek ve bu konuda bağcılara gerekli fenni usuller hakkında bilgi verilecektir.[4]

Resimli Ziraat Gazetesi, adından anlaşıldığı gibi resimli ziraat gazetesidir. Bazı sayılarda ziraî konuları resimlerle açıklamaya çalışmıştır. Gazetedeki resimler daha çok ziraat aletleri, hayvan resimleri, sebze ve meyveler, haşeratlar, çiçekler ve çeşitli bitkilerdir. Gazetenin sayfalarında Osmanlı'nın ziraî yapısı, ipekböcekçiliği, küçük ve büyükbaş hayvancılık, çiçekçilik, ekin hastalıkları, çiftlik

4 Gazetemizin Mesleği, **RZG**, S:1, 7 Muharrem 1323, 1 Mart 1321, 14 Mart 1905, s.8-10

işleri, bağçevanlık, bağcılık, hayvansal ve zirai üretim, arıcılık, ziraat piyasası, toprak, keten ziraatı, ziraî aletler ve makineler, pamuk ziraatı, meyvecilik, sebzecilik vb. konular işlenmiştir. Ayrıca derginin çoğu sayısında ziraî havadisler başlığı altında haftalık ziraat haberleri de yer almıştır.

Gazetenin yazarları şu isimlerden oluşur: Karabet Efendi, Bekyan Efendi, Kalfayan Efendi, Mehmet Ali, İsmail Rıfkı, Osman Nuri, İhsan, M. Nuri, İsmail Hakkı, Hüseyin Tahsin, Faik, Minas, Mustafa Nureddin, Hüdaverdi, Doktor Aleksandros, Mithat, Elif Kaf, Mustafa Hulusi, M. Santur.

RESİMLİ ZİRAAT GAZETESİ ve DİZİNİ

Sayı: 1 ; (7 Muharrem 1323-1 Mart 1321)
....."Memalik-i Mahrusa-i Şahanede İcraat-ı Ziraiye", ss.1-4
Karabet, "Arz-ı Şükran - İfade-i Tabh", ss.4-6
....."Gazetemizin Mesleği", ss.6-8
.....[10 Adet Bitki ve Hayvan Resmi Var]
Bekyan, "Ziraat", ss.8-11
İsmail Rıfkı,"Eşcâr-ı Müşmire", ss.11-12

Sayı: 2 (16 Muharrem 1323-10 Mart 1321)
İsmail Rıfkı, "Eşcâr-ı Müşmire" ss.13-16
Kalfayan, "İpekçilik"- ss.17-19

Mehmet Ali, "Yoğurt ve Sûret-i İmâli", ss.19-20

Bekyan, "Mart İmâliyat-ı Ziraîyesi" ss.21-22

Bekyan, "Merinos Koyunları" ss.23-24

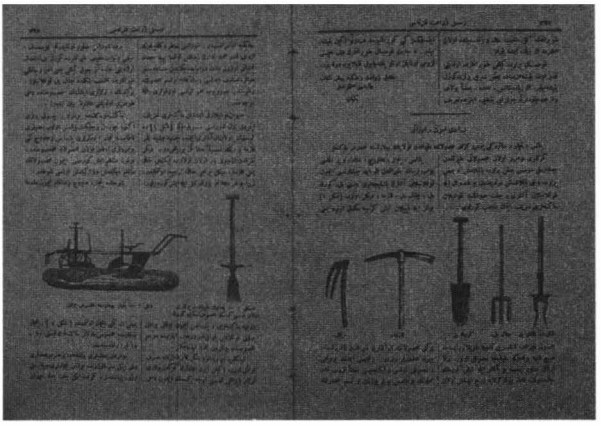

Sayı: 3: (23 Muharrem 1323-17 Mart 1321)

Bekyan, "Merinos Koyunları", ss.25-28

İsmail Rıfkı, "Eşçâr-ı Müşmire", ss.28-31

Kalfayan, "Gül Fidanlarına Zarar Veren Böcekler", ss.31-34

Kalfayan, "İpekçilik: Dut Fidanlığı İhdası" ss.34-36

Sayı:4 (30 Muharrem 133- 24 Mart 1331)

Bekyan, "Ekin Hastalıkları - Tohumların İlaçlanması" ss.37-41

Kalfayan, "İpekçilik- Dut Fidanının İhdası", ss.41-46

Kalfayan, "Gül Fidanlarına Zarar Veren Böcekler", ss.46-47

Osman Nuri, "Baytar Hayvanât-ı Ehliyenin Emrâz-ı Saireye Karşı Aşı ve Serumlar İstihsâli ve İsti'mâli" ss.48

Sayı: 5 (7 Safer 1323- 31 Mart 1321)

Bekyan, "Ziraat - Ekin Hastalıları-Tohumlukların İlaçlanması, Tohumun Islahı", ss.49-55

....."Tıbb-ı Baytarî: Hayvanatı Ehliyede Emraz-ı Saireye Karşı Aşı ve Serumların İstihsal ve İsti'mâli" ss.55-56

Osman Nuri, "Hayvanât-ı Ehliyede Şarbon Hastalığı" ss.56-57

Kalfayan, "Gül Fidanlarına Zarar Veren Böcekler", ss.58-60

Sayı:6 (14 Safer 1323-7 Nisan 1321)

M. Nuri, "Makale-i Mahsusa: Zabte-i Sıhhıye-i Baytariyenin Tatbikinden Husu-

le Gelen Faideli Neticeler", ss.61-64
Bekyan, "Ziraat: Nisan İmaliyât-ı Ziraiyesi", ss.64-71
Minas, "Mevaşî: Memalik-i Mahruse Şahanenin Cins Keçilerinin Tevsif-i Islah ve Terbiyesi Usulü" ss.71-72

Sayı:7 (21 Safer 1323-14 Nisan 1321)
Bekyan, "Ziraat: Tohumların Islahı", ss.73-76
Osman Nuri, "Tıbb-ı Baytarî: Hayvanât-ı Ehliyede Şarbon Hastalığı", ss.76-78
Kalfayan, "İpekçilik", ss.79-82
Hüdaverdi, "Bağçevan: Begunya" ss.82-84

Sayı:8 (28 Safer 1323- 21 Nisan 1321)
Bekyan,"Makale-i Mahsusâ", ss.85-88
Bekyan, "Ziraat: Patates Hastalıklarından", ss. 88-90
Osman Nuri, "Tıbb-ı Baytar-î: Hayvanâtı Ehliyede Şarbon Hastalığı", ss. 90-93
Kalfayan, "Bağcılık" ss.93-95
İhsan,"Tereyağı İmal Etmek İçin Rehber-i İmal", ss.95-96

Sayı: 9 (6 Rebiülevvel 1323- 28 Nisan 1321)
....."Ziraat: Evsâf-ı Haseneyi Haiz Tohumların İstihsali ve Tedabiri" ss.97-99
....."Patates Hastalığından" ss. 100
Kalfayan, "Mayıs İmaliyât-ı Ziraîyesi" ss. 101-106
İhsan, "Tereyağı İmal Etmek İçin Rehber-i İmal" ss. 107-108

Sayı:10 (13 Rebiülevvel 1323- 5 Mayıs 1321)
Osman Nuri, "Tıbb-ı Baytarî: Hayvanât-ı Ehliyede Şarbon Hastalığı", ss. 109-111
Bekyan,"Bağcılık: Mildiyo Hastalığı", ss. 112-113
İhsan, "Yerli Kaşar Peynirinin Sûret-i İmâli" ss. 114-116
Kalfayan, "İpekçilik" ss. 116-118
Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi: Kasımpatı" ss. 118-120

Sayı: 11 (20 Rebiülevvel 1323- 12 Mayıs 1321)
Bekyan, "Bağcılık: Mildiyo Hastalığı", ss.121-126
Kalfayan, "Ziraat: Tarla Fareleri", ss.127-128
İhsan, "Yerli Kaşar Peynirinin Suret-i İmali" ss.129-130
Hüdaverdi,"Çiçek Bahçesi: Kasımpatı" ss.130-132

Sayı: 12 (27 Rebiülevvel 1323- 19 Mayıs 1321)
Bekyan, "Makale-i Mahsûsa: Bağ ve Bağcılık Hakkında" ss. 133-136

M. Nuri, "Mevaşî: Hayvan Yetiştirmeğe Mahsus Çiftlikler Hakkında Bazı Mutal'aât", s. 136-140

Bekyan, "Bağçevanlık: Enginar Bahçelerinde Görülen Hastalık" ss. 141-143

İhsan: "Yerli Kaşar Peyniri İmalatındaki Noksan ve Bunların Çaresi", ss. 143-144

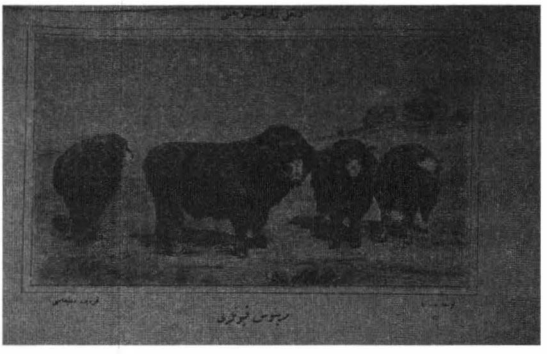

Sayı:13 (4 Rebiülahir 1323- 26 Mayıs 1321)

....."Ziraat: Evsâf-ı Haseneyi Haiz Tohumların İstihsâli ve Tedâbiri", ss. 145-148

Bekyan, "Haziran İmaliyât-ı Ziraiyesi", ss. 148-155

İhsan, "Sütün Bozulup Fenalaşması", ss.156-158

Kalfayan, "İpekçililik", ss.158-160

Sayı:14 (11 Rebiülahir 1323- 2 Haziran 1321)

Bekyan, "Bağcılık: Amerika Asmaları Hakkında", ss.161-165

M. Nuri, "Mevaşî: Hayvan Yetiştirmeğe Mahsus Çiftlikler Hakkında Bazı Mutal'aât", ss.166-170

Kalfayan, "İpekçilik", ss.170-171

İhsan, "Aynı Sene Zarfında Üç Defa Mahsul Veren Bağdad Cinsine Mensup İpek Böceği Tohumu", s.172

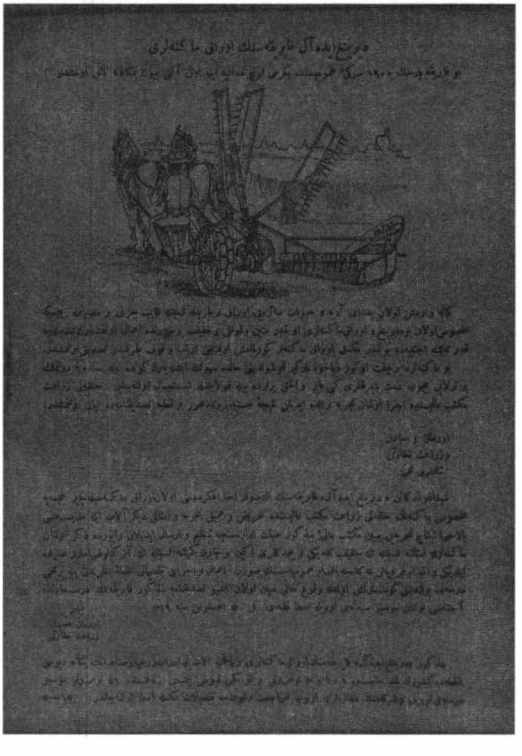

Sayı:15 : (18 Rebiülahir 1323- 9 Haziran 1321)

Bekyan, "Makale-i Mahsusa: Ziraatte Gübrenin Ehemmiyeti", ss. 173-175

Bekyan, "Bağcılık: Amerika Asmaları Hakkında", ss. 176-179

M. Nuri, "Mevaşî: Hayvan Yetiştirmeğe Mahsus Çiftlikler Hakkında Bazı Mutal'aât", ss. 180-181

İhsan, "Tereyağı İmali İçin Rehber-i İmal", ss.181-183

İhsan, "Arıcılık: Arıcılık Hakkında Bir İki Söz", ss.183-184

Sayı:16 (25 Rebiülahir 1323- 16 Haziran 1321)

Bekyan, "Emrâz-ı Nebatîye: Kömür Hastalığı", ss.185-188

İhsan, "Tereyağı İmâl Etmek İçin Rehber-i İmâl", ss.188-192

İsmail Hakkı, "Mevaşî: Hayvanatı Ehliyenin Islahı", ss.192-194

Mustafa Nureddin, "Tıbb-ı Baytarî", ss.195-196

Sayı:17 (3 Cemaziyelevvel 1323- 22 Haziran 1321)

Bekyan, "Makale-i Mahsusâ", ss. 197-200

Bekyan, "Ziraat: Tarla Farelerinin İtlâfı", ss. 200-202

İsmail Hakkı, "Mevaşî: Hayvanat-ı Ehliyenin Islâhı", ss. 202-203

Osman Nuri,"Tıbb-ı Baytarî: Veba-yı Bakri", ss. 203-206

İhsan, "Arıcılık: Arıcılık Hakkında Bir İki Söz", ss. 206-207

İhsan, "Tereyağı İmâl etmek için Rehber-i İmâl",ss. 207-208

Sayı:18 (10 Cemaziyelevvel 1323-30 Haziran 1321)

Bekyan, "Keten Ziraatı", ss. 209-211

Bekyan, "Temmuz İmaliyât-ı Ziraîye", ss. 212-216

İhsan, "Tereyağı İmal Etmek İçin Rehber-i İmâl", ss. 216-218

Hüdaverdi, "Çiçekçilik: Karanfil Yetiştirilmesi ve Envaı", ss. 218-220

Sayı:19: (17 Cemaziyelevvel 1323-7 Temmuz 1321)

Bekyan "Keten Ziraatı" ss. 221-225

M. Nuri, "Mevaşî: Koç", ss. 225-227

İhsan, "Tereyağı İmal-i Hakkında Rehber-i İmal" ss.227-229

Osman Nuri, "Tıbb-ı Baytarî: Veba-yı Bakri", ss.230-231

İhsan, "Arıcılık", ss.231-232

Sayı:20 (24 Cemaziyelevvel 1323- 14 Temmuz 1321)

M. Nuri, "Mevaşî: Koç", ss. 233-235

İhsan, "Tereyağı İmal-i Hakkında Rehber-i İmal", ss. 235-238

Mustafa Nureddin, "Tıbb-ı Baytarî": ss. 238-240

İhsan, "Arıcılık", ss. 240-242,

Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi: Ortanca", ss. 242-244

Sayı:21 (1 Cemaziyelahir 1323-21 Temmuz 1321)

Bekyan, " Keten Ziraatı", ss.245-247

M. Nuri, "Mevaşî: Koç", ss.248-250

İhsan, "Tereyağı İmal-i Hakkında Rehber-i İmal", ss.251-252

İhsan, "Arıcılık", ss.252-254

Bekyan, "Mütenevvia: Karıncaların İtlafı İçin Kolay Usuller", ss.254-255

İhsan, "Mikroskop yani Hurdebîn", ss.255-256

Sayı:22 (8 Cemaziyelahir 1323-28 Temmuz 1321)

Bekyan, "Ziraat: Hububat Tohumlarının Seçilmesi ve İyileştirilmesi", ss.257-258

Bekyan, "Ağustos İmaliyat-ı Zirâiyesi", ss.258-263

Hüseyin Tahsin, "Tıbb-ı Baytarî: Şab Hastalığı", ss.263-266

....."Tereyağı İmal-i Hakkında Rehber-i İmâl", ss.267-268

İhsan, "Mütenevvia: Toz Yoğurt Mayası" ss.268

Sayı: 23 (15 Cemaziyelahir 1323- 4 Ağustos 1321)

....."Ziraat:Tohumların Seçilmesi ve İyileştirilmesi", ss.269-273

Bekiyan, "Keten Ziraatı", ss.273-275

M. Nuri, "Mevaşî: Koç", ss.275-277

İhsan, "Arıcılık", ss.278-279

İhsan, "Mütenevvia: Mikroskop Yani Hurdebîn", ss.280

Sayı:24 (22 Cemaziyelahir 1323-11 Ağustos 1321)

Bekyan, Ziraat: Hububat Tohumlarının Seçilmesi ve İyileştirilmesi, ss.281-285

Bekyan, "Keten Ziraatı", ss.285-286

M. Nuri, "Mevaşî: Koç", ss.286-287

İhsan, "İpekçilik: Kara Taban Hastalığı ve Tohumların Muayenesi", ss.287-291

İhsan, "Mütenevvia: Mikroskop Yani Herdepin" ss.291-292

Sayı:25: (1 Recep 1323 19 Ağustos 1321)

....."Culûs-u Hümayun Mesa'adet Makrûn-i Cenab-i Padişahî" ss. 293-294

Bekyan, "Musahabe-i Ziraîye", ss. 295-296

Bekyan, "Ziraat: Tahlil ve Teşhis-i Turâb", ss. 296-300

İhsan, "Arıcılık: Arıların Meskeni Yani Kovan", ss. 300-303

Hüdaverdi, "Çiçek Bağçesi: Tütün Çiçeği", ss. 303-304

Sayı:26 (7 Recep 1323-25 Ağustos 1321)

Bekyan, "Ziraat: Toprağı Ayırmak ve Tanımak", ss. 305-310

İhsan, "Arıcılık: Arıların Meskeni Yani Kovan", ss. 310-314

Hüdaverdi, "Çiçek Bağçesi: Jeneralya, Çuha Çiçeği ve Çanta Çiçeği", ss. 315-316

Sayı:27 (14 Recep 1323-1 Eylül 1321)

Bekyan, "Ziraat: Toprağı Ayırmak ve Tanımak", ss.317-322

Mustafa Nureddin, "Tıbb-ı Baytarî: "Buzağılarda Bağırsak İltihabı Hastalığı", ss.322-324

İhsan, "Arıcılık: Arıların Meskeni Yani Kovan", ss.324-326

İhsan, "Mütenevvia: Mikroskop yani Hurdebîn", ss.326-328

Sayı:28 (21 Recep 1323- 8 Eylül 1321)

Bekyan, "Keten Ziraatı", ss.329-332

Bekyan, "Eylül İmaliyat-ı Ziraiyesi", ss.332-336

Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi: Sünbül, Lale, Zerrin ve Şekayık Çiçeklerinin Yetiştirilmesi Usulü" ss.336-339

İhsan, "Mütenevvia: Mikroskop Yani Hurdebîn" ss.340

Sayı:29 (28 Recep 1323-15 Eylül 1321)

Bekyan, "Keten Ziraatı", ss.341-344

M. Nuri, "Mevaşi: Memeden Kesilen Kuzuların Beslenmesi Usulü", ss.345-347

....."Bağcılık: Meyve Ağaçlarını Budama Usulü", ss.3447-349

Hüdaverdi, "Çiçek Bağçesi: Ferisya, Akasya," ss.350-352

Sayı: 30 (5 Şaban 1323-22 Eylül 1321)
Bekyan, "Teşhis-i Turâb", ss.353-356
Bekyan, "Keten Ziraatı", ss.356-358
M. Nuri, "Mevaşî: Süt İneğinin İntihâbı", ss.358-361
İhsan, "Arıcılık: Arıları Beslemek Yolu", ss.361-363
Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi: Susam yahud İlkbahara Mahsus Soğan Çiçekleri" ss.363-364

Sayı:31 (16 Şaban 1323- 2 Eylül 1321)
....."Velâdet-i Humayun-u Saadet-i Makrûn-ı Hazret-i Padişahî", ss.365-368
Bekyan,"Ziraat: Toprakların Anâsırları ve Teşhisi", ss.369-371
Kalfayan, "İpekçilik", ss.371-375
Hüdaverdi,"Çiçek Bahçesi: Açelya Çiçeği", ss.375-376

Sayı: 32 (20 Şaban 1323- 6 Teşrinievvel 1321)
Kalfayan, "İpekçilik: Dut Bahçesi", ss.377-380
....."Yeniden Yetiştirilen Dutluk Hakkında Muafiyet Nizamnamesinin Suretidir", ss.381-382
Bekyan, "Teşrinievvel İmaliyât-ı Ziraiyesi", ss.382-384
M. Nuri, "Hayvanat-ı Ehliye: Süt İneklerinin İntihâbı", ss.385-387
Kalfayan, "Bağcılık: Amerika Asma Çubukları", ss.387-388

Sayı:33 (27 Şaban 1323-13 Teşrinievvel 1321)
Bekyan, "Ziraat: Toprakların Anasırları ve Teşhis-i Turâb", ss. 389-392
Kalfayan, "Ziraat Alet ve Edevâtı", ss. 392-395
Kalfayan, "Bağcılık: Amerika Asma Çubukları", ss. 395-397
Bekyan, "Delice Otu", ss.397-398
Hüdaverdi,"Çiçek Bahçesi: Açelya Çiçeği" , ss. 398-399
İhsan, "Mütenevvia: Mikroskop yani Hurdebîn" ss. 399-400

Sayı:34 (5 Ramazan 1323-20 Teşrinievvel 1321)
Bekyan, "Keten Ziraatı" ss, 401-405
Faik, "Pamuk Ziraatı", ss. 406-407
....."Hayvanat-ı Ehliye: Süt İneklerinin İntihâbı", ss. 408-410
Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi: Şebboy" ss. 410-412
Sayı:35 (16 Ramazan 1323-27 Teşrinievvel 1321)
Bekyan, "Ziraat: Toprakların Anasırları ve Teşhis-i Turâb", ss. 413-416
Kalfayan,"Sazlık ve Bataklık Yerlere Mahsus Yeni Bir Patates Cinsi", ss. 416-418
Kalfayan, "Sarı Sekud Ağacı yahud Sepetçi Sekudu", ss. 418-420

Sayı:36 (19 Ramazan 1323- 3 Teşrinisani 1321)
Bekyan, "Ziraat: Toprakların Anâsırları ve Teşhis-i Turâb" ss. 421-422
Bekyan, "Teşrinisani İmaliyât-ı Ziraîyesi", ss. 422-424
Kalfayan, "İpekçilik: Dut Bahçesi", ss. 424-428

Sayı:37 (27 Ramazan 1323- 10 Teşrinisani 1321)
Bekyan, "Teşrinisani İmaliyat-ı Zirâiyesi", ss. 429-430
Doktor Aleksandros, "Muz Ağacı ve Meyvesi", ss. 431-434
Mithat,"Hayvanât-ı Ehliye: Kış Mevsiminde Kümes İşleri" ,ss. 434-436
İhsan, "Arıcılık: Arıları Beslemenin Yolu" s. 436

Sayı:38: (1 Şevval 1323- 15 Teşrin**isani 1321)**
....."Tebrik", ss.437-438
Bekyan, "Keten Ziraatı", ss.439-440
İhsan, "İpekçilik: İpek Böceği Tohumlarının Muayenesi Luzumu", ss.441-442
İhsan, "Arıcılık: Arıları Beslemenin Yolu", ss.443-444

Sayı:39 (17 Şevval 1323- 1 Kanunievvel 1321)
Bekyan, "Ziraat: Bazı Nebatat Tohumlarının Çimlenmesi Müddeti", ss. 445-446
Kalfayan, "İpekçilik: Böcek Tohumlarının Muayenesi Keyfiyetine Dair Cevap" ss. 447-448
(Elif Kaf), "Amasya'nın İpek Mahsulü", ss. 449-451
İhsan, "Arıcılık: Arıların Beslemenin Yolu", ss. 452

Sayı:40 (1 Zilkade 1323- 15 Kanunievvel 1321)
Kalfayan, "Bağcılık: Böceklere Karşı Edilecek Kış Tedavisi," ss. 453-454
Kalfayan, "Kanunievvel İmaliyât-ı Ziraîyesi" ss. 454-456
Doktor Aleksandros, "Eşcâr-ı Müşmire: Muşmula Ağacı" ss. 457-458
Kalfayan, "İpekçilik - Böcek Tohumlarının Muayenesi Keyfiyetine Dair" ss. 458-460
Hüdaverdi, " Çiçek Bahçesi" ss. 460

Sayı:41 (15 Zilkade 1323- 28 Kanunievvel 1321)
Kalfayan, "Ziraat: Ekin Tarlalarına Ziyan Veren Nebatattan" ss. 461-462
Doktor Aleksandros, "Zeytinlerin Terbiye ve Muhafazası" ss. 462-465
İhsan, "Arıcılık: Arıların Beslenme Yolu", ss. 465-466
Hüdaverdi, "Çiçekçilik: Lobelya", ss. 466-467
Kalfayan, "Abonelerimize Mahsus Cevaplar", ss. 467-468

Sayı: 42 (29 Zilkade 1323- 12 Kanunisani 1321)
Kalfayan, "Ziraat: Ekin Tohumlarının İlaçlanması", ss. 469-470
Mithad,"Eşcâr: Bir Fidanlığı Ziyaret", ss.470-473
Kalfayan, "Kanunisani İmaliyât-ı Ziraiyesi", ss. 474
İhsan, "Arıcılık: Arıların Beslemenin Yolu" ss. 475
Kalfayan, "Abonelerimize Mahsus Cevaplar", ss. 476

Sayı:43 (10 Zilhicce 1323- 22 Kanunisani 1321)

....."Tebrik", ss.477-478

Kalfayan, "Bağcılık: Çubukları ve Köklü Fidanları Dikmek Usulü" ss. 479-480

Mithat, "Kış Mevsiminde Meyve Ağaçlarına Edilecek İhtimam", ss. 481

İhsan, "Arıcılık: Arıları Beslemenin Yolu", ss. 482-483

Hüdaverdi, "Çiçek Bahçesi - Arslan Ağzı", ss. 483-484

Sayı:44: (21 Zilhicce 1323- 2 Şubat 1321)

Kalfayan "Matbuat-ı Osmaniyemizde Neşr Olunan Muamelât-ı Ziraiye Hakkında Bir Mutalaâ", ss.485-486

Kalfayan, "Şubat İmaliyat-ı Ziraaiyesi", ss. 486-489

Hüdaverdi,"Çiçek Bahçesi: Glokniya",ss. 489-490

Mithat, "Ziraat: Yabani Yulaf", ss. 491

....."Abonelerimize Mahsus Cevaplar", ss. 491-492

Sayı 45 (5 Muharrem 1334- 16 Şubat 1321)

Kalfayan, "Bağcılık: Aşı Kalemlerinin Suret-i İntihâb ve Muhafazası" ss. 493-494

Mustafa Hulusi, "Ziraat: Yer Elması", ss. 494-496

Kalfayan, "İpekçilik: Dut Bahçelerinin Gübrelenmesi", ss. 496-498

Mithat, "Hayvanat-ı Ehliye", ss. 498-499

....."Abonelerimize Mahsus Cevaplar", ss.500

Sayı:46 **(17 Muharrem 1334- 28 Şubat 1321)**

Kalfayan, "İpekçilik: Dut Bahçelerinin Gübre Meselesi", ss. 501-504

Mithat, "Ziraat: Hububata Ârız Olan Hastalıklardan" ss. 505

M. Santur, Mevaşi: Hıfzıssıhhâ-i Baytarîyeden Bir Nebze, ss. 505-508

....."Abonelerimize Mahsus Cevaplar", ss. 508

....."Resimli Ziraat Gazetesinin 321 Senesine Mahsus Umumî Fihristi",ss. 508-516

Hazine-i Evrak

Roza Lüksemburg

Osmanlı Devleti ve Alman emperyalizmi

Çeviren:
Aziz Ziya

1941

BİRKAÇ SÖZ

Osmanlı Devletinin yıkılışındaki esas sebebi, başlıca âmili, içinde bulunduğu ekonomik şartlarda, sahip olduğu istihsal kuvvetlerinin vaziyetinde aramalıdır. Bu tarzda bir görüşten hareket edildiği taktirdedir ki ancak, iptidaî ekonomik şartlar içerisinde bulusan İmparatorluğun, maddi inkişaf halindeki garp kapitalizminin istismar ve rekabetine dayanamıyarak yıkıldığı anlaşılabilir.

Garp kapitalizminin ileri istihsal kuvvetlerini teşkil elden teknik istihsal vasıtaları karşısında İmparatorluk ortaçağ istihsal tarzını temadi ettiriyordu. Bu suretle Osmanlı Devleti garp kapitalizminin istismarına açık bir saha olmak bedbahtlığından kurtulamadı.

Garpta işçi sınıfının istismarile vücude gelen sermaye birikmesi, geniş kazanç sahası ve yüksek faizli menbalar aradığından iptidaî istihsal tarzına dayanan memleketlere doğru akmıya başladı. İmparatorluk Avrupanın mamul eşya pazarı olmakla kalmadı, aynı zamanda sermaye idhali pazarı haline geldi. Yabancı malî sermaye ilk zamanlarda Türkiyede yerli bir sanayi kurmak lüzumunu, zamanın istismar şartlarına göre zarurî görmiyerek yalnızca mamul eşya sürmek, para işletmek ve toprak istihsalini zaptetmek yolunu tuttu.

İmparatorluğun inhilâl devrindeki malî vaziyetine kısaca bir göz atarsak yabancı malî sermaye hâkimiyetinin imparatorluk bünyesindeki sömürücü ve yıkıcı rolü derhal anlaşılabilir.

1854 tarihinde yapılan 75 milyon franklık ilk istikrazı 1855 de Kırım harbi sebebile 5 milyon İngiliz liralık ikinci bir istikraz takip etmiş, 1858 de 5 milyon liralık ve 1860 da 400 milyon franklık diğer istikrazlar akdedilmiştir. Birincisine karşılık Mısır vergisi tahsis olunmuş, ikincisine umumî varidattan tefrikler yapılmış, üçüncüsüne de

İstanbul gümrükleri varidatı teminat olarak terkedilmiştir. Türk devletinin itibarını ve bünyesini mali tazyiklerle feci bir hale sokan bu dört istikraz yolile madeni nakit memleket haricine kaçmış, hükûmet, Galata banker ve sarraflarına yaptığı dahili borçtan ayrı, 500 milyondan fazla, harici bir borç yükü altında kalmıştır.

Sonraları, Fuat Paşanın reisliği altında kurulan Islahâtı Maliye Komisyonu vaziyeti kurtarmak istemiş ise de hiç bir şeye muvaffak olamamış, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa finans mümessillerinin avucu içine düşmüştür.

Müteakip bir sürü istikrazlara, muhtelif vilâyet gümnükleri, ipek, tuz, tütün öşürleri, Anadolu ağnam varidatı, Ergani bakır madeni rusumu karşılık gösterilmiş, bu suretle, Türk çiftçi ve köylüsü tamamile Avrupalı maliyeci ve iş adamları tarafından iliklerine kadar soyulmuştur.

Rumeli şimendüferleri inşasını üzerine alan Hirsh isimli tilki bir kapitalistin, çevirdiği dolaplrla, 200 milyon frangı tecavüz eden bir kâr çıkarması, Avusturyalı bankerlerin kazanç hırsını tahrik ederek Osmanlı İmparatorluğuna çevirmiş, İstanbulda kurulmuş olan «Avusturya— Osmanlı» ve «Avusturya — Türk» bankaları hazine ile münasebetlere girişerek İmparatorluk maliyesinde mühim roller oynamıya başlamışlardır. Bu suretle, Edirne, Tuna ve Selânik vilâyetleri varidatı da elden çıkmıştır.

Devlet hazinesi elde ettiği ödünç paranın iki mislinden fazlasını borçlanmış ve yakasını kurtaramıyacak bir vaziyete düşmüştür. Aktedilen istikrazların mürettebatını ödemek için yeni istikrazlar vücude getirmek gibi feci çıkmazlara giren hükûmet efsanevî kârlar peşinde koşan mukrizlere zelilâne avuç açarak en fahiş faizlerle para toplamıya çalışmıştır. 1875 senesine kadar İmparatorluk, takriben 230 milyon liralık borcuna mukabil, eline ancak 130 milyon lira etrafında bir miktar geçirmiştir. Oysa ki Osmanlı İmparatorluğunun hakiki bütçesi 18 milyon liradan ibaret bir şeydi. 1875 senesinde devletin borcu üç misline çıkarak, harici borç mürettebatı da 13 milyonu geçti.

Dahili borç faizleri de çıktıktan sonra Osmanlı İmparatorluğunun idaresine ancak 2 milyon lira gibi gülünç bir miktar kalabiliyordu. Artık mali imkânları çıkmaza giren İmparatorluk 1875 teşrinievvelinde borçları tecil kararını vermiye mecbur oldu. Billâhire, 8 kânun 1881 de meşhur Muharrem kararnamesile Düyunu Umumiye idaresi kurulmuş, karşılık olarak gösterilen birtakım varidatın elde edilmesi garplı tefecilerden mürekkep (Düyunu Umumiyyei Osmaniye Meclisi İdaresi) namı altındaki heyete verilmiştir.

Düyunu Umumiye müessesesi ile garp emperyalizmi artık memleketin bütün iktisadî ve malî kaynaklarını boyunduruk altına alıyordu.

Borcun 237 milyondan 141 milyona indirilmesi, yükün hafifletilmesinden ziyade istismar hareketine yeni bir seyyaliyet, bir canlılık getirdi.

Rüsumı sitte adı verilen altı vergi yani tütün inhisarı; tuz inhisarı, pul varidatı, müskirat rüsumu mirisi, ipek öşrü, saydi mâhi rüsumu, Düyunu umumiye idaresine varidat olarak tahsis edildi. Memleketin her tarafına yayılan geniş bir teşkilât ile Türkiyenin yaşama menbaları yabancı kapitalistlere teslim edilmiş oldu. Bu suretle, 1882 den itibaren her sene Türk toprakları daima 2,5 milyon liraya yakın bir borç ödüyordu.

Tarihimizin ne korkunç bir hâdisesidir ki, emperyalist rekabetin kanlı bir boğuşması halinde tezahür eden 1914 Umumî Harbine kadar Osmanlı Devleti Düyunu umumiye varidatının bir habbesine bile dokunamamıştı.

Geniş Türk topraklarının zengin mahsulleri en feci şartlar altında işletilen Türk köylüsünün zorla elinden alınıyor, alınteri doğrudan doğruya faiz olarak Avrupalı kapitalistlerin cebine akıyordu.

Ne yazık ki, Türk müstahsilinin iş neticesi, köylünün vücude getirdiği toprak servetleri, kendi refah ve tekâmülünün şartları olacağı yerde, kilometrelerce uzakta,

maruken koltuğunu sallıyarak pürosunu tüttüren malî spekülâtörün lüks ve bedava yaşayış imkânlarını hazırlıyordu.

Kapitalist kurdu «müslihane hulûl» ile Osmanlı İmparatorluğunun malî bünyesini kemirirken onun siyasî varlığını da tam mânasile boyunduruk altına almıştı.

Umumî Harbin sonlarına kadar devam eden bu iktisadî ve siyasî esaret ilk darbeyi millî kurtuluş hareketile yedi.

***

Şu kısa izah dekorunun anahatları içerisinde, aşağıda tercümesini verdiğimiz parçanın yüksek ilmî kıymeti daha berrak olarak görülecektir.

Bu tercüme büyük harp öncesi Avrupasının müstesna nazariyecilerinden sayılan ve tarihin yetiştirdiği en büyük kadın iktisatcı ve mütefekkir «Rosa Luxemburg» un 1915 nisanında «Sosyalist demokrasinin buhranı - Jünius brochures» isimli yazdığı eserden alınmıştır.

Türkiye hakkında, Alman kapitalizminin hakikî maksat ve gayelerini salâhiyetle göstermesi itibarile, bize ait parçanın şu sırada tercümesini bir vazife bildim. Ne yazık ki, Turan ve kızıl elma peşinde, şuurunu Alman emperyalizminin hizmetine koymuş kuklalar, Türk milletine örnek mütefekkir ve vatanperver diye sürülürken, Türk köylüsünün hakikî menfaat ve varlığının müdafaasını, Alman proletaryasının büyük ihtilâlci şefi «Rosa Luxemburg» yapıyordu.

«Rosa» nın eseri Alman emperyalizminin mahiyetini kat'î sarahatla açığa vurmuş ve Alman kütlelerini sürüklendikleri felâket yolunda ışıklandırmıştır.

Aziz Ziya

Osmanlı Devleti ve Alman emperyalizmi

Alman emperyalizminin en ehemmiyetli harekât sahası Türkiye oldu. Alman emperyalizmini Türkiyeye «Doyçebank» sürükledi. Bankanın Asyadaki muazzam işleri Almanyanın şark politikasının merkezinde bulunuyordu. Geçen asrın ikinci yarısı başlangıcında, İzmir demir yollarını inşa ve İzmite kadar Anadolu demiryolunun ilk hattını temin ederek, Anadolu Asyasile başta İngiliz sermayesi meşgul oldu. Alman kapitali mücadele meydanına 1888 de girdi; İngilizler tarafından inşa edilmiş olan hattın işletmesini ve Kayseri, Konya ve Bursaya doğru yol şubelerile İzmitten Ankaraya yeni bir hat inşasını Abdülhamidden elde etti. 1899 da «Doyçebank», ticaret acentelerinden başka, Haydarpaşada bir liman inşa ve işletmesini, bu limandaki gümrük ve ticaret inhisarını kendi üzerine almağa muvaffak oldu. Türk hükûmeti, 1901 de Bağdad büyük hattının inşası ve 1907 de Karaviran gölünün kurutulması, Konya ovasının sulanması imtiyazını «Alman bankası»na verdi.

Bu büyük ve sulhcu medeniyet eserinin ters tarafı küçük Asya köylüsünün muazzam ve «pasifik» bir şekilde mahvıdır. Bu büyük teşebbüslerin parası, dallı budaklı bir umumî borç sistemile, tabiîdir ki, «Doyçebank» tarafından avanse edilmektedir. Türkiye devleti Avusturya, Fransız ve İngiliz sermayesinin ebedî borçlusu olduğu gibi Siemens, Gwinner ve Helffenich efendilerin de ebedî

bir borçlusu haline geldi. (1). Bu borçlu, yalnız istikrazların faizlerini ödemek için devlet kasalarından daima büyük meblâğlar çekmeğe mecbur olduğu kadar, bu suretle vücude getirilmiş olan demiryollarının gayrı safi kazançları için de teminat vermeğe mecburdu.

En asrî tesisat ve nakil vasıtaları, burada, tamamile geri bir vaziyete, tabiat ekonomisi üzerine, iptidaî bir toprak ekonomisine aşılanmaktaydı.

Zarurî olan alış-veriş ve demiryollarının kârları, asırlardanberi, şarkın düşüncesiz istiptadile mahvolmuş, ancak köylünün istihlâki için güçlükle birkaç başak veren, bu ekonominin çorak toprağından gelemezdi.

Eğer memleketin kültürel ve iktisadî mahiyeti göz önünde tutulursa, emtia ticareti ve yolcu nakliyatı inki-

---

(1) Yalnız Bağdad hattı için konulan sermayenin yüzde kırkı Almanların, yüzde otuzu İsviçrelilerin ve diğer yüzde otuzu da Fransızlarındı. Hat 500 milyon sarfını icap ettiriyordu. Bağdad hattı kumpanyasının idarecileri arasında on Alman, sekiz Fransız, dört Osmanlı, iki İsviçreli ve bir de Avusturyalı bulunuyordu. Alman müteşebbisleri askeri gayeler yanında iktisadi menfaatlarını bir lâhza unutmadılar. Hattın hasılâtında zühur edebilecek açığı kapatmasını Osmanlı hükûmetinin üzerine alması ve teminat akçesi namı altında devlet varidatının karşılık gösterilmesini peşin olarak temin ettiler. Bu suretle Alman kapitalistleri için zarar ve ziyan ihtimalleri ortadan kalkmış oldu.

(Çevirenin notu)

şaf etmekten uzak olduğu gibi inkişafı da pek yavaşça mümkündür. (2)

Kanunen verilmesi zaruri kapitalist kârların eksiği, imtiyazlı şirketlere «kilometre başına teminat» namı altında, her sene Türk Devleti tarafından yerine konarak tamamlanıyordu. Avusturya ve Fransız sermayesile vücude getirilen Avrupa Türkiyesi demiryolları bu usûlle yapıldı; sonradan «Doyçebank» müessesesi tarafından Asya Türkiyesinde de ayni usûl tatbik edildi.

Türk hükûmeti, bu ilâve tahsisat tesliminin teminat ve rehinesi olarak, Düyunu umumiye İdare Meclisi denilen Avrupa sermayesinin mümessilliğine Türkiye Devlet varidatının başlıca menbaı olan birtakım vilâyet âşarını tevdi etti.

1898 den 1910 a kadar Türk hükûmeti, meselâ, Ankara demiryolu, Eskişehir — Konya hattı için, yuvarlak hesap, 90 milyon franklık meblâğı bu suretle ödedi. Avrupalı alacaklılarına karşı Türk Devleti tarafından her sefer ter-

---

(2) 1909 da Harbiye Nazırı bulunan Mahmud Şevket Paşa kabinesi de dış politikada Abdülhamidin islâm ittihadı siyasetini takip etmekte gecikmedi. Almanyanın Şark politikası da İngiltere aleyhinde islâm birliğini tahrikti. Almanya ile gaye birliği vücude gelince, Mahmud Şevket Paşa kabinesi Alman nüfuzu altında, evvelce Mareşal Moltke'nin ortaya atmış olduğu fikre tâbi olarak Bağdat hattının stratejik ehemmiyetini bütün diğer düşüncelerin üstünde tuttu. İngiliz donanmasının tehlikesine maruz kalmaması için hattın ziraat hususunda istifade edilmesi güç olan mıntakalardan geçirilmesine karar verildi; bu suretle istikameti askeri maksatla çizilen hattın bütün inşa masrafı mahallî istihlâk şartlarına dayanan fakir köylü ekonomisine yükletildi.

«Çevirenin notu»

hin edilmiş olan aşar köylüler için nakl ve mahsul ile ödenen asırlık vergilerdir: Buğday, koyun, ipek, ilâh...

Âşar, doğrudan doğruya alınmaz; ihtilâlden evvelki Fransanın meşhur *fermiers généraux*'larına benziyen mültezimler tarafından toplanır. Devlet bu mültezimlere açık arttırma yilile, yani en fazla sürene, peşin tediye ile her vilâyet vergilerinin tahmini hasılatını satar. Bir vilâyetin âşarı bir madrabaz yahut bir konsorsiyom tarafından elde edilince, bunlar her kazânın âşarını diğer spekülâtörlere satarlar; bu sefer bu madrabazlar da yeniden, hisselerini kendillrinden daha küçük ajanlara bırakırlar.

Lâkin herkes yapmış olduğu masrafı çıkarmak ve mümkün olan en fazla kazancı toplamak istediğinden, âşar köylüye yaklaştıkça bir çığ gibi büyümektedir. Mültezim hesaplarında yanıldı mı, zararını köylünün hesabına çıkarmağa bakar. Köylü, borçtan mahvolmuş bir halde, sabırsızlıkla mahsulünü satabilmek anını bekler; eğer buğdayını biçti ise, âşar mülteziminin kendisine ait hisseyi almak hususunda keyfi gelinceye kadar, uzun haftalar beklemek mecburiyetindedir.

Ayni zamanda hububat taciri olan mültezim, mahsulü çürümek tehlikesine maruz bulunan köylünün bu vaziyetinden, mahsulünü düşük fiata koparmak için istifade eder ve gayri memnunların şikâyetlerine karşı memurların, bilhassa mahalli idareci olan muhtarın yardımını temin etmeği bilir. Bir vergiler mültezimi bulunmadığı vakit, âşar, mahsul ve eşya olarak, hükûmet tarafından toplanır, anbarlara taşınır, borç tahsisatı olarak kapitalistlere tevdi edilir. İşte Avrupa sermayesinin medenileştirici faaliyeti vasıtasile "Türkiyenin iktisadî kalkınmasının,, iç mekanizması.

Bu ameliyeler ile iki türlü neticeye erişiliyor. Küçük Asyanın toprak ekonomisi Avrupa sermayesinin, herşeyden evvel, Alman sanayi ve banka sermayesinin kârı ve kullanışı için çok iyi kurulmuş bir soygunculuk mevzuu oluyor. Bu suretle, Almanyanın Türkiyedeki "nüfuz mın-

takaları,, inkişaf ediyor, yeniden, Türkiyenin siyasi "himayesine,, vesile ve fırsat veriyorlar. Ayni zamanda, köylünün ekonomik istismarına zaruri âlet olan Türk hükümeti Alman dış politikasının tâbii, itaatli bir âleti haline geliyor. Daha evvelden, Türkiyenin devlet sarfiyatı, maliyesi, gümrük ve vergi siyaseti esasen Avrupa mukabesi altında bulunuyordu. Alman nüfuzu kendisini, bilhassa askeri teşkilâtın hâkimi yaptı.

Bundan böyle, Alman emperyalizminin menfaati, Türk devletinin vakitsiz inhilâli durdurulduğu nisbette, Türkiye devlet iktidarının kuvvetlendirilmesinde bulunduğu aşikârdır.

Türkiyenin tacil edilmiş bir inhilâli İngiltere, Rusya, İtalya ve Yunanistan arasında taksimine götürecek, bu suretle Almanyanın kendi nev'inde yegâne üssü ortadan kalkmış olacaktı. Ayni zamanda, bundan İngiltere ve Rusyanın, Akdeniz devletleri olarak harikûlâde inkişafı meydana gelecekti.

Bundan dolayı, evvelce İngilizler tarafından Mısırın ve Fransızlar tarafından Fasın kemirildiği gibi, Alman kapitali tarafından iliklerine kadar kemirilmiş olarak, Almanyanın eline olgun bir meyva halinde düşünceye kadar, Alman emperyalizmi için, Türkiyenin «temamiyetini», kullanışa müsait cihaz halindeki muhtar Türk devleti» ni muhafaza etmek ehemmiyetlidir. (3) Alman emperyaliz-

---

(3) Osmanlı Devletinin «temamiyeti» hakkındaki Alman burjuvazisinin telâkkisi de riyakâr bir çehre ile kendini şöyle gösteriyordu: Mareşal Fonder Golç Paşa (!) Türk dostlarına Avrupa ve deniz aşırı topraklarını boşaltarak «Osmanlı Asyası» na ric'at etmelerini tavsiye ediyordu. Bu kanaate göre «Rumeli, Türk uzviyetinin içerisinde daimi bir ilticap taşıyan kör bir bağırsak gibi olduğundan» bu kesilip atılmadıkça İmparatorluk şifa bulamazdı. Osmanlı Devletinin diğer «hararetli dostu» Paul

minin şayanı dikkat sözcüsü Paul Rohrbach açıkça şöyle demektedir; «Her taraftan haris komşularla çevrilmiş Türkiyenin, tercihan, istinadını şarkta toprak menfaatları olmıyan bir devlette bulması vaziyetlerin icabıdır. Bu devlet Almanyadır. Bize gelince, Türkiyenin ortadan kalkmasiyle büyük zararlar hissedeceğiz. Eğer Rusya ve İngiltere, Türkiyenin başlıca varisleri olurlarsa bu iki devletten her biri, bu suretle, kendi kudretinin şayanı dikkat bir inkişafını kazanacağı âşikârdır. Fakat Türkiye bize de ehemmiyetli bir parçanın düşeceği bir tarzda taksim edilse bile bu bizim için hudutsuz müşkilât ifade edecektir; zira, İngiltere, Rusya ve bir bakıma da Fransa, İtalya, gerek denizden ve karadan, gerekse her iki cihette birden kendi toprak hisselerini müdafaa ve işgal etmek imkânına malik olacaklardır.

Bize gelince, bilâkis, Şarkla doğrudan doğruya her türlü irtibatın dışında bulunacağız. Bir Alman Anadolusu, yahut bir Alman Mezopotamyası, ancak İngiltere ve onunla beraber Fransa, daha önceden, bugünkü siyasî mefkûre ve gayelerinden vaz geçmiye mecbur olursa, yani eğer Cihan Harbi, peşin olarak, akıbetini Alman men-

---

Rohrbach da, aynı kanaatte bulunarak Türklerin Rumeli topraklarından çekilmesinin İmparatorluk için iyi olacağını ileri sürüyordu. Bu suretle; geniş hudutlar daralacak, Türklük Küçük Asya ve civar toprakları içinde mütesanit, kendini müdafaa edebilecek bir vaziyette bulunacaktı!

Fakat hakikatte, Alman kapitalizmi, bu şekildeki «bütünlük» siyasetile hem İmparatorluğun kendi halinde bulunmasını, hem de İmparatorluğun muhalifi olan Balkan devletleri yanında Alman tesir ve nüfuzunun artmasını temin etmiş olacaktı.

«Çevirenin notu»

faatleri istikametinde bulduğu taktirde tahakkuk edebilecektir.» *(Harp ve Alman Politikası).*

8 ikinci teşrin 1898 de, Şamda büyük Salâhaddin'in gölgesinde, Peygamberin sancağı şerifini ve Muhammed dünyasını himayesi altına almağa şaşaalı bir surette yemin etmiş olan Almanya, kanlı katil Sultan Hamidin rejimini bütün bir çeyrek asır bu suretle kuvvetlendirmeğe çalıştı; (4) ve Jöntürk rejimi altında, kısa bir teveccühsüzlük devresinden sonra, bu eserine devam etti.

«Doyçebank» ın mükâfatlandırıcı ameliyelerinden başka, esas vazife, başta (Fonder Golç) Paşa olduğu halde, Alman muallimleri tarafından Türk ordusunun talim ve terbiyesi ve teşkilâtlanması oluyordu. Ordunun asrileştirilmesile, tabii, Türk köylüsünün sırtına bunaltıcı yeni yükler bindirildi; fakat, Krupp ve «Doyçebank» a yeniden parlak iş ufukları açıldı. Aynı zamanda, Türk askerliği, Almanyanın prusyalaşmış militarizminin tâbiliyeti altında, Akdeniz ve Anadoluda Alman politikasının istinat noktası oldu.

Almanyanın teşebbüsiyle Türkiyenin «hayatlandırılması» nın bir cesedi canlandırmanın sun'i tecrübesinden

---

(4) Meşrutiyet idaresinde de bütce açığı gittikçe arttığından Alman ve Avusturya bankalarından 7 milyon lira istikraz edildi. Bu suretle pek kısa bir tereddüt devresinden sonra Alman dostluğu yine eski cereyanını kuvvetlendirmiş oluyordu.

Bu dostluk Sultanahmet parkındaki granit âbidenin kubbesine

Hazreti Abdülhamid hânın muhibbihâsı

.....

Hazreti Vilhelm sani rüzgâr-ı kâmuran

.....

diye nakşedilmişti.

«Çevirenin notu»

ibaret olduğunu Türk inkilâbının mukadderatı mükemmel şekilde ispat eder.

İnkilâbın ilk safhasında, ideolojik unsurun hâkim olduğu ve bu ideolojik unsur, kendi hakkında, yüksek maksat ve hayallerle, hakiki hayat vaitleri içerisinde bir ilkbahar ve Türkiyenin iç yeniliğini sakladığı vakit, Jön-Türk hareketinin siyasi muhibleri, varlığında modern-liberal devlet idealini taşıdığı İngiltereye teveccüh ediyordu; halbuki, uzun seneler zarfında eski sultanın mukaddes rejiminin resmî hâmisi olan Almanya, ona muhasım gibi geliyordu.

1908 inkilâbı, zahiri olarak Alman Şark politikasının iflâsı idi; ve umumiyetle şöyle mülâhaza edildi: Abdülhamid'in hal'i Alman nüfuzunun düşmesidir. İktidar mevkiine gelmiş olan Jöntürkler iktisadi, içtimai ve millî her hangi bir büyük reforma girişmek hususunda tam liyakatsizliklerini meydana koydukları nisbette ve teşebbüsleri irticaa doğru meylettiği nisbette, tabii bir zaruretle ve derhal devletin esaslı mesnetleri olarak Abdülhamidin dededen kalma tahakküm metotlarına, yani birbirine karşı ayaklandırdıkları ezilmiş milletler arasında zaman zaman tertip edilen kan deryasına ve köylünün hudutsuz olarak şarkvari tazyik edilişine avdet ettiler. Bunun içindir ki, bu şiddet rejiminin sun'i olarak muhafazası «genç Türkiyenin yeniden başlıca endişesi oldu ve harici siyaset sahasında da derhal Abdülhamit ananelerine —Almanya ile ittifaka— döndü.»

Türk Devletini parçalıyan Arap, Rum, Kürd, Ermeni ve son zamanlarda da Arnavutluk ve Makedonya millî meselelerinin çokluğu; İmparatorluğun muhtelif parçalarındaki ekonomik ve sosyal meselelerin başkalığı; civardaki genç Balkan Devletlerinin kuvvetli ve canlı kapitalizminin ikbali yanında, bilhassa Türkiyede, uzun seneler zarfında, beynelmilel diplomasi ve beynelmilel kapitalin inhilâl ettirici tesiri ve bütün bunların yanında, Türk devletinin hakiki diriltilişinin netîcesiz ve bu mütefessih

harabeler yığınını bir arada tutmağa çalışmanın irticaî bir teşebbüse müncer olması, uzun zamandanberi, herkes ve bilhassa Alman Sosyal-Demokrasisi için tamamile vazihti. Evvelce, 1896 senesi büyük Girit isyanı vesilesile, parti matbuatında, Şark meselesi ve Avrupa irticaının bir miras parçası olarak «Türkiye tamamiyetinin» kat'î reddi ve Marx tarafından Kırım harbi zamanında müdafaa edilen noktai nazarın baştan tetkik edilmesini icap ettiren derin bir münakaşa açılmıştı. Jön-Türk rejimi, irticaî vasfı ve dahilî sosyal verimsizliği içerisinde, sosyal demokrasi matbuatındaki kadar bir sür'atle ve doğru olarak hiç bir tarafta bilinmedi. Türk devleti kadar harabileşmiş bir barakayı yaşıyabilir bir hale sokmak için yalnızca enerjik askerî muallimler ve sür'atli bir seferberlik maksadile stratejik demiryolları lâzım geleceği kanaati tamamile prusyavarî bir fikir oldu. (5) 1912 yazından itibaren Genç-

---

(5) *Almanya, Türkiyenin «tamamiyetini» muhafaza etmek gayretinde idi; fakat bu gayretin hakiki gayesi Türkiyenin taksimini tehir ettirerek sonradan daha iyi şartlar altında, kendi lehine intikal ettirmekti. Evvelce Çarlık Rusyası da Türkiyenin tamamiyetini istiyordu; fakat, Alman nüfuzunun Türkiyeye yerleşmesile, her iki emperyalizm menfaat tezatlarile karşılaştılar. Geçen Cihan Harbinin başlangıcında, çarlık emperyalizminin meşhur politikacısı Struve şöyle demektedir: «Alman politika adamlarında, Almanyanın himayesi altında, Türkiyenin «Mısırlaştırılması» proğramı ve fikrinde tekâsüf eden hususi bir Türk politikası tebarüz etmektedir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları Alman Süveyşi haline geleceklerdir. Fakat Karadeniz, yahut Marmarada bir Alman Mısırı, Rusya bakımından tahammül edilmez bir şey olacağı tamamile vazihtir.»*

«Çevirenin notu»

Türk rejimi irticaa girdi. Türk yenileşmesinin ilk hareketi, bu savaşta, hükûmet darbesi, Esas Kanun'un kaldırılması, yani Abdülhamid idaresine avdet oldu.

Almanya tarafından yetiştirilmiş olan Türk militarizmi, daha ilk Balkan Harbinde sefil bir tarzda iflâs etti; ve Almanyanın himayesi altında, Türkiyenin feci kasırgasına sürüklendiği bugünkü harp, neticesi ne olursa olsun, Türk İmparatorluğunun kat'î bir inhilâline müncer olacaktır.

Alman emperyalizminin almış olduğu vaziyet —ve onun mahiyetinde: Doyçebank'ın menfaati— Şarkta Alman İmparatorluğunu diğer devletlerle muhalefet haline soktu: başta İngiltere ile. İngiltere, Alman hasmına, yalnız rekabet halindeki işlerini terketmeğe mecbur kalmadı, bundan başka, Mezopotamyadaki büyük sermayelerinin kârını da terketti; bunlar tarafların rızasına dayanan bir hesap neticesinde halloldu. Fakat stratejik demiryollarının kuruluşu ve Alman nüfuzu altında Türk militarizminin kuvvetlenmesi, İngilterenin dünya politikasının en hassas noktalarından biri üzerinde vücude getirildi: Bir taraftan, Ortaasyanın, İranın, Hindin, diğer taraftan Mısırın yol ağzında.

Rohrbach, «Bağdad Yolu» isimli kitabında, şöyle yazıyordu:

«İngiltere Avrupadan, kara üzerinde tecavüze tek bir yerde uğrıyabilecek ve tek bir yerde vurulabilecektir: Mısırda.

Mısıra inecek darbe ile, İngiltere, yalnız Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyetini, Hindistan ve Asya ile bağını kaybetmekle kalmıyacak, ihtimal ki doğu ve şimal Afrikasındaki topraklarını kaybedecektir. Mısırın Türkiye gibi bir islâm devleti tarafından zaptı, Hindistanın altmış milyon islâm İngiliz tebaası üzerinde tehlikeli tesirlerden başka, Efganistan ve İranda da tesir icra edebilecektir. (6)

(6) Alman kapitalizmi tarafından Küçük Asya, Av-

Fakat Türkiyenin Mısırı düşünebilmesi için, Küçük Asyada ve Suriyede tamamlanmış bir demiryolu şebekesine sahip olması; Anadolu demiryolunun uzatılması sayesinde, Mezopotamya üzerinden bir İngiliz taarruzunu tardedebilmesi; ordusunu büyütüp ıslah etmesi ve umumi ekonomik vaziyetile maliyesini ilerletmesi şarttır.

Cihan Harbinin başlangıcında çıkan «Harp ve Alman Politikası» adlı kitabında da diyor ki: «Bağdad hattı, menşeinden itibaren, İstanbulu ve Türk İmparatorluğunun stratejik noktalarını Suriye ile ve Dicle, Fırat üzerinde bulunan vilâyetler ile derhal münasebet haline koymağa tahsîs edildi. Tabii, evvelden anlaşıldı ki, Arabistan ve Suriyenin, kısmen tasavvur edilmiş olan demiryollarına, kısmen inşa halinde yahut inşası bitmiş olan demiryollarına bağlanan hat, aynı zamanda, bir Türk — Cermen ittifakının tasavvuru halinde Türk kıtalarını nakletmek imkânını temin edecektir; ve ifası daha basit olan diğer birçok tasavvurlarda da, Bağdat demiryolu Almanya için siyasi bir hayat sigortası mahiyetindedir.»

Alman emperyalizminin yarı resmî sözcüsü, bu suretle, Alman emperyalizminin Şarktaki plân ve maksatlarını açıkca ifade ediyordu.

---

rupa ile Hindistan arasında daima bir köprü olarak görülmüştür. Alman iktisadî genişleyişinin tatbik mahalli, bugünkü safhasında, Yakın Şark olduğuna göre, kapitalist «Yeni nizam» vahdetinin bir unsuru da Türkiye farzedilmektedir. Alman kapitalizminin Irak ve Hindistana giden karayolu Balkan yarım adasile Türkiye topraklarından geçtiği Alman kurmaylığı tarafından daima ileri sürülmüştür. Bugünkü Alman militarizmi de eski kanaatları, asrî vasıta ve teçhizatla tatbik marifetinden başka bir yenilik göstermemektedir. Zira; Alman harp usûlunun ruhunu tecavüz fikri teşkil eder. Taarruz ve hücüm nazariyesi mareşal Molteke tedrisatının esasıdır.

şal Molteke tedrisatının esasıdır.«Çevirenin notu»

PROF. DR. **CAHİT TANYOL**

SANCILI TOPRAK

Piya yayınları ART
İstanbul 2014

Eski İstanbul'da bir özgürlük mücadelesi

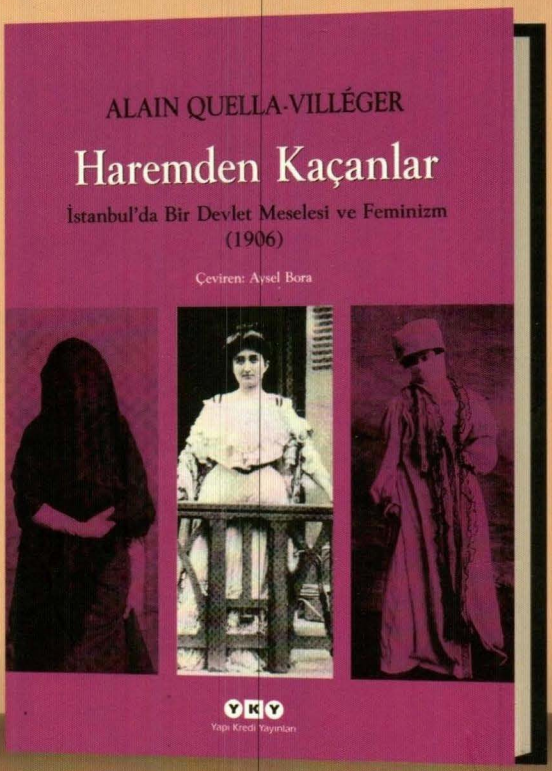

Pierre Loti, Nisan 1904-Mart 1905 arasında çarşaflı üç esrarengiz kadınla birkaç kez gizli gizli buluşur; konu, Doğulu kadınların zorlu yaşam koşullarıdır. Bu gizemli kadınlardan ikisi, Zennur ve Nuriye, Avrupa'ya gidip harem hayatından kurtulmak amacıyla İstanbul'dan gizlice ayrılır. Sıradan bir aile dramı, kısa sürede bir devlet meselesi haline gelir... Hiç yayımlanmamış arşiv belgeleriyle gerçek bir hikâye.

Alain Quella-Villéger / Çeviren: Aysel Bora

YKY
Yapı Kredi Yayınları

www.ykykultur.com.tr
ykykultur.com.tr YKYHaber

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Fiyatı: 35 TL (K.D.V. dahil)